



ISSN 1303-9075

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

TEMMUZ 2007

Cilt : V

Sayı : 2

ELAZIĞ
2008

Sahibi

Prof. Dr. Mehmet Hamdi MUZ
Fırat Üniversitesi Rektörü

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü
Doç. Dr. Enver ÇAKAR
Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürü
Prof. Dr. M. Beşir AŞAN
Tarih Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Saadettin TONBUL
Coğrafya Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK
Dil ve Edebiyat Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Cemalettin ÇOPUROĞLU
Sosyoloji Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR
Tercüme Şubesi Müdürü
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK
Halk Kültürü Şubesi Müdürü

Bu Sayının Hakem Heyeti

Prof. Dr. Bayram KODAMAN (S.Demirel Ün.)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Kırıkkale Ün.)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ün.)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL (Pamukkale Ün.)
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK (Fırat Ün.)
Prof. Dr. Abdülhalik BAKIR (Fırat Ün.)
Doç. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Ün.)
Doç. Dr. Aydın ÇELİK (Fırat Ün.)



**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU
ARAŞTIRMALARI
MERKEZİ**

**ORTA DOĞU
ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

Temmuz 2007

Cilt: V

Sayı: 2

ISSN: 1303-9075

Elazığ

2008

Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi V/2

ISSN: 1303-9075

Basım Yeri: Elazığ

Basım Tarihi: 2008

Dizgi: Doç. Dr. Enver ÇAKAR

Baskı: Fırat Üniversitesi Basımevi

Baskı Adedi: 500

• *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* yılda iki defa yayınlanır. Orta Doğu'nun tarih, coğrafya, sosyoloji, dil ve edebiyat ve halk kültürü ile ilgili çalışmalara yer verir.

• Her hakkı mahfuzdur. Fırat Üniversitesi'nin izni olmadan tamamen veya kısmen çoğaltılamaz.

• Yayınlanan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlarına aittir. Merkezimizin görüşünü yansıtmaz. Bundan dolayı merkezimiz mesuliyet kabul etmez.

İsteme adresi: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü Elazığ/
Türkiye

Tlf: 0.424.2370000/3836-3839

Fax: 0.424.2330062

email: mozturk@firat.edu.tr

ecakar@firat.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Enver ÇAKAR

Suriye’de Erken Dönem Osmanlı Tımar Düzeni : Hama ve Humus
Örneği.....1

Zafer ÇAKMAK

Hoybun Cemiyeti (Kuruluşu ve Teşkilatlanması).....27

Ünal TAŞKIN

Osmanlı Devrinde Ortadoğu’da Kullanılan Ağırlık ve Hacim Ölçüsü
Birimleri63

Hilmi BAYRAKTAR

Mısır’ın Siyasî Durumuna Dair el-Fellah Gazetesi Sahibi Selim
Hamevî Tarafından II. Abdülhamit’e Sunulan Takrîr ve
Düşündürdükleri.....81

Pınar ÜLGEN

El-Cezeri ve Tasarladığı Su Saatleri115

Mustafa ÖZTÜRK-Sevda ÖZER

Tanzimat’ın Mısır’da Uygulanması (1851 Tarihli Kanunname).....129

Sabahattin KÜÇÜK

Batı ve Doğu Düşünce Sistemlerinde İnsan Anlayışı ve Sömürgeci
Zihniyet181

Yayın İlkeleri/Publication Principles 191

SURİYE’DE ERKEN DÖNEM OSMANLI TİMAR DÜZENİ : HAMA VE HUMUS ÖRNEĞİ

*Ottoman’s Timâr System of the Early Period In Syria : Hama and
Homs Models*

Enver ÇAKAR*

ÖZET

Bu çalışmada, Hama ve Humus örneğinde, Osmanlı hakimiyetinin ilk dönemlerinde Suriye’de uygulanan timar sistemi incelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Suriye bölgesinde yer alan çoğu ekilebilir toprakların mülkiyeti, İmparatorluğun Rumeli ve Anadolu bölgelerinde olduğu gibi, devlete aitti. Fakat, devlet buradaki topraklarını bizzat kendisi işletmiyor, belirli bir ücret karşılığında üzerinde oturan köylü halka kiraya veriyordu. Buradaki tarlaları ekip biçen çiftçi halk, hem toprağın kirası olarak elde ettiği ürünün belirli bir bölümünü (öşür), hem de besledikleri hayvanlar için belirli bir miktar vergiyi devlete ödemek zorunda idiler. Devlet, bu vergi gelirlerini has, zeamet ve timar adları altında gelirlerine göre gruplara ayırdıktan sonra, bunları toplama işini, onların maaşlarına karşılık olmak üzere, orada görev yapan asker ve memurlarına verirdi. Böylece, imparatorluğun çoğu bölgelerinde uygulanan bu sistem (Timar Sistemi) sayesinde, bir taraftan toprak gelirlerinin önemli bir bölümü devlet veya onun temsilcileri vasıtasıyla toplanırken, diğer taraftan da burada görev yapan asker ve memurların maaşları devlete ilave bir yük getirmeden mahallinde ödeniyordu.

Anahtar Kelimeler : Hama, Humus, Suriye, sancak, timâr

ABSTRACT

The Ottoman’s Timar System of the Early Period in Syria with Hama and Homs Models is researched in this studies.

The propriety right of most of the fertilizable lands of the Syrian parts of the Ottoman Empires like the other part of the Empires such as Rumeli and Anatolian regions belogned to the state. However, the state was not running these lands for herself but had them rent with some amount of money for villagers. On one side the villagers planting these lands had to give some amount of their products (named as öşür in Turkish) to the state as the rent of the lands they hired. Moreover, they had to pay some amount of money for the animals they brought up. After dividing these incomes as “has”, “zeamet” and “timâr” groups depending on their revunue, the state had civil servants and military personel, who were working and living in the same area, collect the incomes and given them as respect to their salaries.

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü/Elazığ

2 Enver ÇAKAR, Suriye’de Erken Dönem Osmanlı Timâr Düzeni: Hama ve Humus Örneği

Finally, because of this system (the Ottoman timâr system) which was applied almost most parts of the empire, on one hand, the most important part of the incomes of the land collected by the state or her representatives, on the other hand, the salary of the officials and military personel’s were given by the local governors without any financial problems to the State.

Key Words : Hama, Homs, Syria, sanjaq, timâr

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni fethedilen yerlerin genel vaziyetini ve vergi kaynaklarını tespit etmek maksadıyla fetihten hemen sonra sayımlar yapılırdı. Önceden mevcut ya da yeni uygulanacak olan idarî teşkilat çerçevesinde belli usûl ve kurallara göre yapılan bu sayım işlerine “tahrir”, bunun neticesinde meydana getirilen defterlere de “Tahrir Defteri” denmektedir¹. Fetihden sonra yapılan ilk tahrirden sonra ihtiyaç hasıl oldukça (yeni bir padişahın tahta çıkması, vergi gelirlerinin herhangi bir sebeple artmış ya da eksilmiş gözükmesi, defter harici kalan gelirlerin deftere kaydedilmesi v.b. sebeplerle) bu sayımlar yenilenirdi.

Sayıma konu olan idari birim “sancak” olup, bu birim aynı zamanda, Osmanlı timâr düzeninin de temelini teşkil ederdi. Dolayısıyla, her sayımdan sonra yapılması gereken önemli işlerden birisi de sayımı yapılan sancağın timâr mevcudunu ve dağılımını gösteren “İcmâl Defter”inin hazırlanmasıydı. Zira merkezi yönetimin sayımdan asıl beklediği ve en çok ilgilendiği hususlardan biri oluşan gelirin ne kadarının hazineye gireceği ve hükûmet eliyle sarf edileceği, diğeri ise Osmanlı askerî gücünün önemli bir bölümünü

¹ Osmanlı tahrir geleneği ve tahrir defterlerinin muhtevası hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987; Ö. Lütü Barkan, “Tahrir defterlerinin istatistik verimleri hakkında bir araştırma”, *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948*, Ankara, 1952, s. 290-294; aynı yazar, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *Türkiyat Mecmuası*, X, (1951-1953), s. 1-24; aynı yazar, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve Hâkana mahsus istatistik defterleri (I)”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1 (1940), s. 20-59; Feridun M. Emecen, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-29 Mayıs 1990, Bildiriler*, İstanbul, 1991, s. 143-156; Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, XXII (1991), s. 429-439; aynı yazar, “Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik*, (derleyenler: Halil İnalcık, Şevket Pamuk), T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 16-27; Kemal Çiçek, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 97 (Ağustos 1995), s. 93-111; Margaret L. Venzke, “The Ottoman Tahrir Defterleri and Agricultural Productivity”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVII (1997), s. 1-61

meydana getiren timâr erbabına bu gelirden ne kadar pay bırakılacağı ve bundan kaç kişinin yararlanacağı meselesidir².

Tahrir işlemini yürütmekle sorumlu olan memura *Emin* ya da *Muharrir* denirdi. Emin kendisine sunulan vesikaları inceleyerek her bir dirlik sahibine hak ettikleri miktarda gelir tahsis ettikten sonra, ayrı bir defterde her birinin ismi altında, sadece bu gelirin miktarıyla nerede bulunduğunu tespit eder ve genellikle başta bu timârın bir tarihçesini yaparak son hak sahibine hangi vesikaya (berât, beylerbeyi bitisi) dayanılarak verildiğini de belirtirdi. Timâr vahdetlerini (kılıç) göstermek üzere timâr sahiplerine göre tertip edilen bu defter (*Defter-i İcmâl-i Hâkânî*) ancak padişah tarafından hatt-ı hümayûn ile kabul ve tasdik olunduktan sonra yürürlüğe girer ve yeni bir tahrir kadar da timâr işlemlerinde esas tutulurdu³.

Osmanlı yönetimine geçtikten sonra Hama ve Humus bölgelerinde vergi kaynaklarının tespiti maksadıyla ilk tahrir 1518 yılında meşhur tarihçi İdris-i Bitlisi'nin oğlu *Ebu'l-Fazl* tarafından yapılmıştır ki, bu tahrir neticelerinin yer aldığı defter maalesef mevcut değildir. Bahsi geçen yerlerin ikinci kez tahriri ise bundan kısa sayılabilecek bir müddet sonra hicrî 933 yılında (miladî 1526-27) yapılmıştır. Bu sayım neticelerinin yer aldığı defteri –ki buna Mufasssal Tapu Tahrir Defteri denir- Başbakanlık Arşivi'nde Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi'nde 418 numarada kayıtlıdır⁴. İncelememizin temel kaynağını teşkil eden ve Başbakanlık Arşivi'nde 137 numarada kayıtlı bulunan defter de bu tahrir neticesinde hazırlanan ve bunun sonuçlarını yansıtan yani genel olarak *dirlik* adı da verilen has, zeâmet ve timârların ne şekilde dağıtıldığını gösteren bir “Timâr-İcmâl Defteri”dir⁵. Bundan dolayı, 137 numaralı Timar-İcmâl Defteri, Hama ve Humus bölgelerinde, dolayısıyla Suriye'de, Osmanlı hakimiyetinin ilk zamanlarında uygulanan timâr düzeni konusunda bizlere bilgi aktaran en önemli kaynaklardan biridir.

Bu mülahazalardan sonra, Hama ve Humus sancağında erken dönem Osmanlı timâr rejimi ve işleyişi ile timâr düzeni çerçevesinde şekillendirilmiş olan sancağın idarî teşkilatlanmasını inceleyebiliriz.

² Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1989, s. 31

³ Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Giriş, s. XX-XXI

⁴ Enver Çakar, “Tahrir Defterlerine Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda Hama”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, III/1 (Elazığ 2005), s. 21

⁵ Bu defterde yer alan tarih kayıtları hicrî 933-937 (miladî 1527-1530) yıllarını kapsamaktadır (bkz. *Başbakanlık Arşivi* (=BA), *Tapu-Tahrir Defteri* (=TD), nr. 137, s. 5, 40, 42, 56, 64)

A. Osmanlı Timâr Düzeni Temelinde Hama ve Humus Sancağının İdarî Yapılanması

16. yüzyılda Osmanlı idarî teşkilatında esas idarî üniteyi bir “bey” tarafından idare edilen “sancak” meydana getirmekteydi. Bu idarî birimin yöneticisi olan “sancakbeyi” genellikle “kul” tabir edilen sınıf mensupları arasından padişahın onayı ile tayin edilirdi. Dolayısıyla *sancakbeyi*, idaresinde bulunan sancağının en yüksek askeri-idarî otoritesi konumundaydı. Sancağın adlî ve bir kısım idarî işleri de yine merkezden tayin edilen bir *kadı* eliyle yürütülürdü. Bey, kadının hükmü olmadan hiçbir ceza veremediği gibi, kadı da hiçbir kararını tek başına icra edemezdi. Osmanlılar taşra idaresinde uyguladıkları bu güçler ayrımını, âdil bir yönetimin temeli olarak görmüşlerdir⁶.

Osmanlı taşra idaresinde birkaç sancağın bir araya getirilmesiyle daha büyük idari birim olan “eyalet” ya da “beylerbeyilik” meydana getirilmiştir. Bu idari birimin yöneticisi olan “beylerbeyi” eyaleti dahilinde yer alan ve “paşa sancağı” olarak adlandırılan bir sancakta otururdu ki, burası aynı zamanda eyaletin de yönetim merkezi konumundaydı. Mesela, Şam beylerbeyiliğinin merkez yani paşa sancağı eyalete adını vermiş olan Şam sancağı olup, beylerbeyi burada otururdu.

Sancakbeyinin başlıca iki asli görevi vardı. Bunlardan birincisi kapı halkı ve emrindeki timârlı sipahi askeri ile daima hazır bir asker olup, çağrıldığı anda sefere katılmaktı⁷. Seferberlik halinde sancakbeyleri, kumandan sıfatıyla, tâbileri veya memurları tarafından toplanmış olan bölüklerin başında, muayyen toplanma mahallerine giderlerdi⁸ ve kuvvetlerin kumandanı sıfatıyla kendi beylerbeyilerinin sancağı altında toplanırlardı⁹. Sancakbeyinin ikinci önemli görevi ise, sancak dahilinde asayişin sağlamak ve adaleti temin etmektir. Sancakbeyi bu hizmetleri kadı ile ortak olarak yerine getirirdi¹⁰.

Beylerbeyi, bu görevlerine ilaveten, kendi eyaletindeki bütün timâr sahiplerinin ve askerinin âmiri olması sebebiyle timâr tevcihleri ve bu

⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, İstanbul, 2004, s. 108

⁷ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler”, *Belleten*, XXXVIII/152 (1974), s. 666

⁸ J. Deny, “Sancak” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, X, s. 188

⁹ Halil Sahillioğlu, “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdarî Taksimatı”, (Arapça’dan çev. Mustafa Öztürk), *Belleten*, LIV (1991), s. 1233

¹⁰ Yaşar Yücel, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler”, s. 666

konudaki çeşitli ihtilafların halli ile de meşgul olurdu. Beylerbeyi, *tezkiresiz* olarak isimlendirilen küçük timârları da bizzat kendisi tevcih ederdi¹¹.

Suriye'nin orta kesiminde yer alan Hama (= Hamâh) ve Humus (= Hıms veya Hums) şehirleri, 1516'da Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra müstakil sancak statüsüyle "Vilâyet-i Arab" olarak da adlandırılan Şam beylerbeyiliğine dahil edilmiş¹², kısa bir müddet sonra da bu iki sancak idarî bakımdan birleştirilmiştir. Böylece Şam beylerbeyiliğinin kuzeyindeki Haleb sancağı ile güneyindeki Şam sancağı arasında kalan geniş alan idarî bakımdan bir sancakbeyinin yönetimine bırakılmıştır¹³. Bundan dolayı 1522 yılında Hama ve Humus adlı sancağın aynı adları taşıyan iki kazası vardı¹⁴. 1527 yılında Hama ve Humus'u Korkmas oğlu Mehmed Bey'in idaresinde yine Şam beylerbeyiliğinin bir sancağı olarak görmekteyiz. Eyaletin bu zamandaki diğer sancakları ise Adana, Haleb, Trablus, Kudüs ve Gazze, Ayntâb (Antep), Sis, Tarsus, Nablus ve Safed, Birecik, Deyr ve Rahba, Ekrâd ve 'Üzeyrili ile Salt-Aclun adlı sancaklardı¹⁵.

1545 yılına gelindiğinde bu iki kaza merkezinin yani Hama ve Humus'un birbirinden ayrılmak suretiyle her birinin yeniden müstakil sancak statüsüne kavuşturulduğu anlaşılmaktadır¹⁶.

Bir sancakta sancakbeyinden sonra timârlı sipahilerin en yetkili âmiri *alaybeyi* (*mîralay*) idi. Bunlar, sancak sipahilerinin de arzuları dikkate alınarak, beylerbeyi veya sancakbeyinin arzı ile merkezî hükûmet (Divan) tarafından tayin edilirdi. Görevlerinden azledilmeleri ise bey veya kadının arzı ile olurdu. Önemli bir vazifede yararlılık gösteren alaybeyinin maaşına zam yapılırdı¹⁷.

¹¹ Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6, İstanbul, 1992, s. 71

¹² Ö. Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî yılına ait bir bütçe örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), s. 306

¹³ Bu sancak, bazı belgelerde "Hama ve Humus" adı ile verilirken, bazılarında da sadece Hama adıyla verilmektedir. Mesela, incelememize konu olan 137 numaralı defterde bu idarî bölgeden "Livâ-i Hama" yani Hama sancağı olarak bahsedilmektedir (bkz. BA, TD, nr. 137, s. 1).

¹⁴ Enver Çakar, "Kanuni Sultan Süleyman Kanun-nâmesine Göre 1522 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XII/1 (Elazığ 2002), s. 277

¹⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 129; Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/1 (Elazığ 2003), s. 359

¹⁶ Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", s. 360

¹⁷ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003, s. 78

Sancak alaybeyileri yıllık maaş olarak zeâmet tasarruf ederlerdi. Dolayısıyla 1527’de Hama sancağı alaybeyilik makamında bulunan Ali Bey de 27.700 akçe tutarındaki bir zeâmeti tasarruf ediyordu¹⁸. Büyük sancaklarda ise bunların maaşları daha fazla olurdu. Mesela, 1524 yılında Haleb alaybeyilik makamında bulunan Yusuf’un zeâmeti 59.701 akçe idi¹⁹. Buna karşın bazı küçük sancaklarda alaybeyinin timâr tasarruf ettiği de görülebilmektedir. Timâr tevcihlerinde alaybeyilerinin timâr talebinde bulunan kimselerin “sipâhi-zâde” olduklarına dair şahitlikleri dikkate alındığı gibi, alaybeyleri bunlar hakkında “kılıca yarar kimseler” olduklarına dair i‘lâm (rapor) da takdim edebilirlerdi²⁰.

Öte yandan, Osmanlı taşrasında en küçük yerleşim birimleri olan köyler, *nâhiye* olarak adlandırılan daha büyük idarî ünitelere bağlı idiler. Nahiye, esasen yöre, çevre, memleket anlamında kullanılan bir kelime olup²¹, Osmanlı İmparatorluğu’nda coğrafi ve idarî mânâda küçük veya büyük bir çevreyi bildiren bir terim ve tabirdir²². Bu cümleden hareketle, Hama sancağı 1527 yılında *Hama*, *Ma’arra* (= *Ma’arratü’n-Nu’mân*), *Bârîn* ve *Humus* olmak üzere toplam 4 nahiyeye ayrılmıştı. Bu nahiyelerden her birinin de merkezi konumunda bulunan bir kasabası (nefs) vardı²³. Bu kasabalar içerisinde en büyük olanı, aynı zamanda sancak merkezi olan Hama idi²⁴. Diğer önemli kasabalar ise sırasıyla Humus²⁵, Ma’arra ve Bârîn olup, bunların hepsi de içinde yer aldıkları ve merkezi oldukları nahiye ismini vermişlerdir. Osmanlı Devleti’nde bir sancaktaki dirlikler yani has, zeâmet ve timârlar nahiyelere göre tespit ve tayin edildiğinden Hama sancağındaki timârlar da Timâr-İcmâl Defterine bu şekilde kaydedilmişlerdir.

Nahiyeler, esas itibarıyla timâr sistemi çerçevesinde ortaya çıkan ve coğrafi bir bütünlük gösteren bölgelerdi. Sancaklara ait tahrir defterleri daha

¹⁸ BA, TD, nr. 137, s. 36

¹⁹ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 79

²⁰ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 78

²¹ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I - Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 33

²² M. Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, *İslam Ansiklopedisi*, IX, s. 37

²³ Osmanlı devrinde kasaba, mahalleleri olan ve cuma namazı kılınabilir bir veya birden fazla mescidi bulunan iskân yeri olup, vergilendirmede köyden ayrı tutulmakta ve şehir gibi muamele görmekteydi (Tuncer Baykara, “Kasaba” maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24, İstanbul, 2001, s. 525)

²⁴ Hama şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Çakar, “Tahrir Defterlerine Göre 16. ve 17. Yüzyıllarda Hama”, s. 19-65

²⁵ Bu zamanda, Humus şehri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Enver Çakar, “Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/2, Elazığ, 2003, s. 386-388

ziyade timâr sistemini ortaya koymak için hazırlandığından, bu tür defterlerde, bir kadının sorumluluğu altında bulunan “kaza” birimi değil, “nahiye” esas alınıyordu. Bu bakımdan nahiye ve kaza birimleri biri askerî, diğeri hukukî anlamda birbirini tamamlayıcı özellik gösteriyordu²⁶.

Nahiyelerde timâr tasarruf eden sipahilerin komutanına *çeribaşı* veya *serasker* denirdi. Fakat, Hama sancağının 1527 yılında 4 nahiyeden müteşekkil olmasına karşın sancakta sadece üç seraskerin (Hama, Humus ve Ma’arra nahiyeleri seraskerleri) bulunması dikkat çekmektedir. Zira, bu durumda her nahiyenin bir seraskerlik olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır ki, Haleb sancağındaki çeribaşılık yani seraskerlik taksimatı da bu kanaatimizi desteklemektedir. Nitekim, 1536’da Haleb sancağı 27 nahiyeden ibaret olmasına rağmen sancakta sadece 5 çeribaşılık bulunuyordu²⁷. Öyle ise her çeribaşılığın sorumluluk alanı birkaç nahiyeyi kapsayabilmekte ve çeribaşılık adedi de sancağın yapısına ve muhtemelen nahiyelerdeki sipahi sayısına göre değişiklik gösterebilmekteydi.

Serasker veya çeribaşı sancakta alaybeyinden sonra en yüksek rütbeli sipahi subayı idi ve serbest dirlik tasarruf ederdi²⁸. 1527’de Hama nahiyesi seraskerlik makamında bulunan Doğan Çavuş 6.100 akçe, Humus nahiyesi seraskeri Divâne Kâtib de 7.372 akçe tutarındaki birer timârı tasarruf ediyorlardı²⁹. Bunlardan Doğan’ın seraskerlik makamından önce “çavuş”, Divâne’nin de “kâtip” olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Ma’arra nahyesinde 5.752 akçe tutarında bir timâra mutasarrıf olan Bali adında bir başka serasker³⁰ daha vardı ki, icmâl defterde belirtilmemekle birlikte, bunun da Ma’arra seraskeri olması kuvvetle muhtemeldir. Çeribaşının vazifesi, memur olduğu yerlerin asayişini temin etmek, sefer sırasında ve muhafazalarda gereken askerleri çıkarmak ve savaşın sona erdiği senelerde iktiza eden muâfiyetleri tahsil eylemekti³¹.

Timarlı sipahiler ise esasen bu sistemin temel unsuru durumundaydılar ve onlar da, seferlere katılmalarının yanı sıra, bulundukları köylerde kanunların kendilerine tanıdığı yetkiler çerçevesinde asayişin temini, devletçe belirlenmiş olan vergilerin reayadan toplanması gibi önemli görevleri de ifa ederlerdi.

²⁶ İlhan Şahin, “Nahiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 32, İstanbul, 2006, s. 307

²⁷ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 38, 80

²⁸ Abdülkadir Özcan, “Çeribaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8, İstanbul, 1993, s. 270

²⁹ BA, TD, nr. 137, s. 30, 38

³⁰ BA, TD, nr. 137, s. 56

³¹ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1983, s.

B. Hama ve Humus Sancağı Gelirleri ve Timâr Sahipleri Arasında Paylaşımı

Osmanlı Devleti, daha önceki İslam devletleri örneğine uyarak, bütün tahıl ekilen tarım topraklarının “mîrî” yani devlete ait olduğunu kabul ve ilan etmiş, yalnızca mülk ve vakıf toprakları bu kuralın dışında tutmuştur. Bu sistemde devlete ait arazileri işleyen yani ekip biçen köylüler babadan oğula geçen kiracı konumundaydılar. Köylü elindeki toprağı satamaz, hediye olarak bağışlayamaz, izinsiz olarak başkasına da devredemezdi³².

Köylerde toprak mahsullerinden ve hiçbir resmî statüsü bulunmayan şahıslardan (reâyâ) çeşitli adlar altında toplanan her türlü vergiler³³ ya “Havâss-ı Hümâyûn” adı altında doğrudan devlet hazinesi namına ya da devlet tarafından tayin edilen vakıf ve şahıslar namına toplanırdı. Padişah hassı, vakıf ve mülk olarak ayrılmış yerlerin gelirleri haricindeki bütün köy ve mezraaların vergi gelirleri belirli gelir grupları halinde ve “dirlik” yani yıllık maaş olarak ümera hasları, zeâmet ve timârlara tahsis edilmişti. Bu gelir gruplarından yıllık geliri 100 bin akçeden fazla olanları “ümerâ hasları” adıyla beylerbeyi veya sancakbeylerine, 20-100 bin akçe arasında olanları “zeâmet” adı altında alaybeyi, timâr defterdarı, defter kethüdası gibi orta dereceli memur ve kumandanlara, en fazla 19.999 akçe olabilenleri de “timâr” adı altında sipahilere verilmekteydi. Bütün bu dirlik çeşitleri yani has, zeâmet ve timârlar Osmanlı timâr düzeni zincirinin de halkalarını teşkil ediyorlardı.

Bir sancakbeyinin 1500’lerdeki yıllık geliri altın hesabıyla 4-12 bin arasında altın dükaya eşitti. Halbuki aynı dönemde Bursa’nın en zengin sarraf ve tüccarın serveti 4 bin dükayı nadiren geçiyordu. Dolayısıyla, beyler ve zeâmeti olanlar klasik Osmanlı toplumunun en zengin kesimini oluşturlardı³⁴.

Osmanlı timâr sistemi, para iktisadiyatının henüz yeterli derecede gelişmemiş olduğu devirlerde (meselâ 15 ve 16. yüzyıllarda) büyük bir kısmı aynen mahsûl olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezî bir devlet hazinesi halinde toplanarak oradan dağıtılması ve bu dağıtılacak maaşlarla vazife sahiplerinin bulundukları yerlerde

³² Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s. 113

³³ Bu vergilerin ad ve mahiyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Raiyyet Rûsûmu”, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s. 31-66; Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda reâyâdan alınan vergi ve resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V (1947), s. 483-511

³⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s. 119

geçimlerinin temini gibi işlerin güçlüğü karşısında geliştirilmiş olan bir sistemdir. Esasen bu sistem, Osmanlılar'dan önceki Türk ve İslam devletlerinde de tatbik edilmiş, fakat Osmanlılar tarafından zamanın icaplarına göre geliştirilmiş olan bir sistemdir³⁵. Dolayısıyla, bu sistem büyük bir imparatorluk ordusunu ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutabilme kaygısından doğmuş ve imparatorluğun eyalet yönetimiyle malî, toplumsal ve tarımsal politikalarına biçim vermiştir. Nitekim bu politikaların hemen hemen hepsi devletin askerî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla geliştirilmiştir³⁶.

İncelemenin temel kaynağı olan 137 numaralı Timâr-İcmâl defterinin son sayfasında Hama sancağında yer alan has, zeâmet ve timârlara tahsis edilen toplam gelir ile bunun ne şekilde paylaşıldığının bir özeti yapılmıştır. Buna göre, padişah hassı, vakıf ve mülkler haricinde, sancak gelirinden sancakbeyi hassı, zeâmet ve timârlara ayrılan yıllık gelirin toplamı 1527-30 yıllarında 1.272.151 akçe olup, bunun 222.742 akçesi (toplam gelirin % 17.51'i) sancakbeyi hassı, 27.700 akçesi (toplam gelirin % 2.18'i) zeâmet, kalan 1.021.709 akçesi de (toplam gelirin % 80.31'i) timâr olarak tevcih edilmiştir³⁷.

Hama sancağının hemen kuzeyinde yer alan ve bu sancağa göre daha geniş araziye sahip bulunan Haleb sancağında dirlik (has, zeâmet ve timâr) olarak tevcih edilen gelirin miktarı daha fazladır. Zira, Haleb'de sancakbeyi ve defterdar hasları ile zeâmet ve timârlara ayrılan gelirlerin toplam miktarı 1536'da 2.449.678 akçe olup, bunun 1.983.628 akçesi zeâmet ve timâr, 450.000 akçesi sancakbeyi hassı, 16.050 akçesi de defterdar hassı olarak verilmiştir. Buradaki defterdar hassı ona tevcih edilen hasların tamamı olmayıp sadece Haleb sancağından verilen kısımdır³⁸.

Hama ve Humus sancağında has, zeâmet ve timârlara ayrılan gelirleri, daha ziyade, şehir ve kasabalardaki güvenlik hizmetleri (niyâbet, cürm-i cinâyet, riyâset-i 'asesiye) ve genç kızların evlendirilmesi (resm-i 'arûs) karşılığında alınan bazı vergiler ile köy ve mezraalardaki tarım ürünlerinden alınan belirli orandaki vergiler (Hasıl) meydana getiriyordu. Ayrıca, Memlûkler'den intikal eden ve başlangıçta Osmanlılar tarafından da benimsenen, fakat 16. yüzyılın ortalarında "bid'at" olarak kabul edilip ortadan kaldırılan *âdet-i devre* ve *himâye* adlı vergiler ile bazı konar-göçer

³⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Timâr", *İslam Ansiklopedisi*, XII/I, s. 287

³⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, s. 111

³⁷ BA, TD, nr. 137, s. 95

³⁸ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 279

aşiretlerden alınan *âdet-i pişkeş* adlı bir vergi de has, zeâmet ve timârlara ayrılan gelir kaynakları arasında yer alıyordu. Hama ve Humus bölgelerinde, 16. yüzyılın ilk yarısında, Haleb ve Anadolu’daki sancaklarda görülen “çift-hane sistemi” bulunmadığından³⁹, buralardaki köyler halkından da, diğer yerlerden farklı olarak, “âdet-i devre” ve “himaye” adlı vergilerin alındığı anlaşılmaktadır⁴⁰. Bütün bunlardan başka, Hama ve Humus sancağında bazı ticarî faaliyetlerden alınan vergiler (bâc-ı bâzâr-ı siyâh, ihtisâb, ağnâm-ı kassâbân, kavâfil, köprü geçişlerinden alınan Bâc-ı cısr gibi) ve vakıf sahiplerinden alınan “öşr” de yine dirlik gelirleri arasında yer almaktaydı.

Öte yandan, Suriye bölgesinde Osmanlılar’dan önce süregelen ve toprak geliri vakıf olarak tahsis edilmiş köylerde görülen “malikâne-divânî sistemi”nin Hama ve Humus sancağında da uygulandığı görülmektedir. Yine Suriye’de Haleb sancağında da yaygın olarak görülen⁴¹ bu sistemde, vakıf veya mülk olan şey, topraktan ve toprak üzerinde yaşayan köylüden alınan her türlü vergiler olmayıp, sadece toprağın kuru bir mülkiyet hakkıdır. Bu itibarla vakıf veya mülk sahipleri mülkiyeti kendilerine ait olan bu toprakları işleyen köylüden yalnız bir toprak kirası istemek hak ve selahiyetini haiz bulunmaktaydılar. *Malikâne* hissesi tabir edilen bu toprak kirası genellikle mahsûlün beşte, yedide veya onda biri olarak kabul edilmişti⁴². Bunun haricinde, toprağın ve toprak üzerinde bulunan köylülerin devlete vermeye mecbur oldukları bütün diğer hak ve resimler, *divânî* adı altında doğrudan doğruya devlete, yani orada devleti temsil eden sipahi veya amile ait bulunmaktaydı. Bu durumda her köyün biri malikânesini, diğeri divânîsini tasarruf eden iki sahibi vardı ve köylü yetiştirdiği mahsulden bir veya iki onda bir malikâne hissesi olarak toprak sahibine verdiği gibi, ayrıca bir onda bir veya beşte bir de divânî hissesi diye sipahiye veriyordu⁴³. Dolayısıyla

³⁹ Margaret L. Venzke, “Syria’s Land-Taxation in the Ottoman ‘Classical Age’ Broadly Considered”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, TTKY, Ankara, 1990, s. 422. Ayrıca “çift-hane” sistemi hakkında bkz. Halil İnalcık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s. 1-14; Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik” maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, III, s. 392-397

⁴⁰ Margaret L. Venzke, “Syria’s Land-Taxation in the Ottoman ‘Classical Age’ Broadly Considered”, s. 422-423

⁴¹ Haleb örneği için bkz. Margaret L. Venzke, “Aleppo’s Mâlikâne-Divânî System”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol. 106/3 (1986), s. 451-469; Enver Çakar, XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), s. 225-230

⁴² Ö. Lütfi Barkan, “Türk-İslâm Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller Malikâne-divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, İstanbul, 1980, s. 154

⁴³ Ö. Lütfi Barkan, “Malikâne-divânî Sistemi”, s. 154-155

devlet ikinci bir öşür almak suretiyle vakıf ve mülk olan topraklara da doğrudan müdahale hakkını elinde tutuyordu.

Netice olarak, malikâne-divânî sistemi Osmanlıların genel olarak tesis ettikleri bütün ve serbest vakıflardan tamamen ayrı bir toprak tasarrufu şeklini teşkil eder. Bu toprak nizamı daha ziyade eski İslâm-Türk devletlerinden gelen ananelerin kuvvetle muhafaza edildiği ve oldukça sarsıntısız bir intikalle imparatorluğa ilhak edilmiş olduğu memleketlerde mevcut bulunmaktaydı. Bu memleketler haricinde daha büyük bir şiddet kullanarak zabt ve istila edilen ve özellikle Hristiyan devletlerinden intikal eden bölgelerde malikâne-divânî sistemi mevcut bulunmamaktadır⁴⁴.

Dirlik yani has, zeâmet ve timârlara ayrılan gelirlerin mühim bir bölümü ise kırsal kesimden alınan vergilerden meydana geliyordu. Bu bağlamda köylerdeki toprak mahsullerinden alınan belirli orandaki vergi (*hâsıl*) bunun en önemli dilimini teşkil ediyordu. Bir köyün *maktû* (yani önceden belirlenmiş sabit bir miktar) veya *kasm* (ürünün ayrı ayrı ölçülerek vergisinin belirli bir oranda alınması) metoduyla toplanan “hasıl”ının tamamı has, zeâmet veya timâr olabileceği gibi bundan dirlik sahibine bir *hisse* ayrılması şeklinde de olabilirdi. Vergi geliri (hasıl) hisseler halinde vakıf ve dirlik sahipleri arasında paylaşıldığı (malikâne-divânî sistem) gibi, yine hisseler bölünmek suretiyle birden fazla dirlik sahibi arasında da paylaşılabilirdi. Hâsıl’ın hisseler halinde vakıf ve mülk sahipleri ile dirlik sahipleri arasında paylaşılması halinde veya hâsıl’ın tamamen vakfa ait olması durumunda dirlik sahibine toprak mahsûllerinden *el-öşr* adı altında bir hak (vakfa ayrılan gelirin genellikle 1/10’u) daha verilirdi.

Osmanlı timar rejimi çerçevesinde has, zeâmet ve timâr tasarruf eden dirlik sahipleri gelirleri oranında “cebelü” adı verilen tam teçhizatlı asker beslemek ve seferlere bunlarla birlikte katılmak zorundaydılar. Kanuni Sultan Süleyman Kanunnâmesine göre geliri 3.000-5.000 akçe olanlar 1, 5.500-8.000 akçe olanlar 2, 9.000-11.000 akçe olanlar 3, 12.000-14.000 akçe olanlar 4, 15.000-17.000 akçe olanlar 5, 18.000 ve bundan yukarı olanlar da 6 cebelüyle sefere katılmak zorundaydılar. Sancakbeyleri ise gelirlerinin her 5 bin akçesi için bir cebelü beslerlerdi⁴⁵.

Ayn-i Ali’nin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, timar sistemi çerçevesinde 17. yüzyılın başlarında Suriye bölgesi, Şam eyaletinden 2.600, Haleb eyaletinden 2.500 ve Trablusşam eyaletinden de 1.400 olmak üzere,

⁴⁴ Barkan, “Malikâne-divânî Sistemi”, s. 175-176

⁴⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, IV, İstanbul, 1992, s. 370

toplam olarak 6.500 asker çıkarabiliyordu⁴⁶. Bu zamanda Hama ve Humus ayrı sancaklar halinde Trablusşam eyaletine tabi idiler⁴⁷. Suriye bölgesinden çıkan asker sayısı 17. yüzyılın ortalarından itibaren önemli oranda bir artış göstermiş ve bu zamanda toplanabilen asker sayısı (ümerâ ve cebelûleriyle birlikte), Şam ve Haleb eyaletlerinden 4’er bin, Trablusşam eyaletinden de 3 bin olmak üzere, en az 11 bine ulaşmıştır⁴⁸.

1. Sancakbeyi Hasları

Hama sancağında 1527’den önce görev yaptığı anlaşılan Sancakbeyi Ahmed Bey’in hasları toplamı Timâr İcmâl Defterinde 222.742 akçe olarak gösterilmiştir. Bu gelirin 76.190 akçesi Hama, 55.000 akçesi Bârîn, 91.652 akçesi Ma’arra ve 54.250 akçesi de Humus nahiyelerinden verilmiştir⁴⁹. Fakat sancağın Hama, Bârîn, Ma’arra ve Humus nahiyelerinden sancakbeyi adına tahsis edilen gelir defterde belirtilen toplam rakamdan daha fazla (276.992 akçe) çıkmaktadır.

Sancakbeyi haslarını gelir çeşitlerine göre incelendiğimizde gelirin mühim bir bölümünün kırsal kesimden elde edilen vergilerden sağlandığı görülmektedir ki, toprak mahsullerinden alınan “hasıl” ve “el-öşr” bunun en önemli dilimini teşkil etmektedir. Bunlardan başka, kırsal kesimden toplanan *bâd-i hevâ* vergisinin tamamı ile sancakta padişah hassı ve serbest timâr olan köyler haricindeki yerlerden alınan bâd-i hevâ türü (niyâbet, cürm-i cinâyet ve resm-i arûs gibi) vergilerin yarısı sancakbeyinin hakkı idi. Serbest timâr olmayan köylerdeki bâd-i hevâ vergisinin diğer yarısı ise sipahinin hakkıdır. Osmanlı timâr düzeninde padişah hassı ve padişah beratıyla verilebilen “tezkireli timâr”ların hepsi (Hama’da geliri 5.999 akçeden fazla olan timârlar) “serbest” statüde olan timârlardı ki, bu çeşit timârlar genellikle alaybeyi, serasker, subaşı ve çavuş gibi belirli bir mevkide yer alan kişilere tevcih edilen timârlardı.

Sancak merkezleri olan şehirden asayiş hizmetleri karşılığı olarak toplanan “niyâbet” ve “cürm-i cinâyet” resimleri ile evlenen kızlardan alınan “arûs resmî”nin tamamı sancakbeyinin hakkı idi. Bundan dolayı Hama şehrinin 22.000 akçe, Humus kasabasının 9.000 akçe ve Ma’arra kasabasının 3.000 akçe olan niyâbet ve sair rûsûmu ile Hama şehrinin 9.000 akçe olan “riyâset-i ‘asesiye” geliri sancakbeyine aitti. Bundan başka sancak genelinde

⁴⁶ Ayn-i Ali, *Kavânin-i âl-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i divân*, İstanbul, 1280, s. 53-55

⁴⁷ Ayn-i Ali, s. 25

⁴⁸ *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, (nşr. Midhat Sertoğlu), İstanbul, 1992, s. 34-35, 40

⁴⁹ BA, TD, nr. 137, s. 1-2

padişah hassı ve serbest timâr olmayan köylerden toplanan niyâbet rûsûmunun yani bâd-i hevâ vergisinin yarısı da yine sancak beyi hassı idi ki, sancak genelinde bunun toplam miktarı 1527’de 36.000 akçe idi.

Yine sancakbeyi hasları arasında Humus nahiyesinde, 15.000 akçe olan bir köprünün (Restân adlı köyde) yıllık geliri ile Ma’arra kasabasına gelen kafilelerden alınan yıllık 12.000 akçe tutarındaki bâc-ı kavâfil vergisi ve 4 bin akçe tutarındaki “ihtisab”, “bâc-ı bazar-ı siyah” ve “ağnâm-ı kassâbân” grubunun tamamı sancakbeyi hasları arasında yer almaktaydı.

Sancakbeyleri gelirlerinin her 5 bin akçesi için bir cebelü beslerlerdi. Buna göre, 1527’den önce görev yaptığı anlaşılan Hama sancakbeyi Ahmed Bey 222.742 akçe olan gelirine karşılık olarak 44 cebelü beslemek zorundaydı. 1527’de sancakbeyliği görevinde bulunan Korkmas oğlu Mehmed Bey ise 400 bin akçe⁵⁰ olan gelirine karşılık tam teçhizatlı 80 cebelüsü ile sefere katılmak zorundaydı.

2. Zeâmetler

Osmanlı timâr sistemine göre geliri 20 bin akçeden 100 bin akçeye kadar olan dirliklere *zeâmet* adı verilmekte, tasarruf edenlere de *zâim* denilmekteydi.

Zeâmet, *kılıç zeâmet* ve *hisseli zeâmet* olmak üzere iki kısımdı. Vilâyet kâtibi icmâl defterde bir kimsenin üzerine 20 bin akçe *zeâmet* kaydederse buna *icmâllu kılıç zeâmet* denirdi ve mahlûl (boş) kaldığında parçalanması caiz değildi. Bir sipahinin tasarruf ettiği 10-15 bin akçelik timâr, terakkîlerle 20 bin akçeye ulaşırsa buna da *zeâmet* denirdi, ancak “icmâllu *zeâmet*” sayılmazdı. Çünkü bu tür *zeâmet* mahlûl kaldığında terakkîler bozulup başkalarına hisseler halinde verilebilirdi. Şayet tahrir sırasında bir kimseye 40-50 bin akçelik *zeâmet* tevcih olunursa bunun da tamamına “icmâllu *zeâmet*” denirdi. Ancak bunun 20 bin akçesine *kılıç*, geri kalanına ise *hisse* denirdi. Mahlûl kaldığında 20 bin akçelik *kılıç* kısmı hisseler halinde başka bir *kılıç zeâmet*e veya timâra *terakkî* olarak verilebilirdi⁵¹.

Timâr-İcmal Defterinden anlaşıldığına göre, 1527 yılında Hama ve Humus sancağında 2 *zeâmet* yer alıyordu. Bunlardan biri sancak alaybeyisi olan Ali Bey’in tasarrufunda olup tutarı 27.700 akçe⁵² idi. Diğeri ise 21.500

⁵⁰ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, s. 129

⁵¹ Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi, s. 80-81; Ayn-i Ali, *Kavânin-i âl-i Osman der hulâsa-i mezâmin-i defter-i divân*, s. 62

⁵² BA, TD, nr. 137, s. 36

akçe tutarındaydı ve Menlih adında birine aitti⁵³. Fakat, incelediğimiz defterin son sayfasında yer alan özet kısmında sadece bir zeametden bahsedilmektedir. Bu durumda, Menlih’e ait olan bu zeâmetin “icmâllu” olmadığı ve terakkilerle zeâmet seviyesine ulaştırıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Öte yandan, Suriye’de Haleb ve Şam gibi daha büyük sancaklardaki zeâmet sayısının Hama ve Humus’a nazaran daha fazla olduğu görülmektedir. Nitekim, Haleb’de 1524-1530 yıllarını kapsayan dönemde 14 zeâmet⁵⁴, Şam’da ise 1529’da 5, 1548’de de 16 zeâmet yer alıyordu⁵⁵. Dolayısıyla, Haleb ve Şam sancakları gelirlerinden zeâmetlere ayrılan pay da Hama ve Humus’a nispetle daha fazlaydı⁵⁶.

3. Timârlar

Timâr, Osmanlı devletinde geçimlerine ve hizmetlerine âit masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen hizmetleri mukabilinde ve muayyen bölgelerden tahsis edilmiş olan askerî dirliklere verilen isimdir⁵⁷. Senelik geliri 20 bin akçeye kadar olan timârın, gelir miktarı ve tasarruf sahibinin icra ettiği hizmetin cinsine göre çeşitli şekilleri vardı.

Gelir miktarlarına göre timârlar *tezkiireli* ve *tezkiiresiz* olmak üzere iki grupta mütalaa edilir. Tezkireli, *mahlûl* olduğu yani sahipsiz kaldığı zaman yeniden tevcihi ancak padişah berâtıyla mümkün olan, yani beylerbeyilerinin vermeye muktedir olmadıkları timârlardı. Tezkiresiz ise, mahlûl olduğu zaman beylerbeyi berâtıyla tevcih edilebilen timârlardı ve bu tür timârlara beylerbeyleri kendi tuğralarıyla müstakil berât verirlerdi⁵⁸.

Her beylerbeylikteki tezkireli ve tezkiresiz timârlar birbirine eşit değildi. Haleb ve Şam vilâyetlerinde tezkireli timâr 6 bin akçe olup, bundan bir eksik olsa tezkiresiz olurdu⁵⁹. Yani geliri 5.999 akçeye kadar olan timârlar

⁵³ BA, TD, nr. 137, s. 20

⁵⁴ Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 287

⁵⁵ Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, Beirut, 1982, s. 99

⁵⁶ Şam’da 1548’de 442.039 akçe (Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, s. 99), Haleb’de ise 1524-30 yıllarında 475.492 akçe (Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 287) idi.

⁵⁷ Ö. Lütfi Barkan, “Timâr”, s. 286

⁵⁸ İlhan Şahin, “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale”, *İÜEF Tarih Dergisi*, XXXII (1979), s. 932; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 86-87

⁵⁹ Ayn-i Ali, s. 64; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 87-88

beylerbeyinin berâtıyla, 6 bin akçeden 19.999 akçeye kadar olan timârlar da padişahın berâtıyla tevcih edilmekteydi. Dolayısıyla Şam beylerbeyiliği sınırları içerisinde yer alan Hama ve Humus sancağında da durum bundan farklı değildi. 1527-30 tarihleri arasında sancak dahilindeki 215 timârdan 30'u tezkireli, 185'i ise tezkiresiz idi⁶⁰.

Eyalet merkezi olan Şam sancağındaki timârların sayısı Hama ve Humus'tan fazlaydı. Nitekim, burada 1529'da, 9'u tezkireli ve 442'si tezkiresiz olmak üzere, toplam 451 timâr, 1548'de ise, 78'i tezkireli ve 319'u tezkiresiz olmak üzere, toplam 397 timâr yer alıyordu⁶¹. Yine önemli sancaklardan biri olan ve 16. yüzyılın ortalarında bir eyalet merkezi haline getirilen Haleb'de de 1524-30 yıllarında, 34'ü tezkireli ve 304'ü tezkiresiz olmak üzere, toplam 338 timâr bulunuyordu⁶².

Timârın başlangıç (ibtida) kısmını teşkil eden en az kısmına *kılıç* denirdi. Kılıç sipahilik hizmetine giren herkes için bir başlangıç kadro maaşı idi. Bu kısım sipahinin zamanla göstereceği yararlıklara göre, yapılacak terakkî zamlarıyla büyümüş olabilirdi. Fakat bu ilaveler sipahinin ölümü halinde evlatlarına aynen ve tamamen intikal etmezdi. Böylece timâr arazisinin zamanla muhtelif fırsatlardan yararlanmak suretiyle büyütülmüş olan şekilleriyle bir aile mülkü halinde nesiller boyunca aynı soydan gelen kimseler elinde kalması ve büyümesi önlenmiştir⁶³.

Timarların kılıç miktarı eyâletlere göre değişiyordu. Haleb ve Şam eyâletlerinde tezkiresiz timârların kılıç miktarı 2 bin, tezkireli timârların ise 6 bin akçe idi⁶⁴. Yani Hama ve Humus sancağında geliri 5.999 akçeye kadar olan timârların “kılıç” miktarı 2 bin akçe olup, mahlûl kaldığında ziyâdesi ifrâz olunurdu. Tezkiresiz timârların 2 bin akçelik kısmı “tezkiresiz ibtida kılıç” olmakla beraber, bu miktardan az olan bir timâr dahi ibtida kılıç kabul edilirdi. 6 bin akçelik bir timâr ise “tezkireli ibtida kılıç” olur ve mahlûl kaldığında 19.999 akçeye varıncaya kadar ziyâdesi ifrâz edilerek başkalarına verilirdi. İbtida kılıçtan maksat, timâr erbabı öldüğü zaman oğullarına babaları timârından verilecek olan kısımdır. Bu kısım parçalanamaz ve

⁶⁰ BA, TD, nr. 137, s. 95

⁶¹ Muhammad Adnan Bakhit, *The Ottoman Province of Damascus in the Sixteenth Century*, s. 99

⁶² Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, s. 295

⁶³ Ö. Lütfi Barkan, “Timâr”, s. 295

⁶⁴ İlhan Şahin, “Risâle”, s. 933-935

birden fazla kişiye de verilemezdi⁶⁵. *Defter-i İcmâl-i Hakanî*’de kaç tane timâr kaydı varsa, o sancakta o kadar da kılıç var demektir⁶⁶.

Timârlar idarî ve malî bakımdan da *serbest timârlar* ve *serbest olmayan* timârlar olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Padişah hasları ile sultan ve vezir vakıflarından başka, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, nişancı, defterdâr, divân kâtipleri, çavuşlar, çeribaşları, subaşlar ve dizdârlar gibi yüksek rütbeli idare âmirleri ile diğer memur ve askerin has, zeâmet ve timârları idarî ve malî bakımlardan “serbest timârlar” sayılmışlardır. Âdi timârlar kategorisine giren sipahi timârları ise serbest olmayan timârlardan addedilmiştir⁶⁷.

Timar sahipleri kendi bölgelerinde cereyan eden ve kanunlarla suç kabul edilen eylemleri yapan şahıslardan ve yine kanunlarla belirlenmiş olan miktarlarda *cerime* adı verilen para cezaları alırlardı. Bu cerimelerden başka, timâr sahipleri, kendi gelir kalemlerini oluşturan köylerde evlenen kızlar için de “arûs resmi” adı altında muayyen bir ücret alırlardı ki, bu gelir kalemleri timâr sahipleri açısından oldukça önemli idi. Serbest timârlarda, genellikle *rûsûm-ı serbestiye* denilen ve bazı kısımları da *niyâbet* ve *bâd-i hevâ* isimleri altında kaydedilmiş olan bu çeşit vergiler, tam ve müstakil olarak dirlik sahibine âit bulunuyordu. Serbest olmayan timârlarda ise dirlik sahipleri bu resimleri, tâbi bulundukları serbest timâr sahipleri ile yarı yarıya paylaşmak zorundaydılar⁶⁸.

Hama ve Humus sancağında görülen bir başka timâr şekli de *münavebe* veya *be-nevbet* timârdır. Bu kabil timârlar, *Defter-i İcmâl-i Hakanî*’de kaç kişi üzerine kaydedilmiş ise bunlar “ber vech-i iştirak” tarikiyle, yani müşterek olarak bu timârı tasarruf ederler ve sefer zamanlarında cebelü göndermeyerek nöbetle bizzat kendileri savaşa giderlerdi. Elleri diğer timâr sahipleri gibi berâtları vardı⁶⁹. Meselâ, Selman adlı bir sipahinin oğulları olan İsmail ve Habib adlı kardeşler 3.560 akçe tutarındaki bir timârı birlikte tasarruf ediyorlardı⁷⁰. Yine Halil, Yusuf ve Gadrâ? adlı sipahiler de 4.140 akçe tutarındaki bir timârı müşterek olarak tasarruf ediyorlardı⁷¹. Müşterek timâr, genellikle ölen bir sipahinin timârı erkek çocuklarına veya

⁶⁵ İlhan Şahin, “Risale”, s. 933; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 89-90

⁶⁶ İlhan Şahin, “Risale”, s. 931; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 92

⁶⁷ Ö. Lütfi Barkan, “Timâr”, s. 310

⁶⁸ Barkan, “Timâr”, göst. yer.

⁶⁹ İlhan Şahin, “Risale”, s. 924.

⁷⁰ BA, TD, nr. 137, s. 52

⁷¹ BA, TD, nr. 137, s. 75

herhangi bir şekilde birbirine yakın kimselere timârı parçalamak imkânı olmadığından toptan verilmek suretiyle ortaya çıkmıştır⁷².

Hama ve Humus sancağında “seyyid” olanlara timâr verildiği de görülmektedir. Mesela, Necmüddin, Ahmed, diğer Ahmed, Ebubekir, Abdurrahman ve Ali adlı 6 seyyide hisselere ayırmaksızın 5.520 akçe tutarındaki bir timâr müşterek olarak tevcih edilmiştir⁷³.

Raiyyet (çiftçi) sınıfına mensup olanların sipahiler arasına karışması imkân dahilinde olduğu gibi, sipahilikten raiyyetliğe düşmek de mümkündür. Yedi sene timâr talebinde bulunmayan ve sefere gitmeyen sipahi-zâdeler ve sipahilikten azledilmiş olanlar deftere raiyyet olarak yazılırlardı⁷⁴.

Osmanlı timâr rejiminde, *sahib-i arz* ismiyle de anılan timâr sahibi, timârı dahilindeki toprakların mülkiyetine sahip olmadığı gibi, bu toprakları işleyen köylüden toprak sahibine veya devlete vermekle mükellef bulunduğu vergilerin mülkiyeti üzerinde de bir hak iddia edemezdi. Ancak muayyen hizmetleri yaptığı müddetçe devlete ait çeşitli vergileri kendi adına toplamak hakkından istifade edebilirdi ki, bu onun maaşı idi. Timâr sahibinin mülkiyetine giren ve bu sıfatla satılması, vakfedilmesi veya miras olarak intikali mümkün olan bir mülk gelir mahiyetini arzetmezdi. Gerçi timâr sahibinin ölümü halinde devlet, sipahinin hizmete yarar erkek evlatlarından birine veya birkaçına timâr vermeyi prensip olarak kabul etmiş bulunuyordu. Fakat bu şekilde verilen timâr, ölen babanın timârının zaruri olarak kendisi olmadığı gibi, kıymet itibariyle de aynı değildi⁷⁵.

Bazen bir köyün, bazen de bir gelir grubunu oluşturan birden fazla köy veya mezraanın vergi geliri toplamı (*yekûn*) hisselere ayrılmak suretiyle, iki veya üç sipahiye timâr olarak verilirdi. Bu hisseler genellikle eşit miktarlarda olmayıp, sahiplerinin kıdem ve istihkakına göre değişirdi⁷⁶.

Beylerbeyilerin tevcih edemedikleri 6 bin ve bundan daha fazla miktarda bir timârı tasarruf edip ma‘zul olan bir kimseye, kendisinin talep etmesi durumunda, tezkiresiz yani geliri en fazla 5.999 akçe olan mahlûl

⁷² Halil İnalcık, *Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Ankara, 1987, s.

xxiv

⁷³ BA, TD, nr. 137, s. 37

⁷⁴ Ö. Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfının hukukî statükosu”, *Ülkü Mecmuası*, X (1937), s. 295, 414, 420

⁷⁵ Barkan, “Timâr”, s. 295

⁷⁶ BA, TD, nr. 137, s. 6; “Yekûn 13.211, Hisse-i Emirşah Çavuş : 7.300, Hisse-i Hüseyin Çavuş : 5.911”.

(boş) bir timârı beylerbeyi “ber vech-i iltizâm” tarikiyle tevcih edebilirdi⁷⁷. Mesela, Hama ve Humus sancağında “ber vech-i iltizâm” tarikiyle 3 sipahi ve bir yeniçerinin timâr aldıkları görülmektedir. Bunlardan, daha önce Menteşe sancağında 9 bin akçelik bir timârdan ma’zûl olan Süleyman adında bir sipahiye tezkiresiz olan 5.999 akçelik mahlûl bir timâr, yapılan bir ilhakla birlikte, 6.599 akçeye tamamlanarak beylerbeyi beratıyla tevcih edilirken⁷⁸, Mahmud adında bir başka sipahiye de daha önce ma’zûl olduğu Hama sancağındaki 6.625 akçelik timârına karşılık olarak 5.201 akçelik bir timâr yine “ber vech-i iltizâm” tarikiyle beylerbeyi tarafından tevcih edilmiştir⁷⁹. Yusuf adında bir sipahiye de daha önce mutasarrıf olduğu 4.398 akçelik timârı yerine, “elinden gidene bedel” olmak üzere ve “ber vech-i iltizâm” tarikiyle, 10 Ağustos 1530 tarihinde 3.894 akçe tutarındaki mahlûl bir timâr tevcih edilmiştir⁸⁰. Bunlardan başka, Timur adında bir yeniçeri de 1530 yılında 7.266 akçelik bir timârı yine “ber vech-i iltizâm” tarikiyle kabul etmiştir⁸¹. Zira kanun gereği bir yeniçeriye en az 9 bin akçe tutarında bir timâr veriliyordu⁸². Nitekim Hama sancağında timâr tasarruf eden diğer yeniçerilerin timârları da en az 9 bin akçe tutarındaydı⁸³.

Ma’zûl bir sipahi yeni bir timâra atanmak üzere beklerken şayet elinden gidenin karşılığında bir timâr mevcut değilse ve önceki timârına göre geliri düşük olan mevcut timârı da “iltizâm” ile kabul etmeyip olduğu gibi “noksanı tamamlanmak üzere” isterse, beylerbeyi bunu kabul etmeyerek, o kimseye elinden gidene eşit bir tane düşünceye yani aynı “hâsıl”ı tutan bir timâr mahlûl oluncaya kadar tasarruf etmek üzere boş bulunan bir timârı tevcih ederek tezkiresini verebilirdi. Şayet bilahare elinden giden derecesinde ve değerinde diğer bir timâr meydana çıkarsa bu defa onu tevcih eder ve eksik yazısı olan evvelki timârı da başka bir münasibine mevzuat dahilinde verirdi⁸⁴.

⁷⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Timâr ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları”, *Tarih Dergisi*, XVII/22, (İstanbul, 1968), s. 41

⁷⁸ “Mezkûr mukaddemâ Menteşe sancağında 9.000 akçelik timârdan ma’zûl olmağın ber vech-i iltizâm virildi. Fî 18 Saferü’l-muzaffer sene 937”, *BA, TD, nr. 137*, s. 17

⁷⁹ “Mezkûr mukaddemâ Hama sancağında 6.625 akçelik timârdan ma’zûl olmağın ber vech-i iltizâm virildi. Fî 7 Zi’l-hicce sene 936”, *BA, TD, nr. 137*, s. 17

⁸⁰ *BA, TD, nr. 137*, s. 51

⁸¹ “Mezkûra ber müceb-i hükm-i şerîf tevcih olundu. Fî 6 Zi’l-ka’de sene 936”, *BA, TD, nr. 137*, s. 45

⁸² M. Tayyib Gökbilgin, “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Timâr ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları”, s. 47

⁸³ *BA, TD, nr. 137*, s. 9, 44

⁸⁴ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanûnî Sultan Süleyman’ın Timâr ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları”, s. 41

Yine ma'zûl bir sipahiye daha önce elinden giden timâr tutarında bir timâr mevcut değilse daha sonra eksiği tamamlanmak yani “kusuru tekmîl olmak üzere” mahlûl timârlardan biri tevcih olunurdu. Meselâ, Hama ve Humus sancağında daha önce 5.200 akçelik timârdan ma'zul olan Yusuf b. Ca'fer adında bir sipahiye “kusuru tekmîl olmak üzere” 12 Nisan 1529 tarihinde 4.010 akçelik bir timâr⁸⁵, daha önce 5.999 akçelik bir timâra mutasarrıf olan ve ma'zûl durumda bulunan Hüsrev'e de yine “kusuru tekmîl olmak üzere” 24 Ekim 1528 tarihinde 4.820 akçe tutarındaki bir timâr⁸⁶ Şam beylerbeyi tarafından tevcih edilmiştir.

Bir sipahi ihtiyarlayıp artık hizmete muktedir olmasa ve yetiştirmiş yarar yiğit bir oğlu bulunursa, kendisi bundan sonra başka bir timâr talep etmemek şartıyla, timârını oğluna devredebilirdi. Şayet böyle bir sipahinin yetişkin iki oğlu varsa timârı iki oğluna müştereken verilir⁸⁷. Mesela, Hama'da 2.486 akçelik timâra mutasarrıf olan Seydî Ali adında bir sipahi başka bir timâr talep etmemek üzere timârını oğlu Emirza'ya bırakmak istemiş ve bu talebi beylerbeyi tarafından münasip görülerek 4 Mayıs 1529 tarihinde Seydî Ali'nin oğluna berat verilmiştir⁸⁸. Yine Hama sancağının Bârîn nahiyesinde 2.544 akçelik bir timâra mutasarrıf olan İzzüddin adında bir sipahi de yine kendi isteğiyle timârını oğlu Abdülkadir'e bırakmıştır⁸⁹.

Ölen bir sipahinin timârı ise yine yetişkin oğlu varsa ona, şayet iki oğlu varsa müşterek olarak ikisine bırakılırdı. Nitekim, Selman adlı bir sipahinin oğulları olan İsmail ve Habîb adlarındaki iki kardeşe 3.560 akçe tutarındaki bir timâr 10 Mart 1530 tarihinde müştereken tasarruf etmeleri şartıyla tevcih edilmiştir⁹⁰. Bazen de ölen sipahinin timârı oğulları arasında eşit hisseler halinde paylaşıldı. Mesela, Hama sancağının Bârîn nahiyesinde Dindar Mehmed adlı bir sipahinin ölümü vuku bulduğundan 4.800 akçe tutarındaki timârı Sübhanvirdi ve Mehmed adındaki oğullarına her biri 2.400 akçe olan iki eşit hisse halinde (ber vech-i iştirâk 'ale's-seviye) 24 Mart 1529'da tevcih edilmiştir⁹¹.

⁸⁵ “Mezkûr mukaddemâ 5.200 akçelik timârdan ma'zûl olmağın kusuru tekmîl olunmak üzere virildi. Fî 3 Şa'bânü'l-mu'azzam sene 935”, BA, TD, nr. 137, s. 26

⁸⁶ BA, TD, nr. 137, s. 31

⁸⁷ M. Tayyib Gökbilgin, “Kanûnî Sultan Süleyman'ın Timâr ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları”, s. 44

⁸⁸ “Mezkûr Emirza'nın babası Seydî Ali min-ba'd timâr olmaya oğluma olsun dimeğın virildi. Fî 25 Şa'bân sene 935”, BA, TD, nr. 137, s. 34

⁸⁹ BA, TD, nr. 137, s. 71

⁹⁰ “Mezkûrân sipâhi-zâde olmağın virildi. Fî 13 Receb sene 936”, BA, TD, nr. 137, s. 52

⁹¹ BA, TD, nr. 137, s. 76

Haklı bir nedenle dirliğinden memnun olmayan veya bir yolunu bularak daha fazla geliri olan bir timâra sahip olma düşüncesinde olan bir sipahi, tasarrufunda bulunan timârından feragat edebilirdi. Bu durumda, daha sonra talep etmesi halinde kendisine feragat ettiği timâr miktarınca yeni bir timâr tevcih edilirdi⁹². Mesela, bundan önce Şam sancağında tasarruf ettiği 5.999 akçelik timârından feragat eden Hüseyin’e 17 Temmuz 1529’da bu defa Hama ve Humus sancağının Ma’arra nahiyesinde yine aynı miktardaki başka bir timâr “elinden gidene bedel” olmak üzere tevcih edilmiştir⁹³. Fakat, uygulama böyle olmakla birlikte çoğu zaman istismarların önüne de geçilemiyordu⁹⁴.

İncelemiş olduğumuz timâr-icmâl defterinden anlaşıldığına göre timârlar sık sık sipahiler arasında el değiştirmekteydi. Bu el değiştirmeler sırasında bir timâr “ziyâdesiyle” yani fazlasıyla verilebileceği gibi, “kusuru tekml olmak üzere” yani eksikliğiyle de verilebilirdi. Bu cümleden hareketle, tevcih nedeni açıklanmış olan timârlardan 43’ü fazlasıyla, 49’u ise eksikliğiyle verilmiş, sadece 13 timârın geliri aynı miktarda olabilmiştir. Bir kısım timâr ise sipahi-zâde olanlara ilk kez tevcih edilmiştir.

Esasen, yeniden tayin, terfi, feragat, ma’zûliyet gibi timâr işlemlerinin yapıldığı defter kayıtları incelendiğinde, en normal zamanlarda bile timârların devamlı olarak elden ele büyük bir süratle devredilmekte olduğu ve bu çeşit değiştirmelerin ölüm sebebiyle ve babadan oğla miras yoluyla geçmesinden daha fazla olduğu görülmektedir. Dirliğinden memnun olmayan timâr sahiplerinin onu başka bir timârla değiştirmesi veya daha iyisini bulmak ümidiyle timârı başkasına devredip ma’zûller arasında fırsat gözlemesi ve bu maksatla seferlere katılması sık sık görülmüyordu. Terakkî sağlamak için hile ve bahane ile timârlardan feragat edip bir diğer timâra talip olanların bu haklarını kötüye kullanmalarını önlemek için alınan tedbirler de çoğu defa etkili olamıyordu⁹⁵.

Timârların gelirleri incelendiğinde; bunların köy ve mezraalardaki zırâî faaliyetlerden alınan öşür ve “mâlikâne-divânî sistem”in olduğu yerlerde ikinci öşür (el-öşr) ile köylerden alınan “himâye” ve “âdet-i devre” adlı vergilerden ve yine köylerde “bâd-i hevâ” adı altında alınan vergilerin yarısından (serbest timârlarda tamamından) meydana geldiği görülmektedir. Ayrıca iki timârın geliri de Arap aşiretlerinden alınan “âdet-i pişkeş” adlı bir

⁹² Barkan, “Timâr”, s. 295

⁹³ BA, TD, nr. 137, s. 55

⁹⁴ Barkan, “Timâr”, s. 295

⁹⁵ Barkan, “Timâr”, s. 317

vergiden meydana gelmekteydi. Bunlardan Benî Hudeym adlı bir cemaatten alınan 4.000 akçe tutarındaki “âdet-i pişkeş” vergisi bir timâr haline getirilerek Şah Budak adlı birine verilmiş⁹⁶, Âl-i Fazl adlı başka bir cemaatten alınan 8.000 akçe tutarındaki “âdet-i pişkeş” vergisi de yine tek başına bir timârın gelirini oluşturmuştur. Bu ikinci timâr esasen sancakbeyi haslarından ifraz edilerek meydana getirilmişti ve 1527’de de “mahlûl” yani sahipsiz durumdaydı⁹⁷. Dolayısıyla, Hama sancağındaki timârların hepsi *kırsal timâr* özelliğini taşımaktadır.

Tablo-1 Timârların Nahiyelere Dağılımı

<i>Nahiyeler</i>	<i>Adet</i>	<i>%</i>
Hama	81	37,68
Ma’arra	67	31,16
Bârîn	41	19,07
Humus	26	12,09
Toplam	215	100

Tablo-1’den de anlaşılacağı üzere, Hama ve Humus sancağında en fazla timâr Hama nahiyesinde (toplam 81 adet), en az timâr ise Humus nahiyesinde (toplam 26 adet) yer almaktaydı. Dolayısıyla, timârlar sancağın güneyinden kuzeyine doğru yöneldikçe artış göstermekteydi. Zira yine sancağın kuzeyinde yer alan Ma’arra nahiyesinde de toplam 67 adet timâr mevcuttu.

Tablo-2’de ise timâr sahiplerinin görevleri belirtilmiştir. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, Hama ve Humus sancağında timâr tasarruf edenlerin büyük çoğunluğu (173 kişi) sipahi idi. 3 timâr ise mahlûl yani henüz tevcih edilmemişti.

Timâr tasarruf edenlerden 2 kişi Hama’da tercümanlık yapmaktaydı. Mehmet adını taşıyan bu iki şahıs Türkçe konuşan sancak yöneticileri ile Arapça konuşan halk arasında tercümanlık görevini üstlenmiş olmalıydılar.

Yine Hama ve Humus sancağında 11 tane çavuş görev yapmakta ve timâr tasarruf etmekteydi. Bu çavuşlardan biri aynı zamanda Hama nahiyesi seraskeri idi⁹⁸. Çavuşlar, timâr erbâbından olan bütün devlet büyüklerinin, sancakbeyi ve beylerbeyilerin hasları ile alaybeyleri ve benzerlerinin dirliklerini teşkil eden yerlerin her türlü idaresini ve asayişini yürütme yetkisinde olan görevlilerdi⁹⁹. Mesela, Hama’da 1527 yılında 4.533 akçe

⁹⁶ BA, TD, nr. 137, s.6

⁹⁷ BA, TD, nr. 137, s.7

⁹⁸ BA, TD, nr. 137, s. 30

⁹⁹ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, II, İstanbul, 1979, s. 116

tutarında bir timârı tasarruf eden Mustafa adında biri Süleyman Ağa’nın çavuşu idi¹⁰⁰. Ayrıca, bunlar fermanların yerine ulaştırılması, fermanın gereğinin yerine getirilmesi ve cezaların infazı gibi hususlarla¹⁰¹ suç olaylarının teftişinde¹⁰² yetki sahibi idiler.

Tablo-2 Timâr Sahiplerinin Statüleri

Görev Çeşidi	Adedi
Aşçı	1
Atıcı	1
Atcibaşı	1
Çavuş	10
Çavuşlar Kethüdâsı	1
Kapıcıbaşı (Serbevâbin)	2
Mehter	2
Parscı	1
Serasker (Çeribaşı)	3
Solak	2
Subaşı	4
Şahincibaşı (Serşahinciyan)	1
Tercüman	2
Tüfekci	1
Yeniçeri	3
Zağarcı	1
Sipahi	173
Mahlûl	3
Toplam	215

Her eyalette çavuşların özlük işlerine bakan ve onların sorunlarıyla meşgul olan bir *Çavuşlar Kethüdâsı* da bulunurdu ve dirlik tasarruf ederdi. Mesela, 1527’de 13.826 akçe tutarındaki bir timârı tasarruf eden Ali adındaki bir “Solak” Şam beylerbeyisinin “Çavuşlar Kethüdâsı” görevini ifa ediyordu¹⁰³. Solak, yeniçeriler arasındaki dört ortadan müteşekkil hükümdar muhafız bölükleri demek olup, cesur, kuvvetli, boylu boslu ve tecrübeli ve sözü dinlenir yeniçeriler arasından usulü dairesinde seçilirlerdi. Bilhassa 16. yüzyılda seğirdin aşçıları arasından alınırlardı¹⁰⁴. Solaklardan bölüğe yani Kapıkulu süvariliğine çıkanlar onbeş akçe yevmiye ile çıkarlardı. Suçlu olan solaklara timâr verilerek ocaktan uzaklaştırılırlardı. 16. yüzyılın ortalarında

¹⁰⁰ BA, TD, nr. 137, s. 65

¹⁰¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta, 1997, s. 46

¹⁰² Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı (1516-1566)*, s. 84

¹⁰³ BA, TD, nr. 137, s. 67

¹⁰⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara, 1984, s. 218

timâra çıkacak solaklara onbeşer bin akçelik dirlik verilirdi¹⁰⁵. Nitekim Hama sancağında görev yapan Alagöz adındaki başka bir solak 15 bin akçe tutarında bir timârı tasarruf ediyordu¹⁰⁶.

Çavuşlardan başka sancakta 4 tane de subaşının olduğunu görmekteyiz. *Subaşı*, beylerbeyi ve sancakbeyinin kendi hüküm bölgesinde güvenliği sağlamakla görevlendirdiği kimse olup, sancak yönetiminde özel bir yeri vardı. Subaşı, Osmanlı devletinin ilk yıllarından 15. yüzyılın sonlarına ve 16. yüzyılın ilk yarısına kadar doğrudan doğruya merkezden atanan, askerî-idarî görevler yüklenmiş, örf tâifesinin önemli hizmetlilerinden biri iken, daha sonra beylerbeyi veya sancakbeyine bağlı, onlar tarafından atanan bir hizmetli durumuna girmiştir¹⁰⁷. Subaşılık sadece şehir yönetimi ile ilgili bir kurum değildi. Zira, sancak sınırları dahilinde kalan topraklar, bir yandan kazalara ayrılırken, diğer yandan subaşılıklara ayrılmıştı. Sancakbeyi, sancak dahilindeki bu subaşılıklardan her birine kendi adamlarından birini atardı. Bu arada en kalabalık yer olan şehir için de bir subaşı görevlendirilirdi. Subaşılardan tayin işlemi, sancakbeyinin durumu bir mektupla kadıya bildirmesinden ve bunun sicile kaydedilmesinden ibaretti¹⁰⁸. Mesela, 1527'de Hama ve Humus sancağında 6.166 akçelik bir timâra mutasarrıf olan Mahmud adlı bir subaşı Ferhad Paşa'nın adamlarındandı¹⁰⁹. Subaşının başlıca görevleri; bâd-i hevâ da denilen cürm-i cinâyet, niyâbet ve resm-i arûsâne vergilerinin toplanması gibi malî bir görev ile genel güvenliğin sağlanması ve kadı hükümlerinin uygulanması idi¹¹⁰.

Beylerbeyi ve sancakbeyiler ile önemli görevlerde bulunan yöneticilerin kapıcıları ile kapıcıbaşları da olurdu ve bunlar da timâr tasarruf ederlerdi. 1527'de 8.100 akçe tutarındaki bir timârı tasarruf eden Rüstem adında biri merhûm olduğu anlaşılan Mehmed Paşa'nın¹¹¹, 5.999 akçe tutarında bir timârı tasarruf eden Yusuf adında biri de Hama sancakbeyi Ahmed Bey'in kapıcıbaşısı idi¹¹².

¹⁰⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapukulu Ocakları*, I, s. 225

¹⁰⁶ BA, TD, nr. 137, s. 37

¹⁰⁷ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2 (1955), s. 50; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", s. 666; Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara-11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. II, Ankara, 1981, s. 1276

¹⁰⁸ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dâir Genel Gözlemler", s. 666-667

¹⁰⁹ BA, TD, nr. 137, s. 11

¹¹⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara, 1995, s. 69-70

¹¹¹ BA, TD, nr. 137, s. 32

¹¹² BA, TD, nr. 137, s. 74

Hama ve Humus sancağında timâr sahipleri arasında, sipahi, subaşı, çavuş, serasker, tercüman, solak ve kapıcılardan başka, şahincibaşı (serşahinciyan), parsçı, zağarcı, yeniçeri, tüfekçi, mehter, atçı, atçıbaşı ve aşçı gibi görevliler de vardı. Bunların çoğu esasen kapıkulu halkından olup, taşra görevine çıkmış olan kimselerdi.

Timâr sahiplerinin kökenleri hakkında çok az bilgiye sahip bulunmaktayız. İncelediğimiz defterde sadece 13 kişinin kökeni belirtilmiş olup, bunlardan 7’si Bosnalı, 3’ü Arnavud, diğerleri de Tatar, Kürt ve Tırhalalı olan kimselerdi.

Tablo-3 Timâr Sahiplerinin Kökenleri

Görev Çeşidi	Adedi
Bosnalı	7
Arnavud	3
Kürt	1
Tırhalalı	1
Tatar	1
Belirtilmeyen	202
Toplam	215

16. yüzyılın başlarında Hama ve Humus sancağında timâr tasarruf eden şahısların isimleri incelendiğinde; Mehmed (22 kişi), Ali (16), Mustafa (13), Yusuf (12), Ahmed (10), Hasan (10), Hüseyin (10), İskender (5), Süleyman (5), Murad (4), Ferhad (4), Sinan (4), Pîrî (4) ve Haydar (4) en fazla görülen isimlerdir. Tur Ali, Pervane, Emirşah, Şah Budak, Sübhanvirdi, Sevindik, Bali, Beşlemiş, Alagöz, Kaya, Timur veya Timur, Kademeri, Bahşi, Orhan, Oruc ve Doğan gibi isimler de yine timâr sahipleri arasında yaygın olarak görülebilen isimlerdir.

Bazı sipahiler Süheyl, Hızır, Muharrem gibi sadece kendi isimleri ile kaydedildiği halde, bazıları da Yusuf b. İsmail ve Ali b. Abdullah gibi babalarının isimleriyle birlikte yazılmışlardır. Bazıları ise Halid Kürd ve Mehmed Bosnalı gibi memleket ya da etnik kökenleriyle birlikte zikredilmişlerdir. Şüphesiz bu tür uygulamalar, sipahiler arasında benzer isimlerden dolayı, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için yapılmıştır.

İsimlerin başında en çok görülen belirleyici unvan ve lakaplar ise *pîr*, *seydî*, *şeyh*, *hacı*, *arap* gibi daha çok dinî ve kişilik belirleyici mahiyetteki isimler ile *çavuş*, *serasker*, *yeniçeri*, *solak*, *mehter*, *subaşı*, *zağarcı* gibi ifa ettikleri görevlerinin mahiyetini gösteren unvanlardır. Ayrıca, timâr sahibi sancakbeyi, beylerbeyi veya defterdâr gibi üst seviyede bir yöneticinin adamı ise, bunların isimlerinin sonuna “merdüm-i Hüseyin Bey”, “merdüm-i

Hüseyin Ağa”, “merdüm-i Mehmed Paşa” gibi ifadeler ilave edilerek, timâr sahibinin statüsü açık olarak gösterilmiştir.

Hama ve Humus sancağı timâr sahipleri arasında sancakbeyi ve beylerbeyi çocukları ya da kardeşlerine rastlanmamaktadır. Sadece 14.760 akçe tutarında bir timâra mutasarrıf olan Mehmed adında birinin Hama kadılarında Hasan’ın kardeşi olduğunu tespit edebilmekteyiz¹¹³.

Sonuç

Osmanlı taşra idaresinin temel idarî birimi olan “sancak” düzeni temelde timâr düzeni ile yakından ilgilidir. Zira sancağın en yüksek mülkî ve askerî yöneticisi olan beylerbeyi veya sancakbeyinden en küçük sipahiye kadar devletin birçok memuru bu sistemin birer parçasını meydana getiriyordu. Bundan dolayı, Osmanlı sınırları içine alınan bir bölgede vergi kaynaklarının tespiti ve bunun ne şekilde dağıtılacağı meselesi, yapılması gereken öncelikli işlerin başında geliyordu. Bu maksatla, sancak olarak belirlenen ve muayyen coğrafi sınırları olan idarî bölgelerde önce genel sayımlar yapılır ve belirli bir sistem dahilinde yapılan bu sayımlar neticesinde de orada uygulanacak olan “timâr düzeni” şekillendirilirdi. Bir sancakta timâr düzeninin belirlenmesinden sonra, yani orada kaç tane timâr olduğu, gelirleriyle birlikte tespit edildikten sonra, bunlar orada görev yapan ve devletin askerî sınıfını temsil eden şahıslara kıdem ve istihkaklarına göre dağıtılırdı.

Suriye’nin orta kesiminde Şam ve Haleb sancakları arasında yer alan Hama ve Humus bölgelerinde 16. yüzyılın başlarında tatbik edilen timâr düzeni ile Anadolu’da herhangi bir sancakta tatbik edilen timâr düzeni arasında, dağıtım ve işleyiş yönünden, temelde bir fark bulunmadığı anlaşılmaktadır. Buradaki belirgin farklılık ise, timâr sahiplerinin köylüden devlet adına topladıkları “himaye” ve “âdet-i devre” gibi vergilerin Anadolu’daki sancaklarda ve Suriye’nin kuzeyindeki Haleb sancağında bulunmamasıdır. Buna karşın, Hama ve Humus bölgelerinde de, “çift”, “bennâk” ve “mücerred” gibi, evli ve bekâr yetişkin erkeklerden belirli miktarlarda alınan bazı vergi çeşitleri mevcut değildir.

Sancak dahilinde yer alan toplam 215 adet timârın büyük çoğunluğu Hama ve Humus sancağının tabi olduğu Şam eyaleti beylerbeyisi tarafından onay verilen ve “tezkiresiz” olarak nitelendirilen timârlardır. Bu çeşit timârların geliri Hama ve Humus sancağının da yer aldığı Şam eyaletinde en fazla 5.999 akçe olabilmekteydi. 6 bin ve yukarısı ise bizzat padişah onayı

¹¹³ BA, TD, nr. 137, s. 46

ile verilen timârlardı ki, Hama ve Humus sancağında bu çeşit timârların sayısı 30’u geçmiyordu.

Netice itibariye, Suriye’de, Şam ve Haleb sancaklarında olduğu gibi, Hama ve Humus bölgelerinde tatbik edilen timâr düzeni sayesinde merkezî idare düzeni uygulanmış, buradaki sancakların en yetkili askerî ve mülkî âmiri olan sancakbeyi veya beylerbeyileri Divan’ın uygun gördüğü padişahın kulları arasından tayin edilmek suretiyle, bu coğrafyada Osmanlı hakimiyeti kuvvetli bir şekilde tesis edilmeye çalışılmıştır.

HOYBUN CEMİYETİ (KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI)

Committee of Hoyboun (Its Establishment and Organization)

Zafer ÇAKMAK*

ÖZET

Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra, isyana katılan bazı ayrılıkçı Kürtler, Türkiye'den kaçarak Suriye, İran ve Irak'a yerleşmişlerdir. Bunlar, bölgede mandater devlet olarak bulunan İngiltere ve Fransa'nın istihbarat servislerinin de yardımıyla yeniden teşkilatlanma faaliyetlerine başlamışlardır. Ayrılıkçı Kürtlerin bu teşkilatlanma faaliyetleri, başlangıçta İngiltere'nin mandaterliği altında bulunan Irak'ta sürdürülmüştür. İngilizler, ayrılıkçı Kürtlerin Türkiye'ye karşı yürütecekleri faaliyetlerde başarısız olacağını düşünerek, bunların Ermeni Taşnak Komitesi ile işbirliği yapmalarına zemin hazırlamışlardır.

Ermeni-Kürt işbirliğini İngilizler başlatmış olmasına rağmen, bölgede bulunan diğer mandater devlet Fransa, bir süre sonra bu unsurlar üzerinde daha etkili olmaya başlamıştır. Nitekim Hoybun Cemiyeti, 5 Ekim 1927'de Fransa'nın mandaterliği altında bulunan Lübnan'da kurulmuştur. Cemiyet, Fransa'dan ve Ermeni Taşnak Komitesi'nden almış olduğu destek sayesinde, kısa zamanda teşkilatlı bir yapı oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hoybun, Ermeni, Kürt, Cemiyet, İsyan.

ABSTRACT

After the Sheikh Said Rebellion had been quashed, some separatist Kurds taking part in the rebellion settled in Syria, Iran and Iraq, escaping from Turkey. These started reorganization activities by the help of the intelligence services of England and France which were mandatory states in the region. These reorganization activities of the separatist Kurds were initially carried out in Iraq which is under the mandatory of England. English, thinking that the separatist Kurds would be unsuccessful in the activities against Turkey, laid the groundwork for them to collaborate with the Armenian Tashnak Committee.

Although English initiated the collaboration between Armenians and Kurds, France, the other mandatory state in the region, started to be more effective on both groups after a while. In fact, the Committee of Hoyboun was established in Lebanon which was under the mandatory of France on October 5, 1927. With the support of France and the Tashnak Committee the Committee of Hoyboun developed an organized structure in a short time.

Key Words: Hoyboun, Armenian, Kurd, Committee, Rebellion.

* Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Elazığ.

Giriş

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni yıkmaya yönelik faaliyet gösteren emperyalist güçler, bu devletin Afrika, Avrupa ve Asya'daki topraklarında uydu devletler kurmuş; sıra Türk milletinin yaşadığı Anadolu'ya gelmişti. Anadolu'yu da Türk milletinin elinden almak isteyen emperyalist güçler, öncelikle bu coğrafya üzerinde yaşayan Ermeniler üzerinde çeşitli oyunlar oynamışlardır. Fakat Ermeni nüfusunun az ve dağınık olması nedeniyle oynadıkları oyunlarda istedikleri başarıyı elde edememişlerdir. Bu yüzden de istismara en müsait unsur olarak gördükleri Kürtlere yönelmişlerdir¹.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra ortaya çıkan özgürlükçü ortam içerisinde birçok Kürt cemiyeti kurulmuştur². Bu cemiyetler, emperyalist devletlerin de istediği gibi, Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı Kürt hareketinin başlamasında oldukça etkili olmuştur³. Nitekim ayrılıkçı Kürtler, 1908–1914 tarihleri arasında, yerel düzeyde çıkardıkları Bitlis, Barzan ve Soran isyanları ile özerklik taleplerini gündeme getirmeye başlamışlardır⁴.

Ayrılıkçı Kürt hareketi, I.Dünya Savaşı'ndan sonra İtilaf Devletleri'nin verdiği desteğin de etkisiyle, daha etkili bir şekilde kendisini göstermeye başlamıştır⁵. Özellikle İngiltere, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, İstanbul'da bazı Kürt cemiyetlerinin kurulmasına tam destek vermiştir⁶. İngiltere'nin kurulmasına destek verdiği bu cemiyetler arasında en önemlisi, başkanlığını Seyit Abdulkadir'in yaptığı “*Kürdistan Teali Cemiyeti*”dir⁷. Bu

¹ Yaşar Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992, s. 141; Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 135.

² Celadet Ali Bedirxan, *Kürt Sorunu Üzerine*, Avesta Yayınları, İstanbul 1997, s. 15; II. Meşrutiyet döneminde kurulan önemli Kürt cemiyetleri şunlardır: Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Hevi Cemiyeti, Kürdistan Muhipleri Cemiyeti, Bkz., Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Fırat Yayınları, 2.bs., İstanbul 1991, s. 40–60.

³ Mim Kemâl Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918–1926*, İrfan Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 23–24.

⁴ Erik Jan Zürcher, *Türkiye'de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, 3.bs., İstanbul 2006, s. 92–93.

⁵ Faik Bulut, *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 11.

⁶ Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da faaliyet gösteren önemli bazı Kürt cemiyetleri şunlardır: Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti, Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti, Kürt Milli Fırkası ve Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti. Bkz., A. Halûk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4.bs., Ankara 1996, s. 313; Uğur Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925*, Tekin Yayınevi, 2.bs., Ankara 1991, s. 12.

⁷ Kürt Teali Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz., İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.

cemiyet, 1919 Ocağında İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği'ne başvurarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ile Güneybatı İran'da bir Kürdistan kurulması için destek talep etmiştir⁸. Diğer taraftan, içinde Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de yer aldığı ayrılıkçı Kürt cemiyetleri, Paris Barış Konferansı'nda Ermeni gruplarıyla birlikte hareket etmişlerdir. Nitekim 20 Aralık 1919'da barış konferansına, ortak bir önerge ile taleplerini bildirmişlerdir. İtilaf Devletleri, Ermeni ve Kürt taleplerini dikkate alarak, Osmanlı Devleti ile imzaladıkları Sevr Antlaşması'nın maddeleri arasına, Anadolu'nun doğu, kuzeydoğu ve güneydoğusunu kapsayan bir alanda Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasını da eklemişlerdir⁹.

Milli Mücadele döneminde Türk ordusu, Ermeniler ve Yunanlılar ile ölüm-kalım savaşları verdiği sırada, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ali Batı, Cemil Çeto, Milli Aşireti ve Koçgiri gibi ayrılıkçı Kürt isyanları ile de uğraşmak zorunda kalmıştır¹⁰. Ancak Türk ordusu, içinde bulunduğu bütün zor şartlara rağmen, bu isyanları kısa sürede bastırmıştır.

Mili Mücadele'den sonra imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin milli sınırları tespit edilmiştir. Bu antlaşma, Sevr Antlaşması'nda yer alan Anadolu coğrafyasında bir Ermeni ve Kürt devletinin kurulmasını öngören hükümleri geçersiz hale getirmiştir. Ancak Ermeniler ve ayrılıkçı Kürtler, Anadolu üzerindeki emellerinden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir. Bu unsurlar, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da, Türkiye'yi bölmek ve parçalamak için yoğun bir faaliyet içerisine girmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ortaya çıkan en önemli isyan Şeyh Said İsyanı'dır. Bu isyan, halifelik kaldırılması bahane edilerek¹¹, 13 Şubat 1925 tarihinde Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Piran köyünde başlatılmıştır¹². Kısa zamanda genişleyen isyan hareketi bütün bölgede etkili olmuştur. İsyancılar önce Genç'i daha sonra Muş, Çapakçur, Palu ve Elazığ'ı ele geçirmişlerdir¹³. İsyan'ın genişlemesi ve muhalefetin baskıları karşısında

⁸ A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 310.

⁹ Th. Bois-V. Minorsky-D.N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, 2.bs., İstanbul 2004, s. 104; Kemal Kirişçi-Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5.bs., İstanbul 2007, s. 53.

¹⁰ Alpay Kabacalı, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991, s. 27-37.

¹¹ Seçil Karal Akgün, *Halifelik Kaldırılması ve Laiklik (1924-1928)*, Temel Yayınları, 2.bs., İstanbul 2006, s. 252-253.

¹² İsmet Bozdağ, *Kürt İsyanları*, Truva Yayınları, İstanbul 2004, s. 39-40; M. K. Öke, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 309; Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998, s. 17.

¹³ Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı...*, s. 150-154.

Fethi Bey Hükümeti istifa etmiş, daha sonra da İsmet Paşa Hükümeti kurulmuştur¹⁴. İsyân, İsmet Paşa Hükümeti'nin almış olduğu olağanüstü tedbirler sayesinde, kısa sürede bastırılmış¹⁵, başta Şeyh Said olmak üzere isyanın önde gelen isimleri de ele geçirilmiştir¹⁶.

Şeyh Said İsyanı bastırılmış olmakla birlikte, isyana katılmış olan bazı grupların bölgedeki faaliyetleri devam etmiştir. Hükümet, bu grupların bölgedeki faaliyetlerini sona erdirmek için isyancılara yönelik bir takip ve temizlik harekâtı başlatmıştır. Bu takip ve temizlik harekâtının sonucunda bölge isyancılardan tamamen temizlenmiştir¹⁷.

Şeyh Said ve isyanın önde gelen isimlerinin yargılanması, Diyarbakır'da kurulan “İsyân Bölgesi İstiklal Mahkemesi” tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu mahkeme, yaptığı yargılamalar sonucunda, suçlulukları kanıtlanan Şeyh Said ve diğer asileri idam, hapis, kürek gibi çeşitli cezalara çarptırmıştır. Mahkeme, Şeyh Said'in de aralarında bulunduğu kırk yedi isyancıyı idama mahkûm etmiştir. İdama mahkûm edilen asilerin cezaları 29 Haziran 1925 tarihinde infaz edilmiştir¹⁸.

1. Hoybun Cemiyeti'nin Kuruluş Çalışmaları

Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra, isyana katılan bazı Kürt ileri gelenleri, Türkiye karşıtı faaliyetlerini devam ettirmek için Irak, İran ve Suriye'ye kaçmışlardır¹⁹. Bunların Türkiye karşıtı faaliyetleri, bölgede mandater devlet olarak bulunan İngiltere ve Fransa tarafından, çıkarlarına hizmet ettiği için desteklenmiştir²⁰. Buradaki Kürtler arasında yeni bir cemiyetin kurulması gerektiği fikrini ilk kez tartışmaya açan kişi de,

¹⁴ M. Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, s. 79–85.

¹⁵ U. Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925*, s. 97–103; A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 329–330.

¹⁶ M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 5.bs., Ankara 1983, s. 194–195; Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 142.

¹⁷ A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 330.

¹⁸ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, 6.bs., İzmir 2006, s. 182–217; U. Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919–1925*, s. 156–157; Sadık Albayrak, *Devrimler ve Gericî Tepkiler*, Araştırma Yayınları, İstanbul 1989, s. 93–94; Ahmet Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2003, s. 154–155.

¹⁹ Abdülhadi Toplu, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar-Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara 1996, s. 370.

²⁰ Yusuf Sarınay, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV / 40 (Mart 1998), s. 213.

Suriye’de bulunan Memduh Selim’dir²¹. Memduh Selim, Şeyh Sait İsyanı bastırıldıktan hemen sonra, yeniden toparlanabilmek için ayrılıkçı bazı Kürt ileri gelen şahıs ve teşkilatları ile temasa geçmiştir²².

Ayrılıkçı Kürtleri bir araya getirebilmek için sadece Memduh Selim gibi hareketin önde gelen isimleri çaba sarf etmemiştir. Bölgede mandater devlet olarak bulunan İngiltere de, ayrılıkçı Kürtleri bir araya getirerek Ermeni ideallerine payanda yapmayı²³, Türkiye ve Ortadoğu üzerindeki emellerini bölücülük yoluyla gerçekleştirmeyi –en azından bir Kürt sorunu ile Türkiye’yi meşgul etmeyi– planlamıştır²⁴. Nitekim Irak’taki İngiliz istihbarat teşkilatı da bu amaç doğrultusunda faaliyet göstermeye başlamış²⁵; burada bulunan ayrılıkçı Kürt ileri gelenleriyle temasa geçmiştir. İngilizlerin bu temasını da, Revandiz Kaymakamı Seyit Taha sağlamıştır. Seyit Taha, ayrılıkçı Kürt ileri gelenlerini Irak olağanüstü komiser yardımcısı ve İngiliz istihbarat teşkilatının önde gelen ismi C. J. Edmonds ile tanıştırmıştır. Edmonds bunları teşkilatının bir başka yöneticisi olan Yüzbaşı Moltfoltre’nin refakatinde Ravandiz’e göndermiştir²⁶.

Revandiz’de, İngiliz İstihbarat Teşkilatı’nın da katkılarıyla, Seyit Taha’nın evinde, Hoybun Cemiyeti’nin kuruluşu ile ilgili ilk toplantı gerçekleştirilmiştir²⁷. Şubat 1927’de gerçekleştirilen bu toplantıya şu isimler katılmıştır: Seyit Taha,

²¹ Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Giderken Kürtler*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2002, s. 296; Memduh Selim, cemiyet içerisinde “İskender” takma adını kullanmıştır. Bu yüzden bazı kaynaklar bu iki ismi, iki farklı şahıs gibi gösterme hatasına düşmüştür. Geniş bilgi için bkz., Rohat Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayınları, İstanbul 1998, s. 21.

²² R. Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 21.

²³ Salim Cöhlce, “Büyük Ermenistan’ı Kurma Projesinde Kürtlere Bıçılın Rol”, *I. Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu*, (27–28–29 Mart 2000, Elazığ), Bildiriler, Elazığ 2000, s. 523.

²⁴ Hüseyin İldeniz, “Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek ve Bağlantıları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, (23–25 Ekim 1995, İstanbul), I, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 645.

²⁵ İngiltere, Türkiye’den kaçan asi Kürtlere, mandater devlet olarak bulunduğu Irak’ın kapılarını sonuna kadar açmış, bunların Türkiye aleyhine faaliyet göstermesine izin vermiştir. İngiltere’nin bu bölgede böyle bir politika takip etmesinin temel sebebi ise Türkiye’nin iç istikrarını bozarak Musul Sorunu’nu kendi lehine sonuçlandırmak istemesidir. Bkz., Y. Sarıay, “Hoybun Cemiyeti...”, s. 211.

²⁶ *Taşnak-Hoybun*, (Editör: Yavuz Selim), İleri Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 19; C. J. Edmonds’un Irak’ın kuzeyinde, özellikle 1919–1925 tarihleri arasında, yaptığı faaliyetler hakkında geniş bilgi için bkz., C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*, Oxford University Press, London 1957.

²⁷ Rahmi Doğanay, “Cumhuriyet Dönemi İsyanlarının Mahiyeti”, *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, (17–19 Ekim 2001, Elazığ), Bildiriler, Elazığ 2002, s. 260.

kardeşi Seyit Musluhuddin, Balık Aşireti Reisi Mehmet Ağa, Munkuri Aşireti Reisi Suvar Ağa namına kâtibi ve Şeyh Sait'in adamlarından Hınıslı Mehmet Emin²⁸. Toplantıya İngiltere'yi temsilen ve bir nevi organizatörlük görevini de üstlenen Yüzbaşı Moltfolre katılmıştır. Revandiz'deki bu ilk toplantıda Türkiye'de Kürtlere çıkartılması düşünülen isyanın planları ele alınmıştır²⁹. Bu toplantıda alınan kararlar şunlardır:

1– Daima mazlum milletlerin hamisi olan İngilizler, Kürtlere de yardım edecek, gerektiğinde kendilerine silah ve cephane verecektir. Ayrıca Nasturilere de Kürt kıyafeti giydirilerek silahlı harekâta destek olmaları sağlanacaktır. Ancak bu harekâtın başarıya ulaşabilmesi için, Kürtlerin birleşerek büyük bir cemiyet kurmaları gereklidir.

2– Kürt isyanı, Şemdinli tarafından taarruza geçerek başlatılacak ve Van işgal edilecektir. İngilizler, Van'ın işgal edilmesi halinde, isyancılara her alanda yardımda bulunacaktır³⁰.

Ayrılkı Kürt ileri gelenlerinin Irak'taki ikinci toplantısı Mart 1927'de, yine Seyit Taha'nın evinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda İngilizlerin ilk toplantıda gündeme getirdikleri teklifler görüşülmüştür. Toplantıya Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza, kaçak subaylardan İhsan Nuri, Rasim, Hınıslı Mehmet Emin, Seyit Taha'nın kardeşi Seyit Musluhuddin, Şemdinli mıntıkasından Herki aşireti reisinin oğlu, Balık Aşireti Reisi Mehmet Ağa, Munkuri aşireti reisi namına kâtibi katılmıştır. Toplantıda yapılan müzakerelerden sonra şu kararlar alınmıştır:

1– Irak'tan Şemdinli mıntıkasına, İran'dan Celali Aşireti'nin bulunduğu mıntika ve Suriye'den de Urfa mıntıkasına taarruza geçmek..

2– Ağrı Dağı'nda bulunan Celali Aşireti Reisi Halit Bey ile Maku civarında Haydaran aşiretinden Yusuf Abdal'a, Haco'ya, Remanlı Emin Bey'e, Şırnaklı Ali Han'a ve Şahinzade Mustafa'ya haber göndererek iştirake davet etmek³¹.

Irak'taki üçüncü toplantı, Yüzbaşı Moltfolre'nin başkanlığında Seyit Taha'nın evinde yapılmıştır. Bu toplantıya, ikinci toplantıda yer alanlar

²⁸ Taşnak–Hoybun, s. 19; A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 332; Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı...*, s. 134; Mahmut Rışvanoğlu, *Saklanan Gerçek*, II, Tanmak Yayınları Ankara 1994, s. 741.

²⁹ A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 332.

³⁰ Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı...*, s. 135; Doğu Araştırma Merkezi Tehdit Araştırma Grubu, "Taşnak–Hoybun", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 14 (Nisan 1986) s. 75.

³¹ Taşnak–Hoybun, s. 20.

katılmıştır³². Toplantıda, Türkiye’de başlatılacak isyanda başarılı olmak için, Haydaranlılar ile Celalileri elde etmenin gerektiğine karar verilmiştir. Bu aşiretleri yanlarını çekme görevi de İhsan Nuri ve Rasim’e verilmiştir³³.

İngilizlerin, Irak’ta yapılan bu toplantılar sırasında Seyit Taha’ya verdikleri destek, Şeyh Ali Rıza’yı rahatsız etmiştir. Bu yüzden ayrı hareket etmeye karar vermiş, kendi adına bildiriler hazırlatarak Kürt aşiretleri arasında dağıttırmiştir. Fakat Şeyh Ali Rıza, yaptığı bu faaliyetlerden İngilizlerin rahatsız olacağını düşünerek, Suriye’ye geçme girişiminde bulunmuştur; ancak bu girişiminde başarılı olamamıştır. Bu yüzden İran’a geçerek İsmail Ağa (Simko) ile birleşmiştir. Mehmet Emin (Broski), Ali Rıza namına propaganda yaptığından dolayı İngilizlerin kendisini tevkif edeceğini Seyit Taha’dan haber alarak o da Simko’ya katılmıştır. İran, Simko’nun isyanını bastırınca Ali Rıza ile Broski tekrar Irak’a dönmüş ve C. J. Edmonds’un yardımcısı Hedler’in maiyetine girmişlerdir. Böylece Irak’ta bulunan Kürt ileri gelenleri yeniden İngilizlerin himayesi altında birleşmişlerdir³⁴.

İngilizler, Irak’taki Kürt ileri gelenlerini, Türkiye’de başlatacakları Kürt isyanına verecekleri destek vaatleriyle bir araya getirmeyi başarmışlardır. Fakat İngilizler, Türkiye’de başlatmayı planladıkları isyandan istedikleri sonucu alabilmek için, sadece Irak’taki isyancı Kürt ileri gelenlerini bir araya getirmenin ve Türkiye’deki bazı Kürt aşiretlerini yanlarına çekmenin yeterli olamayacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden, Kürtler ile tecrübeli Ermeni Taşnak liderlerini bir araya getirerek, bunların işbirliği yapmalarını sağlamışlardır³⁵.

Kürtlerle işbirliği yaparak Türklere karşı mücadele etmek Ermeni-Taşnak komitasında memnuniyet yaratmıştır. Bu memnuniyetin başlıca sebepleri ise şunlardır:

1– Ermenilerin Türklere karşı yürüttüğü mücadelede Ermeni kanı ve parası dökülmeyecek.

2– Hınçak ve Ramgavar gibi muhalif fırkaların desteği alınmış olacak.

3– Ermeni davası Kürtler ile kazanılmış olacak. Başka bir ifadeyle Ermeni davası için Kürtler kullanılmış olacak.

³² Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı...*, s. 135.

³³ R. Doğanay, “Cumhuriyet Dönemi İsyanlarının Mahiyeti”, s. 260.

³⁴ Taşnak-Hoybun, s. 21; Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı...*, s. 135.

³⁵ Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı...*, s. 136; Ermeniler, Kürtlere teşkilat, fen ve propaganda konularında destek olacak, Kürtlerde bunların elinde bir oyuncak olarak kullanılacaktı. Bkz., *Taşnak-Hoybun*, s. 22.

4– Kürt–Türk bağının koparılması, “*Büyük Ermenistan*”ın kurulmasını kolaylaştıracak.

5– Kurulması planlanan “*Büyük Ermenistan*”ın sınırları içinde kalacak olan Kürtler, Türkler ile yapacakları mücadelede büyük zayıflık vererek zayıflamış olacak. Yani Türklerle Kürtler birbirlerine kırdırılmış olacak.

Taşnak komitesi, yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, İngilizlerin getirdiği “*Kürtler ile işbirliği yapma teklifini*” hemen kabul etmişlerdir³⁶.

İngilizler bir taraftan Ermeni emellerini gizlemek, Kürtlere mensubiyet şuru vermek ve Kürtlerin gururunu okşamak için, kurulacak cemiyete Kürtçe bir isim verilmesini, diğer taraftan da verilen ismi Ermenilerin de benimsemesini istemişlerdir³⁷. Bu yüzden de kurulması planlanan cemiyete, her iki tarafında kabul ettiği “*hoybun*” ismi verilmiştir. Zira bu kelime, Kürtçe “*benlik*” anlamına gelen “*hoybon*” ile Ermenice “*Ermeni yurdu*” anlamına gelen “*haypun*” kelimelerinin birleştirilmesinden türetilmiştir³⁸.

Irak’ta İngilizlerin desteği ve organizasyonu ile başlayan Kürt–Ermeni işbirliği, yapılan müşterek toplantılarla pekiştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim iki tarafın temsilcilerinin katılımıyla ilk toplantı Irak’ta yapılmıştır. Irak’ta yapılan bu toplantıya Ermenilerden Leon Paşa, Urfalı Emirziyan, Bağdat’ta Londra Oteli’nin işletmecisi Sultanyan, Muşlu Aris katılırken; Kürtlerden Şeyh Said’in oğlu Ali Rıza, Dr. Mehmet Şükrü, kaçak subaylardan Hurşit, İhsan Nuri, Hınıslı Mehmet Emin (Broski), Liceli Fehmi, Süleymaniyeli Topçu Yüzbaşı Abdülkerim Şalul katılmıştır³⁹. Ermeni ve Kürtler, Irak’taki bu toplantılar ile aralarındaki sorunları çözme ve Türklere karşı birlikte hareket etmenin arayışına girmişlerdir.

Ermeni Taşnak komitesi, Kürtlerle Türklere karşı yapılacak işbirliğinin, Ermeni emellerini gerçekleştirilmesine büyük katkı sağlayacağını görmüştür. Bu yüzden Taşnak Komitesi’nden Vahan Papazyan, bölgedeki Kürt ileri gelenleri ile görüşmek amacıyla, 1927 yılı Nisan–Eylül ayları arasında Beyrut, Suriye ve Irak’a bir seyahatte bulunmuştur. Papazyan, Kürt ileri

³⁶ *Taşnak–Hoybun*, s. 22; Ayrıca bkz., Mahmut Rışvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, 4.bs., İstanbul 1992, s. 228; Azmi Süslü, *Mesud Fâni (Bilgili)’ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Tanmak Yayınları, Ankara 1993, s. 97.

³⁷ Mehmet Köçer, “Hoybun Cemiyeti ve Doğu Anadolu’daki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Orta–Doğu Araştırmaları Dergisi*, I / 2 (Temmuz 2003), s. 80–81; *Taşnak–Hoybun*, s. 22.

³⁸ Azmi Süslü, “Rum–Ermeni–Hoybun İşbirliği ve Anadolu’daki Toplu Mezarlar”, *Kıbrıs’ın Dünü–Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa 28 Ekim–2 Kasım 1991), Ankara 1993, s. 147.

³⁹ *Taşnak–Hoybun*, s. 23.

gelenleri ile yaptığı görüşmelerde, Türkiye'ye karşı başlatılacak bir saldırı veya isyanın başarılı olabilmesi için öncelikle Kürt aşiretlerinin birleşerek merkezi bir teşkilat oluşturmaları ve bölgede nüfuz sahibi şeyhlerin desteğini almalarının şart olduğunu belirtmiştir. Papazyan ayrıca, Kürt aşiretlerinin birleşmesi halinde Yunan ve İtalyan yardımının sağlanabileceği sözünü de vermiştir⁴⁰.

Vahan Papazyan, bölgeye yaptığı bu seyahat sırasında Irak'ın Revandiz kaymakamı Seyit Taha ile "*İngiliz yanlısı olduğu*" gerekçesiyle görüşmek istememiştir⁴¹. Bu durum, Taşnak Ermeni Komitesi'nin İngilizler ile ilişkilerinin iyi olmadığını göstermektedir. Nitekim Ermeniler, 1927 yılı sonbaharından itibaren, ayrılıkçı Kürtlerle yürüttükleri işbirliği faaliyetlerini, İngiliz mandaterliği altında bulunan Irak'ta değil de, Fransız mandaterliği altındaki Lübnan ve Suriye'de sürdürmüşlerdir⁴².

Fransa bu tarihte bölgede oldukça sıkıntılı bir dönem geçirmekteydi. Zira 1925 yılında Fransa'ya karşı Suriye'de büyük bir isyan başlamıştı. Fransa, İngiltere'yi bu isyanı teşvik etmekle suçlamış, bu yüzden bölgede İngiliz-Fransız ilişkileri bozulmuştu. Nitekim Fransa, 1925 yılında Musul meselesinden dolayı Türkiye'nin, Kuzey Suriye'de bulunan demiryolunu kullanarak Musul bölgesine askeri birlikler nakletmesine izin vermiştir. İngiltere de, Fransa'yı bu olaydan dolayı protesto etmiştir.

Türkiye, Fransa'nın kendisine verdiği desteği karşılıksız bırakmamıştır. Nitekim Suriye'de Fransa'ya karşı isyan başladığı zaman, Fransa'nın yanında yer almıştır. Ancak Türkiye, Cemiyet-i Akvam'ın 16 Aralık 1925'te Musul'un Irak'a verilmesini onaylamasından sonra, Fransa'ya karşı bölgede takip ettiği politikayı değiştirmiştir. Türkiye'nin bu politika değişikliği, Suriye'de Fransa'ya karşı mücadele ederken ülkesine sığınan Suriyeli isyancıların, Fransızlara karşı harekâta bulunmalarına izin vermek şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca Türkiye, bölgede kendisinin yanında yer alan ve Fransızlar ile mücadele eden aşiretlere destek vermiştir. Diğer taraftan Suriyeliler de Fransız mandası altından kurtulmak için Türkiye'nin verdiği desteğin ne kadar önemli olduğunu görmüş ve Türkiye'ye yakınlaşmaya başlamışlardır⁴³. Fransa, Suriye halkının Türkiye'ye karşı yakınlaşmasından

⁴⁰ Y. Sarımay, "Hoybun Cemiyeti...", s. 214; A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 333.

⁴¹ A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 333.

⁴² *Taşnak-Hoybun*, s. 23.

⁴³ Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003, s. 195-196.

ve kendisine karşı ittifak yapılmasından endişelenmeye başlamıştır⁴⁴. Bu yüzden de Fransa, Ortadoğu’da Türkiye’nin etkinliğini azaltmak için, Türkiye’ye karşı faaliyet gösteren Ermeni ve Kürtlere her türlü desteği vermeye başlamıştır.

Fransa, kuruluşuna destek verdiği Hoybun’a katılacak olan Ermeni ve Kürtleri kendisine bağlayarak, “*Elcezire*” (Cizre)’de bir Hristiyan çoğunluk oluşturmak istemiştir.* Böylece bu bölgede kendi hâkimiyeti altında, Türkiye ile Suriye arasında bir “*tampon devlet*” kurdurtmuş olacaktı. Ayrıca Fransa, kendisine bağladığı bu unsurları gerektiği zaman Türkiye’ye gerektiği zaman da Suriye’ye karşı kullanabilecekti⁴⁵. Bu yüzden de mandaterliği altında bulunan bölgelerde Ermeni-Kürt işbirliğinin yürütülmesine izin vermiş, hatta desteklemiştir. Fransa’nın bu desteği, Ortadoğu’da mandaterliği altındaki bölgelerde, Kürt ileri gelenlerinden biri olan Memduh Selim’in, ayrılıkçı Kürt teşkilatlarını bir çatı altında toplamak ve Türkiye’ye karşı Ermenilerle birlikte hareket edebilmek için yürüttüğü faaliyetlerde açık bir şekilde görülmektedir.

2. Hoybun Cemiyeti’nin Kuruluşu

Memduh Selim, Fransızların bilgisi dâhilinde,* 1927 yılında ayrılıkçı Kürt ileri gelen şahıs ve teşkilatlarıyla temaslarını artırmıştır. Memduh Selim’in temasa geçtiği ve desteğini aldığı şahıslar arasında; Dr. Mehmet Şükrü Sekban, İhsan Nuri, Şeyh Sait’in oğlu Ali Rıza, Berazi Aşireti Reisi Mustafa Şahin, Paris’te bulunan Şerif Paşa, Mısır’da bulunan Celadet ve Kamuran Bedirhan bulunmaktadır. Memduh Selim’in temasta bulunduğu teşkilatlar arasında ise İstanbul’daki “*Kürdistan Teali Cemiyeti*”, “*Kürt*

⁴⁴ *Taşnak-Hoybun*, s. 30

* Fransızlar, bölgede yaşayan Kürtlerin İngiliz yanlısı bağımsız bir Kürt devleti kurmasına sıcak bakmamıştır. Zira bu durum kendi çıkarlarına ters düşmekteydi. Nitekim İngiltere’nin Tahran büyükelçisi Sir Percy Loraine’in Londra’ya gönderdiği 7 Ekim 1925 tarihli bir raporda Şeyh Said’in oğlu Ali Rıza’nın Fransa ile ilgili düşüncelerine değinirken şu ifadeleri kullanmıştır: “....*Ali Rıza, Fransızların İngiliz yanlısı bağımsız bir Kürt devletini hiçbir zaman istemeyeceğini ileri sürmüştür...*”. Bkz., Ömer Kürkcüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 312.

⁴⁵ A. Süslü, “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği...”, s. 148.

* Suriye ve Lübnan’daki şehirlere, Fransız istihbaratının yakından takip ettiği önemli isimlerin rahat bir şekilde giriş-çıkış yapabilmeleri mümkün değildi. Bu duruma örnek olarak Türkiye’nin Halep Konsolosluğu’nun 18 Ekim 1928’de Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir yazıyı verebiliriz. Bu yazıda şöyle denilmektedir: “...*Celâdet Ali’nin.. küçük kardeşi olup Fransızlarca Halep’e avdetine müsaade edilmediği istihbar kılınan Kâmuran’ın Şam’dan Beyrut’a geldiği... istihbar edilmiştir.*”. Bkz., *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 791. 18.

Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti” ve “*Kürt Millet Fırkası*” ile Mısır’da bulunan “*Kürt İstiklal Komitesi*” yer almaktadır. Bu temaslar sonrasında Memduh Selim, yukarıda ifade edilen tüm şahıs ve teşkilatlardan, yeni bir cemiyetin kurulması konusunda tam destek almış, cemiyetin kuruluş kongresine çağrılacak isimler üzerinde görüş alışverişinde bulunmuştur⁴⁶.

Memduh Selim, bir taraftan isyancı Kürt ileri gelenleri ve teşkilatları ile görüşmeler yaparken bir taraftan da Ermeni çevreleriyle çeşitli görüşmeler yapmıştır⁴⁷. Bu görüşmeler sonrasında kongrenin yapılacağı yer olarak da Lübnan’ın Bihamdun şehri seçilmiştir⁴⁸.

Hoybun Cemiyeti’nin kuruluşu ile ilgili ilk faaliyetler Irak’ta başlamış; ancak kuruluş kongresi için Fransa’nın mandaterliği altında bulunan ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Lübnan’ın Bihamdun şehri seçilmiştir. Bu durum cemiyetin, Ermenilerin de etkisiyle, Fransızların kontrolü altına girdiğinin önemli bir göstergesidir⁴⁹.

Lübnan’ın Bihamdun şehrinde, “*Birinci Kürt Kongresi*” olarak da ifade edilen kongre, 1927 sonbaharında Ermeni Taşnak Komitesi’nin merkez komite üyesi Vahan Papazyan’ın evinde gerçekleştirilmiştir⁵⁰. Gizli olarak gerçekleştirilen bu kongreye; “*Kürdistan Teali Cemiyeti*”, “*Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti*”, “*Kürt Milli Fırkası*” ve “*Kürt İstiklal Komitesi*” adlı cemiyetlerin temsilcileri katılmıştır⁵¹. Kongre’ye bu cemiyet temsilcilerinin yanı sıra Celadet Ali, Kamuran ve Süreyya Bedirhan kardeşler, ayrıca Memduh Selim, Cerablus’tan Barazi aşireti reislerinden Bozan ve Mustafa

⁴⁶ R. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 21–22.

⁴⁷ Hıdır Göktaş, *Kürtler İsyan-Tenkil*, I, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 91; Memduh Selim ve Ermeni Taşnak Partisi yetkilileri arasında Paris Barış Konferansı’nda Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa ile Kürt Delegesi Şerif Paşa’nın kararlaştırdıkları esaslar üzerinde görüşmelere başlanılmıştır. Bu görüşmelerden sonra Ermeniler ve Kürtler arasında mutabakat sağlanmıştır. Bu mutabakata göre, anlaşmazlık nedeniyle uzun zamandan beri Ermenilerin Kürtler aleyhinde yaptıkları propagandalara son verilecekti. Ayrıca Ermeniler, sahip oldukları yayınlar aracılığıyla, hangi memlekette olursa olsun, Kürt davasını savunacak ve Kürtlerin birbirleriyle ilişkilerine bir Kürt teşkilatı kuruluncaya kadar aracı olacaklardı. Bütün bunlara ek olarak Ermeniler “*Büyük Ermenistan*” davasından vazgeçeceklerdi. Bkz., Oğuz AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, S. 58 (Ekim 1998), s. 50; H. Göktaş, *Kürtler İsyan-Tenkil*, I, s. 91–92.

⁴⁸ R. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 22.

⁴⁹ Y. Sarıay, “Hoybun Cemiyeti...”, s. 214.

⁵⁰ R. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 22; Papazyan, 1927 Nisan ayı sonunda başladığı Suriye ve Irak seyahatini Eylül ayı başında tamamlayarak Lübnan’a dönmüştür. Bkz., A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 333.

⁵¹ R. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 22; O. AYTEPE, “Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti”, s. 50.

Şahin, Cezire (Cizre)'de oturan Hevirkîye aşireti reisi Haco, Şeyh Said'in iki kardeşi, Diyarbakırlı Fehmi, Süleymaniyeli topçu subaylarından Abdulkerim Şalul ve Gürcü Nizamettin katılmıştır⁵². Bütün bu katılımcılara ek olarak Vahan Papazyan da Taşnak komitesini temsilen, Birinci Kürt Kongresi'nde hazır bulunmuştur⁵³.

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Hoybun Cemiyeti'nin Irak'taki ilk "*kuruluş toplantıları*"na katılmış olmasına rağmen, Lübnan'daki "*kuruluş kongresi*"ne katılamamıştır⁵⁴. Zira İngilizler, Irak'ta kendi elleriyle kurdurdukları bu cemiyetin Fransızların kontrolü altına girmesinden rahatsızlık duymuş⁵⁵, bu yüzden de Ali Rıza'nın kongreye katılmasına izin vermemişlerdir⁵⁶.

Mehmet Şükrü Sekban tarafından yönetilen Birinci Kürt Kongresi⁵⁷, kapsamlı bir Kürt cemiyetinin kurulması kararını almış; alınan bu karar doğrultusunda da, 5 Ekim 1927 tarihinde Hoybun Cemiyeti kurulmuştur⁵⁸. Hoybun Cemiyeti kurulduktan sonra, kongreye katılmış olan Kürt cemiyet ve teşkilatları kendilerini fesh etmişlerdir⁵⁹. Ayrıca bu kongrede Sevr Antlaşması'nda "*Kürdistan*" olarak belirtilen bölgenin bağımsızlığı da ilan edilmiştir⁶⁰.

3. Hoybun Cemiyeti'nin Teşkilat Yapısı

Hoybun Cemiyeti; merkez komite, bölge, şube ve temsilcilikler şeklinde teşkilatlanmıştır. Ayrıca Türkiye'ye karşı silahlı faaliyette bulunmak üzere askeri teşkilat ve çeteler de kurmuştur.

3.1. Merkez Komite

Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesi, cemiyetin en üst yönetim organı durumundaydı. Merkez komite, gerekli gördüğü takdirde kendisine bağlı

⁵² O. Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti", s. 50.

⁵³ Y. Kalafat, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı...*, s. 137; A. H. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 340.

⁵⁴ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul 1992, s. 202.

⁵⁵ *Taşnak-Hoybun*, s. 24.

⁵⁶ R. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 24.

⁵⁷ R. Alakom, *Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 41-42.

⁵⁸ *I.Muhalipler II.Hoybun Nizamnamesi*, Hariciye Vekâleti Yayınları, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara t.y., s. 13.

⁵⁹ Wadie Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, (Çeviren: İsmail Çekem-Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 409; R. Alakom, "Hoybun Cemiyeti Üzerine Notlar", s. 58.

⁶⁰ Süreyya Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun*, (Çeviren: Dilara Zîrek), Med Yayınları, İstanbul 1994, s. 55.

olan teşkilatların merkez heyetlerini değiştirme, atama ve görevden alma yetkisine sahipti.

Merkez komite, kuruluş kongresinde alınan kararlar doğrultusunda faaliyetlerini yürütmek zorundaydı. Ancak bütün sorumluluğu üzerine alarak kongrede alınan kararları değiştirebilir veya uygulanmasını erteleyebilirdi.

Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesi, cemiyetin gelirlerini harcamaya yetkili tek merci idi. Cemiyetin gelirlerini merkez komite haricinde teşkilatın hiçbir fert ve heyeti kendi başına harcamaya yetkili değildi⁶¹.

Hoybun Cemiyeti, Birinci Kürt Kongresi'nde başkan ve merkez komite üyelerini seçmişti. Kongre, seçtiği merkez komiteyi “*Kürdistan Milli Hükümeti*” olarak ilan etmiştir⁶². Cemiyet'in başkan ve merkez komite üyeleri, Dâhiliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği 18.7.1929 tarihli yazıya göre, şu isimlerden oluşmaktaydı:

Cemiyetin başkanı: Celadet Ali Bey

Merkez Komite üyeleri: Süreyya Bey, Kâmuran Bey, Memduh Selim Bey, Nizamettin Bey, Tevfik Cemil Bey, Haco Ağa, Mustafa Bey, Bozan Bey, Halil Rahmi Bey, Cesim Ağa, Şerif Bey, İbrahim Bey ve Emin Ağa⁶³.

Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesi, yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, büyük bir çoğunlukla eski aristokrat ve feodal ailelerinin üyelerinden oluşmaktaydı⁶⁴.

Birinci Kürt Kongresi'nde Ağrı Dağı, “*Kürdistan*”ın geçici başkenti olarak kabul edilmişti⁶⁵. Ancak Hoybun Cemiyeti faaliyetlerini, Fransa'nın mandaterliği altında bulunan Suriye'de yürütmüştür. Bu yüzden de cemiyetin genel merkezi Halep'te bulunmaktaydı. Hoybun'un Halep'ten sonra ikinci önemli merkezi Arappınarı'na yakın bir bölgede yer alan ve Şahinpaşazadelerin konaklarının bulunduğu Mekteli Köyü,* üçüncü merkezi ise Hasiçe idi⁶⁶.

⁶¹ I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 16.

⁶² M. Kalman, *Ağrı Direnişi 1926–1930*, Peri Yayınları, İstanbul 1997, s. 35; G. Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri...*, s. 200.

⁶³ BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 115. 803. 5.

⁶⁴ N. Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, s. 296.

⁶⁵ S. Bedirhan, *Kürt Davası ve Hoybun*, s. 55.

* Suriye'nin Türkiye sınırına yakın bir yerde bulunun Arappınarı, cemiyet üyelerinin önemli toplanma yerlerinden biri olmuştur. Hoybun Cemiyeti birçok toplantıyı burada yapmıştır. Cemiyet'in burada yaptığı toplantılar hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin 01.03.1930 tarihinde Birinci Umûmî Müfettişliği'nden alıp Başvekâlete gönderdiği bir yazıda şöyle denilmektedir: “*Kürt Hoybun Cemiyeti'nden Bedirhani Celalettin 09.02.1930 tarihinde*

3.2. Bölge, Şube ve Temsilcilikler

Hoybun Cemiyeti'nin teşkilat yapısı içerisinde, merkez komiteden sonra en önemli yapıyı bölge teşkilatları oluşturmaktaydı. Birkaç şubenin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olan bölge teşkilatları, bir başkan ve bir heyet tarafından yönetilmekteydi. Bölge heyetlerinin üye sayısı, bölgeden bölgeye göre farklılık gösterebilirdi. Bölge başkanları, merkez komite tarafından belirlenir ve atanırdı⁶⁷.

Hoybun Cemiyeti “*Kürdistan*”ı altı bölgeye ayırmıştı. Buna göre:

1. Bölge: Ağrı bölgesi.
2. Bölge: Şeyh Barzan bölgesi.
3. Bölge: Haco Ağa'nın bölgesi.
4. Bölge: Barazi Aşireti'nin içinde bulunduğu bölge.
5. Bölge: Sason bölgesi.
6. Bölge: Dersim bölgesi⁶⁸.

Hoybun'un teşkilat yapısı içerisinde yer alan bir diğer önemli bölüm de şubelerdir. Şubeler de, bölge teşkilatlarında olduğu gibi, bir başkan ve bir heyet tarafından yönetilmekteydi. Şube heyetlerinin üye sayısı, şubeden şubeye farklılık gösterebilirdi. Şube başkanını bölge teşkilatı atar; ancak merkez komitenin onayına sunardı. Merkez komite de, uygun gördüğü takdirde, şube başkanının atanmasını onaylardı. Henüz herhangi bir bölgeye dâhil edilmemiş şubeler, doğrudan doğruya merkez komiteye bağlanmıştı. Bölge ve şube heyetlerinde bir kâtip, bir muhasebeci, bir veznedar ve bir propaganda memuru bulunmaktaydı. Bunlar kendilerine verilen görevleri, özel talimatlara uygun olarak yerine getirirdi.

Cemiyet'in bir başka önemli teşkilatı da temsilciliklerdi. Temsilcilikler, cemiyetin olağanüstü teşkilat organlarıydı. Hoybun merkez komitesi, gerekli gördüğü takdirde, içeride ve yabancı ülkelerde temsilcilikler açabilir, açtığı her temsilciliğe özel talimatlar gönderebilirdi⁶⁹.

Kamışlı'dan Haco'nun oğlu ile birlikte Arappınarı'na gelerek Hırço Mustafa'nın aşair rüesasından Bozan, Ahmet Melik, Hacı Hami, Demo ve Salihi toplayarak cenuptaki aşiretler ve bilhassa reisleri arasında adavet ve bürûdet olmaması ve yekvücut olarak çalışmalarını için yemin ettikleri istihbar olunmuştur.” Bkz., BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 793. 20.

⁶⁶ O. Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti”, s. 51.

⁶⁷ I. Muhalipler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 14.

⁶⁸ O. Aytepe, “Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti”, s. 51.

⁶⁹ I. Muhalipler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 14.

Hoybun Cemiyeti, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yer alan birçok şehirde temsilcilikler açmıştır. Bu şehirlerin başlıcaları; Diyarbakır, Ağrı, Van ve Siirt'tir⁷⁰. Diğer taraftan cemiyet, faaliyetlerini birçok ülke merkezine taşımış ve buralarda temsilcilikler açmıştır. Bu temsilciliklerin önde gelenleri şunlardır: Kahire, Beyrut, Bağdat, Antakya (Bu dönemde Türkiye sınırları dâhilinde değildir), Paris ve Londra⁷¹. Ayrıca Hoybun Cemiyeti'nin merkez komite üyesi Süreyya Bedirhan, Amerika Birleşik Devletleri'ne yapmış olduğu seyahatler sırasında bu ülkenin Philadelphia, Michigan, Detroit, Chicago, Gary, Indiana ve Whiting şehirlerinde cemiyetin temsilciliklerini açmıştır⁷².

3.3. Askeri Teşkilat ve Çeteler

Hoybun Cemiyeti, Türkiye'ye karşı yürüteceği silahlı faaliyetler için, askeri teşkilat ve çeteler kurmuştu. Kurulan bu askeri teşkilat ve çeteler, askerî bir komutanın emri altında verilmişti. Bu komutan, merkez komite tarafından seçilmekteydi. Komutan, kurmay heyetini kendisi seçmekle birlikte merkez komitenin onayını almak zorundaydı. Aynı şekilde komutan; harekât zamanını, askeri planları kurmay heyeti ile birlikte hazırlar ve merkez komitenin onayına sunardı. Komutan, her türlü harekât ve istihbaratı günü gününe merkez komiteye bildirmek zorundaydı⁷³.

Birinci Kürt Kongresi'nde, Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesine bağlı olarak faaliyet gösteren askeri birliklerin başkomutanlığına, "Paşa" rütbesine yükseltile İhsan Nuri getirilmiştir⁷⁴. İhsan Nuri, başkomutanlığa getirildikten sonra, Hoybun Cemiyeti'nin merkez komitesi tarafından Ağrı İsyanı'nı yönetmekle görevlendirilmiştir⁷⁵.

Hoybun, içinde çok sayıda Ermeni komutanın da yer aldığı askeri bir teşkilatlanmaya gitmiştir. Dâhiliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği 18.7.1929 tarihli yazıda, Hoybun Cemiyeti'nin askeri teşkilatlanması ile

⁷⁰ R. Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 56–57.

⁷¹ O. Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti", s. 53; Hoybun Cemiyeti'nin Paris'teki temsilcisi Şerif Paşa'ydı. Bkz., Rohat Alakom, *Şerif Paşa*, Avesta Yayınları, 2.bs., İstanbul 1998, s. 110; Fransızların hakimiyeti altında bulunan Antakya'daki cemiyetin temsilciliğini, bu tarihlerde Antakya Lisesi'nde Felsefe öğretmenliği yapan, Memduh Selim yürütmekteydi. Bkz., M. Kalman, *Ağrı Direnişi 1926–1930*, s. 34.

⁷² O. Aytepe, "Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti", s. 53; R. Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 55–60.

⁷³ I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 14–15.

⁷⁴ A. Kahraman, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, s. 187; Bazil Nikitin, *Kürtler*, (Çeviren: Hüseyin Demirhan–Cemal Süreyya), 4.bs., Deng Yayınları, İstanbul 1994, s. 340.

⁷⁵ R. Alakom, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, s. 80–81.

ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“Alınan malumat-ı hususiye ye göre, 20.000 kişilik askeri bir fırka vücuda getirilmiştir. Bu fırkanın teşkilatı şöyledir:

Fırka kumandanı Miralay Abdulcelil Beydir. Erkan-ı harbiye reisi Dikran Hosipyan’dır

Birinci alay: Birinci alay kumandanı Binbaşı Oseb’dir. Üç taburdur. Her tabur dört bölüktür.

İkinci alay: Kumandanı Binbaşı Mehmet Ali Beydir. Üç taburdur. Her tabur dört bölüktür.

Üçüncü alay: Kumandanı Binbaşı Ermenak’tır. Üç taburdur. Her tabur dört bölüktür.

Dördüncü alay: Kumandanı Binbaşı Selim Raho’dur. Üç taburdur. Her tabur dört bölüktür.

Her bölükte cenahları muhafaza için ikişer makineli tüfenk bulunur. Fırkanın üç bataryalı cebel topçusu vardır. Muhabere bölüğü vardır. On beş bin İngiliz lirasına üç tayyare satın almak istiyorlar. Bağdat’ta müzakere halindedirler. Bir süvari taburu ve müteaddit fedai çeteleri ihzar edilmiştir. Çete reisleri kâmilten Ermenidirler.”⁷⁶

Hoybun Cemiyeti merkez komitesi, cemiyetin askeri gücünü artırmak için Kürt aşiret reisleri ile sık sık bir araya gelmişlerdir. Özellikle Celadet Ali, çete teşkilatları oluşturmak için Arappınarı’nda bulunan Şahinoğulları ve Basravi’nin konaklarında, cemiyet adına yeterli miktarda çete teşkilatı kurmak ve çete reisleri seçmek için toplantılar yapmıştır. 1930 Martında yapılan bu toplantılar sırasında cemiyetin birinci derecedeki çete reisliklerine Şahinoğulları seçilirken, ikinci derecedeki çete reisliklerine de Bozhöylü Ali Manğır ve oğlu Miho, Aligörlü Salih, Hartavilerden Abdulkadir ile Şeyh Nukun seçilmiştir⁷⁷.

3.4. Hoybun Cemiyeti’nin Amacı

Hoybun Cemiyeti’nin kuruluşu, amacı, teşkilatlanması, katılım şartları gibi oldukça önemli bilgiler cemiyetin “Kuruluş Nizamnamesi”nde yer almaktadır. Bu nizamnameye göre cemiyetin amacı: “Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hudud-ı tabiye ve milliyesi dâhilinde bir Kürdistan devlet-i müstakilesinin teşkili” şeklinde ifade

⁷⁶ BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 115. 803. 5.

⁷⁷ BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 793. 20.

edilmiştir. Cemiyet bu amaca ulaşmak için de “ *bilûmum Kürtleri etrafına toplama*”yı ve karşılıklı menfaatler çerçevesinde “*her türlü anasır*” ile ilişki kurmayı temel ilke olarak benimsemiştir⁷⁸. Burada “*her türlü anasır*” ile kastedilen daha ziyade Ermenilerdir.

Hoybun Cemiyeti’nin kuruluş nizamnamesinde, “*Peyman-ı milli*” (Milli yemin) başlığı ile yer alan bir bölüm vardır. Bu bölümden cemiyetin kuruluş amacı hakkında fikir sahibi olmak da mümkündür. Cemiyetin “*Peyman-ı milli*”si şöyledir:

“1- Kürt milleti asırlardan beri sahibi olduğu topraklarda müteşekkil hudud-ı tabiiye dâhilinde millî, siyâsî, iktisadî menafini temin edecek surette müstakil bir hükümet tesisini kat’iyyen taht-ı karara almıştır.

2- Kürt milleti, bu maksada matuf mesaisinde hemhudut millet ve devletlerin menafine tamamıyla riayet edecek ve kendisiyle hem ırk ve hem-baht ve hukuk-ı milliyesine riayetkâr olan diğer milletlerle menafî-i müteakabile dairesinde teşrik-i mesâi eyleyecektir. Kürt milletinin mücadele cephesi Türkiye istilâsı altında bulunan Kürdistan’dır.

3- Kürt milleti, hukuku tarihiye ve irkiyesine istinat eden ve peymanın tahakkuku için mütemadiyen ve maddî ve manevî hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek mücahede edeceğine yemin eder.”⁷⁹

Hoybun Cemiyeti, Birinci Kürt Kongresi’nde “*Türk Kürdistan’ının bağımsızlığını sağlamayı*” amaçlarken; “*Türkiye’nin dışındaki hiçbir millet ve devlete karşı aleyhtar ve tecavüzkâr bir vaziyet almamayı*” da temel prensip olarak benimsemiştir⁸⁰.

Hoybun Cemiyeti’nin amaçları siyasi çizgisini de şekillendirmişti. Kendisine hedef olarak Türkiye’yi seçen cemiyet, bölgede bulunan İran devletine, Irak ve Suriye’deki Arap halkına, bunların hamilerine (İngiliz ve Fransız) karşı dostane bir tutum sergilemiştir. Diğer taraftan cemiyet, “*kendileriyle aynı kaderi paylaşan*” Ermeniler ile dostluk kurarak ortak düşmana (Türkiye) karşı işbirliği yapmayı kararlaştırmıştır⁸¹.

3.5. Hoybun Cemiyeti’ne Katılım Şartları

Nizamname’de, Hoybun Cemiyeti’ne katılım şartları şöyle belirtilmiştir: “*Kürt peyman-ı millisini ve işbu nizamname ahkâmını kabul ve mufad ile*

⁷⁸ I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 13.

⁷⁹ I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 17.

⁸⁰ Y. Sarıay, “Hoybun Cemiyeti...”, s. 214.

⁸¹ G. Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri...*, s. 200.

amil olmağı taahhüt eden her Kürt, Hoybun Cemiyeti'ne dâhil olabilir. Her fert cemiyete hin-i duhulünde bir duhuliye verecek ve aylık bir taahhütte bulunacaktır." Ayrıca Cemiyet'e katılacak olan her fert, yetkili bir heyet huzurunda aşağıdaki yemini etmek mecburiyetindeydi. Kendisine teşkilat kurma yetkisi verilen cemiyet üyeleri, cemiyete katmak istedikleri kişilere, bu yemin suretini bir taahhütname şeklinde yazdırarak imza ettireceklerdi. Bu yemin şöyledir:

"Cemiyetin ita-i emre salâhiyettar bi'l-ûmum eşhas ve heyetlerinden nerede ve ne zaman olursa olsun telâkki edeceği bi'l-cümle evamiri hayatım pahasına bilâ-ıtiraz aynen ve harfiyen ifa edeceğime şimdiye kadar mensup bulunduğum cemiyetlerden ve şahsî içtihatlarımdan tamamen feragat ile maksad-ı millînin istihsali uğrunda münhasıran Hoybun Cemiyeti'nin içtihadını taşıyacağıma,

Elimde bulunan ve bulunacak olan bütün vesaiti ve teşkilatı bu cemiyetin emrine amade bulunduracağıma ve bu cemiyetin emr-i muvafakati olmadıkça rey-i hodumla ne cemiyet namına, ne de şahsen hiçbir teşebbüste bulunmayacağıma,

*Cemiyetin azası olmak itibariyle umumen ve bana verilecek vazifeler itibariyle hususen vakıf olacağım esrarı ifşa etmeyeceğime ve bu esrarın ifşası ve cemiyetin evamirine her ne suretle olursa olsun âdem-i inkıyadım halinde hakkımda, tertip edilecek her türlü mücazata razı olacağıma ve emrolunduğu halde işbu cezayı şahsım üzerinde bi'z-zat icra edeceğime şeref ve namusum üzerine yemin ederim: Vallah Billah."*⁸²

3.6. Hoybun Cemiyeti ve Propaganda

Hoybun Cemiyeti propagandaya büyük önem vermiştir. Nitekim bu durum kuruluş nizamnamesinde şu şekilde yer almıştır:

"Propaganda her şekl-i surette icra olunur. Cemiyete dâhil her fert duhulü tarihinden itibaren Kürt istiklâli lehine ve Türk mezalim ve cinayetini cihani medeniyete iblağ etmek üzere propaganda yapmakla mükelleftir.

Propaganda şifahî ve tahrirî olarak icra olunur.

Şifahî propaganda: Türk mezalimi ve Kürt ihtilâli hakkında tanzim olunacak kaside ve şarkılar hususî muganniler vasıtasıyla memleketin her tarafında tamim olunur. Hali hazır ve tarihen sebkemiş Türk mezaliminden mülhem olarak tertip edilecek küçük hikâyeler seyyah dervişler ve sair kimseler marifetiyle aynı suretle Kürdistan'ın her tarafına neşredilir.

⁸² I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 13-14.

Tahrirî propaganda: İhtilâlcuyane neşriyat, Kürt kahramanları menakıbı, mazi ve hâlihazır Türk mezalimini mutasavver levha, kart ve albümler ve buna mümasil asar neşriyle icra olunur.

Propaganda sahasında konferanslar, gramofon, sinema, ziyadar akisler ve her türlü vesaitten istifade edilecektir.

Cemiyetin merkez-i umumî emrinde olmak ve Kürtçe, Türkçe ve icabında Fransızca intişar etmek üzere organı bulunacaktır.”⁸³

Hoybun Cemiyeti, yazılı propagandaya büyük önem vermiştir. Nitekim 1928 yılında tamamen propaganda amaçlı olarak Kahire’de “*Les Massacres Kurdes*” isimli bir rapor yayımlamıştır. Cemiyet, siyasi Kürtçülüğe kültürel zemin hazırlamak amacıyla da Şam’da “*Hawar*” ve “*Rohani*”, Kahire’de Fransızca olarak “*La Question Kurde*”, Beyrut’ta “*Stir*”, Bağdat’ta “*Gelavij*” dergilerini; Beyrut’ta da “*Roja Nu*” isimli gazeteyi çıkartmıştır.

Hoybun adına Celadet Bedirhan “*El-Kaziye Kürdiye*”, “*Türkiye Reis-i Cumhuriyeti Mustafa Kemal Hazretlerine Mektup*”u, Refik Hilmi de “*Kürt Tarihi*”ni yayımlamıştır. Hoybun Cemiyeti ayrıca; “*Bir Ecnebi Nokta-i Nazarından Kürt Meselesi*”, “*Türk Affı Umumisi Karşısında Kürtler*”, “*Hoybun İntikam Cemiyeti*”, “*Halaskaran Beyannamesi ve Bir Madalya*”, “*Memuzin*”, “*Mevlut*”, “*Kürt Alfabesi*”, “*Kürdistan’da 20. Asırda Türklerin Medeniyeti*”, “*Une Voie a Kurdistan*”, “*Nakşışirin İzidiyan*” ve “*Dilé Guren Min*” isimli kitapları da yayımlamıştır⁸⁴.

Hoybun’un önde gelen bazı isimleri, cemiyetin propagandasını yapmak amacıyla birçok Avrupa ülkesi ve Amerika Birleşik Devletleri’ne giderek konferanslar vermiş⁸⁵; cemiyet adına nakdi yardım toplamışlardır⁸⁶. Cemiyet tarafından Amerika Birleşik Devletleri’ne gönderilen Süreyya Bedirhan, kardeşi Celadet Ali’nin yazdığı “*The Case of Kurdistan Against Turkey*” isimli raporu Philadelphia’da yayımlatmıştır. Süreyya Bedirhan ayrıca, “*New York Sun*” gazetesine Türkiye’deki Kürtler ve Hoybun Cemiyeti hakkında bir beyanat da vermiştir⁸⁷.

⁸³ I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 15.

⁸⁴ Oğuz Aytepe, “Hoybun Cemiyeti’nin Amerika Faaliyetleri”, *Tarih ve Toplum*, 30 / 176 (Ağustos 1998), s. 57; Y. Sarıay, “Hoybun Cemiyeti...”, s. 220, 232.

⁸⁵ BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 792. 7; Y. Sarıay, “Hoybun Cemiyeti...”, s. 221; Vedat Şadillili, *Türkiye’de Kürtçülük Faaliyetleri*, I, Kon Yayınları, Ankara 1980, s. 169

⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 115. 803. 5.

⁸⁷ Süreyya Bedirhan, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki faaliyetlerini Ermenilerin yardımıyla sürdürmüştür. Özellikle Peabody ve Boston şehirlerini ziyaretinde Ermenilerden yakın ilgi görmüştür. Bkz., O. Aytepe, “Hoybun Cemiyeti’nin Amerika Faaliyetleri”, s. 57–58

3.7. Birinci Kürt Kongresi'nde Alınan Kararlar

Hoybun Cemiyeti'nin kurulduğu Birinci Kürt Kongresi, dağılmadan önce önemli bazı kararlar da almıştır⁸⁸. Bu kongrede alınan ve daha sonra cemiyetin kuruluş nizamnamesinde de yer verilen kararlar şöyledir:

“Kürt milletinin şimdiye kadar ika ettiği ihtilâllerdeki muvaffakiyet-sizliğin ve bi'n-netice Kürt felâketlerinin sebebi şümullü bir teşkilâtın mahrumiyet olduğuna ve maksad-ı mukaddes-i millide muvaffakiyet ancak dâhilî ve haricî mükemmel bir teşkilât ile en sıkı bir zaptı raptın vücuduna vabeste bulunduğuna kat'iyen kanidir. Bu kanaate istinaden kongre kendi intihapkerdesi olan Kürt heyeti merkeziyesinden Kürdistan istiklâlini vücuda getirecek bir teşkilât nizamnamesi tanzimini talep eder. Bu nizamname bir gün, Kürdistan hudutları dâhilinde ve haricinde yaşayan her Kürdü içerisine alacak ve her Kürt'e Kürt gaye-i mukaddesesi uğrunda, azamî hizmeti gördürecek surette şümullü ve esaslı mevattan mürekkep olacaktır.

Nizamnamenin bi'l-hassa atideki ahkâmı ihtiva etmesi kongrenin en başlı vesayasındandır.

1- Kürt heyet-i merkeziyesi, Kürt istiklâline müteallik bi'l-cümle muamelât ve harekâtı idare ve takip eden yegâne heyet-i âliyedir. Bila-istisna her Kürt, bu heyet-i âliyeye itaat-i mutlaka ile mükelleftir.

2- Komşu hükümetler ve düvel-i ecnebiye ile ve diğer milletlerle münasebat tesis ve idaresi hak ve salâhiyeti yalnız mezkûr heyet-i âliyeye münhasırdır.

3- Bütün Kürt kuvva-yı ihtilâliyesi heyet-i merkeziyenin emrine tâbidir.

4- Kürdistan'ın istiklâl-i mutlaka gayesine hıyanet ve Kürt menafî-i milliyesini başkalarının veya kendisinin menafî-i şahsiyesine alet etmek isteyen veyahut elinden gelen veya uhdesine tevdi edilen vazife-i milliyeyi ifadan istinkâf veya hin-i ifada hıyanet edenlere ceza tertip etmeğe ve vazife-i milliyesini hüsn-i ifa ve fedakârlık ibraz edenlere mükâfat vermeğe heyet-i merkeziye salâhiyettardır.”⁸⁹

4. Hoybun Cemiyeti'ne Karşı Ortaya Çıkan Muhalefet

Hoybun Cemiyeti, Türkiye'ye karşı mücadele eden bütün ayrılıkçı ve kaçak Kürtleri bir çatı altında toplayamamıştır. Nitekim Hoybun Cemiyeti

⁸⁸ G. Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri...*, s. 200.

⁸⁹ I. Muhalipler II. Hoybun Nizamnamesi, s. 18

kurulduktan bir süre sonra, bu cemiyete katılmayan bazı Kürtler, Irak'ta Kürt-Türk Hilafet (Kürt Teali) Cemiyeti'ni kurmuşlardır.

Hoybun'a karşı cephe alan Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'nin merkezi Irak'ın Revandiz şehrindeydi. Irak'taki Kürtler arasında, Hoybun'dan daha çok bu cemiyet etkiliydi. Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'nin amacı; hilafet ve saltanatı geri getirmek, Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bağımsız bir yönetim oluşturmaktır. Cemiyet bu amaca ulaşabilmek için, hem Türkiye'de gerçekleştirilen inkılapları hazmedemeyen bazı çevreler hem de Türkiye dışında yaşayan muhalif ve kaçaklar ile irtibata geçmiştir.

Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'nin başkanlığına Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra asılarak idam edilen Seyit Abdulkadir'in oğlu Abdullah getirilmiştir. Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'nin merkez komitesinde ise şu isimler yer almıştır: Abdulkadir'in amcazadesi Seyit Taha, Adanalı Fanîzade Zeynelabidin, Irak hükümetinden Salih Zeki, Irak Kürtlerinden “*Zarî Kürmancı*” gazetesinin sahibi Hüseyin Hüsnü. Ayrıca Suriye'de Mevlanzade Rifat, Fanîzade Ali İlmi, Paris'te Fanîzade Mesud Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'nin temsilcileriydi⁹⁰. Bütün bu isimlerin yanı sıra, Kürtler arasında önemli bir nüfuza sahip olan Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza da bu cemiyetin içerisinde yer almıştır⁹¹.

Hoybun ve Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti yöneticileri zaman zaman bir araya gelerek aralarındaki ayrılıkları gidermeye çalışmışlardır. Nitekim Celadet Ali Bedirhan, 1928 yılında Irak'a gitmiş ve Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti yöneticileriyle bazı görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler sırasında Celadet Ali, Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti'ni Hoybun'a iltihaka davet etmiştir⁹². Ancak Celadet Ali'nin bu teklifi Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti yöneticileri arasında kabul görmemiş ve bu iki cemiyet birleşmemiştir.

Sonuç

Hoybun Cemiyeti, ayrılıkçı Kürt hareketi içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu cemiyet Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu'nda bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Hoybun Cemiyeti bu amacına ulaşabilmek için, kendisinden önce kurulmuş diğer ayrılıkçı Kürt cemiyetlerinden farklı olarak, Ermenilerle işbirliği içerisine girmiştir. Bu işbirliğinin ortaya çıkmasında bölgede mandater devlet olarak bulunan İngiltere ve Fransa'nın büyük katkısı olmuştur. Bu devletler, Hoybun

⁹⁰ I.Muhalifler II.Hoybun Nizamnamesi, s.8-9.

⁹¹ G. Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri...*, s.202.

⁹² BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 791. 18

Cemiyeti'ni kontrolleri altına alarak Türkiye'ye karşı kullanmak istemişlerdir. Özellikle Fransa, kuruluşuna büyük katkı sağladığı Hoybun Cemiyeti'nin mandater devlet olarak bulunduğu Suriye ve Lübnan'da teşkilatlanarak faaliyetlerini sürdürmesine izin vermiştir. Fransa, Hoybun'a verdiği bu destek sayesinde bölgede Türkiye ile yaşadığı Hatay sorununu kendi lehine çözümlmek istemiştir.

Hoybun Cemiyeti, sadece Ortadoğu'da ve Türkiye sınırları dâhilinde teşkilatlanma yoluna gitmemiştir. Cemiyet aynı zamanda Avrupa'nın birçok ülkesinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de teşkilatlanmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin bu ülkelerde teşkilatlanmasında Ermenilerin büyük katkısı olmuştur. Ermeniler, Hoybun Cemiyeti'ne destek vererek, bu cemiyetin çatısı altında toplanan ayrılıkçı Kürtleri Büyük Ermenistan'ı kurmak için kullanmak istemişlerdir.

Ermeniler, Hoybun'a sadece teşkilatlanma alanında değil aynı zamanda askeri alanda da önemli katkılar sağlamışlardır. Zira Hoybun Cemiyeti'nin ayrılıkçı Kürt unsurlarından kurmuş olduğu çete teşkilatlarında Ermeni komitacıların da komutan olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum ayrılıkçı Kürtlerle Ermenilerin oldukça yakın bir işbirliği içerisine girdiğini göstermektedir. Bu iki unsurun Hoybun Cemiyeti ile Türkiye'ye karşı başlattıkları işbirliği, daha sonraki yıllarda da farklı cemiyet ve teşkilatların çatısı altında devam etmiştir.

Hoybun Cemiyeti, bölgede yaşayan halkın desteğinden yoksun olarak kurulmuştur. Bu yüzden cemiyet, bölgede Türk-Kürt düşmanlığı oluşturmak suretiyle halkı yanına çekmek istemiştir. Bu amaçla da Türkiye Cumhuriyeti aleyhine gerek yazılı gerekse sözlü olarak yoğun bir propagandaya girişmiştir. Ancak Hoybun Cemiyeti, bütün bu faaliyetlerine rağmen bölge halkı üzerinde nüfuz sahibi olamamıştır. Hoybun Cemiyeti, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra Türkiye'den kaçarak Suriye ve Irak'a yerleşen bütün ayrılıkçı Kürtleri de, kendi çatısı altında toplayamamıştır. Nitekim bu bölgede yaşayan, ancak Ermenilerle yaptığı işbirliğinden dolayı Hoybun Cemiyeti'ne katılmayan ayrılıkçı Kürtlerin bir kısmı Kürt-Türk Hilafet Cemiyeti adıyla başka bir cemiyet kurarak Türkiye karşıtı faaliyetlerini sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

A. Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

1. Kitaplar

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003.

AKGÜN, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924–1928)*, Temel Yayınları, 2.bs., İstanbul 2006.

ALAKOM, Rohat, *Hoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, Avesta Yayınları, İstanbul 1998.

ALAKOM, Rohat, *Şerif Paşa*, Avesta Yayınları, 2.bs., İstanbul 1998.

ALBAYRAK, Sadık, *Devrimler ve Gerici Tepkiler*, Araştırma Yayınları, İstanbul 1989.

AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Zeus Kitabevi, 6.bs., İzmir 2006.

BEDİRXAN, Celadet Alî, *Kürt Sorunu Üzerine*, Avesta Yayınları, İstanbul 1997.

BEDİRHAN, Süreyya, *Kürt Davası ve Hoybun*, (Çeviren: Dîlara Zîrek), Med Yayınları, İstanbul 1994.

BOIS, Th.– MINORSKY, V.– MAC KENZİE, D.N., *Kürtler ve Kürdistan*, Doz Yayınları, 2.bs., İstanbul 2004.

BOZDAĞ, İsmet, *Kürt İsyanları*, Truva Yayınları, İstanbul 2004.

BULUT, Faik, *Devletin Gözüyle Türkiye'de Kürt İsyanları*, Yön Yayıncılık, İstanbul 1991.

ÇAY, A. Halûk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Turan Kültür Vakfı, 4.bs., Ankara 1996.

EDMONDS, C. J., *Kurds, Turks and Arabs*, Oxford University Press, London 1957.

FIRAT, M. Şerif, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 5.bs., Ankara 1983.

GOLOĞLU, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.

GÖKTAŞ, Hıdır, *Kürtler İsyan–Tenkil*, I, Alan Yayıncılık, İstanbul 1991.

- GÖLDAŞ, İsmail, *Kürdistan Teâli Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.
- I. Muhalifler II. Hoybun Nizamnamesi, Hariciye Vekâleti Yayınları, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara t.y.
- JWAIDEH, Wadie, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, (Çeviren: İsmail Çekem–Alper Duman), İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
- KABACALI, Alpay, *Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1991.
- KAHRAMAN, Ahmet, *Kürt İsyanları (Tedip ve Tenkil)*, Evrensel Basım Yayım, İstanbul 2003.
- KALAFAT, Yaşar, *Şart Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1992.
- KALMAN, M., *Ağrı Direnişi 1926–1930*, Pêrî Yayınları, İstanbul 1997.
- KİRİŞÇİ, Kemal–WINROW, Gareth M., *Kürt Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5.bs., İstanbul 2007.
- KUTLAY, Naci, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Pêrî Yayınları, İstanbul 2002.
- KUTLAY, Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Fırat Yayınları, 2.bs., İstanbul 1991
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer, *Türk–İngiliz İlişkileri (1919–1926)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- MUMCU, Uğur, *Kürt–İslam Ayaklanması 1919–1925*, Tekin Yayınevi, 2.bs., Ankara 1991.
- NİKİTİN, Bazil, *Kürtler*, (Çeviren: Hüseyin Demirhan–Cemal Süreyya), 4.bs., Deng Yayınları, İstanbul 1994.
- ÖKE, Mim Kemâl, *Musul Kürdistan Sorunu 1918–1926*, İrfan Yayımcılık, İstanbul 2003.
- RİŞVANOĞLU, Mahmut, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Boğaziçi Yayınları, 4.bs., İstanbul 1992.
- RİŞVANOĞLU, Mahmut, *Saklanan Gerçek, II*, Tanmak Yayınları, Ankara 1994.
- SASUNİ, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul 1992.
- SÜSLÜ, Azmi, *Mesud Fâni (Bilgili) 'ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri*, Tanmak Yayınları, Ankara 1993.
- ŞADİLLİLİ, Vedat, *Türkiye 'de Kürtçülük Faaliyetleri, I*, Kon Yayınları, Ankara 1980.

Taşnak-Hoybun, (Editör: Yavuz Selim), İleri Yayıncılık, İstanbul 2005.

TOKER, Metin, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998.

TOPLU, Abdulhadi, *Tarih İçinde Anadolu Sakinleri ve İsyanlar-Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara 1996.

UMAR, Ömer Osman, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2003.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Türkiye’de Etnik Çatışma*, İletişim Yayınları, 3.bs., İstanbul 2006.

2. Makaleler

ALAKOM, Rohat, “Hoybun Cemiyeti Üzerine Notlar”, *Toplumsal Tarih*, S. 59 (Kasım 1998), s. 58-61.

AYTEPE, Oğuz, “Hoybun Cemiyeti’nin Amerika Faaliyetleri”, *Tarih ve Toplum*, 30 / 176 (Ağustos 1998), s. 55-58.

AYTEPE, Oğuz, “Yeni Belgelerin Işığında Hoybun Cemiyeti”, *Toplumsal Tarih*, S. 58 (Ekim 1998), s. 50-55.

CÖHCE, Salim, “Büyük Ermenistan’ı Kurma Projesinde Kürtlere Bıçılan Rol”, *I.Milletlerarası Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Güvenlik ve Huzur Sempozyumu*, (27-28-29 Mart 2000, Elazığ), Bildiriler, Elazığ 2000, s. 511-525.

DOĞANAY, Rahmi, “Cumhuriyet Dönemi İsyanlarının Mahiyeti”, *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, (17-19 Ekim 2001, Elazığ), Bildiriler, Elazığ 2002, s. 253-262.

Doğu Araştırma Merkezi Tehdit Araştırma Grubu, “Taşnak-Hoybun”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 14 (Nisan 1986), s. 74-77.

İLDENİZ, Hüseyin, “Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek ve Bağlantıları”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, (23-25 Ekim 1995, İstanbul), I,Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 640-649.

KÖÇER, Mehmet, “Hoybun Cemiyeti ve Doğu Anadolu’daki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi*, I / 2 (Temmuz 2003), s. 77-86.

SARINAY, Yusuf, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Karşı Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV / 40 (Mart 1998), s. 207-244.

SÜSLÜ, Azmi, “Rum-Ermeni-Hoybun İşbirliği ve Anadolu’daki Toplu Mezarlar”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, (Gazi Mağusa 28 Ekim-2 Kasım 1991), Ankara 1993, s. 145- 167.

EKLER

NİZAMNAME-İ UMUMÎ VE PEYMAN-I MİLLÎ

MAKSAT

1 — 1927 senesi teşrinievvelinin beşinci günü in'ikat eden birinci Kürt Kongresinin kararla ve Hoybun namile milli bir Kürt Cemiyeti teşekkül eylemiştir.

2 — Cemiyetin maksadı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hududu tabiiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakillesinin teşkilidir.

3 — Bu gayeye vusul için cemiyet bilûmum Kürtleri etrafına tophiyacak ve menafii müteakabile esasatı dairesinde her türlü anasır ile münasebata girişecektir.

ŞERAITİ DUHUL

4 — Kürt peymanı millisini ve işbu nizamname ahkâmını kabul ve mufadile amil olmağı taahhüt eden her Kürt-Hoybun Cemiyetine dahil olabilir.

Her fert cemiyete hini duhulünde bir duhuliye verecek ve aylık bir taahhütte bulunacaktır.

5 — Cemiyete dahil olacak her fert berveçhi-ati yemin ve salâhiyettar bir heyet tarafından tahlif olunur. Resen teşkilât icrasına memur cemiyet murahasları cemiyete ithal edecekleri kimselere işbu yemin suretini taahhütname şeklinde yazdırarak imza ettirirler.

«Cemiyetin itai emre salâhiyettar bilûmum eşhas ve heyetlerinden nereden ve ne zaman olursa olsun telâkki edeceği bilcümle evamiri hatta hayatım pahasına bilâ itiraz aynen ve harfiyen ifa edeceğime şimdiye kadar mensup bulunduğum cemiyetlerden ve şahsî içtihatlarımdan tamamen ferağat ile maksadı millînin istihsali uğrunda munhasıran Hoybun Cemiyetinin içtihadını taşıyacağıma,

Elimde bulunan ve bulunacak olan bütün vesaiti ve teşkilâtı bu cemiyetin emrine amade bulunduracağıma ve bu cemiyetin emrû muvafakati olmadıkça reyî hodumla ne cemiyet namına ne de şahsan hiç bir teşebbüste bulunmayacağıma,

Ek.1:Hoybun Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesi. (I.Muhalipler II.Hoybun Nizamnamesi, Hariciye Vekâleti Yayınları, Hariciye Vekâleti Matbaası, Ankara t.y., s. 13-18.)

Cemiyetin azası olmak itibarile umumen ve bana verilecek vazifeler itibarile hususen vakıf olacağım esrarı ifşa etmiyeceğime ve bu esrarın ifşası ve cemiyetin evamirine her ne suretle olursa olsun ademi inkiyadım halinde hakkımda tertip edilecek her türlü mücazata razı olacağıma ve emrolunduğu halde işbu cezayı şahsım üzerinde bizzat icra edeceğime şeref ve namusum üzerine yemin ederim: Vallah Billah.

TEŞKİLÂT

* 6 — Cemiyetin teşkilâtı merkezi umumî, mıntaka, şube ve murahhaslıklara münkasımdır. Müteaddit şubât biliçtima bir mıntaka teşkil ederler. Henüz mıntakaya raptedilmemiş şubât doğrudan doğruya merkeze merbuttur.

7 — Mıntakalar birer heyet vasıtasile idare olunur. Heyet azası miktarı mıntakaya nazaran tebeddül eder. Her mıntaka bir reisin tahtı riyasetinde olup mıntaka reisi merkezce nasp ve tayin olunur.

8 — Şubeler, şube heyetleri marifetile idare olunur. Heyet azası miktarı her şubeye nazaran tebeddül eder. Şube reisi mıntakaca tayin ve keyfiyeti tayin merkezce tasdik olunur.

9 — Mıntaka ve şube heyetleri meyanından bir kâtip, bir muhasebeci, bir veznedar ve bir propaganda memuru intihap olunur. İşbu zevat uhtelerine muhavvel vazai fi talimatı mahsusasına tevfi kan icra ederler.

10 — Murahhaslıklar cemiyetin fevkalâde teşkilât uzuvlarıdır. Merkezi umumî göreceği lüzum üzerine dahilde ve memaliki ecnebiyede murahhaslıklar ihdas ve her murahhaslığa bulunduğu mevkie nazaran talimatı hususiye gönderir.

TEŞKİLÂTI ASKERİYE VE ÇETELER

11 — Askerî teşkilât ve çete işleri, askerî kumandanın emri altında bulunur. Kumandan merkezi umumîce intihap olunur. Erkânı harbiyesini bizzat intihap ve keyfiyeti intihabı merkezi umumînin tasdikına arzeder.

12 — Harekâtı umumîyenin vakti, tarzı icrası hakkındaki umumî askerî plân kumandan ve erkânı harbiyesi tarafından tertip ve merkezi umumîce tasdik olunur.

13 — Mevzî hareketler ve çete faaliyetleri merkezi umumî tarafından irae olunacak esasat dahilinde heyeti askeriyece tertip ve icra edilir.

14 — Umumî hareket zamanında merkezi umumî, azasından veya askerî encümeninden bir zatı erkânı harbiye nezdinde komiser şıfatile bulundurur.

15 — Heyeti askeriye hali hazır ve istikbal hakkında peyderpey plânlar tertip ile merkezi umumînin tasvibine arzedecektir.

16 — Askerî kumandan her türlü harekât ve istihbaratı günü gününe merkezi umumîye iblağ ile mükelleftir.

PROPAGANDA

17 — Propaganda her şekli surette icra olunur. Cemiyete dahil her fert duhulu tarihinden itibaren Kürt istiklâli lehine ve Türk mezalim ve cinayetini cihanı medeniyete iblağ etmek üzere propaganda yapmakla mükelleftir.

18 — Propaganda şifahî ve tahrirî olarak icra olunur. Şifahî propaganda: Türk mezalimi ve Kürt ihtilâli hakkında tanzim olunacak kaside ve şarkılar hususî muganniler vasıtasile memleketin her tarafında tamim olunur. Hali hazır ve tarihen sebkettiş Türk mezalimin-den mülhem olarak tertip edilecek küçük hikâyeler seyyah devrişler ve sair kimseler marifetile ayni suretle Kürdistanın her tarafına neşredilir.

Tahrirî propaganda: ihtilâlcuyane neşriyat, Kürt kahramanları menakibi, mazi ve hali hazır Türk mezalimini mutasavver levha, kart ve albümler ve buna mümasil âsar neşriyle icra olunur.

Propaganda sahasında konferanslar, gramofon, sinema ziyadar akisler ve her türlü vesaitten istifade edilecektir.

19 — Cemiyetin merkezi umumî emrinde olmak ve kürtçe, türkçe ve icabında fransızca intişar etmek üzere organı bulunacaktır.

İNZİBAT VE MÜCAZAT

20 — Teşkilâta dahil her fert ettiğî yemin veçhile cemiyetin her türlü evamirine inkıyat ve hakkında tertip olunacak mücazata bilâ muhalefet mutavaatla mükelleftir.

21 — Teşkilât dahilinde tamamille bir zaptı raptı askeri caridir. Her fert mafvkinden alacağı emri bilâ itiraz icra, ve ancak telâkki etmiş olduğu emri cemiyet nizamına muhalif olduğu takdirde bilâfiare deretel meratibe riayetle itirazatını mafevk makama arzedecektir.

22 — Cemiyet nizamnamei mahsusı ahkâmına tevfikânı bilcümle azasını tecziyeye salâhiyettardır.

MERKEZİ UMUMİ

23 — Merkezi umumî cemiyet teşkilâtının en yüksek heyet ve kuvvetidir. Merkezi umumî kongrede takarrür eden şekil ve miktar azadan mürekkep olmak üzere teşekkül eder. Merkezi umumî bilcümle teşkilâtın âmiri yegânesidir. Merkez işbu teşkilâtı lüzumuna göre tadil ve muhtelif heyetler merakizini tebdil ve vazifedar efradı nasp ve azle salâhiyettardır.

24 — Merkezi umumî kongre tarafından ittihaz olunan mukarrerat esas olmak üzere faaliyette bulunur. Ancak mes'uliyeti deruhte ederek işbu mukarreratı tadil veya icrasını tehir edebilir.

25 — Cemiyetin bilbümle varidatı merkezi umumîde toplanır ve merkezi umumî haricinde teşkilâtın hiç bir şahıs ve heyeti hodbehot sarfiyâta mezun değildir.

26 — Merkezi umumî bütün teşkilât sahasını münasip göreceği vesâitle mütemadi bir teftiş altında bulunduracaktır.

KONGRE

27 — Kongre senede bir defa ve merkezi umumî tarafından gösterilecek mevkide ve Birinci Kürt Kongresinde ittihaz olunan karara nazaran intihap olunacak azadan teşekkül eder.

28 — Merkezi umumî kongre huzurunda icraatı hakkında hesap verir.

MEVADDI ŞETTA

29 — İşbu nizamname cemiyetin teşkilâtı esasiyesile teşkilât heyetlerinin mesaisi hakkında hututu esasiyeyi tesbit eylemekle iktifa etmiştir. Usulü mesai ve vazâifin taksimi ve hususatı saire hakkında nizamnamei dahiliden maada talimatnameler tanzim olunacaktır.

30 — İkinci Kürt Kongresinin in'ikadına kadar işbu nizamname ve bidâhare tanzim olunacak bilûmum nizamname ve talimatnamelerin tadiline merkezi umumî salâhiyettardır.

31 — Türkiye istilâsı altında bulunan Kürdistan'da yapılacak teşkilât ayrıca nazarı dikkate alınarak bu hususta icabı hale göre ahkâm vazolunacaktır.

Merkezi umumî kongreden almış olduğu salâhiyete binaen Kürt peymanı millisini ve bazı kongre mukarreratını berveçhi zir neşreyleyler:

PEYMANI MİLLÎ

Kürt milletinin salâhiyettar mümessillerinden mürekkep ve onun emnû itimadını haiz Birinci Kürt Kongresi Kürt peymanı millisini berveçhi ati ilân eder:

1 — Kürt milleti asırlardanberi sahibi olduğu topraklarda müteşkil hududu tabiye dahilinde millî, siyasi, iktisadî menafîini temin edecek surette müstakil bir hükûmet tesisini kat'iyen tahtı karara almıştır.

2 — Kürt milleti, bu maksada matuf mesaisinde hemhudut millet ve devletlerin menafîine tamamilen riayet edecek ve kendisiyle hem ırk ve hembraht ve hukuku milliyesine riayatkâr olan diğer milletlerle menafîi mütekabile dairesinde teşriki mesâi eyliyecektir. Kürt milletinin mücadele cephesi Türkiye istilâsı altında bulunan Kürdistan'dır.

3 — Kürt milleti, hukuku tarihiye ve ırkiyesine istinat eden ve peymanın tahakkuku için mütemadiyen ve maddî ve manevî hiç bir fedakârlıktan çekinmiyerek mücahede edeceğine yemin eder.

KONGRE KARARI SURETİ

Birinci Kürt Kongresi; Kürt milletinin şimdiye kadar ika ettiği ihtilâllerdeki muvaffakiyetsizliğin ve binnetice Kürt felâketlerinin sebebi şümüllü bir teşkilâtın mahrumiyet olduğuna ve maksadı mukaddesi millîde muvaffakiyet ancak dahilî ve haricî mükemmel bir teşkilât ile en sıkı bir zaptı raptın vücuduna vabeste bulunduğuna kat'iyen kanidir. Bu kanaate istinaden kongre kendi intihapkerdesi olan Kürt Heyeti Merkeziyesinden Kürdistan istiklâlini vücuda getire-

cek bir teşkilât nizamnamesi tanzimini talep eder. Bu nizamname bir gün Kürdistan hudutları dahilinde ve haricinde yaşayan her Kürdü içerisine alacak ve her Kürde Kürt gayei mukaddesi uğrunda azami hizmeti gördürecek surette şümullü ve esaslı mevattan mürekkep olacaktır.

Nizamnamenin bilhassa atideki ahkâmı ihtiva etmesi kongrenin en başlı vesayasındandır.

1 Kürt Heyeti Merkeziyesi, Kürt istiklâline müteallik bilcümle muamelât ve harekâtı idare ve takip eden yegâne heyeti âliyedir. Bila istisna her Kürt bu heyeti âliyeye itaatı mutlaka ile mükelleftir.

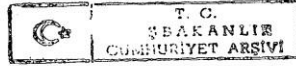
2 — Komşu hükûmetler ve düveli ecnebiye ile ve diğer milletlerle münasebat tesis ve idaresi hak ve salâhiyeti yalnız mezkûr heyeti âliyeye munhasırdır.

3 — Bütün Kürt kuvayı ihtilâliyesi heyeti merkeziyenin emrine tâbidir.

4 Kürdistanın istiklâli mutlakı gayesine hiyanet ve Kürt menafii milliyesini başkalarının veya kendisinin menafii şahsiyesine alet etmek isteyen veyahut elinden gelen veya uhdesine tevdi edilen vazifei milliyeyi ifadan istinkâf veya hini ifada hiyanet edenlere ceza tertip etmeğe ve vazifei milliyesini hüsnü ifa ve fedakârlık ibraz edenlere mükâfat vermeğe heyeti merkeziye salâhiyettardır.

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
 Emniyet Umum Müdürlüğü

Şube
 Hususi
 Umumi



Kürt hoybun cemiyetinin faaliyetleri müstakbelesi ve haliyesi :

Anadolunun şark vilayetlerinin elden çıkmasına sebep olacak olan işbu cemiyeti mühimmenin nasıl teşekkül ettiğini ve şimdiki halde ne derece kuvvet ve kudrette bulunduğu ve hangi cemiyatı ihtilaliye ve inkilabiye ile teşriki mesai eylediğini ve istikbalde ne yapmak istediğini mülâhhas olarak arz ediyor. ve vesaiki lazimeyi takdim eyleyorum :
 kürtler bu güne kadar iki cemiyet teşkil ettiler.

1-kürt teali ve teavün cemiyeti

2-kürt hoybuncular cemiyeti. hoybun istiklal
 dımehtir.

23-7-1928 de halepte teşekkül etmiş olan hoybun cemiyeti ermeni taşnaksiyon cemiyeti(pafis) merkezi umumisi ile kürt rüesası arasında aktedilen ittifak üzerine doğmuştur. (suriye) de taşnak cemiyeti murahhası (papazyan) delaletile vucut bulunmuştur:

Hoybun cemiyeti heyeti merkeziyesi

Reis- (celaâdet ali)beydir. mumailleyh Bedir han paşazade (emin ali)beyin oğludur ve kürt prenlerindenidir.

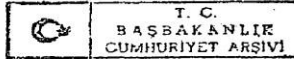
âzası bunlardır : (süreyya Bey)(kâmiran bey)(memduh selim bey)(nizamettin bey)(tevfik cemil bey)(haco ağa)(mustafa bey)(boza) bey)(halil rahmi bey)(casim ağa)(şihnu)(şerif bey)(ibrahim bey) emin ağa)(..ilaahara..

işbu cemiyeti merkeziye (süreyya) ve (ibrahim) beyleri iane toplamak üzere amarıkaya gönderdi. (ditrit) kasabasında konfranslar ve süvareler verdiler. hoybun merkezleri küşat iderek iane toplamaya başladılar. şimdiye kadar cem'eyledikleri iane miktarı:: 200000 dolardır. merkezi umumi (ırak)(iran)türkiye) hudutlarının mültekasında olan bir noktadadır. (revandiz) ırak kaymakamı (seyit abdülkadirin brader zade (seyit taha) dır. (reza) nahiyesi mücevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

4

Ek.2: Hoybun Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin 19.08.1929 tarihinde Başvekâlet'e gönderdiği yazı. (BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 115. 805. 5.)

192 / /



Halep Şehbenderliğinden varit tahriratin
suretidir. 18- 10- 928



جواب

192 / / تاریخ

نوسوسى

9-10- 928 tarihli ve 278 numarolu emirnamei telgrafiye cevaben
takdim eylediğim 14-10-928 tarihli arızaya zeyldir.
Celâdet Alinin bir müddet evvel ıraka giderek sincar Kürt rü-
sasıyla ve ırak şimalindeki diğer kürtlerle temas eylediği ve
Türk-Kürt hilâfet komitesiyle görüşerek bunları Hoybun cemiyet-
tine iltihaka davet eyledikten sonra Sûriyeye avdet eylediği
mistahberdir. Merkumun elyevm Berutta bulunduğu teeyyüt etmek-
tedir. Celâdetin küçük kardaşı olup Fransızlarca Halebe avdet-
ine müsaade edilmediği istihbar kılınan Kâmuranın Şamdan Beru-
ta geldiği ve Celâdetle Kâmuranın büyük biraderleri Sûriyenin
dahi bu günlerde Beruta vasıl olduğu istihbar edilmiştir. Hoy-
bun cemiyeti kâtibi umumisi yüz elliliklerden sakallı kumser
Cemilin oğlu olan Memduh Selim de şaki Haço ve firarî kör Hü-
seyin paşa ile birlikte Beruta gitmişlerdir.
Hoybun Kürt- ermeni komitasının tanınmış azalarından olan bu
hainlerin Berutta toplanmaları, Berutta mühim bir ictimain vu-
ku bulduğuna ve ya vuku bulmak üzere olduğuna delildir. Bu hu-
susta tamiki tahkikat ediyorum. alınacak mütemmin haberleri ay-
rıca arz edeceğim maruzdur efendim.

لقى

پازيلان محاصر :

Halep Şehbenderliğinin tahrirati suretidir: 30-10-928

Hoybun cemiyetinin Berutta bulunan asalarından Memduh Selim ile
Haço Mustafa Şahinin Halepten geçerek Hasiçeye gittikleri isti-
hbar edilmiştir. Hoybun nezdinde Taşnakların murahası olan Vah-
am Papazyan da Beruttan Halebe avdet eylemiştir. Merkur elyevm
bir otelde oturmakta olduğundan hareketinin takip ettirmekteyim.
istihsal edeceğim malûmatı bildireceğim maruzdur efendim.

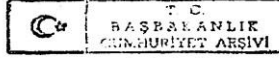
030	10			114	791	18
-----	----	--	--	-----	-----	----

Ek.3: Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında Halep Şehbenderliği'nin
Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği 18.10.1928 ve 31.10.1928 tarihli yazıları. (BCA,
Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 791. 18.)

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü

II

Şube
Hususi
Umumi



Mezkûr gazetenin 9 /4/1929 tarihli nüshasında
Ermeni gilişesinde bir Kürt polatikacısı unvanlı

Makale suretidir .

Mısranın dördünde Ermeni Hayırperver kadınlar cemiyeti tarafından
Boston Ermeni Protistan Kilisesinde verilen kadın müsamesesinde
benim de herkesin de neş'esini kacıracak surette vukubulan bir
hadiseden bahsedecogim .

Sırf kadınlara mahsus olan işbu müsamereye Protistan Kilisesi
Rahibi Tomas mıgardıgıyan efendi dahi istisnaf olarak davet olma
nur . Bu dahi kendi evine misafir getiriyoresana "Kürt Buybun
cemiyetinin Lideri " Süreyya beyi birlikte müsamereye götürür
bunlardan birincisi göya dilinin altında gayet mühim sözler var
imigte ihtiyatsızlık olmasın diye beyandan sarfınazar eden bir
adam gibi bazı sözler söyledikten sonra Süreyya bey hazarunun
"100" de 90 "nın anlayamadığı Türkce lisanı ile söze başlar
Ermenilerle Kürtlerin evsafi milliyeti ve müadeloı hürriyetkâ-
raneleri müşahabetinden Ermeni - Kürt teğriki posaisinden "Huy-
bun" merkez komitesinden bahseder ve "Dagnak demokrat " Hınçak
isimlerini de zikrederek sözü okadar uzatır ki nihayet vernege
mecbur olur .

Mesele şu nutkun uzunluğunda ve ya Tomas efendinin Süreyya beye
Samimî bir dost etemesi-~~de~~ olmasında degildir . Tomas efendi-
nin hissiyatı milliyeti ve mazının hatıratı elimesini hiç muar
dikkate almayarak Türk istipdadının aleti olup yağanının Erme-
kanlarıyla boyanmış bulunan ve Türkün mazalimine daima teğriki
sai eden bir kavmin mümessilini , bir ermeni kadın müsamesesinde
kiliseye ve kilisenin de vaiz kürsisine davet etmesi Ermeni kav-
manca af olunmaz şeylerdendir . Her şeyin olduğu gibi sabrın da
hi bir haddi vardır ki Artık Türk ve ya Kürdün aşikâr ve ya giz-
li propagandasına iştirak etmenin sonu gelmelidir . Ermeniler e
faleti de felâketi de yalnız başına görmüş oldukları cihetle

Cevaben yazılacak muharrerata ait olduğu şube tarih ve numarasının derci rica olunur efendim.

030 10 114 792 7

Ek.4: Süreyya Bedirhan'ın 1929 yılında Hoybun Cemiyeti adına Amerika Birleşik Devletleri'nde yaptığı faaliyetler hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin Başvekâlet'e gönderdiği 28.5.1929 tarihli yazı. (BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 792. 7.)

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
UMUM
JANDARMA KUMANDANLIĞI
Ş 3 K I
SAYI
2002

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞivi
Başvekalete

12.3.930

- 1- Birinci umûmî müfettişlikten alınan 1/3/930 tarihli istihbarat raporunun bir sureti malûmat olarak aşağıda arz edilmiştir.
- 2- Başvekalete, Hariciye Vekâletine, Büyük Erkânıharbiye Riyasetine, arz edilmiştir.
- 4.2.

Dahiliye Vekili

[Signature]

1/ Kirmansah ve Sakız, Savuçbulak tarıkile İranda Bent köyüne sivil kıyafetinde bir İngiliz yuzbaşısı ile bir mülâzımın Kürtlerle arasında tahrikatta bulunduklarından dolayı İran hükûmetince derdest ve Rumîye sevk olundukları.

2- Bironun dehalet etmek istemesi şuyı bulur bulmaz Halikşanlı Halit Belikşanlı Tozu ve Damattan Sakanlı Hacı Temur, Kızılbaşlardan Yusuf oğlu Musadan aldığı mektuplarda ne için hükûmete teslim ve dehalet etmek istediğini ve hükûmet tarafından her hangi bir hareket vukuunda cümlesi yardım edeceklerini Biroya yazmışlar ancak Biro yardım istememiştir. Memafih Bironun dehaleti tahakkuk etmiştir.

3- Ağrıda bulunan Şeyh Abdülkadir kızını Bironun oğluna verdiği Kotanlı İsa Abdülkadir ile barışmak için Biroya bir kaç defa müracaat ettiği.

4- Siirt Vilâyeti dahilinde Zokayitli Şeyh Mahmut Erbinli Şeyh Zeynelabidin ve Bikentli Şeyh Abdülmennan, Mazanlı Şeyh Mehmet Ali ve Ahmed iskan ve daha bazılarının on gün evvel Garzanın Zilan köyündeki Şeyhler nezdinde içtima ederek gizli görüşmelerde bulundukları ve maksadı içtimaları tahkik edilmekte olduğu.

5- Kürt Hoybun cemiyetinden Bedirhani Celâlettin 9/2/930 tarihinde Kamışlıdan Haçonun oğlu ile birlikte Arappınarına gelerek Hirço Mustafa'nın Aşair rüesasından Bozan, Ahmet Melik, Hacı Hami, Demo ve Salihi toplayarak cenuptaki aşiretler ve bilhassa reisleri arasında avdat-vet ve burudet olmaması ve yekvucut olarak çalışmalarını için yemin ettikleri.

A- Aynı günde Arappınarda Halepten biri Ermeni diğeri Süryani papas gelerek kilisede yapılan toplantıda toplanmada Ermeni ve Süryanilerin kardeş gibi olmalarına yemin ettirmiş oldukları.

B- Beruttan bulunan Cizeli Memduh Bedirhani Celâlettin ve diğer bazı aşiret rüesasının bu sırada sık sık Arappınarında Şahin oğulları ile Basravinin yanında toplanarak Hoybun cemiyeti namına vasi mikyasta çete

030 10 114 793 20

Ek.5: Hoybun Cemiyeti Başkanı Celadet Ali'nin Arappınarı'nda yaptığı toplantılar hakkında Dâhiliye Vekâleti'nin 01.03.1930 tarihinde, Birinci Umûmî Müfettişliği'nden aldığı ve Başvekalete gönderdiği yazı. (BCA, Fon Kodu: 030. 10, Yer No: 114. 793. 20.)

OSMANLI DEVRİNDE ORTADOĞU'DA KULLANILAN AĞIRLIK VE HACİM ÖLÇÜSÜ BİRİMLERİ

*Weight and Volume Measurement Units in the Middle East During the
Ottoman Era*

Ünal TAŞKIN*

ÖZET

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altındaki yerlerin özellikleri hesaba katılırsa, farklı idare tarzları uygulamıştır. Bu durum ölçü birimleri için de aynıdır. Meselâ, “kile” ülke genelinde geniş bir kullanıma sahip olmasına rağmen, ağırlığı bölgeden bölgeye değişiyordu. Benzer değişimler rıtl, dirhem, miskal ve batman gibi birimlerde de gözlenebilir. Ek olarak, belirli bölgelerde sınırlanmış bazı ölçü birimleri de vardı. Bu, bir bakıma, Osmanlı öncesi uygulamaların devamı olduğu gibi aynı zamanda ölçü birimlerinin Osmanlılaştırılması olarak da düşünülebilir. Osmanlı ülkesinin çeşitliliği ve genişliğine bakarsak, bu uygulamanın haklılığını söylememiz gerekir.

Anahtar Kelimeler: Ölçü ve tartı sistemi, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

Ottoman Empire applied different administrative methods, taking into account different characteristics of the regions under its rule. This is also true for measurement units. For instance, although kile was used through at the Ottoman lands, its weight varied from province to province. Similar variations can be observed for such units as rıtl, dirhem, miskal and batman. In addition, there were some measurement units restricted to certain areas. This was in a way the continuation of pre- Ottoman practices but it can also be considered as the Ottomanization of the measurement units. Given the expanse and diversity of the Ottoman lands we must say that this practise was justifiable.

Key Words: Weight and Measurement, Ottoman Empire

Giriş

Osmanlı tarihinin bütün yönleriyle araştırılıp ortaya konulması kendi tarihimiz için olduğu kadar Ortadoğu, Afrika ve Avrupa tarihleri için de son derecede önemlidir. Üç kıta üzerine yayılmış olan Osmanlı Devleti bu geniş coğrafya üzerinde farklı din, dil ve ırktan insanlarla uzun bir süre muhatap olmuş, onları idaresi altında tutmuştur.

* Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, unaltaskin@hotmail.com

Osmanlı devletinin sosyal, idarî ve iktisadî tarihi hakkında bugüne kadar çok kıymetli eserler verilmiştir. Bunların önemli bir bölümü eyalet ve sancak çalışmaları olup, iktisadî tarih hakkında da önemli bilgileri içermektedirler¹.

Osmanlı Devleti ile ilgili, tahrir defterleri kaynaklı çalışma yapan hemen her araştırmacı iktisadî veya ticarî işlemlerde mahallî ölçülerle verilen ve günümüz değerlerine çevrilmesi her zaman için mümkün olmayan (bazı birimler hakkında fikir yürütmek dahi zordur) ölçülerle karşılaşır. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nde kullanılan herhangi bir birimin net değeri hakkında kesin bir yargıya varılamamaktadır. Her ne kadar ölçülerdeki bu çeşitliliği devletin, *benimseme-kendini benimsetme* politikasının yansımalarından biri gibi değerlendiresek de sonuçta halk da bu durumdan pek rahatsız görünmemekte, kendi ölçülerini kullanmaya devam etmekteydi. Zaten sancak kanunnameleriyle belirlenen birimler devletin müfettişleri tarafından kontrol ediliyor ve mühürleniyordu. Genel anlamda, Allah'ın yarattığı her şeyin hukukunun korunmasından sorumlu kişi olarak tanımlanmakla beraber görevleri, sanat erbabının narhlarına bakmak, ölçü ve tartıları denetleyip suçluları cezalandırmak ve imam vasıtasıyla dini ve ahlaki vazifelerini yerine getirmeyenlere tembihte bulunmak olan Muhtesipler, çarşı pazar denetimi yapıyor ve yapılacak olan usulsüzlüklerin önüne geçmeye çalışıyorlardı². Ancak yine de zaman zaman hilelerin yapılmasına engel olunamıyordu. Kimi zaman, şahısların kendi uydurdukları büyük ve küçük kilelerle alım-satım yaptıkları da oluyordu. Mesela, Karaharman kazası

¹ Bu çalışmalardan bazıları, Zeki Arıkan, *XV.-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir, 1988; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Elazığ, 2003; Géza Dávid, *Osmanlı Macaristan'ında Toplum, Ekonomi ve Yönetim 16. Yüzyılda Simontornya Sancağı (çev Hilmi Ortaç)*, İstanbul, 1999; Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, Malatya, 1998; Feridun Emecen *XVI. Asırda Manisa*, Ankara, 1989; Gökür Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, Malatya, 2002; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara, 1999; aynı yazar, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van, 1997; Mübahat S. Kütükoğlu, *XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı*, İzmir, 2000; İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara 1990; Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara, 1999; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)*, Ankara, 2000; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara, 1999; aynı yazar, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1546)*, Ankara, 1989; İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara, 1995; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999

² Ö. L. Barkan, "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar I", *Tarih Vesikaları*, I/1-6, Haziran 1941-Mayıs 1942, s. 326-340; M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul, 1993, s. 572; Ziya Kazıcı, "Hisbe-Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVIII, İstanbul, 1998, s. 144

ihtisâbına mutasarrıf olan Kapıcızâde Ahmed'in, bu işin kendisine ait olduğu iddiasıyla büyük bir kile ihdas ederek gemicilere verdiği görevinden men edilmesi³ ve Balçık kazasının Kavarniye ve Söğütçük köylerinden İstanbul'a getirilen buğdayın gemi reisleri tarafından büyük kile ile alıp küçük kile ile teslim etmelerinden dolayı durumun denetlenmesi⁴ gibi olaylar örnek verilebilir.

Buna benzer istismara yönelik olaylarda, bahsi geçen yörede standart bir ölçü belirleniyor ve mühürlenerek işlemlere devam ediliyordu. Mesela, Srebrenica madeninde gümüş tartmakta kullanılan *pintar*, 1150 Osmanlı dirhemi kadardı. Tartıcıların 1498'de iki farklı *pintar* kullanıp her 1150 dirhemden 11 veya 12 dirhem zimmetine geçirdiklerini fark eden hükümet *pintarın* yerine miri dirhemi ikame ederek yapılan yolsuzluğun önüne geçmiştir⁵.

Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri bu kadar çeşitlilik göstermesine⁶ karşın geniş çaplı bir soruna yol açmamış, devlet bu işlemin takibatını bir anlamda kanunnameler düzenleyerek sancaklara havale etmiştir. Herhangi bir şikâyet durumunda ise gerekli tedbirler alınarak standart bir birim belirlenmiştir. İdari ve askeri sistemin yanı sıra mali sisteminde temel birimi durumunda olan sancaklar, kendilerine has kanunnamelerinde belirtilen birimler sayesinde, özerk bir ölçüm sisteminin oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Böylece kanunlarla belirlenen ölçülerin miktarlarında doğrudan devlet eliyle bir müdahale olmadığı takdirde herhangi bir değişikliğin yapılmasının önüne geçilmiştir.

Bu çalışmada, genelde Osmanlı Devleti'nde, özelde ise Osmanlı hâkimiyetindeki Ortadoğu'da, kullanılan ölçü ve tartı birimleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

³ 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628), Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2001, s. 88, hüküm no: 129 (146)

⁴ 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618), Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım, Ankara, 2000, s. 82, hüküm no: 122 (245)

⁵ H. İnalcık, *The Middle East and the Balkans Ottoman Empire-Essays on Economy and Society*, Bloomington, 1993, s. 438

⁶ Osmanlı Devletinde kullanılan ölçü ve tartı birimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Taşkın, *Osmanlı Devletinde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005

I. OSMANLI DEVLETİ'NDE KULLANILAN ÖLÇÜ VE TARTI BİRİMLERİ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı Devleti'nin ticaret, tarım ve diğer iktisadî faaliyetleri bir takım ölçü ve tartı birimleriyle karşılaşmamıza vesile olur. Karşılaşılan bu birimler, Osmanlı döneminde çeşitlilik göstermesinin yanı sıra aynı birim farklı bölgelerde, yörelerde hatta yan yana köylerde dahi değişik değerlere sahiptir. Mesela daha çok Doğu Anadolu bölgesinde kullanılan ve miktarı mahallere göre değişen *somar* 16 okka ile 240 okka arasında değişen değerlere sahiptir⁷. Yine XIX. yüzyılda pamuk ticaretinde yaygın olarak kullanılan balya, mahsule, zamana ve hatta taşıyıcı hayvana göre değişiyordu⁸. Bu yüzden ölçü ve tartı birimlerinin genel bir standardının olmadığı gibi günümüz değerlerine doğru çevrilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı eyalet ve sancak kanunnamelerinden anlaşıldığına göre, fethedilen bölgelerde o zamana kadar kullanılmış olan ölçü ve tartı birimleri genellikle aynı ad ve değerleriyle kullanılmaya devam edilmiştir. Mesela *pinte*, Macaristan ve Slovakya'da kullanılan ölçülerden biridir. Osmanlı hâkimiyeti boyunca, Balkanlar'da, yer yer tesadüf edilir⁹. Osmanlılar, Balkanlar'ı ele geçirdikten sonra, özellikle madencilik sahasında kullanılan *kabal*¹⁰ ve *kulak*¹¹ gibi ölçüler, Osmanlı metrolojisi içerisine dahil olmuşlardır. Berail veya İbrail (Romanya) olarak bilinen bölgede ise kile yerine *hırdav* terimi kullanılmaktadır¹². Yerel ölçülerden bir diğeri, Hama, Humus ve Ma'arratü'l-na'ma'da kullanılan ve Şumbul Hamevî adı verilen altı İstanbul kilesi (120 okka) değerinde bir ölçüdür¹³. Bu ölçü aynı zamanda Balkanlar'da kullanılan yük değerlerini hatırlatmaktadır.

⁷ Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Belediye* nr 4066, Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 1966, s. 1563-1566

⁸ Ü. Taşkın, a.g.t., s. 15

⁹ Jozef Blaskovic, "Osmanlılar'ın Hakimiyeti Devrinde Slovakya'daki Vergi Sistemi Hakkında", *İÜFTD*, 32 (İstanbul, 1979), s. 198; A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, V, s. 354, VIII, s. 660; B. McGowan, "Food Supply and Taxation on the Middle Danube (1568-1579)", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), s. 190

¹⁰ Nicoară Beldiceanu, "Actes de Süleyman le législateur concernant les mines de Srebrenica et Sase", X, *Le monde Ottoman dans les Balkans (1402-1566)*, London, 1976, s. 11

¹¹ Nicoară Beldiceanu, *Le Monde Ottoman dans les Balkans (1402-1566)*, "La Conquête des Cite's Marchandes de Kilia et de Cettatea Albă Par Bayezid II", London, 1976, s. 59

¹² Kanunnamede "Ve kasaba-i mezburede istimal olunan kile-i gallat Eflak dilince *hırdav* dirler, ayar olundukda 60 vukiyye olub ki mahruse-i İstanbul'un 3 kilesidir" ibaresi aradaki ilişkiye açıklık getirmektedir (A. Akgündüz, a.g.e., VII, s. 733).

¹³ C. E. Arseven, a.g.e., III, s. 1572

Diğer yandan bazı birimlerde belirsizliklerin olduğu da görülmektedir. Zira kanunnamelerde değeri verilmeksizin zikredilen ölçüler bulunmaktadır. Bu durumda ilgili birim ile ilgili verilerin anlamlı kılınması mümkün olmamaktadır. Örneğin, Erzurum gümrüğünden geçen ipekli tekstil ürünleri 1729 yılına kadar *parça* diye nitelendirilmiştir. Erzurum’a İran’dan getirilen parça miktarları Tablo-1’de gösterilmiştir¹⁴:

Tablo-1: Erzurum’a İran’dan getirilen parça miktarları

Yıllar	Parça
1720	129,5 Himl + 21,5 Bohça + 94 Men
1721	122 Himl + 8,5 Bohça + 46 Men
1722	331 Himl + 17 Bohça + 644 Men
1729	39,5 Himl + 5,5 Bohça

Dikkat edilirse parça belli bir miktarı ifade etmemektedir. Yük, bohça ve men miktarları ticari hacme göre değişmekte ancak girdisi yapılan ürünler tek kalemde parça diye verilmektedir. Bu durum ise her parçanın miktarını veya ederini değiştirmektedir. Yine önlük¹⁵, ipekli peştimal¹⁶ anlamlarına gelen *futa*, kumaş ölçümünde (tane olarak) bir birim olarak kullanılmıştır. Kanunnamelerde *futa*, “100 top bez¹⁷” olarak tanımlanmıştır. Bu durumda önlük veya peştimalin, her yüz parçasına bir *futa* deniyordu. Diğer bir örnek ise, hurma çubuğundan örülen¹⁸ ağaçtan sepet¹⁹ anlamına gelen *kavsaradır*. Bunun için Cohen-Lewis ikilisi özel bir sepet demişlerdir²⁰. Bir hacim ölçüsü olarak Basra ve çevresinde²¹ itibar edilen *kavsara* muhtemelen meyve türü ürünlerin ölçümünde kullanılmıştır.

Bunun yanı sıra, bazı bölgelerde aynı birim için farklı dönemler içinde değişik değerler söz konusu olmuştur ki, bu durum da başka bir sorunu

¹⁴ Neşe Erim, “1720-1790 Arasında Osmanlı-İran Ticareti”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, MÜ Türkiye Araştırma ve Uygulama Merkezi İstanbul 21-25 Ağustos 1989*, Ankara, 1990, s. 575

¹⁵ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmani (haz. Recep Toparlı)*, Ankara, 2000, s. 618

¹⁶ Mine Esiner Özen, “Türkçe’de Kumaş Adları”, *İÜFTD*, 33, Mart 1980/81, İstanbul, 1982, s. 314

¹⁷ Robert Mantran, “Reglement Fiscaux Otoman-La Province De Bassora (ie moitié du XVI es.)”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, X (2/3), Leiden, 1967, s. 241

¹⁸ Mütercim Asım Efendi, *Burhan-ı Katı (Haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs)*, Ankara, 2000, s. 124

¹⁹ Ahmet Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 690

²⁰ Amnon Cohen, Bernard Lewis, *Population and Revenue in the Towns of Paletsine in the Sixteenth Century*, Princeton-New Jersey, 1978, s. 52

²¹ R. Mantran, *a.g.m.*, s. 237

ortaya çıkarmış, dönemler arası ölçü miktarının çeşitliliği, uygun karşılığı tespit etmeyi güçleştirmiştir. Mesela Amid (Diyarbakır) kilesinin değeri yarım İstanbul kilesi kadardır²². Ancak 19. yüzyılda bu değer 7,5 İstanbul kilesi (150 kıyye) olarak karşımıza çıkmaktadır²³. Yine Bosna'da kullanılan kile değişik zamanlarda farklı değerlerle zikredilmiştir. 1565 yılına kadar Bosna'da 50, 66 ve 64 okkalık kileler kullanılırken²⁴ 1565'ten sonra kilelerin tevhide yoluna gidilmiş ve saray kilesi 60 okkaya sabitlenmiştir²⁵. Aynı zamanda kileler ürünlere göre de farklı değerler alabiliyordu. Mesela 1 Harput buğday kilesi 54 okka (69,228 kg) iken 1 Harput arpa kilesi 42 okka (53,844 kg)²⁶, 1 kile nohut ise 10 okka kadardır²⁷. XVII. yüzyılda pirinç kilesi sadece 10 okka çekirdi²⁸. Bu farklılığın nedeni muhtemelen ürünler arasında fiyat eşitliğinin sağlanmaya çalışılmasından kaynaklanmıştır.

Osmanlı Devletinin resmi ölçeği olan ve Akdeniz tüccarının “kilo de Constantinople” şeklinde sözünü ettiği İstanbul kilesinde bile bir belirsizlik söz konusudur. İstanbul kilesi, XVI. Yüzyılda 20 okka yani 25,6589 kg buğday ve un, 23,093 kg arpa alırdı²⁹. Ancak Fekete İstanbul kilesinin 18-22

²² M. Mehdi İlhan, *Amid (Diyarbakır)*, Ankara, 2000, s.179; A. Akgündüz, *a.g.e.*, III, s. 221

²³ Başbakanlık Arşivi, *Cevdet İktisat 637-B* Ayrıca bkz. İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Ankara, 1995, s. 323

²⁴ A. Akgündüz, *a.g.e.*, VI, s. 424; H. İnalçık, *Ottoman Empire-Essays*, s.444. Ancak H. İnalçık Saraybosna'da 1565'den önce kileyi 20 okka, 1565'den sonra ise 22 okka olarak da vermiştir (H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600 (çev. Ruşen Sezer)*, İstanbul, 2003, s. 251; aynı yazar, *Weights and Measures*, içinde: *An Economic and Social History Of the Ottoman Empire 1300-1914*, (edt. Halil İnalçık-Donald Quataert), Cambridge, 1994, s. 990). Kanaatimize göre bu 20 ve 22 okkalık değerler hatalıdır. Çünkü bahsedilen dönem için Osmanlı Kanunnameleri kile değerlerini 50, 66 ve 64 okka olarak vermektedir.

²⁵ Cengiz Kallek, “Kile”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 569

²⁶ Mustafa Öztürk, “Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar”, *Şerafettin Turan Armağanı*, Elazığ, 1996, s. 233; aynı yazar, “XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar”, *Belleten*, LIII/207-208 (Ankara, 1989), s. 824; Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Elazığ, 1999, s. 261; Fahrettin Tızlak, “Harput'tan Askeri İhtiyaçların Karşılanaşması (1831-1839)”, *Fırat Üniversitesi Dergisi, Sosyal Bilimler*, III/1 (Elazığ, 1989), s. 209

²⁷ Şevket Pamuk, “Price in the Ottoman Empire 1469-1914”, *Int. J. Middle East Stud.*, 36 (2004), s. 453

²⁸ Cengiz Kallek, “Kile”, s. 569. Ancak, Edirne'nin pirinç kilesi 49 okkalık idi (Ö.L.Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmarat Sistemlerinin Kuruluş ve İşleyişi Tarzına Ait Araştırma”, *İÜİFM*, XXIII (İstanbul, Ekim 1962, Şubat 1963), s. 262

²⁹ Cengiz Kallek, “Kile”, s. 568-69. Bu rakamları W. Hinz buğday için 25.656 kg. ve arpa için 22.25 kg. olarak vermiştir (bkz. W. Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri (çev. Acar Sevim)*, İstanbul, 1990, s. 51). Uriel Heyd ise 25,5 kg olarak kabul etmiştir (Uriel Heyd, *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615 A study of the firman according to the mühimme defteri*, Oxford, 1960, s. 131). Ayrıca, Şevket Pamuk İstanbul kilesinin 20,5 okka olduğunu

okka (22-28 kg) arası değiştiğini aktarmaktadır³⁰. Arap coğrafyasında keyle ve keylece olarak bilinen kile, değer olarak Osmanlı kilesine göre küçüktü³¹. Mesela A. Cohen 1 keylenin 13 kg olduğunu yazmaktadır³².

Osmanlı ölçü sistemi içerisinde bazı birimlerin üst birim gibi düşünüldüğü ve kullanım çeşitliliğinin olduğu görülür. Mesela, *himl* olarak da bilinen *yük*, bir at, eşek, katır veya devenin taşıdığı miktarı ifade ettiği gibi belli bir miktar parayı da karşılıyordu. Para miktarını gösterirken bir yük 100 000 akçe anlamına gelirdi. Hayvan ağırlığı olarak ise değişik değerlere sahipti ve her hayvanın taşıyacağı yük, hatta hayvan üzerindeki çul bile ayrı ayrı özelliklere sahipti. Ancak yine de kaynaklarda bu konuda da farklılıklar göze çarpmaktadır. Mesela Uysal odun için katır yükünün yüksekliğini 3 karış, boyunu 6 karış; eşek yükünün yüksekliğini 2,5 karış, boyunu 6 karış verirken, Çağatay odun için katır yükünü 4 karış, eşek yükünü ise 3 karış vermiştir. Deve yükü ise kaynaklarda genellikle, 6 karış olarak geçmektedir³³.

Diğer yandan yük, maden işletmelerinde, tarımsal ürünlerde ve tuhafiyeye işlerinde de kullanılmaktaydı. Yük kelimesi, Osmanlı Türkçesinde nakledilecek değişik çikin, bohça ve paketlenmiş eşyalar için kullanılırdı. İncalcık yükü tanımlarken 2, 4 veya 8 parçalık ağırlıklar olduğundan bahseder ve yükü tay, denk, heybe (heğbe), bohça (boğça), girar (garar/harar), tağar (dağar), çuval, sanduk (sandık)³⁴, sepet (seped)³⁵ veya tulum gibi ölçülerin üst birimi gibi kabul eder. İncalcık'ın bu görüşünde haklılık payı vardır. Çünkü bazı bölgelerde yük ifade edilirken, sandık ve sepet gibi birimler kullanılmıştır. A.Vefik Paşa'da tay ve denk için "yükün yarısı" ifadesini

belirtmiştir (Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara, 2000, s. 5)

³⁰ L. Fekete, "Türk Vergi Tahrirleri", (çev. Sadrettin Karatay), *Belleten*, XI/42 (Ankara, 1947), s. 312

³¹ Keyl ve keylece için bkz. E. V. Zambaur, "Kayl", *İA*, VI, İstanbul, 1988, s.663-664; E. V. Zambaur, "Keylece", *İA*, VI, İstanbul, 1988, s. 664

³² Amnon Cohen, *Paletsine in the 18th Century*, Jerusalem, 1973, s. 267

³³ Abdullah Uysal, *Zanaatkarlar Kanunu (Kanunname-i Ehl-i Hiref)*, Ankara, 1982, s. 93; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 104

³⁴ Kudüs Sancağı Kanunnamesinde "ve armud ve elma yükünden ki, her yük dört sandık olur" ifadesi yer almaktadır. (Akgündüz, a.g.e., VII, s. 54).

³⁵ Diyarbakır Sancağı Kanunnamesinde meyve yükünün 4 sepetten oluştuğu ifade edilmiştir "Ve meyvesi ekser sepet ile götürürler imiş, dört sepet bir himl imiş" (Akgündüz, a.g.e., V, s. 455)

kullanmıştır³⁶. Bu durumda yük veya himl ifadesi kullanıldığında, yukarda saydığımız ölçü birimlerinin de bunların aksamı olduğu düşünülmelidir.

Çok önceden beri ticari bir havzanın ortasında olmanın getirdiği gerekliliklerden biri olarak Osmanlı tüccarlarının bir kesimi muhtemelen, Avrupalı tüccarlarının kullandıkları ölçüleri biliyor, kullanıyor veya en azından Osmanlı ölçüleri ile Avrupa ölçüleri arasındaki ilişkiden haberdar bulunuyorlardı Balya ve kantar gibi ölçüler bu duruma örnek gösterilebilir³⁷. Osmanlı Devleti'nde, XVIII. yüzyıldan başlayarak devam eden yenileşme hareketlerinin yardımıyla, ölçü ve tartı birimlerinde bir standartlaşmaya gidildiğini söyleyebiliriz. Osmanlı ve Avrupa ölçü sistemlerinin karşılaştırılmasında, Osmanlı ordusuna mühendis yetiştirmek için kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un etkisi büyük olmuştur. Askeri eğitim sırasında kullanılan yerli ve yabancı ölçüm aletlerinin karşılaştırılması sonucu, batı ölçülerinin öğrenilmesi ihtiyacı doğmuş, bu sayede iki ölçü sistemi arasındaki oranlar belirlenmiştir³⁸. Diğer yandan bilgilendirici kitaplar yazılmış ve ölçüleri birbirine çevirme cetvelleri hazırlanmıştır³⁹. Bu dönem, 26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformunun yapılmasına kadar bir hazırlık devresi olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin klasik döneminden itibaren kullandığı ölçülere bakarsak genel olarak 16 tabanlı sistemi görürüz. D. Ayan, 16 tabanlı sistemin 2, 4 ve 8 gibi sayılara bölünebildiği için, dünya üzerinde kullanılan 10, 12 ve 60 tabanlı sistemlerden daha kullanışlı olduğu iddiasındadır⁴⁰. Daha sonraları 26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformu ve 29 Şevval 1298 (24 eylül 1881) tarihli kararname ile Osmanlı Devleti'nde 10 tabanlı sisteme geçilmiştir. Mesela, 1 eski kile = 4 şinik = 8 kutu = 16 zarf iken 26 Eylül 1869 tarihli ölçü reformu ile 1 kile-i a'şari = 10 onluk = 100 ölçek = 100 litre değeri kabul edilmiş ve yine ölçü değerlerini belirleyen 29 Şevval 1298 (24 eylül 1881) tarihli kararname ile de yeni kile = 10 yeni

³⁶ A.Vefik Paşa, *a.g.e.*, s. 114, 373; H. İnalcık, *Ottoman Empire-Essays*, s. 432, Ayrıca, yük için bkz. H.İnalcık, "Yük (himl) in Ottoman Silk Trade, Mining and Agriculture", *Turcica*, XV (Louvain, 1984), s. 131-156

³⁷ Balya ve kantar hakkında geniş bilgi için bkz. Ü. Taşkın, *a.g.t.*, s. 14-15, 51-56

³⁸ Feza Günergun, "Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Eski Fransız ve Metre Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, (yay. haz. Feza Günergun), İstanbul Ün. Edb. Fak. Yay., İstanbul, 1998, s. 24

³⁹ Bunlardan ikisi, Mesahat ve ekyal ve avzan-ı Cedideye Dair Kanunname; Galib Beg, *Yeni Mikyaslara Dair Risaledir*, Tatyos Matbaası, İstanbul, 1287

⁴⁰ Dursun Ayan, "İki Tahıl Ölçüsü Üzerine Sosyomatematik Notlar: Şebinkarahisar Kilesi ve Göçük", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, (ed. Feza Günergun), İstanbul Ün. Edb. Fak. Yay., İstanbul, 2004, s. 80

şinik= 100 ölçek = 1000 yeni kutu = 10000 zarf olarak kabul edilmiştir⁴¹. Yine küçük ölçüler (evzan-ı sağire) denilen birimlerde 16 sayısının katları ve bölenleri durumundadır. 1 Dirhem = 4 Dânik, 1 Dânik = 4 Kırat, 1 Kırat = 4 Buğday, 1 Buğday = 4 Fitil, 1 Fitil = 2 Nakir, 1 Nakir = 2 Kıtımir, 1 Kıtımir = 2 Zerre⁴² veya 1 dirhem = 4 denk = 16 kırat = 64 habbe = 256 fitil = 512 nakir = 1024 kıtımır = 2048 zerre⁴³.

Yukarıdaki genel bilgilerden sonra Osmanlı Ortadoğusunda kullanılan ölçülere bir bakalım:

II. ORTADOĞU'DA YAYGIN OLARAK KULLANILAN BİRİMLER

Kırat

Harube olarak da bilinen *kırat*, kullanım alanı en çeşitli olan birimdir. Zira ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüsü olarak işlem görmüştür. 1548 tarihli Şam vilayeti Kanunnamelerinde miskalin 24 kırata⁴⁴, 1670 tarihli Kandiye Kanununda da şer'i dirhem 14 kırata, kıratın ise 5 arpaya eşit olduğu yazılıdır⁴⁵. Darphane usulünce bir kırat 4 buğday, bu dört buğday da 5 arpa ağırlığına eşit görülmüştür⁴⁶. XIX. Yüzyılda ise 32 kıt'alık kırat dirhem 1/16'ine eşit kabul ediliyordu⁴⁷. Bu durumda bir kırat 0,2004375 gr olmaktadır⁴⁸.

Kırat ve Harube bazı bölgelerde hacim ölçüsü olarak da kullanılmaktaydı. 1892'de yürürlüğe giren 28 Nisan 1891 tarihli genelge ile tevhid edilen Mısır ölçü sisteminde kadehin 1/32'i değerindeki kırat 0,06443125 litreye eşitlendi. Hâlbuki piyasalarda kullanımda olan kırat 0,072, harube ise 0,141 litrelik bir hacme sahipti⁴⁹. Hinz genelgeden önce kıratın 1/16 kadeh kadar yani 0,06 lt, bugün ise resmen 0,129 lt olduğunu

⁴¹ Ü. Taşkın, a.g.t., s. 64

⁴² M. Z. Pakalın, a.g.e., s.454

⁴³ D. Ayan, a.g.m., s. 80-81

⁴⁴ Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 220

⁴⁵ Ö. L. Barkan, a.g.e., s. 352. 14 kıratlık dirhem kanunname metninden de anlaşılacağı gibi şer'i dirhemdir. Orfi dirhem ise 16 kıratdır. Hayatizade 16 kıratlık dirhem aktarlar arasında kullanıldığını yazmaktadır (Hayatizade Mustafa Feyzi Efendi, *Yabani Bitkiler Sözlüğü* (çev. Hadiye Tuncer), Ankara, 1974, s. 363)

⁴⁶ M. Z. Pakalın, a.g.e., II, s.269

⁴⁷ C. E. Arseven, a.g.e., III, s. 1561. Ayrıca, M. Belin buğdayın 8'e bölünerek kıratın 32 parçaya ayrıldığını yazmaktadır (M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Tarihi*, Ankara, 1999, s.138)

⁴⁸ Hesaplama dirhem, 3.207 gr alındı.

⁴⁹ C. Kallek, "Kırat", *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 438

yazmaktadır⁵⁰. el-Mouelhy ise 1/32 kadeh yani 2,0625 lt olduğunu kaydetmektedir⁵¹.

Kahire kumaş arşını, Mısır demir arşını ve tüccar arşını gibi bazı uzunluk ölçülerinin 1/24'ine de kırat adı verilirdi. Ancak Ziraü'l-amel 32 kırata, el arşını ise 21 kırata tekabül ederdi. Mısır kıratı XIX yüzyılda 2,25166 cm'ye eşitti⁵². İbranice girah denen kırat Osmanlı Devletinde çarşı arşını ve endazenin 1/16'ine eşitti. Sırasıyla 4,25 cm ve 4,0625 cm'ye eşittir⁵³. 1881 tarihli ölçü reformuyla bir arşın 10 girah'a eşitlenmiştir.

Kırat alan ölçüsü olarak da kullanılmaktaydı⁵⁴. Mısır'da feddanın 1/24'ine eşitti⁵⁵ ve Suriye'de bir bütünün 1/24'ine de bu ad veriliyordu⁵⁶. Alan ölçüsü olarak kırat 175,035 m² dir⁵⁷. XVIII.-XIX. Yüzyıllarda Tunus'ta harrube, merca' adlı ölçünün 1/16'ine karşılık gelirdi. Merca' yöreden yöreye farklılık gösterdiğinden harubenin alanı 16 m², 39 m², 10 m², 54 m², 100 m² gibi değişebiliyordu⁵⁸.

Gırara

Kıldan veya ipten örülmüş çuval anlamına gelen gırara, Mütercim Asım'a göre tahrifle haral olarak söylenmektedir. Kullanıldığı yerlerde işlem yapılırken çuval sayısı esas alınan gırara, aslında bir ağırlık ölçüsü değil, hacim ölçüsüdür. Daha çok tahıl ölçümünde kullanılan gırananın miktarı değişken olmakla beraber Suriye ve Filistin'de yaygın olarak kullanılmaktadır⁵⁹. Yaklaşık olarak 260 lt ile 800 lt arasında değişen değerlere sahiptir⁶⁰.

⁵⁰ W. Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri* (çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990, s. 67

⁵¹ İbrahim el-Mouelhy, *Etude Documentaire Organisation et Fonctionnement des Institutions Ottomanes en Egypte(1517-1917)*, Imprimerie de la societe Turque D'histoire, 1989, s. 12

⁵² C. Kallek, "Kırat", s. 438

⁵³ C. Kallek, "Kırat", s. 438. Çarşı arşını 68 cm, endaze 65 cm alınmıştır.

⁵⁴ Ortadoğu ile ilgili tahrir defterlerinde bunun örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Bkz. BA, TD, 427; BA, TD, 1038; BA, TD, 300; BA, TD, 686; BA, TD, 559

⁵⁵ Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East (1800-1914)*, London, 1966, s. 519

⁵⁶ Enver Çakar, "Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyılda Humus Şehri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIII/2 (Elazığ, 2003), s. 381

⁵⁷ W. Hinz, a.g.e, s. 82

⁵⁸ C. Kallek, "Kırat", s. 439

⁵⁹ Tahrir defterlerinde birkaç istisna dışında genelde ölçümler gırara ile yapılmıştır. Bkz. BA, TD, 427; BA, TD, 1038; BA, TD, 300; BA, TD, 686; BA, TD, 559

⁶⁰ M. Asım Efendi, a.g.e., s. 289; Wolf-Dieter Hütteroth, Kamal Abdulfettah, *Historical Geograpy of Paletsine, Transjordan and Southern Syria in Late 16th Century*, Erlangen, 1977, s. 68; A. Makovsky, " Sixteenth Century Agricultural Production in the Liwa of Jerusalem:

Mekkük

Daha çok Suriye ve çevresinde kullanılan mekkük'ün, nahiyelere göre ifade ettiği ağırlık değişiyordu. Sadece Halep ve çevresinde kullanılan dört (kimi kaynaklara göre beş) çeşidi vardı. Genel olarak 10 veya 20 İstanbul kilesi ağırlığındaydı⁶¹. Resmi Osmanlı müddünün 20 İstanbul kilesi olduğu hatıra getirilirse, aralarında bir bağlantının olduğu söylenebilir.

İrdeb

Diğer ölçülerde olduğu gibi irdebin de tam tespiti zordur. Bu duruma sebep zaman, mekân ve ölçülen malın cinsidir. Hinz, irdeb değerlerinin, 1583'te 307,872 kg, 1665'te 75 lt, 1836'da 132,857-133,714 kg (182 lt), XVIII-XIX. yy. 181,8 lt (Lane'den naklen) olduğunu yazar. Fransız işgali sırasında ise; Kahire'de 182-184 lt, Asyut'ta 198,545 lt, Reşid ve Mansure'de ise 273 lt'dir. Ahmet Esat Paşa, XIX. yüzyılda Şam irdebinin 6 İstanbul kilesi (120 okka=153,936 kg), Hicaz irdebbinin ise 9 müdd (92 kg) olduğunu yazmaktadır. Issawî, Mısır irdebinin buğday için 150 kg, darı için 160 kg, pamuk yağı ve çekirdeği için 2,7 kantar (121,23-147,69 kg), XIX. yüzyılın ortalarında ise 182 kg olduğunu yazmaktadır. el-Mouelhy pirinç irdebinin 195 kg olduğunu belirtmektedir. İstanbul'da ise irdeb, 9 İstanbul kilesi kadar kabul görmüştür. Bunların yanı sıra Ş. Pamuk, irdebin 70 ila 184 lt arasında değişen tahmini değerlerinin olduğunu söylerken, Kopruman 180 lt olduğunu yazmaktadır. M. Sertoğlu ise Mısır'da 120 okka Hicaz'da yer yer 100 ila 120 okka arasında olduğunu belirtmektedir⁶².

Rıtl

Rıtl, Arap dünyasında kullanılan en yaygın birimdir. Osmanlı Ortadoğusu'nda kullanılan rıtl değerleri kullanıldığı ürüne göre, genelde 2 kg ile 4 kg arasında değişmektedir. Bunun yanı sıra 360-450 gram gibi küçük değerlere sahip rıtlara rastlandığı gibi, 6,4 kg ile tütün, bal ve et gibi ürünlerde 16-18 okkalık rıtl değerlerine de tesadüf edilmektedir⁶³.

Kantar

Bu ölçünün ağırlık değeri hakkında mevcut birçok rivayet arsında en çok kullanılanı ve kelime manasına en uygunu 1 kantar=100 rıtl olanıdır.

Insights from the Tapu Defters and Attempt at Quantification", *Archivum Ottomanicum*, IX (1984), s. 109; Eliyahu Ashtor, "Makayil", *EP*, I, Leiden, 1983, s. 118

⁶¹ A. Akgündüz, *a.g.e.*, VIII, s. 82; Enver Çakar, *XVI. Yüzyılda Halep Sancağı, (1516-1566)*, Elazığ, 2003

⁶² Ü. Taşkın, *a.g.t.*, s. 41-44

⁶³ Ü. Taşkın, *a.g.t.*, s. 100-103

Büyük miktarda altından söz edilirken 10.000 dinarı (42,33 kg) ifade ederdi. A. İ. Gencer kantarın eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrıldığını, eski kantarın 33 kg yeni kantarın ise 56,452 kg'a eşit olduğunu ifade etmiştir. 56,452 kg'lık yeni kantarın ise 1866 yılından itibaren kullanılmaya başlandığından bahsetmektedir. Diğer ölçülerde olduğu gibi kantarda da yöresel farklılıklar bulunmakla beraber kullanıldığı ürüne göre değeri 44 kg ile 327 kg arasında değişmektedir⁶⁴. Mesela Şam'da baharat ve boya için, Müslüman kaynaklara göre 185, Venedik kaynaklarına göre ise 180 kg'lık bir kantar kullanılmaktaydı. Ağır maddeler için ise 271 kg'lık ağır kantar kullanılıyordu⁶⁵. Bunların yanı sıra bazı bölgelerin kullanmış oldukları kantarlar, herhangi bir karışıklığa meydan vermemek için kayıtlara geçirilmiştir. Mesela, Mühimme kayıtlarında 100 Halebî kantarın 410 İstanbul kantarına⁶⁶, Mısır kantarının ise 50 batmana⁶⁷ eşit olduğu yazılıdır. Yine, XVI. yüzyılda Safed Sancağı'na bağlı olan, Akka Nahiyesinin Şa'riye(?) köyünde, pamuk ölçümünün Taberiye kantarıyla yapıldığı belirtilmiştir⁶⁸.

III. YAYGIN OLARAK KULLANILMAYAN VE KULLANIM ALANI SINIRLI OLAN ÖLÇÜLER

Ortadoğu'da, bahsettiğimiz bu ölçüler dışında, Anadolu'da karşımıza çıkan bazı ölçü birimlerini de görmekteyiz. Bu ölçüler çok yaygın bir kullanım alanına sahip olmamasına rağmen, yer yer tesadüf edilmektedir. Şimdi bu ölçülere bir göz atalım:

Menn

Arap coğrafyasında kullanılan batman, *menn* şeklinde ifade ediliyordu. Fakat, bu coğrafyada batman'dan çok *ritl* ağırlık birimi olarak kullanılmaktaydı. Menn ağır ve hafif olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Ağır menn 12 okka (15,388 kg), hafif menn ise 6 okka (7,694 kg) idi. Bunun yanı

⁶⁴ E. V. Zambaur, "Kantar", *İA*, VI, İstanbul, 1986, s. 165; Ali İhsan Gencer, "Doğu Akdeniz'deki Türk Kömür Anbarları", *Türk Denizcilik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1986, s. 20; C. Kallek, "Kantar", s. 318-319

⁶⁵ Eliyahu Ashtor, "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Later Middle Ages", içinde: no. VII, *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, Spoleto, 1976, s. 700-701

⁶⁶ *12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572)*, Özet-Transkripsiyon ve İndeks II, Ankara, 1996, s. 144, hüküm no: 975

⁶⁷ *6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565)*, Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Ankara, 1995, s. 53, hüküm no: 93)

⁶⁸ BA, TD, 427, s. 112

sıra, 12,5 okkalık (16,036 kg) ayrı bir menn de kullanılmaktaydı⁶⁹. Bu ölçünün her bölgede, her üründe ve hatta bazı ürünler için aynı bölgede farklı değerler taşıdığı anlaşılmaktadır. Osmanlı ülkesinde yörelere göre kullanılan menn ölçüleri aşağıdaki Tablo-2’de gösterilmiştir.

Tablo-2 Osmanlı Ortadoğusunda Kullanılan Menn Çeşitleri⁷⁰

Kullanıldığı Yer	Değeri-Açıklama
Bağdat	6 okka
Hicaz	140 dirhem
Mısır	812,5-814 gr.
Moka	1042,5-1080,64 gr.
Musul	800 dirhem (ipek için)
Musul	9,236 kg. (19. yüzyıl)
Suriye	260 dirhem/819 gr.
Şam	800 dirhem
Tebriz	3 kg. (18. yüzyıl)
Tebriz	2,905 kg. (1681), 2,711 kg (1581)

Kile

Ortadoğu’da çok fazla karşılaşmadığımız bu birim yer yer birtakım ürünleri ölçmek için kullanılmıştır⁷¹. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Ortadoğu’da kullanılan kileler aşağıda verilmiştir.

XIV. yüzyılın II. yarısında Mısır kilesi 1/12 irdeb yani 16,478975 litreden ibaretken uygulamada 16,7169 litredir. 28 Nisan 1891’de ise 1 Mısır Kilesi 16,5 litredir⁷². W. Hinz ise bu ölçünün Mısır’da 8 kadeh olduğunu yazmış ve karşılık olarak 7,5 litreyi vermiştir. Bunun yanı sıra bugün Mısır’da kullanılan kile değerinin 16,5 lt olduğunu belirtmektedir⁷³. Bu değer Mısır’da 1891’de yapılmaya çalışılan ve 1892’de yürürlüğe giren ölçü reformunda gösterilen değeri doğrulamaktadır. W. Hinz’in verdiği 7,5 litrelik değer ise muhtemelen Orta Çağda veya 1891’den önceki tüm dönem boyunca kullanılmış olmalıdır.

Şam’da 1 kile 1/12 girara yani 17 kg buğday (22,08 lt) ölçerdi⁷⁴. Halep’te 1 kile 1/22 mekkük⁷⁵ civarındaydı. Diyar-ı Rebi’a bölgesinde 1 kile

⁶⁹ H. İnalçık, “Introduction to Ottoman Metrology”, *Turcica*, XV (Louvain, 1983), s. 341

⁷⁰ Ü. Taşkın, a.g.t., s. 18-19

⁷¹ BA, TD, 427, s. 21

⁷² C. Kallek, “Kile”, *DİA*, XXV, Ankara, 2002, s. 570

⁷³ W. Hinz, a.g.e., s. 49

⁷⁴ C. Kallek, “Kile”, s. 570; W. Hinz, a.g.e., s. 49

1/16 mahalli mekkük yani 469 cm³ idi. Ayrıca Diyar-ı Rebia kilesi 135 dirhem yağ ve 150 dirhem Şarab ölçerdi⁷⁶. Eliyahu Ashtor Suriye kilesinin XIX. yüzyılda 28,18 kg buğday aldığını kaydederken G. Young bu ölçeğin 1890'larda 6 müdde, yani 105,6 litreye eşit olduğunu belirtmiştir⁷⁷. R. Owen Suriye kilesini 36,1 kg⁷⁸ olarak vermiş fakat B. Masters kesinlik olmamakla beraber bu değer 64 okka olması gerektiğini belirtmiştir⁷⁹. Ahmet Esat Paşa ise Suriye kilesinin İstanbul kilesine eşit olduğunu ve buna çift dendiğini kaydetmektedir⁸⁰. Ancak tahrir defterlerinde Suriye ve çevresinde kile yerine daha çok girara ve mekkükle işlemler yapılmıştır.

Irak kilesini, el-Mukaddesî ve Razî'den naklen Hinz, 2 menn (1625 gr), 1/3 mekkük veya 5 rıtl (2031,25 gr) olduğunu yazar⁸¹.

Yine el-Mukaddesî'den naklen Hinz, Filistin'de (Remle ve Amman) 6,3 litre olan bir kilenin varlığından söz eder⁸². Amnon Cohen'e göre Kudüs alkali keyli 6 rıtl çekerdi⁸³.

A. Esat Paşa ise Hicaz kilesinin 2 okka (800 dirhem) olduğunu yazar⁸⁴.

Müdd

Hububat ölçülerinden biridir. Her biri 4 şinikten meydana gelen 20 kileye denirdi ki bu resmi müdd idi. Miktarı bölgelere göre değişen bu ölçüde de bir birlik yoktur.

İslamiyet'in ilk yıllarında kullanılan müdd ¼ sa' kadardı⁸⁵. Ali Paşa Mübarek bütün ölçü birimleri içinde en küçük birim olarak müddü göstermiştir⁸⁶. Fıkıh kitaplarında müdd-i Irakî ve Müdd-i Hicazî diye iki

⁷⁵ W. Hinz, *a.g.e.*, göst. yer; Hasan Basri Karadeniz, "XIV. Yüzyılda Karye-i Nizib", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 105 (İstanbul, Aralık 1996), s. 90. W. Hinz karşılık olarak yaklaşık 6,56 litre, H. B. Karadeniz ise 3,71 kg. değerlerini vermiştir.

⁷⁶ C. Kallek, "Kile", s. 571; W. Hinz, *a.g.e.*, s. 49

⁷⁷ C. Kallek, "Kile", s. 570

⁷⁸ Roger Owen, *The Middle East In the World Economy (1800-1914)*, London-Newyork, 1981, s. 177

⁷⁹ Bruce Masters, *The Origins Of Western Econonmic Dominance in the Middle East-Mercantalism and the Islamic Economy in Aleppo 1600-1750*, London-Newyork, 1988, s. xvii

⁸⁰ C. E. Arseven, *a.g.e.*, III, s. 1572

⁸¹ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 49-50

⁸² W. Hinz, *a.g.e.*, s. 50

⁸³ C. Kallek, "Kile", s. 571

⁸⁴ C. E. Arseven, *a.g.e.*, III, s. 1572

⁸⁵ M. Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, İstanbul, 1992, s. 94; M. Necmeddin el-Kürdi, *Şer'i Ölçü Birimleri ve Fıkhi Hükümleri (Terceme: İbrahim Tüfekçi)*, İstanbul, 1996, s. 153

⁸⁶ M. Necmüddin el-Kürdi, *a.g.e.*, s. 153

çeşit müdd vardır. İlki 2 rıtl, ikincisi 1 1/3 rıtl olarak tanımlanmıştır. Bir diğer görüşte normal bir insanın 2 avuç dolusu meblağ diye açıklanmıştır⁸⁷. Hinz müddün değerini 1,053 lt⁸⁸, M. Hamidullah ise 500 gr⁸⁹ olarak vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde resmi müdd 20 kileye karşılık gelir. Ancak kimi kaynaklarda 1 müdd 2,5 kile⁹⁰ olarak kaydedilmiştir. Standart müdd buğdayda 513,12 kg⁹¹ arpada ise 445 kg⁹² civarındadır.

İslamiyet'in ilk yıllarında Mısır'da kullanılan müdd 2,5 litredir⁹³. Ortaçağ sonlarına doğru Suriye müddü 2,84 kg (buğday) veya 3,673 lt civarındadır⁹⁴. Kudüs'te ise 100 litredir⁹⁵. XIX. yüzyılda Suriye'de Şam, Havran, Hama, Humus, Beyrut, Trablusşam, Kudüs ve Nablus'ta 10 kiledir⁹⁶. Hinz Irak'ta müddle ölçüm yapılmasının çok ender olduğunu belirterek Mukaddesi'den naklen 1 müddün Musul'da 2,5 litre olduğunu ifade eder⁹⁷. XIX. yüzyılda Hicaz'da ise 1 müdd 8 okka idi⁹⁸.

Okka

Okka, kıyye, vukıyye, vakıyye gibi adlarla anılan bir ağırlık ölçüsüdür. Standart Osmanlı okkası 400 dirhemdir (yaklaşık 1,2828 kg). Issawi⁹⁹ Mısır ve Yemen için 1,25 kg değerini vermiştir. İncalcık, Mezopotamya ağır okkasını 3,210 kg, Mısır ve Cidde (19. yy) okkasını 1,050 kg olarak vermiştir¹⁰⁰.

Osmanlı ortadoğusu'nda şennik¹⁰¹, ulbe¹⁰², cerre¹⁰³, çift¹⁰⁴, dariba¹⁰⁵, mesha¹⁰⁶, sahfe¹⁰⁷, fusha¹⁰⁸, sünbül¹⁰⁹, timin¹¹⁰ ve garraf¹¹¹ gibi sadece belirli bir bölgede kullanım alanına sahip bazı birimler de bulunmaktadır.

⁸⁷ A. Akgündüz, *a.g.e.*, II, s. 56; el-Kürdi, *a.g.e.*, s. 154

⁸⁸ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 56

⁸⁹ M. Hamidullah, *a.g.e.*, s. 34

⁹⁰ Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İlaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.-17. Yüzyıllar)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-80 Özel Sayısı, s. 144; W. Hinz, *a.g.e.*, s. 58

⁹¹ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 58

⁹² *Osmanlı İmparatorluğu Arazi Kanunları*, s. 26

⁹³ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 56

⁹⁴ W. Hinz, *a.g.e.*, göst. yer

⁹⁵ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 57

⁹⁶ C. E. Arseven, *a.g.e.*, III, s. 1572

⁹⁷ W. Hinz, *a.g.e.*, s. 58

⁹⁸ C. E. Arseven, *a.g.e.*, III, s. 1573

⁹⁹ Charles Issawi, *a.g.e.*, s. 518

¹⁰⁰ H. İncalcık, *Weights and Measures*, s. 991-992

¹⁰¹ Antakya çevresinde kullanılan ulbe'nin 1/4'i kadar bir ölçü olan şennik'e, krate de denirdi. Bir şennik veya krate 11 kg kadardı. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 110)

Osmanlı ölçü tartı sistemindeki temel sorun ölçülerin bu kadar çok çeşitlilik göstermesi değil bu ölçülerin günümüz değerlerine tam olarak çevrilememesidir. Bu güçlüğü belli başlı sebebi de kullanılan mahalli aletlerin hacimlerinin kg. bazında hacmi ve değeri bilinen diğer bölgelere ait ölçü ve tartı aletleriyle olan oranları konusundaki veri eksikliğidir. Bu yüzden araştırmacılar verileri kaynaklardaki şekliyle sadece kile ve müdd bazında sunmakla yetinmektedirler¹¹². Bazen de hatalı bir şekilde İstanbul kilesi merkeze alınarak hesaplamalar yapılmaktadır. Oysa çoğu zaman herhangi bir mahalli kilenin İstanbul kilesi karşısındaki nisbi durumu

¹⁰² Suriye'de kullanılan bir ağırlık hacim birimi olup 32 kg, 38,46 kg ve 42,44 kg, değerlerine sahip bir birimdir. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 116)

¹⁰³ Toprakta yapılmış karınlı kap anlamına gelen cerre, pekmez ve bal gibi ürünlerin satımı sırasında kullanılan bir ölçüdür. Trablusgarp'da 8 okka 270 dirhem (11,128 kg) iken, Kudüs'te 5 rıtl (12,828 kg) idi. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 20)

¹⁰⁴ Suriye'de İstanbul kilesine (20 okka) verilen addır. Bu ölçü birimi Şam-ı Şerif ve kazalarıyla Havran Sancağı'nda kullanılmaktaydı. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 24)

¹⁰⁵ Mısır'da pirinç ölçümünde kullanılan bir ölçü birimi olup, 8 erdeb veya 935-945 kg. ağırlığında idi. Pirinç ölçülürken kabuklu olarak ölçüye alınır. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 26)

¹⁰⁶ Filistin'de kullanılan ve beş rıtl ağırlığında bir hububat ölçüsüdür. Kudüs'te kullanılan rıtlın 800 dirhem olduğu düşünülürde bir mesha 12,828 kg eder. O. Hülagü'nün verdiği 10 okkalık Şam rıtlı ve 12 okkalık rıtl-ı beledi değerleri hesaplanırsa 64,140 kg veya 76,968 kg eder. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 86)

¹⁰⁷ Kuzey Afrika'da kullanılan bir hacim ölçüsüdür. Tunus'ta XV. yüzyılda her biri 12 Hafsi müddüne eşit 10 sahfe bir kafize eşit iken (117,8-135.4 kg) 1615'te, Tunus kafizi 16 sahfe (195 kg) bir hacme çıkarılmıştır. Bu durumda bir sahfe XV. yüzyılda 11,78-13,54 kg iken 1615'te 12,1875 kg'lık bir ağırlığı ifade etmekteydi. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 105)

¹⁰⁸ Trablusşam'da sabunun ölçümünde kullanılan bir birimdir. "...ve her fusha sabundan ikişer sikke altın ve fusha tamam olmayub kantar ile dahil olsa her kantarına onar akçe alınur" Kanunnamesinden anlaşıldığına göre, kantar'dan daha büyük bir ağırlığı ifade ediyordu. İki birim arasındaki fiyat farklılığı fusha'nın kantar'dan daha büyük bir ağırlık olduğuna işaret etmektedir. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 32)

¹⁰⁹ Antakya, Kuseyr, Altunözü, Süveyde, Suğur ve Cebel-i Akra'da kullanılan bir hacim ölçüsü olup, Şeyzer'de her biri 684 dirhem olan 1,5 rıtl yani 3,206 kg buğday veya yaklaşık 4,16 lt idi. Fakat Antakya kazası nahiyelerinde kullanılan sümbül ise 14,86 kg'dır. Ancak bu miktar da yıllar içinde değişmekteydi. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 110)

¹¹⁰ Halep'te kullanılan $\frac{3}{4}$ İstanbul kilesi (19,242 kg) kadar bir ölçüdür. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 114)

¹¹¹ Trablusgarp vilayetinde kullanılan ve bir okka 160 dirhem (yani 1,795 kg.) ağırlığında olan bir ölçü birimidir. (Ü. Taşkın, a.g.t., s. 32)

¹¹² Yunus Koç, "Zirai Tarih Araştırmalarında Ölçü Tartı Birimleri Sorunu: Bursa Müdü Örneği", *Uluslararası Kuruluşunun 700. Yıldönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi 7-9 Nisan 1959* (yay. haz. Alaaddin Aköz, Ruhi Özcan, Bayram Tukeli), Konya, 2000, s. 541

bilinmiyor olabilmektedir¹¹³. İşte bu noktada Sancak kanunnamelerinin önemi ortaya çıkmaktadır zira hangi kilenin kullanıldığını bir nebze bunlardan anlamak mümkündür.

Sonuç

Osmanlı devletinde kullanılan ölçü ve tartı birimlerinin çeşitliliğinden dolayı Osmanlı metrolojisinde merkezi bir sistemin olmadığı görülmektedir. Devlet, bir taraftan hâkimiyeti altına aldığı bölgelerdeki ölçüleri olduğu gibi kullanımına izin verirken, diğer taraftan da hem Türk-İslam geleneğinin getirdiği birimleri hem de ticari bir havzanın ortasında olmasından kaynaklanan ticarî ilişkilerden dolayı Avrupa devletlerinde kullanılan bir kısım ölçüleri kullanmıştır. Durum böyle olunca haliyle Osmanlı metrolojisinde bir çeşitlilik kendini göstermiştir. Öte taraftan, sancaktan sancağa ve hatta köyden köye, ismi aynı olsa da, ifade ettiği ağırlık, hacim, uzunluk ve alan ölçülerinin farklılığı Osmanlı devletinde ölçü ve tartıların değerlendirilmesinde bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Muhtesipler vasıtasıyla çarşı pazar denetimi sağlanıyor ve yapılacak olan usulsüzlüklerin önüne geçilmeye çalışılıyordu. Ancak yine de zaman zaman hilelerin yapılmasına engel olunamıyordu. Kimi zaman, şahısların kendi uydurdukları büyük ve küçük kilelerle alım-satım yaptıkları da oluyordu. Bu durumda, daha önce belirttiğimiz gibi bahsi geçen yörede standart bir ölçü belirleniyor ve mühürlenerek işlemlere devam ediliyordu. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri bu kadar çeşitlilik göstermesine karşın geniş çaplı bir soruna yol açmamış, devlet bu işlemin takibatını bir anlamda kanunnameler düzenleyerek sancaklara havale etmiştir. Herhangi bir şikâyet durumunda ise gerekli tedbirler alınarak standart bir birim belirlenmiştir.

¹¹³ Mehmet Öz, “Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, XXII, Ankara, 1991, s. 435

**MISIR'IN SİYASÎ DURUMUNA DAİR EL-FELLAH
GAZETESİ SAHİBİ SELİM HAMEVÎ TARAFINDAN II.
ABDÜLHAMİT'E SUNULAN TAKRİR VE
DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ**

*Statement of Facts Submitted To Abdulhamit II By Selim Hamevi, The
Owner of El Fellah Newspaper Concerning Political Landscape of
Egypt And Its Considerations*

Hilmi BAYRAKTAR*

ÖZET

El-Fellah gazetesi sahibi ve yazarı Selim Hamevî tarafından 1892'de II. Abdülhamit'e sunulan takrîr, Arap siyasî gazeteciliğinde geçen 25 yılı aşkın birikim ile duyulan ve şahit olunan olaylardan oluşmaktadır.

Takrîr, o günkü kamuoyunun düşüncelerini bir gazeteci gözüyle yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Dönemin gizli kalmış birçok olayına ışık tutmaktadır. Özellikle Mısır'da meydana gelen “Arabî Paşa İsyanı”, “Vak'a-i Çerakise” ile “11 Haziran 1882 İskenderiye Olayları”nın arkasındaki güç/güçler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hamevî'ye göre bu güç İngiltere'dir. Avrupa'dan Hindistan'a giden en kısa ve güvenli yol olan Süveyş Kanalı, Mısır üzerinde oynanan oyunların başlıca nedeni olarak görülmektedir.

Takrîrde sadece siyasî olaylar hakkında değil, bölge dilleri olan Türkçe ve Arapça'ya İngilizce'nin nüfuzu ve bunun doğuracağı olumsuzluklar hakkında da dikkat çekici tespitlerde bulunulmuştur. Hamevî'ye göre, İngilizler Mısır'da İngiliz hayranlığı uyandırarak kamuoyunu kendi lehlerine çevirebilmek için Arapça ve diğer Avrupa dillerinde birçok dergi ve gazetelere maddi yardımda bulunmaktadır. Yine İngilizler kendilerine en çok hizmet edecek olan kişileri memur olarak atamaktadır. Ekonomik zorluklar karşısında başka çare bulamayan Mısır halkı da İngilizlerin emri altına girmektedir.

İngilizlerin bu ve benzeri politikalarını sonuçsuz bırakmak için Osmanlı Devleti'nin Mısır halkı ile olan ilgi ve alakalarını geliştirmesi gerekmektedir. Bu yönde gayretler sarf edilmiş olmakla birlikte ilişkilerin kopmasının önüne geçilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, II. Abdülhamit, Mısır, İngiltere, Selim Hamevî,

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi - KONYA

ABSTRACT

Statement of facts submitted to Abdulhamit II in 1882 by Selim Hamavi, the owner and newspaperman of Al-Fallah paper consists of events collected and witnessed for more than last 25 years in Arabic political journalism.

Statement of facts is quite important in respect of reflecting ideas of public opinion at that time with the eyes of a journalist. It lights the way for many explicit events of period. It provides significant information about power/powers especially behind “Arabi Pasha Riot” Vak‘a-i Cerakisa” (Circissian Events) and “June 11, 1882 Iskenderiye Events” happened in Egypt. According to Hamavi, this power is England. Suez Canal that is the shortest and most reliable road from Europe to India is seen as the main reason of tricks played on Egypt.

In the statement of facts, he made attention grabbing determinations not only about the political events, but also about influence of English on Turkish and Arabic and negativeness it would cause. According to Hamavi, the English aided many weekly and newspaper in Arabic language and other European languages, in order to prejudice public opinion in favour of themselves by evoking English admiration in Egypt. Again the English appointed the persons who will serve them the most, as officer. Egyptian people who could not find another solution due to economical difficulties enter into the English’s service.

Ottoman State must develop concern and interest in Egyptian people, in order to disable this policy and similar policies of the English. Although efforts were made in this direction, rupture of relations could not be prevented.

Key words: Ottoman, Abdulhamid II, Egypt, England, Selim Hamavi

Giriş

Bölge dışı güçler tarafından ortaya konan “Büyük Ortadoğu Projesi”nin konuşulduğu şu günlerde akla, “Geçmişte bu tip projelerin olup olmadığı, varsa nasıl şekillendiği, tasarlanan projelerin tamamlanıp-tamamlanmadığı ve o günden günümüze neler kaldığı” gibi sorular gelmektedir. Haddizatında XIX. yüzyılın sonlarına doğru İngilizlerin Mısır, Yemen ve Sudan’da sergilediği tutum ile bugün Amerikalıların Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Irak’ta ortaya koyduğu davranışlar arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmaktadır. Bu itibarla Mısır’ın İngilizler tarafından işgali sürecinde yaşananların ortaya konması, geçmişteki projeler hakkında önemli bilgiler vereceği gibi günümüzde Irak’ta meydana gelen olayların daha doğru değerlendirilmesini de sağlayacaktır.

İngilizlerin Mısır’ı işgali süreciyle ilgili kıymetli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Dönemin Mısırlı gazetecisi Selim Hamevî tarafından kaleme alınan tahrîrin, bu kapsamda yapılacak olan çalışmalara

katkıda bulunacağı kanaatindeyiz. Zira olayların resmi yazışmaların yanı sıra bir gazetecinin gözüyle de ele alınmasının o günkü kamuoyunun düşüncelerini yansıtmaları bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Çalışma, diğer araştırmacıların doğrudan istifadesini sağlamak amacıyla transkrip metni ile kısa bir değerlendirme bölümden oluşmaktadır. Metnin transkripsiyonunda, okunuşu ağırlaştırmamak, bununla birlikte kelimelerin yanlış anlaşılmasına da meydan vermeyecek şekilde yapılması ile yetinilmiştir. Parantez içerisinde kelimeye bitişik soru işareti kelimenin öyle okunup okunmadığından emin olunmadığını, bitişik olmayan parantez içerisindeki soru işaretleri ise arada okunamayan kelime olduğunu ifade etmektedir. Yazımda, Ferit Devellioğlu'nun "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat"ı ile Şemseddin Sami'nin "Kâmûs-ı Türkî"si esas alınmıştır. Metin içerisinde özel isimlere getirilen eklere kesme işareti konmuştur. Okuyuculara kolaylık olması için metnin sonuna sözlük verilmiştir.

Takrîr Hakkında

Osmanlı bürokrasisinde bir işi resmen ve yazılı olarak merciine bildirmek demek olan takrîr, 1829 senesine kadar adres, tarih ve imza bulunmayan tezkirelik kâğıtlara yazılırdı¹. Bu tarihten sonra imza ve tarih eklenmiştir. Ele aldığımız takrîre gelince; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sarayı arşivi belgeleri arasında Yıldız esas evrakta 56 dosya ve 11 gömlek numarası ile kayıtlıdır (BOA, Y.EE, nr, 56/11). Metin 13 sayfadan oluşmaktadır. İki sayfalık girişten sonra; Mısır'ın coğrafyası, İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkındaki kötü düşünce ve niyetleri, İngilizleri Mısır'ı işgale iten sebepler, Mısır'ın mevcut durumu ve sonuç olmak üzere beş başlık halinde yazılmıştır.

Takrîrin ilk sayfasında "Halife-i Rabû'l-Alemîn ve Dürre-i Yektây-ı Selâtîn Emirü'l-Mü'minin Velî Ni'met bî-ni'metimiz Padişâhımız Efendimiz Es-Sultân İbnü's-Sultân Sultânü'l-Gazi Abdülhamid Han Hazretlerinin Atebe-i Felek Mertebe-i Şâhânelerine" dedikten sonra sayfanın alt kısmında "Mısır'da Neşrolunan El Fellah Gazetesi'nin Sahibi Selim Hamevî Kulları Tarafından Takdim Kılınan Mısır'ın Ahvâl-ı Siyâsiyesine Dâir Takrîrin Tercümesidir Sene 1308" ifadesi yer almaktadır.

Takrîrin sonunda "Mısır'da neşr olunan El Fellah Gazetesi'nin sahibi ve muharriri Selim Hamevî kulları" yazısı ile Eylül 1308 (Miladî Eylül 1892)

¹ Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, MEB Yay. İstanbul 1993, s. 385.

tarihi ve Selim Hamevî yazılı bir mühür bulunmaktadır. Takrîr, Selim Hamevî mühürlü bir üst yazı ile padişaha sunulmuştur.

Abdülhamit'in İngilizlerle ilgili fikirleri ile Hamevî'nin İngilizler hakkındaki tespitlerinin örtüştüğü görülmektedir². Bu da Abdülhamit'in İngilizler hakkındaki görüşlerinin oluşmasında bu ve benzeri raporların önemli rolü olduğunu göstermektedir.

Takrîrin Yazılış Amacı

Takrîrin yazılış amacı ilk bir buçuk sayfalık kısımda ve üst yazılarında açık olarak belirtilmiştir. Buna göre Hamevî takrîri, İngilizlerin Osmanlı Devleti menfaatlerine aykırı riyakerâne maksatları karşısında Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmet etmek arzusuyla kaleme aldığını belirtmektedir. Atalarının ve kendisinin Osmanlıya duyduğu sevgi ve minnetin bir ifadesi olarak kaleme aldığı takrîrin, Arap siyasî gazeteciliğinden geçen 25 yılı aşkın tecrübe ve bizzat şahit olduğu olaylar ile işittiği şayiaların bir ürünü olduğunu ifade etmektedir.

Takrîrde, İngiliz politikalarından, Mısır'ın iç çekişmelerine, Yemen ve Somali olaylarından Osmanlı memurlarının yaptıklarına kadar birçok konu ile ilgili bilgi, görüş ve öneriler sunulmuştur.

Takrîrin Dili

Takrîr Arapça yazılmış, bilahare Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Metinde Arapça ve Farsça kelime, tabir ve deyimler çok kullanılmıştır. Yine İtalyanca iskele kelimesinin esâkil olarak çoğaltılması gibi aslı Arapça olmayan bazı kelimelerin Arapça yazım kuralına göre çoğulları yapılmıştır.

Diğer ülkelerin Mısır ile ilişkileri anlatılırken oldukça edebî bir üslûp kullanılmıştır. Hamevî'ye göre Mısır ılımlı mizaç ve doğasıyla insanları kendisine aşık, hayranlarını mecnûn ederek gönül kapan bir kız gibidir. Sevgisinin esiri olan İngiltere ona kavuşmak için olmadık dalkavukluk yapmaktadır. IX. Lui'den beri Mısır'ın deli aşığı olan Fransa da; İngiltere'nin aşkını çekememekte, kıskanarak, ona her türlü mesaisini karşılıksız bırakmaya hazır bir aşık gibidir. Halbuki baha biçilmez bu yar, Osmanlı Devleti'nden gördüğü terbiye ve edebin etkisiyle bu küstah aşıklardan nefret etmekte ve validesi olan Osmanlı'nın müşfik kucağından hiçbir şekilde ayrılmak istememektedir. Bununla beraber İngiltere, aşkı olan Mısır'dan isteyerek feragat etmek niyetinde de değildir. Rakibi Fransa'da Mısır'ın edepsiz aşığı İngilizlerle mücadelesinden memnun bir şekilde

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, TTT Yay. Ankara 1983, s. 185-186.

beklemektedir. Osmanlı Sultanına gelince; kızını, bu aşıklara kaptırmayı hatırlından geçirmeye bile tenezzül etmemektedir. Dolayısıyla Fransa, İngiltere ve diğer aşıkların yapacağı en iyi şey Mısır'ı ve Osmanlı Devleti'ni rahat bırakmalarıdır.

Selim Hamevî ve El Fellah Gazetesi

El Fellah gazetesinin imtiyaz sahibi ve yazarı olan Selim Hamevî'nin hayatı ile ilgili bir bilgi bulamadık. Ancak adından aslen Hama'lı olduğu anlaşılmaktadır. Hamevî, takrîrden dolayı kendisinin terfisi için padişahın isteği üzerine evrak müdürü Baki Bey ile görüşmüştür. Bu görüşmeden bir sonuç alamayınca 27 Eylül 1308 (10.10.1892) tarihinde doğrudan padişaha bir arzuhal sunmuştur. Burada Osmanlı'ya çok büyük hizmetleri olduğunu, padişahın irade buyurduğu halde terfisinin yapılmadığını belirtip bunun yapılmasını istemektedir³. Hamevî fedakârlığına karşılık terfisinin yapılmaması durumunda Mısır'a üzgün olarak döneceğini, bunun da sadece kendisini değil, Mısır Müslümanlarını da üzeceğini belirtmektedir. Bu bize Hamevî'nin padişahla doğrudan irtibatlı olduğunu göstermekle kalmayıp aynı zamanda Padişah'ın, hükümeti devre dışı bırakarak Mısır meselesini kendi inisiyatifine aldığı görüşünü de desteklemektedir. Hamevî, bu arzının karşılığını almış ve kendisine Beyrut emvalinden ödenmek üzere maaş bağlanmıştır. Bilahare paşalık unvanıyla taltif edilmiştir⁴.

Osmanlı Devleti yanlısı bir politika izleyen gazete, doğrudan padişah tarafından destek görmekle birlikte zaman zaman cezalandırılmaktan da kurtulamamıştır. 15.03.1893 (26.Ş.1310)'te Osmanlı Posta Teşkilatının intizamsızlığı hakkındaki bir yazıdan dolayı gazetenin cezalandırılması isteği uygun bulunmuştur⁵. Yine yayınlanan bir makaleden ötürü gazetenin 21.10.1902 (19. Recep 1320) tarihli nüshasının Osmanlı topraklarına girmesi yasaklanmıştı⁶.

Mısır'ın Coğrafi Önemi

Hamevî'ye göre Mısır için çevrilen entrikaların temelinde buranın coğrafi konumu ile tabîî kaynakları yatmaktadır. Hint Denizi ile Atlantik

³ BOA. İ.MTZ, nr, 0528/1526.

⁴ Selim Hamevî'ye Beyrut Vilayeti emvalinden 1312–1315 senelerine ait olmak 123.800, 1316'da 40.000 (BOA. DH.MKT., nr, 2369/21); 1318'de 40.800 kuruş havalename gönderilmiştir (BOA. DH.MKT., nr, 984/55); Yine 1320 senesinde Paşa unvanını kullanan Selim Hamevî'ye aylık 3400 kuruş tahsis edilmiştir (BOA. DH.MKT., nr, 632/10; BOA. DH. MKT, nr, 495/28).

⁵ BOA, DH. MKT, nr, 2/59.

⁶ BOA. DH. MKT, nr, 632/10.

Okyanusu arasında önemli bir ticaret güzergâhı olan Mısır, Akdeniz ve Kızıldeniz'de sahip olduğu liman ve iskeleler sayesinde hem ticarî hem de siyasî açıdan önemli bir noktadadır. Mısır şarkın kapısı, Kıbrıs da kapının anahtarıdır. Ayrıca petrol, demir, cıva, bakır, çinko, zümrüt, yakut gibi önemli madenler ile havasının ve suyun güzelliği Mısır'ı dünyanın ender yerlerinden biri yapmaktadır. Diğer taraftan Mısır, karadan ancak El-Ariş, Vadi-i Safa, El-Kasir ve Kayrdan(?) geçitleriyle girilebilecek müstahkem bir bölgedir.

Hamevî'ye Göre İngilizler

Hamevî, İngilizlerin kişilikleri hakkında bir takım tespitlerde de bulunmuştur. Buna göre İngilizler çok sabırlı, ketum ve riyakâr insanlardır. Gerçek niyetlerini herkesten saklamayı çok iyi becerirler. Rakibinin gafletini bekleyip, bekledikleri fırsat gelince fesat tohumlarını ekerek amaçlarına ulaşmaya çalışırlar. Çalışmalarının gayretlerini kendileri değilse bile çocuklarının ve torunlarının toplayacağını bilerek yüz sene sonra istifade edecekleri şeyler için bu günden gayretle çalışırlar -Çatışmaların eksik olmadığı bu günkü Ortadoğu haritasının, geçmişte İngiltere tarafından çizildiği dikkate alındığında ne kadar doğru tespit yapıldığı görülecektir-.

Diğer taraftan İngilizler kendi içlerinde ne kadar farklı düşünürse düşünsünler, milli çıkarları söz konusu olduğu zaman ulusal politikalarını uygulamaktan geri durmazlar. Yani İngiltere'deki itilaftan medet ummak pek akıllıca bir iş değildir. -İngiltere eski Başbakanı Tony Blair'in İşçi Partili olmasına rağmen Amerika ile birlikte Irak'a girmekten çekinmemesi gibi-.

Hamevî'ye göre İngilizler kendi menfaatleri söz konusu olduğu zaman her türlü zulüm ve cefayı uygulamaktan çekinmezler. İngilizler fırsatçıdır. 93 Harbini fırsat bilerek Kıbrıs'ı işgal etmeleri bunu göstermektedir.

İngiltere'nin Bölge Politikası

Hamevî, İngilizlerin Hindistan'ı ele geçirdikten itibaren öncelikli amaçlarının Hindistan yolu üzerindeki Mısır ve Sudan'ı ele geçirmek olduğunu ve bunun için zaman kollamaya başladıklarını ifade etmektedir. Başlangıçta Süveyş Kanalı'nın önemini takdir edemeyen İngilizlerin, bilahare kanal hisselerini alelacele toplamalarının altında da bu düşünce yatmaktadır. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Mısır ekonomisinin bozulması ve Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi ile meşguliyeti, İngilizlere beklediği fırsatı vermiştir. İngilizler bu bağlamda, bir taraftan Sir Blant marifetiyle Arabî Paşa'yı isyana tahrik ederken, diğer taraftan Sir Malet(?) vasıtasıyla da eski Hidiv Tevfik Paşa'yı Arabî Paşa aleyhine kışkırtmaya

başlamışlardır. Bu entrikaların bir sonucu olarak Arabî Paşa İsyanı meydana çıkmıştır.

Yine Mayıs 1882 tarihinde Mısır'da “Vakıa-i Çerâkez” adıyla bilinen bir olay meydana gelmiştir. Onu müteakip İskenderiye’de 11 Haziran 1882’de üzücü olaylar meydana gelmiştir. Hamevî bu fitnelerin de İngilizlerin eseri olduğunu, İngilizlerin kendi ikrarlarıyla ortaya çıktığını belirtmekte ve olayları ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Hamevî’ye göre Süveyş Kanalı’nın tutulması durumunda İngilizler Mısır’a giremeyeceklerdir. Haddizatında İngilizler Mısır’a ancak Süveyş Kanalı üzerindeki Tell-El-Bekir yoluyla girebilmişlerdir. İskenderiye’yi topa tutan İngilizlerin, Arabî Paşa’nın Keferü’d-Devar’da direnmesi üzerine altı ay boyunca Mısır’ın içlerine doğru girememiş olmaları bunu göstermektedir.

Hamevî, İngilizlerin vaktiyle bölgeyi ele geçirebilmek amacıyla İskenderiye’ye ve bazı Akdeniz iskelelerine kadar Esbût Demiryolundan Kınâ Beldesi mukabilinde bulunan Tahta Kasabasına, Dâferâ’dan Ezhel Vadisine ve buradan Kızıl Deniz sahilinde ve Hicaz hattının iskelesi durumunda olan Cidde mukâbilinde bulunan El-Kasîr İskelesine kadar bir hat döşemek istediklerini, ancak o zamanki Mısır Hükümetinin İngiliz şirketinin talep ettiği şartları kabul etmediğinden bu düşüncüyü gerçekleştiremediklerini yazmaktadır. Fakat daha sonraki Mısır Hükümeti - her nedense- İngilizlerin hilelerine kapılarak hattın Mısır adına inşasına izin vermiştir. Hamevî, İngilizlerin bu hattı inşasındaki amaçlarını şöyle sıralamaktadır:

1-El-Kasîr Beldesi Cidde’nin mukabilinde bulunmaktadır. Burası askerî açıdan önemli bir konumun yanı sıra ekonomik açıdan da önemli bir noktadır. Zira Trablusgarp, Tunus, Cezayir’den karayolu ve Osmanlı Avrupa’sından denizyolu ile gelen Müslüman hacı adayları bu demir yolunu tercih edeceklerdir. Bu durumda, İngiltere siyasi menfaatten başka ekonomik açıdan da büyük kâr elde edecektir.

2-İngiliz savaş gemileri geçiş sırasında kanalın geçiş şartlarına uymak zorunda iken, bu demir yolunun inşasıyla birlikte hem bu geçiş şartlarına tabi olmayacak hem de ekonomik olarak büyük masraflardan tasarruf edecektir.

3-Bu hat sayesinde El-Kasîr mevkiini tahkim ederek askerî mühimmat için büyük bir depo meydana getirip, Bâb El-Mandeb ve Aden bölgeleri gibi askerî bölge meydana getirilecektir. Böylece bir taraftan El-Kasîr’ın mukabilinde ve diğer taraftan Süveyş Kanalıyla El-Akabe’nin yukarı

kısımında Hicaz ve Yemen arasında gayet önemli bir mevkide bulunan Cidde'yi işgal ve yakın zamanda Kâmran Adasıyla Aden'in yukarısında bulunan bölgeyi ele geçirerek işgal üssü yapacaktır.

Hamevî'ye göre, İngiliz Hükümeti, bir taraftan diğer Hristiyan hükümetlerin muhalefetini kırmak ve Hristiyan kamuoylarının desteğini almak için Hristiyanlığı yaymak amacıyla bölge dillerine tercüme edilmiş birçok İncil ve Protestanlık ile ilgili kitap dağıtıp bölgeye müdahale edeceği şayiasını yayarken, diğer taraftan da Hint ve Arap Müslümanlarına İslam'ı ve Halifeliği gerçek sahiplerine vermek için çalıştığı propagandasını yapmaktadır.

İngilizler bölgeye müdahalenin gerekli olduğunu kanıtlamak için dünyada mevcut bulunan 180 milyon Müslüman'ın büyük kısmına yani 53 milyonuna hakim olduğunu, bunlardan hacca gidenlerin bütün servetlerini de kendileriyle beraber götürdüğünü, yine bunlardan Hicaz'da vefat edenlerin bulunduğunu, mübarek bir belde vefat ettiklerinden dolayı bunlara yabancı hükümetlerin müdahale edemediğini hilâfete dolayısıyla Osmanlı Hükümetine tabî kabul olunarak mallarının Osmanlı Hükümeti tarafından zapt ve müsadere edilmekte olduğunu iddia etmektedir. Bu durumun ise ölen Hint Müslümanlarının fakir ve yetim kalmış olan evlat ve varislerinin geçimlerini temin etmekten mahrum edeceği gerekçesiyle bu gibi olayların meydana gelmesini engellemek, diğer bir ifadeyle güya Hint hacılarının hukukunu korumak için, gerçekte ise Hint Müslümanlarını isyana teşvik ve Arapları da hilâfeti zabta haklı olduklarına inandırmak için tebaası bulunan Hint Müslümanlarından memurlar tayin etmekten geri durmamıştır. Hamevî Hicaz'ın dinî işlerine müdahale için Mısır ve Hicaz'ın hukukunu gözetmek ve İngilizlerin bölgeye müdahalesini engelleyen anlaşma ve sözleşmeleri hükümsüz bırakmanın nihai arzuları olduğunu düşünmektedir.

Hamevî İngilizlerin sözde bilimsel araştırmalar ve coğrafi keşifler için Mısır ve Afrika içlerine birçok araştırma ekibi gönderdiğini, oysa bu ekiplerin gerçek amaçlarının siyasî ve ekonomik menfaat aramak olduğunu ifade etmektedir. Bu tespitler bize halkın olmasa da bazı aydınların çevrelerinde dönen dolaplardan haberdar olduğunu göstermektedir.

İngilizler ele geçirdiği sömürgelerde insanları kul görüp ezmekte ve onları koyun sürüsü gibi kullanacak kadar matbuu kılmaktadır. Bu konuda Hindistan ve Hintliler güzel bir örnektir. Zira Mısır'da İngiliz asıllı askerler silah arkadaşı bulunan ve kanını İngiltere uğruna feda eden Hintli askerin sırtına binek taşı gibi çıkararak hayvana binmektedir. Bu derece kötü davranışa

cesaret eden bir kavmin duygu ve vicdanı ile diğerleri hakkındaki düşüncelerini tahmin etmenin zor olmayacağını belirtmektedir.

Haddizatında İngilizlerin verdiği bol maaş sayesinde kendine bağladığı ve siper eylediği şahıslar, memuriyetlerinden atılmak korkusuyla istemeyerek de olsa İngilizlere hizmet etmektedir. Bununla birlikte vatana, ümmete ve millete bağlı olanlar, bir an evvel İngilizlerin Mısır'ı tahliye etmelerini isteyenler ve yabancılara hizmet etmeyi kabul etmeyen binlerce memur aç ve perişan kalıp yokluktan acınacak bir hale gelmiştir. Bunlar can güvenliklerinden yoksun, her an katledilme korkusuyla yaşamaktadırlar. Hayatta kalanlar yalnız hayvanlarını değil, hanelerinin eşyalarını, yemek bakır takımlarını ve karılarının ziynet eşyalarını velhasıl az çok kıymeti bulunan her şeylerini satmak zorunda kalmışlardır.

Mısır askerleri İngiliz kumandanların emri altındadır. Bu durum onları vatanın zararına bile olsa amirlerinin emirlerine itaate mecbur bırakmaktadır. Hamevî Napolyon Bonapart'ın İngilizler hakkında; “Küçük bir menfaatleri karşılığında emri altında bulunan askerleri kendi kardeş ve vatandaşları üzerine silahlarını boşaltmağa zorlarlar” dediğini belirtmektedir.

İngiliz işgalindeki Mısır ahalisi ismen hür, gerçekte ise köle ve esirdir. İngilizlerin adamları olan memurlar ve hükümet yalan haberlerle halkı aldatmaktadır. Bazı aydınlar ise İngilizlerin “bal içinde zehir” sunduğunun farkındadır.

Hamevî, İngiltere'nin Mısır halkını kendi tarafına çekmek için büyük gayret gösterdiğini düşünmektedir. İngilizler özellikle Mısır'ı işgal ettikten sonra buradaki Dahiliye, Hariciye, Maliye, Bayındırlık, Savunma, Eğitim ve Evkâf Nezaretleri ile Halk Sağlığı ve Karantina, Polis, Demiryolları Dâireleri ile Süveyş Kanalı ve Telgraf İdâreleri ve Nazırlar Meclisi'ni elde etmiştir. Böylece devlet daireleri İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.

İngiltere, Osmanlı Devleti taraftarı olan büyük sadık kitlenin bastırılmasından sonra Mısır halkı üzerindeki propagandalarını arttırmış ve Arap halka sadece kendilerinin sahip olduğunu, bunlara yalnızca kendilerinin sözünün geçebileceğini empoze etmeye başlamışlardır. Bu baskılar neticesinde halkın kısmî desteğini alan İngiltere, Mısır'ı boşaltması istendiğinde halkın kendilerini istediğini ileri sürerek bunu reddetmiştir.

Yazarımız sadece yabancıların yaptıklarını değil, kendi devletinin yaptığı hataları da söylemekten çekinmemiştir. Buna göre, Mısır'da Osmanlı Devleti'nin yaptığı başlıca yanlışlar şunlardır:

- Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın İngiliz destekli Mısır Başbakanı Mustafa Fehmi Paşa ve Kabinesinin azli için yaptığı müracaatın geri çevrilmesi çok olumsuz bir etki yapmıştır.

- El Akibe Nahiyesinin Mısır'a ilhakı için İngilizlerin ısrarlı istekleri yerine getirilinceye kadar Abbas Paşa'nın Hidivliğini onaylayan fermânın okunmasını ertelemeleri büyük bir yanıltır. Zira bu ertelemeyi fırsat bilen İngiliz yanlısı gazete ve dergiler İngilizlerin lehinde yayın yaparak halk üzerinde Osmanlı aleyhine olumsuz etki bırakmıştır.

- İngilizlerin Mısır yargı sistemini değiştirmelerine fırsat verilmesi.

- Mısır'da İngilizlerin amaçlarına hizmet eden bir çok Arap ve yabancı gazete ve dergi yayınlanmaktadır. İngilizlerin bu gazetelere verdikleri yardım ve destek karşılığında bunlar da kalemlerini satmışlardır. Bu gelişmeler olurken Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalması.

- Kıptiler, Mısır'da Müslümanlardan sonra gelen en büyük gruptur. İngilizler gerektiğinde kullanmak üzere bizim gafil olduğumuz Kıptileri elde etmek için çalışmaktadır. Bu konuda birçok makale ve kitap yayınlamışlardır. Kıptilerin önemli isimlerinden birisi de torununu yakından tanıdığımız BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin dedesi olan Adliye Nazırı Vekili Butros Gali Paşa'dır. Bu zat adliyede çalışan Kıpti sayısını sürekli arttırmaktadır. Ayrıca kendisine bağlı olan Evkaf Dairesine bağlı vakıflara ait gelirler için bir maliye meclisi oluşturmuştur. Bu meclis eliyle kilise, manastır vs. yerlere para aktarmaktadır. Yine bu gelişmelere kayıtsız kalınmaktadır.

- Hamevî, sadece siyâsi olaylar hakkında tespitlerde bulunmamış ve daha o günlerde bölge dilleri olan Türkçe ve Arapça'ya İngilizce'nin nüfuzunu ve bunun doğuracağı olumsuzlukları da ortaya koymuştur. Hamevî'ye göre vatan ve devletin dilleri olan Arapça ve Türkçe unutturularak, milli çıkar ve gerçek servet kaybedilmektedir. Bu halin devam etmesi durumunda ticaret, zanaat ve ziraatın da zorla ele geçirilerek halkın mahvolacağı, sefil hizmetkârlıktan başka ellerinde bir geçim kaynağı kalmayacağını düşünmektedir. İngilizler Mısır'ı boşaltmadıkça Mısır için İngilizce, konuşulmasının dışında ne ilme, ne hürriyete, ve ne de ticaret, ziraat ve servet edinmeye yarayacaktır.

- Hamevî, İngilizlerin Mısır'da amaçlarına ulaşabilmek ve kamuoyunu kendi lehlerine çevirebilmek için İngiliz hayranlığı uyandıracak birçok Arapça ve diğer Avrupa dillerinde yayın yapan dergi ve gazetelere de maddi yardımda bulunmaktadır. Hamevî, yazarların aldıkları para karşılığında

kalemlerini bunlara sattıklarını düşünmektedir. Oysa İngilizlerin Mısır gazetecilerine verdikleri sözde yardım paraları gerçekte kendi paraları olmayıp yine Mısır'daki “Masarif-i Serriye” adıyla her bakanlığa ait ödenekten alınan paralardan oluşmaktadır.

Hamevî, Mısır gazetelerini Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti taraftarı olmak üzere üçe ayırmaktadır. Bunlardan ikisinin dışardan yardım aldıklarından güçlü olarak taraftarlarını hızla çoğalttığı, “Fırka-i Sadıka” olarak adlandırılan ve Osmanlı Devleti taraftarı olan üçüncü grubun yalnızca El Fellah Ceridesi ile yayın yaptığını ve büyük işler başardığını ifade etmektedir.

Hamevî, Mısır ahalisinin bütün gazeteleri okuduğunu ve onlardan etkilendiğini ifade ettikten sonra, İngiliz politikalarını sonuçsuz bırakmak için Mısır halkının Osmanlı Devleti ile olan ilgi ve alakalarının geliştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hamevî, halkın saltanatla olan alakasının güçlendirilmesi durumunda İngilizlere olan ilgilerinin azalacağını, İngiliz nüfuzunun kırılarak Mısır'ın tahliyesinin kolaylaşacağını düşünmektedir.

Arap Halka Yönelik İngiliz Propagandaları

Hamevî'ye göre bölge Arapları, diğer bedevî Araplar gibi iyi kalpli ve sadedil insanlar olmakla birlikte kendilerini dinî açıdan selahiyetdâr, enaniyet sahibi ve gururlu insanlar olarak görmektedirler. Ancak yerleşik hayattan uzak olduklarından, çağın getirdiklerinden istifade edemedikleri gibi Avrupalıların hile ve oyunlarından da haberdar değildirler. Bölge Araplarının, Arap halkını vahşi olarak niteleyen İngilizlerin Türk düşmanlığının yanı sıra “İslamın Arapça nüzul ettiği, Hz. Peygarber ve Hulafa-i Raşidin'in yine Arap olduğu, bundan dolayı Arapların hilafete herkesten daha hak sahibi bulundukları gibi propagandalarının altında yatan nifakı göremediklerini düşünmektedir. Yine Arapların İngilizlere körü körüne inandıklarını, oysa bu sözlerin “semm-i tahtü'd-desem” (yağ altında zehir) olduğunu idrak edemeyerek, Yemen'de olduğu gibi İngilizlerin nüfuzu altına girdikleri kanaatindedir.

İngilizler, Mısır'ın istilasına dinî kaygılarla karşı çıkan Müslümanları yatıştırmak için de “Nasıl ki, Hıristiyanlığın merkezi olan Bâb El Mukaddes'in anahtarının Müslümanların elinde olmasında bir sakınca yoksa, İslam'ın merkezi olan Hicaz'ın kapısı durumundaki Mısır'ın da İngilizlerin elinde olmasında bir sakınca olmayacağı” propagandasını yapmaktadırlar. Bu şekilde bir taraftan Araplar isyana teşvik edilmekte, diğer taraftan onları yatıştırmak bahanesiyle İngiltere'yi bölgeye müdahaleden men eden anlaşmanın hükümsüz kalmasını sağlamaktadırlar.

Eğer Osmanlı Devleti bir tedbir almazsa, İngilizler, Hicâz Araplarının ileri gelenlerini Hilâfet hakkı iddiasıyla tahrikten ve Hicâz taraflarında Hint Müslümanlarının hukûkunu koruma perdesi altında çeşitli hilelerle Akdeniz'deki Cebelitarık, Malta, Kıbrıs ve Süveyş Kanalı gibi önemli noktaların yanı sıra Mısır'ı da istiladan geri durmayacaktır. Nitekim, İngilizlerin teşvik ve tahrikiyle Yemenliler, Tarafa (?) Vadisinde toplanmaya ve adamlarına Martin silahlar dağıtmaya başlamışlardır. Halbuki; Müslümanların bütün ihtilafları bir tarafa bırakıp dil ve ırk farkı gözetmeksizin birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmeleri gerekmektedir.

Bu İngiliz oyunları karşısında Osmanlı memurları da bir şeyler yapmaya çalışmaktadır. 22.10.1887 tarihinde İngilizlerin en sadık adamı Adem El Somalî adlı şahıs Emir'in ve İngilizlerin arzusu ile Cidde Liman başkanlığına atanmıştır. Bu durumdan endişe eden Şab Denizi (Kızıl Deniz) Kumandanı Hacı Ali Bey bu kişiyi görevden aldırarak, İngilizlerin Cidde üzerindeki etkinliğini kırmıştır.

Yine Vali Safvet Paşa Hicâz'ın Yemen hudûdunda bir istihkâm inşa etmek istemişse de İngiltere'nin Mısır Ordusu Komutanı Kitchner Paşa (Ömer Nasıf)'nın evinde "Ömer El-Kâf", "Hüsn Cevher", "Adem El-Somali" ve İngiltere Konsolosu'nun tercümanı "Yusuf El-Kuddusî" ile birlikte bir meclis toplanmış ve İngilizlerin oyuncağı olan Emir çağırılarak kendisinden Safvet Paşa'nın isteğine muhalefet etmesi ve zorluk çıkarması istenmiştir. Böylece Safvet Paşa bu istihkâmın inşasından vazgeçirilmiştir. İngilizler bu tavırlarıyla aslında gerçek niyetlerinin Mısır'ın istiklalini sağlamak değil, buraya yerleşmek olduğu ortaya koymuşlardır.

Hamevî, Yahudi asıllı Protestan Alman vatandaşı ancak İngiliz yanlısı Friedman adlı bir şahsın İngilizlerin teşvik ve parasıyla İngilizlere Arabistan'a yol açmak maksadıyla Kızıl Deniz sahilinde ve El-Akabe ile El-Yenbi' (veya Yetbi') mevkileri arasında bir müstakil hükümet kurmaya çalıştığı tespitinde bulunmaktadır. -Bu çalışmaların sonucunun İsrail Devletine gideceğini diğer Arap aydın ve emirlerinin görememiş olması çok üzücüdür.-

Hamevî, Britanya adasından gelip ülkeyi ele geçirmeye çalışanlara karşı durmanın merkezi hükümetin görevi olduğunu da hatırlatmaktadır.

Sonuç

El-Fellah gazetesi sahibi ve yazarı Selim Hamevî tarafından 1892'de II. Abdülhamit'e sunulan takrîr, Arap siyasî gazeteciliğinde geçen 25 yılı aşkın birikim ile duyulan ve şahit olunan olaylardan oluşmaktadır. Bu takrîr,

dönemin gizli kalmış birçok olayına ışık tutmaktadır. Özellikle Mısır'da meydana gelen Arabî Paşa İsyanı, "Vak'a-i Çerakise" ile "11 Haziran 1882 İskenderiye Olayları"nın arkasındaki güç/güçler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Hamevî'ye göre bu güç İngiltere'dir. Avrupa'dan Hindistan'a giden en kısa ve güvenli yol olan Süveyş Kanalı, Mısır üzerinde oynanan oyunların başlıca nedeni olarak görülmektedir. Bu da düşünülen büyük projelerin, gelecekte doğuracağı sonuçlarının da dikkate alınarak gerçekleştirilmesi zorunluluğunu ortaya koymaktadır.

İngilizler, Mısır'da İngiliz hayranlığı uyandırarak kamuoyunu kendi lehlerine çevirebilmek için Arapça ve diğer Avrupa dillerinde birçok dergi ve gazetelere maddi yardımda bulunmaktadır. Yani İngilizler basını kamuoyu oluşturmadaki gücünden gereği gibi istifade etmesini bilmişlerdir. Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti taraftarı olarak üçe ayrılan Mısır gazeteleri, aynı zamanda dönemin fikrî ve siyâsî bölünmüşlüğü de ortaya koymaktadır. Bunlarda en zayıf olan, Osmanlı taraftarı gazetelerdir.

Hamevî'ye göre İngilizler kendilerine en çok hizmet edecek olan kişileri memur olarak atamıştır. Ekonomik zorluklar karşısında başka çare bulamayan Mısır halkı da İngilizlerin emri altına girmiştir. Böylece halk, kıtlık ve yoksulluk karşısında nispeten daha rahat olan memurluk için kendi insanına silah sıkmayı dahi göze alır hale gelmiştir.

Hamevî, İngiliz politikalarını sonuçsuz bırakmak için bir takım önerilerde de bulunmuştur. Buna göre Mısır halkının Osmanlı Devleti ile olan ilgi ve alakalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Halkın saltanatla olan bağının güçlendirilmesi durumunda İngilizlere olan ilgi azalacak, İngiliz nüfûzu kırılarak Mısır'ın tahliyesi kolaylaşacaktır.

II. Abdülhamit'in İngilizler hakkındaki fikirleri ile Hamevî'nin İngilizler hakkındaki tespitlerinin örtüşmesi dikkat çekmektedir. Bu da Abdülhamit'in İngilizler hakkındaki görüşlerinin oluşmasında bu ve benzeri raporların rolü olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Takrîrde sadece siyâsî olaylar hakkında tespitlerde bulunulmamış, bölge dilleri olan Türkçe ve Arapça'ya İngilizce'nin nüfûzu ve bunun doğuracağı olumsuzluklar hakkında dikkat çekici tespitlerde bulunulmuştur.

1892'de Mısır ve İngilizler hakkında yapılan değerlendirme ve tespitler ile bugün Amerika ve Irak hakkında yapılan mütalaaların benzerliği dikkat çekicidir. O gün Mısır'ın Osmanlı egemenliğinden çıkmasını sağlayan güç/güçler, bugün kendi menfaatine hizmet edecek yeni haritaların peşindedir. O gücün/güçlerin tarihi fonksiyonunun bilinip gereği gibi

değerlendirilmemesi durumunda gelecekte çok ürkütücü olaylarla karşılaşılacağı muhakkaktır.

“HALİFE-İ RABBÜ'L-ÂLEMİN VE DÜRR-Ü YEKTÂ-YI SELÂTİN EMİRÜ'L-MÜ'MİNİN VELÎ Nİ'MET BÎ-Nİ'METİMİZ PADİŞÂHIMIZ EFENDİMİZ ES-SULTÂN İBNÜ'S-SULTÂNÜ'S-SULTÂNÜ'L-GAZİ ABDÜLHAMİD HAN HAZRETLERİNİN ATEBE-İ FELEK MERTEBE-İ ŞÂHÂNELERİNE”⁷

Mısır'da Neşr Olunan El Fellah Gazetesi'nin Sahibi Selim Hamevî Kulları Tarafından Takdim Kılınan Mısır'ın Ahvâl-ı Siyâsiyesine Dâir Takrîrin Tercümesidir.

Sene 1308

Cenâb-ı yezdân bî-zevâl ve hüdâ-yı teâlâ hazretleri padişah fârûk-câh ve şehin-şâh muâdelet-penâh masdâr-ı merâhim ve menşe'-i mefâhir ve mekârim sebab-i iftihâr cihânyân ve mağbût-ı mülûk ve âlemyân Sultânü'l-berreyn ve hâkanü'l- bahreyn es-sultân ibnü's-sultân es-sultânü'l gâzî Abdülhamid Han padişahımız efendimiz hazretlerini ile'l-ebed taht-ı maâlî baht-ı mülûkânelerinde pâ-y-dâr ve vücûd-ı bihbûd-ı mukaddeslerini mahfûz ve umûr ve âfiyet iclâl ve şevket hazret-i hilâfet-penâhiyeyi müzdâd ve himmet-i hâne-i kalb-i hümayûnlarını envâ-i sürûr ve safâ ile âbâd ve meşhûn ve memâlik-i mahrûsetü'l-mâlik-i şâhânelerini her dürlü belâyâdan ve tecâvüz-i ecânib ü a'dâdan masûn ve makâsıd-ı mukaddese-i hümayûnlarını makrûn-ı muvaffakiyet buyursun. Âmin.

Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin bundan akdem dûçar olmuş olduğu envâ-i mesâib ve felâketlerin mahv ü izâlesiyle müsâvî ahvâline çâre-sâz olmak için muhsin-i ni'met-i bî-gâyet-i rabbâniye vakt-ı uzma-yı samedâniye olan cülûs-ı me'nûs cenâb-ı tâcidârîlerinin tarihinden biri yevmen fe-yevmen tecellî-sâz ayn-ı iftihâr ve şükrân oluna gelmekde bulunan âsâr-ı mükemmeliyet ve intizâm ve ıslahât-ı mülûkâne ve efkâr-ı teb'a perverâne-i hümayûnları müceb-i şâdmânî yâr ü müsebbib-i endişe hâdd ü ağyâr olarak hadd ü hesâba dâhil olamayacak sûretde ân-be-ân tezâyüd itmekde bulunduğu manzûr-ı cesim mahmedet ve ubûdiyetimiz olduğu cihetle te'diye-i farz-ı ubûdiyet-i kem-terânemi ve devlet-i ebed müddet hakkında min-kadîm'üz-zaman ebâ-en-cedd matbû' ve mecbûl bulunmuş olduğum hulûs-ı niyet ve safâ-yı taviyyet çakerânemi arz itmek maksad-ı hâlisânesiyle mukırr-ı müceddid-i Osmâniyân ve merci' mülûk-ı âlemyân olan merkez hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiye'de fırsat-ı vücûd müddet-i

⁷ BOA. Y. EE, nr, 56/11.

bi'l-istifâde muttasıf olduğum ubûdiyyet ve ihlâs-ı âbidâneme ve Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye'ye taallûk-ı şedîdeme bir delil olmak üzere Memâlik-i Devlet-i Âliye'nin eczâ-yı mütemmesinden olan aktâr-ı Mısriyye hakkında ba'zı ma'lûmât-ı mühimme-i çâkerâneyi hâkpây-ı meâlî ihtivâ-yı şâhanelerine arz etmeğe cesâret eylerim.

İş bu ma'lûmât-ı nâçizânem min gayr-i hadd cerâid-i siyâsiye-i Arabiyyeyi tahrîr ile siyâset erbâbıyla iştigal itmekle masrûf olan yirmi beş seneyi mütecâviz müddetin mahsûlü ve tecrübe-i tavîlenin bir semeresi olmakla berâber bi-'z-zât mesmû' ve meşhûd-ı kemterânem bulunan havâdis ve şuûnât-ı müessife-i Mısriyye ve Mısır'ın vâsıl olduğu ahvâl-i esef-i iştimâli ve ânı ihtilâl iden İngilizlerin menâfi'-i Devlet-i Âliyye'ye münâfi olan makâsıd-ı riyâkârâne ve nevâyâ-yı hodirîstâneleri hakkında mütalaât-ı müdekkikadan ilerü gelmiş ve niyet-i hâlis-i Osmaniyeden sudûr itmiş bulunduğundan sahîh nazarıyla bakılmağla meşmûl iltifât-ı cihân der-hân velî ni'meti bî-ni'metimiz buyrulmak istirhâmına kesb-i cür'et eder ve kemâfi's-sâbık bundan böyle dahi Devlet-i Âliyye'ye cân-siperâne bir sûret-i fedâkerânede hizmet edeceğimi arz eylerim. Ol-bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân şevket-i bî-pâyân padişahımız efendimiz hazretlerininindir. Bu bâbda arzına cesâret olunan mevâd ;

Evvelen Mısır kıt'asını işgale İngilizleri sevk ve icbâr iden Mısır'ın mevkî-i coğrafi ve tabiîyyesi,

Sâniyen İngilizlerin kıt'a-i mezkûreyi keyfiyet-i işgalleri ve işgalinden maksatları,

Sâlisen İngilizlerin kıt'a-i mezkûreyi işgal edinceye kadar olan keyfiyyet tasarruflarıyla şimdiki hâlde memâlikî sûret-i tasarruf ve idârelerini bi'l-mukâyese Mısır'dan def'i ve inhila'ları hakkında olan efkâr ve temâyulât

Rabien işgalden mukkaddem Mısır'ın ve ahâlîsinin ahvâl-i dâhiliyesi ve işgalden sonra memâlikin vâsıl olduğu ahvâl ve Mısır'ı işgal için çevirdikleri entrikalardan ve bu gibi mesâil-i mühimme ve mübâhis-i cedîdeye dâir ebhâs ve mütâlââtdan ibaret olacaktır. İş bu mübâhis ber-vech-i zîr tedvîn kılınan ebvâbda zikr ve cem' olunmuştur. Şöyle ki

- 1- Mümeyyizât-ı Mısır ya'ni Mısır'ın ahvâl-i coğrafya ve tabiîyesi
- 2- İngiltere Devleti'nin Memâlik-i Mahrûsâ-i Osmanîye hakkındaki efkâr ve nevâyâ-yı fâsidesinin beyân ve isbâtı
- 3- Mısır'ın işgale ve daha doğrusu iğtiyâle İngilizlerin ihtiyâli

4- Mısır'ın ahvâl-ı hâzırası

5- El-Hatime

Ve min Allahî't-tevfîk.

Mümeyyizât-I Mısır Ya'ni Mısır'ın Ahvâl-İ Coğrafya ve Tabiîyyesi

Dekâyık-ı âgâh ve ma'ârif-penâh olan padişahımız efendimiz hazretlerinin malûm-ı şahâneleri olduğu vech üzere bilâd-ı mübâreke-i Mısriye'nin cihânın şark ve garbiyesiyle Bahr-i Sefîd ve Şâb Denizi arasında vâkî olub aksâm-ı âlemin güzergâh-ı ticareti bulunan Bahr-i Muhît-i Hindî ile Atlantiği meyânında bir memerr hükmünde bulunması ve Bahr-i Sefîd ile Bahr-i Ahmer'in sevâhili üzerinde bir hayli liman ve iskelelere mâlik olması hasebiyle kürre-i zeminin hâvî bulunduğu nukât-ı ticâriye ve siyâsiyenin en ehemmiyetlisi ve belki aksâm-ı âlemin mihver-i ticareti oldukdan maâda Avrupa'nın Hindistan ve Arabistan râhı ve güzergâhı olduğu gibi mevcûd olan ve mahalleri nezd-i bendigânemce ma'rûf ve İngilizler tarafından lügâtiyye-i mektûm bulunan petrol, demir, civa, bakır, çimento, zümrüt, yakut ve litografya taşları gibi maden-i mühimmeye ve servet-i tabiîyyeye mâlik olması ve âb ü hevâsının letâfet ve i'tidâl-i fevkalâdesi ve toprağının havâss-ı acîbe-i ebnâniyyesi Mısır'ın gerek ticareten ve gerek serveten dünyada bir nokta-i mühimme makamında sayılmasını îcâb eder. Bundan maâda Mısır kıt'asının âlem-i kadîminin nokta-i merkeziyesinde bulunması cihetiyle anı istilâ ve teshîrâtdan devletin kuvva-yı berriye ve bahriyesinin kavî ve şanlı olmasını istilzâm ittikten maâda Kambiz'in⁸ Mısır'a dâhil olduğu El-Arîş tarîkinin ve Habeşîler'in sülûk eyledikleri Vâdi-i Sâfâ memerr ve Er-Raât'ın (?) mürûr eyledikleri tarîk El-Kasîr râhının ve Muizzeddînillah El-Fâtîmî'nin ubûr eylediği El- Kayrdân güzergâhının dâhil ve meâbirini-ki bu yollardan başka bir tarîkden Mısır'a duhûl mümkün olamadığından medâhil-i mezkûre nukat ve mevâkî-i lâzimedeki sûret-i mükemmelede tahkîm ve terhîn kılındığı takdirde hatt-ı Mısriye'nin istilâsı bi'l-cümle a'dâya mahal ender mahal olur- hâvî bulunması Mısır'ın harben dâhi haiz olduğu derece-i ehemmiyetini imâ eder. İngilizlerin Mısır'a dâhil oldukları medhal Tell El-Bekîr'e gelince bunun ehemmiyeti kanal ile kâim bulunduğu cihetle İskenderiye'yi topa tuttuklarını müteâkib derûn-ı memâlike Arâbî Paşa tarafından zabt ve tahkîm kılınan Keferü'd-Devâr mevkiinde geçemeyüb İskenderiye'de 6 ay kadar tevkîf itmeğe mecbûr olduklarından nâşî kanal-ı mezkûr muhâfaza kılınsa ve ba'zıları tarafından

⁸ MÖ 525-521 yıllarında Mısır'a hükmeden İran Hükümdarı Kambizes olmalı.

tarîk-i duhûl kendilerine temhîd kılınmamış olsa idi İngilizlerin Mısır'a duhûlü umûr-ı müstehîleden add olunabilirdi.

İngiltere Devleti'nin Memâlik-İ Mahrûse-İ Osmaniye Hakkındaki Efkâr Ve Nevâya- yı Fâsidesinin- Beyân Ve İsbâtı

İngiltere Devleti'nin öteden beri düstûr'ül-amel ittihâz eylediği siyâset ve amelîne ve efkâr ve gayât ve makâsıt-ı bâtinîyyesine ve tarîh-i sâbık ve ahvâl-i hâzırasına vâkıf olanlarca ma'lûmdur ki, devlet-i mezkûre öteden beri ve ale'l-husûs Hindistan kıt'a-yı cesîmesini istila eylediği zamandan îtibaren Afrika kıt'ası'nda Sudan ve Mısır-ı Ülyâ gibi maâdini kesîr ve servet-i tabîyyesi mebzûl ve ahalisi sâde-dil veya kendi tâbirlerince vahşî ve cahil olan yerleri ve Şâb Denizi sevâhili gibi Hindistan tariki üzerinde hâiz-i nisâb-ı ehemmiyeti olan mevahîf zabt ve istimlâk ile müstemerre ihdas ve teşkîl idüb hatt-ı Mısıriyye üzerine best-i cenâh-ı nüfûz ve satvet veyahûd kat'ıyyen istilâ eyledikten sonra âtîde zikr ve der-meyân olunacak vesâil ve esbâbı bil-isti'mâl Arabistan kıt'asını teshir ve Hindistan ahâlî-yi Müslimesi'nin makâm-ı ikdâs-ı hilâfede olan taallûk ve irtibâtlarını ihlâl ve kat'idecek sûrette Arabistan'da icrâ-yı siyâset ve daha doğrusu tervîc-i müfsidet ile bu sayede siz ve sizin -ki ancak Mısır'ı zabt ve te'min eyledikten sonra şarkı fethedebilmiştir- sülûk eylediği tariki tutub ya'ni Mısır kıt'ası'nı ba'del-istilâ bilâ muâriz şark üzerine yürüyüb hükûmrân olmak iktizâ-yı amellerinden bulunmuştur. Süveyş Kanalı'nın küşâdından evvel kanal-ı mezkûrun imkâniyet-i küşâdını İngiltere Devleti tasavvur edemediğinden iş bu meşruû mühimme iştirâk itmemiş ise de kanal Fransızlar'dan para ve ikdâmlarıyla hâzır ve itmâm kılınması üzerine bu bâbda iştirâk etmediğine pişman ve nâdim olarak kendisinin iş bu Mısır'ı istilâ hevesi derece-i kusvâya gelmiş ve benâberîn telâffî-i mesâfât itmek üzere mezkûr kanalda hak kazanmak ve idâresinde nâfizü'l-kelim olmağla inde'l-lüzûm ânı elde itmek ve tenfîz-i mesâribinde kullanmak için Hükûmet-i Mısıriyye'ye ait olan eshâmı -ki kanalın nisf-ı eshâmına yakındır- iştirâ' itmiş ve bu maddenin esasıyla kendisine rakîb ve muâriz çıkmamak maksadıyla iş bu eshâmın esmânını parlamentoda müzekere edilmeksizin kraliçe ve vükelânın kararıyla serîan sarf itmiştir. Bundan maâda İngiltere'den ba'zı erbâb-ı siyâsete neşr-i din perdesi altına girerek daha bin elbisesini iktisâ' ve *İncil-i Şerîf Misyoner Şirketi* nâmı tahtında ihtifâ' ve *İncil-i Şerîf Afrika ve Asya akvâm-ı muhtelifesinin lisânlarına tercüme idüb* Protestanlığı neşr ve ta'mîm itmek bahânesiyle mahallât-ı mezkûre'nin tâ içlerine kadar dühûl ve ilkâ-yı fesâdıyla meârib ve makâsıt-ı siyâsiyelerini tervîc itmekde bulundukları gibi revş-i ahvâle dikkat edildiği hâlde kezâlik erbâb-ı siyâsetden hey'et-i ilmiye hey'et-i kâşife me'mûrlarıyla zâhiri ilmî

ve dinî ve batınî siyâsî olan türlü türlü cemâât teşkil iderek Mısır ve Afrika üzerine sevk ve irsâl eyledikleri görülür. Cemâât-i mezkûre iş bu bürka' altında mahfî bununla mekâsıt-ı menfaat cû'yânelerinin husûlü ve erbâb-ı siyâsetin bu bahâneleriyle bilâd-ı mezkûrenin umûr-ı idâresine müdâhale için esbâb ü vesâil ve daha doğrusu hîl ve desâis-i lâzımeyle nehy ile mürûr-ı zaman ve temâdî-i evkat ile fırsat-ı matlûbenin sünûhu takdirinde meydâna çıkub icrâ-yı iktidâr ve nevâl-i merâm için vaz' ve temhîd eylediği iş bu planlardan istifâde etmek istedikleri lede'l-teemmül ve'l-mülâhaza hüveydâ olur vaktiyle İngilizlerin teşebbüs idüb muvaffak olamadıkları ve şimdiki hâlde ba'zı vesâiti isti'mâl iderek maksada nâil oldukları desâis ve hîl-i dâhiyâneleri cümlesinden olarak Hidiv-i Esbâk İsmail Paşa zamanında İngilizlerin İskenderiye'ye ve ba'zı esâkil-i bahriyeye kadar mumtedd olan Asyut demiryolundan Kınâ beldesi mukabilinde bulunan Tahta Kasabası'na Dâferâ'dan Ezhel Vadisi'ne ve bundan Asya'nın Şâb Denizi sahilinde ve El-Hicaz hatt-ı mübarekesi'nin iskelesi makamında olan Cidde mukâbilinde kâin El-Kasîr iskelesine kadar ba'zı ademler vâsıtasıyla bir hat temdîd etmek istedilerse de Hükûmet-i Mısıriyye ol-vakit İngiliz Kumpanyası'nın talep eylediği şerâiti kabul etmediğinden bu fikir meydân-ı vücûda çıkamamıştır hâlbuki maâ-teessüf Hükûmet-i Mısıriyye her neden ise İngilizlerin hilelerine kapılarak muahhâran tarîk-i mezkûru Mısır nâmına inşâya bede' eylemiştir iş bu hattı temdîdden İngilizlerin mekâsıdı:

Evvelâ: El-Kasîr Beldesi Cidde'nin mukâbilinde bulunmakla berâber fenn-i harb nokta-i nazarında Şâb Denizi sevâhilindeki mevâkiî ve nukat-ı mühimmeden ma'dûd olmağla ve çünkü ifâ-yı farîzâyı hiç itmek üzere Memâlik-i Osmaniye'nin Avrupa kısmında ve Trablusgarb Vilâyetiyle Tunus ve El-Cezâyir taraflarından vürûd idecek olan hüccâcın zehâb ve avdetlerinden Süveyş Kanalı yolundan kısalığı hasebiyle mezkûr demiryolunu tercih idecekleri bedihî bulunduğundan iş bu demiryolu inşâ kılındığı hâlde İngiltere bundan dolayı menfaat-ı siyâsiyeden başka menâfî-i mâliye ve dîniyece pek çok müstefîd olacaktır.

Sâniyen: İngilizlerin sefâin-i harbiyesi gerek zehâben ve gerek iyâben asker ve a'lât ve edevât-ı harbiye hâsıl olduğu hâlde kanalın nizâmına tâbi' olmak mecbûriyetinde bulunacağından ve hâlbuki mezkûr demiryolu temdîd kılındığı takdirde hem külfet-i mezkûreden vâreste kalacak ve hem de mesârif ü nakdiyatça külliyyetli meblağı idâre ve tasarruf edebilecektir.

Sâlisen: Bâlâda arz kılındığı vecihle mezkûr şimendifer vâsıtasıyla El-Kasîr mevkiîni istikâmât ile terhîn idüb ve mühimmât-ı askeriye için bir

depo-yı azîm yapıp ânı Bâb El-Mandeb⁹ ve Aden mevkileri gibi bir nokta-i harbiye haline ifrâğ eyledikten sonra ânın vâsıtasıyla bir cihetden El-Kasîr'ın mukabilinde ve diğer cihetden Süveyş Kanalıyla El-Akabe'nin meyânında ve cihet-i uhrâdan Hicaz ve Yemen kıt'aları arasında gayet mühim bir mevkide bulunan Cidde Beldesi'ni istilâ ve yakın vakitlerde Kâmran Adasıyla Aden'in fevkinde bulunan havâlisini bî-gayr-i hakk hemen zabt ettikleri gibi belde-i mezkûre teshîr itmekle ânı Arabistan'da icrâ-yı müfsidin için merkez ittihâz eylemektir bu faslın nihâyetinde arz ve beyân kılınacağı vecihle

Rabî'an: Mesâil-i siyâsiyeye ve umûr-ı dakîkaya ve İngilizlerin hîl ve hud'alarına akılları ermeyen Arablara kendilerinin ya'ni Arabların hakk-ı akdes-i hilâfete herkesden ehakk oldukları fikri gibi efkârı vâsıtasıyla isyâna teşvik ittikten sonra İngiltere Devleti anları teskîn bahânesiyle müdâhale eder ve kendisinin oralarda her türlü müdâhalâtını men' iden muâhedâtın ilgâsına kıyâm eyler ve müdâhalesinin elzem olduğunu isbât için kürre-i râhda bulunan 180 milyon nüfusa balığ olan Ehl-i İslâm'ın kısm-ı azîmine ya'ni 53 milyona mâlik olduğunu beyân eder ve kendi iddiâ'larınca bunlardan Hacc-ı Şerîfe gidenler bütün vârislerini kendileriyle berâber istishâb itmekde oldukları sebebiyle bunlardan Diyâr-ı Hicâziye'de vefât iden bulunduğu hâlde hükûmât-ı ecnebiyenin müdâhale edemeyeceği bir arz-ı mübârekede vefât ittiklerinden nâşî hilâfet-i mukaddeseye ve Saltanat-ı Seniyye'ye tâbi-i i'tibâr olunarak anların emr-i âlî Hükûmet-i Osmaniye tarafından zabt ve müsâdere edilmekde bulunduğu ityân ediyorlar ve bu hâl ise müteveffâyân-ı Hindüyû'nun fakîr ve yetim kalmış olan evlâd ve vârislerini esbâb-ı mâişetden mahrûm edeceği iddiâ-yı kâzibeyle gûyâ bu gibi vukuâtın hudûsuna meydân vermemek ya'ni Hüccâc-ı Hindiye'nin hukûkunu muhâfaza için ve hakîkât-i hâlde zihinlerinde kurdukları fikr-i sakîmi tervîc ya'ni anları isyâna teşvik ve hakk-ı akdes hilâfeti hâşâ zabta haklı olduklarını Arablara inandırmak için teb'ası bulunan Hindüyûn-ı İslâmiye'den me'mûrîn-i mahsûsa ta'yin itmekle Hicâz'ın umûr-ı dîniye müdâhaleye her türlü entrika çevirir vesâir Memâlik-i Mahrûsa'da ve husûsiyle Mısır ve Hicâz kıt'a-yı mübârekelerinde hukûk-ı mukaddese-i şâhâne mürââta kendilerini icbâr iden uhûd ve mevâsîki hükümsüz bırakarak kıtaât-ı mezkûrenin işlerine karışmak müntehâ-yı arzularıdır.

Merkez-i dîn-i mübîn olan Hicâz hatt-ı mübârekasının miftâhı mesâbesinde bulunması hasebiyle imâm'ül-müslimîn ve halîfe-i rabb'ül-âlemîn Padişahü'l-Osmân'dan başka bir kimesnenin elinde bulunması hiçbir

⁹ Kızıl Denizi Aden Körfezine bağlayan boğaz.

veche ve sebeble tecvîz olunamayan Mısır kıt'ası'nı istîlâ' İngilizlerin gösterdikleri esbâb-ı vâhineden biri de tevâif-i nasrâniyenin mekân-ı mukaddes i'tibâr eyledikleri Bâb El-Mukaddes miftâhları eyâdi-i İslâmiye'de bulunduğu gibi hatt-ı Mübareke-i Hicâziyye'nin miftâhı mesâbesinde olan Mısır'ın dâhi eyâdi-i İngiliziye'de bulunmasından bir be'is olmadığını göstermek istiyorlar velhâsıl devlet ebed-müddet-i âliye İngilizleri hâdlerine tevkiîf etmeği kâfil olan esbâb ü vesâil-i muktezâ-yı ve tedâbir-i hükmiyeyi ittihâz itmediği takdirde İngiltere Devleti bâlâda dermeyân olunan Hicâz Arabları'nın eşrâfını hakk-ı hilâfetde iddiâ'ya tahrik ve Hind İslâmlarının hukûkunu Hicâz taraflarında himâye ve vikâye gibi tezâhürât perdesi altında envâ-i mekâsıdı ilkâ ve hîl ve desâis icâd etmekle fırsattan bil-istifâde Bahr-i Sefîd'in Cebel'üt-târik, Malta, Kıbrıs ve Süveyş Kanalı noktaları gibi mevâkî-i mühimmesini zabt ettiği misüllü şarka doğru yürüyerek Şâb Denizi'ni dâhi kendisine bend itmekden geri durmayacaktır İngilizlerin Arabistan'da olan mekâsıd ve gayâtını tervîce müsâade ve yardım iden ve bâlâda iş bu faslın nihâyetinde arz ve bast kılınacağı dermeyân kılınan kabâil-i Arabiyye'nin ahvâli ve temâyülât-ı ber-vech-i zîr-i ihtisâr kılınır Şöyle ki

Arabistan kabâili sâir ehli bedâvet gibi selâmet-i kalb ile muttasıf ve sedâcet ve me'lûf ve selâhiyet-i dîniye ve enâniyyet ve gurur ile mârûftur işte bu ahvâlde bulunan Arablar akvâm-ı medeniyyeden bâid bulunmaları hasebiyle asrın terakkiyât-ı hâzırasından hissemend olamadıkları gibi Avrupa ahâlîsinin siyâset ve entrikalarında kat'an bî-behrelerdir binâberîn cehâlet ve âdem-i vukûflarından nâşî şevket-i İslâmiye'nin temkîni ve dîn-i mübînin teşyîdi için kâffe-i milel-i İslâmiye'nin alâ-ihtilâf'ül ecnâs vel-lisân makâm-ı akdes hilâfete tarâfullah mecbûr ve peygamber zî-şân hazretleri canibinden me'mûr oldukları ve icâbet-i itâata agâh olduklarından ale-l-amyâ İngilizlerin "dîn-i kadîm-i İslâm lisân-ı Arâbî üzerine nüzûl buyurmuş ve hazreti peygamber zî-şân ile müessîs-i dîn sayılan Hulefâ-i Râşidîn Hazarâtı kezâlik enbâ-yı Arab'dan ve akârîb-i hazret-i resûldandır binâen-aleyh hakk-ı hilâfete siz herkesden ahaksınız" gibi efkâr-ı mel'anet-kârânelerine ve şeker içinde zehir gibi olan akvâl-i müfsîde kapılarak ve ânın altında muhtevî bulunduğu nifâk ve mûzırâtı ve's-semmi-i tahtü'd-desem olduğunu derk itmeksizin bu gibi akvâl-i mazarrât-ı iştîmâl ile uyanan hissiyât-ı enaniyet-perverânelerine mağlûb olub dâire-i itâatdan hurûc ve câdde-i inkıyâdden urûc iderler ve muahharân Yemen'de vâkî olub ancak himemât-ı maâlikâyât ve ikdâmât-ı mahâsin -âbât velînîmet bî-nîmetimizin sâye-i muâdelet-vâye-i şâhanelerinde önü alınmış olan ve henüz asârı bâkî kalan hâdise-i müessife-i Yemâniye gibi bir takım ahvâl-i müellemenin zuhurunu bâdi olmağa kendilerini harâb ettiklerini bilmeyerek körü körüne

ve farkında olmaksızın İngilizlerin tenfiz gâyatına vâsıta ve âlât olurlar işte İngilizlerin sû'-i mekâsıdı her ne kadar nezd-i cenâb-ı âli-penâhîde malûm ve bâlâda arz olunan ifâdatdan mefhûm ise de kezâlik Ziyâreti'l-hayr-i hayr kâbilinden olmak üzere bilinmesi lâzım olan ba'zı nikat-ı mühimmeyi arz etmek ehem görülmüştür bunlardan biri hazret-i veliyyü'n-ni'metin ma'lûmü'l- âlem-şümûlleri olan Friedman nâm Almâniyyü'l-cins Yahudüyyü'l-asl protestâniyyü'l-mezheb ve İngiliziyyü'l-meşreb olan şahsın İngilizlerin teşvik ve parasıyla İngilizlere Arabistan'a yol açmak maksadıyla Şâb Denizi sahilinde ve El-Akabe ile El-Yanbu' mevkiîleri meyânında Arabistan'da bir hükûmet-i müstakîle te'sis etmek teşebbüsü meselesidir ki ancak efkâr-ı hükûmet-nisâr ve tedâbîr-i isâbet-şiâr velî'ül-ni'met hazretlerinin teşebbüsât-ı hakimâne ve ikdâmât-ı sedîdâne ve millet-pesendâneleri sayesinde hâl olunmuş ve merkûmun avânesiyle berâber o etrafdan tardıyla nihâyet bulmuştur ve kezâlik mahzâ İngilizlerin teşvik ve tahrîkiyle esâre olunan mes'ele-i mündefiâ Yemâniyye hengâmında İngiltere'nin mendûb ve me'mûrları Yemânîlerin emriyle Tafrâ Vadisi'nde ictimâ idüb kendisine tâlimât-ı lâzimeyi i'tâ ve adamlarına martin tüfenklerini tevzi' etmişlerdir ki bu husûsu her dürlü reyb ü gûmândan vârestedir bundan maâda İngilizlerin emr-i mezkûr ile ittifâklarını ve benâberîn Yemen isyânından mahazâ kendi eserleri olduğunu isbât iden delâil-i a'dîde cümlesinden dâhi iş bu iki defadır ki: birincisi fî 15 Safer 1305 (22.10.1887) tarihinde İngiltere'nin en muhlis bendegânının ve Arabistan'da Mürûcîn(?) efkârından bulunan Adem El-Somali nâm şahıs Emir'in rağbeti ve bu da İngilizlerin arzusu üzerinde Cidde'nin liman riyâsetine tayin olunmuş ve fakat bu keyfiyetden dolayı endişe iden ve mesâlih-i Devlet-i Âliyye'ye müteyakkız bulunan Şâb Denizi Kumandanı Hacı Ali Beğ ve zabıt-i sâiresinin devlet-i ebed-müddet inhâ ve şikâyetlerinin tevâtür etmesi ve merhûmun ta'yinindeki muzırrâtı beyân eylemeleri üzerine merkûm Adem El-Somalî liman riyâsetinden azl olunmuş ve bununla İngilizlerin oraca bir parmağı kesilmiştir ikincisi de sene-i mezkûrenin cemâzî'el-ahirinde Vali-i Vilâyet Safvet Paşa Hicâz'ın Yemen hudûdunda vâkî olan El-Leys Beldesi'nde lüzûmuna mebnî bir istihkâm-ı harbî inşâ eylemek istediye de sâbıkan asâkîr-i İngiliziyye'nin sevâkin kumandanı ve şimdiki hâlde Cüyûş-ı Mısriyye'nin serdârı bulunan İngiltereli Kitchner Paşa Ömer Nasıf nâm şahsın hânesinde Ömer El-Kâf ve Hüsn Cevher ve Adem El-Somali ve İngiltere Konsolosu'nun tercümanı Yusuf El-Kadesî nâmân kimesnelerden mürekkeb bir meclis akt iderek Emiri celb ve istidâ' ve kendisine Safvet Paşa'nın iş bu meşruâta muhâlefet ve mümânaat etmesi lüzûmunu efhâm ve cevâbı red vermesini telkîn eylemesi üzerine emir, mezkûr Kitchner Paşa'nın emrine bi'l-itâ'a Safvet Paşa'nın istihkâm-ı

mezkûru inşâ'sına muvâfakat itmeyüb envâ-i suûbet ve muhâlefet göstermiş ve nihâyet'ül-emr maksadına muvâfık olmuştur ya'ni Safvet Paşa'ya iş bu istihkâmı inşâ'dan sarf-ı nazar itmiştir şimdiye kadar arz ve beyân kılınan keyfiyyâtıdan anlaşılacağı vecihle İngiltere Hükûmeti'nin hakkımızda ibrâz ve izhâr eylediği muamelât-nevâz şikârâne ve münâsebât-ı dostâne ve parlamentoda ara sıra mevki'-i müzâkereye vaz' itmekde bulunduğu Mısır'dan inhilalarını mes'elesi ve gûyâ uhûd ve ittihâz itmek üzere Mısır'ın istiklâliyetine zamîn devlet-i sâirenin kefâlet ve taahhüdü altında Mısır için bir nizâm-ı mahsûs vaz' itmek arzusunu göstermiş mahzâ mekâsıd-ı habîselerini setr itmek ve efkâr-ı nâs mugâletâ ile Mısır'dan inhila'larını talebde ısrar gösteren ezhân-ı umûmiyyenin hamîyyet ve salâhiyetini ihlâl ve ef'al ve mekâsıdına bir sûret-i muhibbâne vermekle ukûl-ı nâsa temviye ve fırsat-ı münâsibenin hülûluna değin esnâ-i evkat için bir hile-i riyâkerâne ve perde-i desîse-i perdâzâneden ve her ne kadar zâhiren dostâne ise bâttinen hissiyât ve ef'âl-i adüvvânenen ibarettir esbâb-ı mezkûreden nâşî tevâzûn-i siyâsiyeyi muhâfaza ile berâber gerek Mısır'ın ve gerek sâir Memâlik-i Mahrûsa'nın selâmeti için yevmen fe-yevmen taraf-ı eşrâf-ı hazreti emîr'ül-mü'mînenen bezl oluna gelmekde bulunan teşebbüsât-ı mehâsîn-i âyât ve ikdâmât-ı mülhem-i şâhanenin bir kat daha tezyîd ile ihtiyât-ı lâzımeyle sûret-i hâkimânenen ve şekl-i münâsibede isti'mâl Britanya Adası'nın tâ içerilerinden bizi zımnîen tehdît itmekde bulunan a'dây-ı muzırranın hîl ve entrikalarını iptal idecek esbâb ü vesâile bir an evvel ve daha mukaddemâne teşebbüs ve şitâb eylemek muktezây-ı hükûmet ve hamîyyetden olduğu azâde-i beyân ve müstağnî-i 'addü'l-ityândır lütfen ve tenzîlen irâde-i isâbed-âde-i velî ni'met cihan padişahımız efendimiz hazretleri şeref sudûr buyrulduğu takdirde kemâl-i âciz kem-terânemle berâber şimdiye kadar serd nakil eylediğim İngilizlerin Mısır ve Arabistan kıt'âları hakkındaki nevâbây-ı muzırralarının netâyicü'l- hayriyesini mahv ve izâle edebilecek vesâil ve vesâiti min-gayr-i hadd bir sûret-i mufassılada ayrıca best ü beyân hâzır ve âmâde olduğumu arz eylerim.

Mısır'ın İşgale Ve Daha Doğrusu İğtiyâle İhtiyâli

Şimdiye kadar arz ve der-miyân kılınan vak'ayı ve havâdisden İngilizlerin ne derecede dü-rûyet ve mürâi oldukları anlaşılıyor çünkü İngilizler düşündüklerinin aksini izhâr ve menviyâtlarının hilâfını ibrâz iderek Mısır'ın vesâir yendikleri memleketlerin istilâ ve temlîki için mürûr-ı eyyâm ile fırsat-ı münâsibenin vürûdunu intizâr ederler ve fırsat-ı matlûbe hülûl edinceye kadar envâ-i hîl ve desâisi ve durûb-ı hükûmet ve siyâseti isti'mâl eyleyerek kemâl-i sebât ve resânetle hareket ederler ve maksatlarını ukûl-ı nâsdan dahi erbâb-ı siyâsetden bile setr ve ahfâya çalışırlar ve rakibi

gâfil bulundukça işlerinin tervîci için lâzım olan tohum-ı fesâdı ziraâ ederler ve hareketlerine intibâh edildiği takdirde maksatlarını ihâm-ı mugâlatâ eyler ve niyet ettiklerinin gayretini gösterirler ve fırsat-ı münâsibe hülûl ittikte pençe-i gadrlarını irâe iderek andan mümkün olduğu kadar istifâdeye bezl-i mâ-hasıl say' ve gayret ederler ve mesâîlerinin semeresini kendilerini değilse bile evlâd ve ahfâdlarının iktitâf ideceklerini me'mûl ederler ise yüzlerce sene sonra istifâde için kemâl-i ikdâm ve gayretter vaz' esas eylerler iş bu kâide-i hilâfen an-selef muhâfaza ve her an ve zamanda âna tatbîk-i hareket etmeleri felâh ve muvâffakiyetlerini bâdî ola gelmiştir İngilizler de fark ü ahzâb ne kadar taâddüd ve ârâ ve efkâr ne kadar ihtilâf ider ise itsün cümlesinin mekâsıdı yalnız İngiltere'nin müttefiki olduğundan hiçbir vecihle iş bu kaideden itmezler ve nokta-i hedefe vâsıl olmak için kâide-i mezkûre üzerine hatve hatve hareket ederler ve (el-gâyetete tedbîr'ül-vâsita) ya'ni bir şeye müeddî olan vesâit ve tedâbir hadd-i zâtinde ne kadar makdûh olunur ise olsun maksad-ı fâideyi aldıkdan sonra zemm olunmaz i'tikâdından bulunduklarından diğerlerin zararına bile olsun velev ki cüz'ü olsun kendi menfaatleri olunca her dürlü zulm ve cefâyı isti'mâlden çekinmezler ve hatta Rusya ile muharebe-i âhiremizde ve adüvv ve uhûdunu bir tarafa bırakarak bize yardım ve muâvenet ideceği yerde Kıbrıs ceziresini Ayastefanos Muâhadesi'nin ta'dilü için icrâ eylediği say'ın ücreti olmak üzere ve güyâ Memâlik-i Devlet-i Aliye'nin şark eyâlâtını a'dâ-yı teekküd zuhûrundan muhâfaza eylemek için zabt itmişdür hâlbuki memâlik-i Osmaniye'nin şark eyâlâtını kendilerinden muhâfaza ideceklerini va'd eylemiş olduğu a'dâ-yı mütecâvizenin kendisinin en eşerri olduğunu Kıbrıs'dan maksadına nâil oldukdan sonra Mısır üzerine teveccüh-i enzâr tama' eylemesiyle isbât itmiştir iş bu cezireyi zabt etmekle büyük bir haksızlık-ı irtikâba cesâret itmesi Mısır'ın şarkın kapusu ve Kıbrıs'ın iş bu kapunun anahtarı mesâbesinde bulunmasından neş'et eylemiştir işte memâlikimizi a'dâdan muhâfaza idecek olan İngiltere Devleti Kıbrıs'ı zabt ittikten sonra pençe-i zâlimânesini Mısır üzerine uzatarak kendisinin en mühlik düşman olduğunu bize göstermiştir çünkü devlet-i mezkûre Kıbrıs adasını uhdesinde te'min eyledikten sonra Mısır'ı zabt için gözlerini faltaşı gibi açarak fırsat ve evkat-ı münâsibeyi gözetlemeğe başlamış ve Mısır ahvâl-ı maliyesinin muhtell olmasıyla zamân dahi müsâid gösterince İngiltere Devleti Mısır'ın dâhiliyesine müdâhale için kemâl-i isti'câl ile karışmağa şitâb eylemiş ve Devlet-i Âliye'nin ol-vakitteki meşguliyyetini bir fırsat add iderek entrika ve desâisin envâ'ını çevirüb tohum-ı fitne ve fesâdı ve bizir-i isyân ve ihtilâli zirâ' itmeğe başlamış ve böylece bir müddet devam ittikten sonra mefsedet ve desiselerinin semeresi olan Arabî Paşa'nın isyân-ı meş'ûmu meydana çıkmış bunun üzerine İngilizleri Blant ve rüfekâsı Arabî Paşa'da nâr-ı fitne

ve isyânı alevlendirdikleri gibi Hidiv-i sâbık merhûm Tevfik Paşa dahi Sir Malet ve rüfekâsı tarafından Arabî paşa'nın aleyhine tahrîz ve tehyîc kılınurdu ve daha doğrusu Mister Blant ve cemeâtı Arabî Paşa'nın hizb ü gürûhundan müsteşâr ve müdürlerinden idüğü cihetle kendisini isyân ve istiklâl teşvik ve iğrâdan ve hizb ve emsâlden fâriğ kalmadığından Arabî Paşa'nın üzerine pek büyük te'sîr ü vahîm husûle getirmiş ve başında hûbb-ı riyâset ve istiklâl hevesini uyandırmış olduğundan ve diğer taraftan İngiltere vekili bulunan Sir Malet ve rüfekâsı dahi merhum Tevfik Paşa'ya bi-hubbü'l-a'dâ' muhabbet ve nevâziş-i ezhârdan gerü kalmadığından müşâr-ileyh Tevfik Paşa bu iğtişâş-kârların sözlerine inanarak ve muhabbet-i zâhiriye ve hud'alarına kapılarak anların teşvikleri mücebince Arabî Paşa ve cemâati hakkında kuvvet ve unfî isti'mâle başlamış olduğundan iş İngilizlerin arzusu vecihle tevsi' itmiş ve gerek Malet ve gerek Blant cemâatleri efsâdât-ı şeytanetkâranelerinde devâm ideceklerinden iş büyüdükçe büyümüş ve nihâyet Mayıs 1882 tarihinde Mısır'da Vâkıâ-i Çerâkise nâmıyla ma'rûf olan fitne-i redîe vuku' bulmuş anı müteâkib İskenderiye'de fî 11 Haziran Sene 82 nâmıyla şöhret bulan mezbeha-i müessife zûhur itmiştir fitne-i mezkûrenin İngilizlerin eseri olduğu ve kendi tertibleri üzerine vuku' bulduğu İngilizlerin kendi ikrârlarıyla delâil-i kât'a ve berâhîn-i sâtia beyânât-ı celî ile sâbitdir şöyle ki

Evvelen- Lord dö Walf'in fî 9 Haziran sene 1883 tarihindeki cuma günü parlamentoda ilka eylemiş olduğu nutukda "Arabî Paşa'nın isyân ve fitnesi ancak bir cihetden İngiltere'nin Mısır Konsolosu bulunan Sir Malet'in kendisine fevk-al-âde emniyet ve muhâbbet iden Tevfik Paşa'ya Arabî Paşa'yı tezlîl ve tenkîl için ilka' eylediği teşvîkât sayesinde ve diğer cihetden Arabî Paşa'nın kendisine ibrâz-ı muhabbet ve nasîhat gösteren Sir Blant ve rüfekâsı tarafından Hidiv'in aleyhde alevlendirilmiş olan efkâr-ı isyân ve muhâlefeti üzerine husûl bulmuşdur" gibi şu rest ve fitne-i mezkûrenin İngilizlerin sinâ'a-i destleri olduğunu isbât ve aşîkâr iden birçok akvâl-i ityân eylemiştir.

Sâniyen- Fitne-i mezkûrenin İngilizlerin eseri olduğunu isbât iden delâil cümlesinden iş bu fitne sebebiyle Arabî Paşa taht-ı mehâkimeye alınacağını ve i'dâm cezasıyla mahkûm olacağını bildiği için tehdide iltica iderek kendisine cezâî bir zarar-ı lâ-hakk olduğu takdirde İngilizlerin desâis ve entrikaları üzerinden perdeyi ref' iderek fitnenin anların eser ve sinâ'aları olduğunu isbât için mâlik bulunduğu edile-i kaviyye meydana koyacağını ve Simor'un İskenderiye'yi darb ve harâb için ittihâz eylediği sebebin mazi' ve hakîkate muğâyir olduğunu ve şaâyir-i insaniyete ve şer' ve örfe muhâlif oldukdan maâda hukuk-ı düvele dahi menâfi bulunduğunu Londra

Parlamentosuna ve umûm-ı düvele i'lân ve i'lâm ideceğini beyân itmesi üzerine İngilizler bu keyfiyetin meydana çıktığı takdirde mevki'leri ne mertebe vahîm olduğunu takdir iderek fevk-al-âde hâvf ve endişe itmişler ve benâberîn Arabî Paşa'ya gerek kendisinin ve gerek cemâat ve avenesinin afv ve hayatlarını te'min itmişler bundan dolayıdır ki; Mister Gladston Arabî Paşa'yı ne katl ittirmeğe ve ne de muhâkeme altına almağa cesâret idememiş ve esrârın olmaması için ittihâzı lâzım gelan vesâit ve tedâbiri suret-i mülâyimede icrâ için Brudelli ile müzâkereye Lord Dofry'yi me'mûr iderek Mısır'a i'zâm eylemiş ve iş Mister Gladston'un arzusu vecihle hitâm-pezîr olmuştur şöyle ki fitne-i mezkûrede iştirâkleri bulunan ve kendi âmirlerinin evâmîrinde ita'âtden başka kabahati olmayan bir çok kimseler idâm olduğu hâlde fitnenin rüesâsı bulunan Arabî ve Sâmi Paşalar ve daha üç beş kişi afv olunarak kendilerine maâşât ü vâfire tertib ve ta'yin kılınarak Seylan adasına gönderilişlerdir.

Sâlisen- İngiltere Hükümeti İbrahim Tevfik Paşa vâsıtasıyla ba'zı kabâil-i bedevîyeye yigirmi bin (20.000) İngiliz Lirasını virerek anları Mısır üzerine sevk ve tahrîk itmiştir bunun için der ki Evlâd-ı Âli kabilesi fitne ve mezbaha-i birkaç gün evvel muhârebeye gidiyor gibi seriyyâ pür silâh olduğu hâlde İskenderiye'ye gelmiş ve silâhlarını zabıta dâiresine tevzi' itmişler ve fitne günü silâhlarını tekrar istilâm itmiş mezbaha-i müellîme-i ma'hûdeyi hudûsa getirmişlerdir.

Râbien- Fitne fi 11 Haziran sene 82 tarihine müsâdif olan pazar günü İngilizlerin tertib eyledikleri plan üzerine vuku' bulduğunu imâ ider suretde hudûs bulmuştur şöyle ki: o gün Maltalının biri Seyidü'l- A'cân nâmında bir İslâm sürücünün hayvanına binerek ecâniblerin ikâmetgâhları civârında bulunan meygedeleri dolaşmış sonra Kahvetü'l- Kazzâz nâmında bir kahvehânenin kapusuna durarak sürücü ile ücret için gavgâ çıkarmış ve ücreti virmeden içerü girince sürücü hakkını almak için merkûmu içeriye kadar ta'kib itdiğinde merkûm Maltalı kızarak sürücüyü bıçağı ile cerh ve telef eylemiş ve bunu müte'âkiben bir takım Maltalılar bilâ-sebeb ve-lâ bâ'is hiçbir kimesnenin aleyhlerinde taarruz vuku' bulmaksızın İngiltere Konsolosunun daha evvel kendilerine virmiş olduğu tüfenkleri sokaklarda mürûr ve ubûr iden ebnây-ı sebîl üzerine boşaltmaya başlamışlar bu esnâda İslâmlardan ba'zı ayak takımı yeknesâk olmak üzere sopalar ile müsellâh oldukları hâlde gelüb Hristiyanlardan rast gelenleri darb itmeğe başlamışlar ve o anda bâlâda zikr olunan Evlâd-ı Âli bedevîlerinin gelmesi ile vâkıa büyüdükçe büyümüş ve inhâ ve etraf beldeye sirâyetle bir katl-iâmme tahvîl iderek bir şekl-i vehîm ahz eylemiştir.

Hâmisen- İngilizlerin İskenderiye hakkında tasarlamış oldukları fikr-i seni'lerini isbât iden delâil-i a'dide cülesinden dahi Devlet-i Âliye'nin donanmasının fitne zamanında İskenderiye sularına gitmesini men' eylemeleridir fitne-i mezkûrenin İngilizlerin sınâ'a-i destleri olduğuna şüphe bırakmayan delâil ve berâhîn pek çok ve müte'âddid ise de anları birer birer serd ve tâ'dâd eylemek bir emr-i tavîl olduktan maâda Arabî Paşa'nın kendi mahvını müceb olabilecek ve Avrupa Devletlerinin müdahâlesini icâb ittirecek bu gibi bir fitne çıkarmağa kendiliğinden akdem eylemesi akl-ı selimin kabul ve teslim ideceği bir madde değildir bundan İngilizlerin Mısır'dan isteyerek hurûc itmek niyetinde bulunmadıkları anlaşılmağla berâber iş bu mütalaât İngiltere Devletinin meslek-i riyakârânesi hakkımızdaki efkâr ve nevâya-i bâtılesi için bir delil-i kâfidir bunun üzerine zavâhir-i ahvâle aldanub bulunduğumuz hâle kâil ve İngilizlerin derûn-ı kalblerinde hakkımızda mekmûn bulunan niyât-ı fesâdelerinden havf-ı nazar itmek câiz olmadığı nezd-i ma'âli vakt-i âlem penâhilerinde müstağni an-il-beyândır kem-ter hakirin bu mütalaât nâçizâne serd ve izâhdan maksadı mahzen Devlet-i Ebed-Müddet-i Âliye ve serir-i şevket-i saltanat-ı seniyye ve cenâb-ı şevket meâb efendimiz hazretlerine olan taâllûk ve ihlâsı ve sadâkat-ı şedide-i ağabeydânesini isbâta bir bürhân göstermekden ibârettir.

Mısır'ın Ahvâl-i Hâzırası

Burada kelâmımızı isbât için akvâl-ı felsevîyeye muhâkemât-ı amîkaya mürâcaât etmeği bi'l-lüzum görürüz çünkü beyân ideceğimiz madde safahât-ı hayâlde mersûm bir emr-i mevhûm eylemeyüb havâssımız altında bulunan ve gün gibi aşikâr ve müstağni anil bürhân olan hâl-ı hâzırdaki İngilizlerin Mısır'da tasrifât ve ef'âl-ı vakıalarıdır şöyle ki

İngilizlerin Mısır'ı işgal edeliden beri umûr ü mesâlihimize karışması temâdî-i eyyâm ile yevmen fe-yevmen harb-i siyâsiyemizin selb ve kuvvâ-yı edebiyemizin iz'âf vatan ve devletimizin lisânları olan Arabî ve Türkî lisânlarımız a'zbü'l-beyânlarımızın nisyân ve menfaat-ı vataniye ve servet-i hakikiyemizin izâa edilmesini müceb ola gelmekde bulunduğu gibi bu hâl üzerinden imtidâd edildiği takdirde bakıyyetü's-suyûf olarak bize kalmış olan ticaret, sanat kanun ve ziraat ve sairemizin dahi selb ve mahv olacağına ve esbâb-ı ma'âşiyeden olarak hizmât-ı sâfileden başka elimizde bir medâr-ı ta'yiş kalmayacağına şüphe olunmamalarıdır çünkü İngiltere'nin zabt eylediği müstemlekâtdaki mülk-ı menfaat perestânesi kendisinin Mısır gibi din ve mezheb ve lisânından gayri bir mezheb ve lisân ile mu'tekid ve mütekellim bulunan memâlikden istifâdesini yalnız o memâlikin ahalisini neyyîr-i ubûdiyet altında ezmekde ve anları koyun sürüsü gibi kullanacak kadar matbu' kılmakta gördüğünü gösterir işte bu fikir ve mebdâiye

istinaden ricâl-ı İngiliziyeye bize mühim rollerini oynamakta ve bizi ellerinde oynatacak makamında kullanmak için hâzır eylediği safra-i helâke sevk itmekdedirler ve çünkü zayıfın kaviye tabîyeti umûr-ı tabîyyeden bulunduğundan eyyâm ile mübâdî ve efkâr ü vataniye tebdile gider ve bu hâl devam ettiği takdirde mezâhib, meşârib vesâire ahvâl ve husûsâtta tebdilât-ı azimenin vuku' bulması vâreste-i iştibâhdır ve bu bâbda Hindistan kıta-i cesimesinin ahvâl ve ahalisi bize pek güzel bir misâl ve ibret olabilir çünkü İngilizler Hind ahalisine ittikleri hakaret her dereceyi aşmış olduğu ve İngiliz askerinin silah arkadaşları bulunan Hind askerlerine icra eyledikleri imtihan ve hürmetsizliğe müstebân olur Çünkü: Mısır'da Re'y-i-ayn müşâhede eylediğim vecihle İngiliziyü'l-cins olan asker hayvana binmek için silah arkadaşı bulunan ve kanını İngiltere'nin mesâlihi için feda iden Hindli askerin sırtına binek taşı gibi çıkarak öylece hayvana râkib olur bu derece sût-i muâmeleye ictisâr iden bir kavmin hissiyat ve vicdâniye ve derûnileri gayrın hakkındaki efkâr ve nevâyâ artık tahmin olunsun şimdi İngilizlerin kendi efkârına hizmet ittirmek için verdiği maâşât-ı vâfire sayesinde kendine rabt ve bedn eylediği eşhasdan ve me'mûriyetlerinden azl olmak korkusuyla istemeyerek İngiltere'nin silk ve meşrebine hizmet ve mümâşât iden ba'zı me'mûrîn-i vataniyeden sarf-ı nazar olduğu hâlde umûm ümmet ve milletin İngilizlerden dahi olmadıkları ve anların biran evvel Mısır'ı tahliye itmelerini arzu ettikleri müşâhede olunur çünkü ecnebilerin efkârına hizmet itmeği kabul itmeyen binlerce me'mûrlar aç ve bî-ilaç kalub fakrû'z-zarûretten acınacak bir hâlde oldukları gibi emniyet-i umumiye mefkûd ve katl, sirkat gibi cinâyâtdan hiçbir gün halî geçmemekte çifçi kısmı emvâl-ı emîrîyenin kesretinde nâşi anları ifâ için değil yalnız hayvanlarını belki de hânelerinin eşyasını ve yemek bakır takımlarını ve karılarının ziynete müteallik eşyalarını ve-i-hâsıl az çok kıymeti bulunan mücevheratını satmağa mecbûr ola gelmekdedirler senevî seksen bin İngiliz lirasına balığ olan bedel-i askeri gibi İngilizlerin Mısır'ı işgallerinden sonra vaz' olunan emvâl mîrîyenin kesret ve defteri ahalinin fakrû'z-zarûret halini müeddî oldukdan mâada arz olunduğu vecihle katl ve sirkat gibi cinâyâtın vuku'na da sebep-i kavî ola gelmekdedir her gün cerâid-i resmiye ile ilan olunan fıkra sebebiyle Mısır'ın enhâ' ve etrafında yevmiyen ika' idilmekte bulunan katl ve sirkat cinâyetine ve bunun emlâkını hacr ve diğerlerini bey' etmeğe dâir mahkeme tarafından neşr olunan i'lânât ve i'lâmata ittılâ' ve dikkat olunursa bilâd ve i'bâdın vasıl oldukları derece-i inhitat hübûtun derece-i kusvâsı anlaşıldıktan maâda Mısır'ın hayatı mesabesinde olan hürriyet ve istiklâl edibesini gâib ettiği keâl-ı teessüfle müşâhede olunur vatanımız nasıl tekaddüm ve kesb-i fellah etsin fûnûn ve ticaret ve sanâyi'miz nasıl terakki eylesin ve askerlerimiz ne yolda sahib-i mahâret isti'dâd olsun ki İngilizler

her türlü harekât ve sekenâtımızı nazar-ı dikkatden dūr tutmamak için başımızın ucunda duruyor ve askerlerimiz İngiliz zâbitânının taht-ı kumandasında olub vatanın mazarrâtına bile olsa amirlerinin evâmîrîne itâa'tına mecbûr bulunurlar İngiliz kavmi Napolyon Bonapart'ın haklarında ayn-ı hakikat olmak üzere söyledikleri gibi “İngiltere'nin velev cüz'i bir menfaati olunca İngilizler taht-ı kumandalarında bulunan askerleri kendi karındaş ve vatandaşları üzerine silahlarını boşaltmağa emr ve icbâr ederler” bundan hasıl olur ki: İngiltere Devleti Mısır'ı tahliye etmeyince Mısır için Lisân-ı İngilizî'de kesb-i maharetden başka ne ulûm ve fûnûnda terakki ne de ticaret, ziraât ve fûnûn-ı sâirede tekaddüm ve ne de servete ve hürriyet-i hakikiye malik olmağa beyne'l-ümem bir menzil ve hâsıl-ı refah ve saâdete müeddi hiçbir sebep ve vasıtaya te'lîf mümkün olamaz çünkü İngiltere ancak bizi nihâyet derecede miskin, cahil ve fakîr kılmağla hayan gibi kullanabilecek bir dereceye isâlinde menfat ve fâidesini görür devlet-i mezkûrenin husuluna bezl-i sa'y ve ikdâm itmekde bunduğu hakikat Mısır ahalisini yalnız ismen hür ve hakikaten köle ve esir kılmaktır zira İngiltere ahalinin temeddün-ı servet ve refaha malik olmasının maksat ve gayâtına vasıl olmağa mani-i kavî olduğunu anlamıştır devlet-i mezkûre ademlerinden bulunan me'mûrîn ve erbâb-ı hükümetin ve hâdim-i efkârı olan ba'zı cerâidin vâsıtasıyla işâa eylediği ekâzib ve havâdis-i musanna' mahzen setr ve ukûl ve ezhân-ı nâs mekasıdından sarf etmek için bir hud'a ve desisedir iş bu keyfiyet yalnız Mısır'ın ulemâ ve ukalâ'sı nezdinde malûm olmayub belki Devlet-i Aliye'nin hayr-ı hâhânelerinde bir çoklarının indinde ma'rûf olmuştur işte bu sebebledir ki erbâb-ı dirâyetten avâkıb-ı umûra dikkat edenler İngilizlerin Mısır'daki nüfûz ve satvetinden ve kâffe-i mesâlihi elde etmesinden ve bal içinde zehir gibi ilkâ eylemekde bulunduğu akvâl ve ef'âliyle eyyâm ve mürûr-ı a'vâm ile a'vâmı ve ba'zı havası bile avâid ve efkâr-ı siyâsiyesine alıştırmakdan pek çok havf ve endişe ediyorlar buna bir delilimiz dahi Camiü'l- Ezher uleması tarafından bu kemter-i ahkar kesretle vürud itmekde bulunan ve bir numune olmak üzere bir danesi atebe-i felek- mertebe zıll-ullahilerine bundan akdem arz ve takdim kılınan bir kıt'a mektubdur çünkü İngilizler Vehîd Kays ve Vehîd Bahrî'nin müdürlük ve muhafızlıklarını ve dahiliye ve hariciye ve maliye ve nafia ve harbiye ve maârif ve evkâf nezaretlerini ve sıhhat-ı umumiye ve karantina ve polis ve şimendifer ve dâiresine ve Süveyş Kanalı ve sevâhil ve telgraf idârelerini ve meclis-i nüzâr ve ya'ni meclis-i vükelâyı elde itmiş ve devâir-i mezkûrenin kâffesi İngilizlerin işaretiyle hareket eder ve orada yalnız İngiltere'nin kelimesi nüfûz bulmaktadır bundan mâada devlet-i mezkûra ahalisinin ezhânını Devlet-i Âliye'den sarf ile anlara yalnız kendisinin sahib-i siyâdet olduğunu oralarda yalnız anın kelimesinin nâfiz ve her şey yapmağa

muktedir bulunduğunu anlatmak için bu günlerde bezl-i ikdâm ve sa'y fevk-al-âde eylemekdedir bununla berâber İngiltere Devleti ahaliyi kendi tarafına celb ve istimâle için vesâit-i lâzimeyi isti'mâl eylemekdedir ki Mısır'ı tahliye için icbâr olunduğu hâlde ahalinin kendisine olan meyl ve irtibâtlarını göstererek Mısır'ın tahliyesini te'cile veyahûd daha başka mekâsıdını tervice bahâne ittihâz eyleyecektir husûsiyle yakîn dikkatlerde merhûm Tevfik Paşa'nın vuku'-ı vefâtıyla Abbas Paşa'nın üzerine kendisinin ya'ni İngiltere Devleti'nin Mısır'da nüfûz ve satvetinin münker ve sâkıt olduğu ve Devlet-i Âliye'nin tarafdarı olan fırka-i a'zime-i sadıkanın İngilizlerin Mısır'ı işgalini istinkâr ve Devlet-i Âliye'nin siyâdeti altında Mısır'ın istiklâlâtı talebinde mücâhere ittiğini görünce devlet-i mezkûre ahaliyi kendisine isticlâb itmek husûsundaki siyâsetine bir kat daha germî vermiştir ve fırsat-ı münâsibenin hulûlını beklederek kendisine enzâr-ı â'lemi celb iden mühim rollerini ve umûm beyinde Mısır'da ancak İngiltere'nin kelimesi nâkız-ı vesâit olduğu ve Mısır'a aid olan bi'l-cümle umûr ve husûsâtın yalnız kendisine râci' bulunduğu mâ'at-teessüf zan ve tahmin edilmiştir ki iş bu keyfiyet hayr hâhâne Devlet-i Âliye'nin inkisâr-ı kalevîni müceb Devlet-i Ebed Müddet hakkındaki muhabbet ve irtibâtlarını göstermek için tezahür ve mücâhereye olan meyl ve heveslerinin kesb-i fütûr eynlenmesi ve İngilizlerin hâdim-i efkârı bulunan a'dâ' ve ağyârın kesb-i neşât itmesini muntic olmuştur ki bu ahvâle müeddî olan şeyler başlıca şunlardır:

Evvelen: Mısır'ın re'is-i vükelâsı ve İngilizlerin ni'met-i perverdesi bulunan Mustafa Fehmi Paşa'nın hey'et-i vüzerâtının azli için Devlet-i Âliye namına olarak devletli Muhtar Paşa'nın vaki olan talebi İngilizlerin mesaisi sebebiyle karîn muvaffakiyet olmamağla iş bu mes'eled e vuku' bulan sû'-i te'sir a'dem-i tedbir üzerine ortada devr ve tedavül iden şâyîât ve bıraktığı asâr-ı vahîme

Sâniyen- El Akibe Nahiyesinin Mısır'a ilhakı için İngilizlerin vaki olan ısrar ve iradelerini tenfiz edinceye kadar Abbas Paşa'nın tevliyetini müş'âr olan fermân-ı alışânın kırâatını tehir eylemeleri ve bu fırsattan bi'l-istifâde İngilizlerin hâdim ve efkârı bulunan cerâid-i Mısriye'nin bu maddeyi sermâye ittihâz iderek efendilerinin menâfi' ve maslahatlarına münâsib ve muvafık surette idâre-i kelâm itmeleri ki sû'-i te'sir-i küllîyi müceb olur.

Sâlisen- Mısır'ın mehâkim-i adliyesini kendi arzuları vechile teşkil etmek için İngilizlerin vaki olan teşebbüslerinde muvaffak olmuş ve bunun üzerine Riyaz Paşa'nın vezâretinin

Râbian- Mısır'da İngilizlerin mekasıd ve efkârını tervîc ve kendilerinin medh ve sitayişleri için sahifelerini ve tahsis iden bir çok cerâid-i Arabiye ve Efreciyenin bulunmasıdır ki: cerâid-i mezkûrenin erbâbı İngilizlerden senevî aldıkları iânât mukabilinde kalemlerini bunlara hasr ve belki kendilerini bunlara satmışlardır İngilizlerin Mısır gazete erbâbına verdikleri iânât kendi kîselerinin olmayub belki masârif-i seriyye nâmıyla her nezârete mahsûs kılınan tahsisâtıdan sarf olunur bu münâsebetle Mısır'da bulunan gazetelerin ehemmiyet ve mesleklerini beyân ve arz itmek münâsib görülmüştür Mısır ahalisi ale-l-umûm gazeteleri okur anın muhtevîyatına göre müte'essîr ve tehessüs olur bunun içündür ki İngilizlerin mekâsıd hâhânelerini semeresiz bırakmak için Mısır ahalisinin Devlet Ebed-Müddet-i Âliye'ye olan irtibât muhabbetlerinde eylemek lâzımdır çünkü ahâlî-yi mezkûre Saltanat-ı Seniye'ye olan alakası kavî oldukça İngilizlerden müte'effir olup anların oraca nüfûz ve şevketlerini kesr itmeğe bir sebeb-i kavî olabilir ve bu keyfiyet dahi İngiltere Devleti'ne Mısır'ı tahliye ittirmek için bir sene hükmünde olur işte bu sebebdan dolayıdır ki ceride-i kemterânem bu bâbda elden geleni dirîğ itmiyerek daimen Mısır ahalisini Devlet-i Âliye'ye ve hâkipây-ı muâllâ ihtivây-ı âlem-penâhilerine ilticâya Saltanat-ı Seniye'ye olan irtibât ve muhabbetlerini tezeyyîde teşvikâtda hamîyyet-i diniye ve milliyelerini inhâ olan her dürlü vesâitde bezl-i mâfî'l- vüs' itmekde ise de Mısır'da gazeteler birisi Fransa'nın ve diğeri İngiltere'nin ve üçüncüsü Devlet-i Âliye'nin taraftarı ve hâdim-i efkârı üç fırkaya münkasım olduğundan ve fırkateyn-i evveleyn ise bâlâda arz olunduğu üzere ecânibden ahz eyledikleri iânât sayesinde teksîr eylemekde ve vücûdlarını ve kalemlerini satmaktadırlar üçüncü fırka ya'ni Devlet-i Âliye'nin taraftarı olan fırka-i sadıkada ise yalnız iş bu abd-ı asgarın gazetesi bulunan El-Fellah ceridesinden ibaret olup her ne kadar iş bu ceride bu bâbda itmiş ise de veliyü'l- nimet bi-nimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin hüsn-i niyet-i şâhâneleri ile Mısır'da Hindistan'da ve Suriye ve Arabistan ve Trablusgarb'da te'sîrât-ı hüsneyi hasıl itmiş ve binâen-aleyh mahâllât-ı mezkûrenin kâffesinde eyâdî-i İslâmiyede kemâl-ı rağbet ve hâhışle tedâvül edilmekde bulunmuştur ki padişahımız efendimiz hazretlerinin bahr-i hubûr ve mekâriminden nâil olduğum iltifât ve cihân kıymetlerine zâten muttasıf olduğum hüsn-i hulûsî ve sadakat iktizâsından gazete-i âcizîyi sâye-i mekârim vâye-i cihân bânide tevsi' ve daha muntazam ve müessîr suretde neşr itmek için bezl-i mukadderet eylemekle olan Devlet-i Âliye'nin ve Salnânat-ı Seniye'nin hizmetinde muvaffak olmaklığım için cenâb-ı hüday-ı ezelîden niyâz ederim.

Hâmisen: Şâyan-ı zikr bir maddedir ki: Kıbtî taifesinin İslâm milletinden sonra Mısır'da bulunan tavâifin en büyüğü bulunması cihetiyle

İngilizlerin hîn-i hâcetde hâzırlamakta bulundukları ve bizim gafil olduğumuz tedâbir-i mühimme cümlesinden olmak üzere tâife-i mezkûreyi elde itmek için sarf-ı mesâi-i azîme eylemekde bulunmasıdır. Bu bâbda ittihâz eyledikleri resâil-i adîde cümlesinden dahi dikkatde tâife-i mezkûrenin küberâsından ve hükümet-i İngiliziye'nin adamlarından ve hâdim-i efkârlarından bulunan Adliye Nâzırının vekîli Butros Galî Paşa'ya kendi taraftarı olan ve Kıbtî tâifesinin bulunan me'mûrları kendisine zam iderek anlardan bir meclis-i mâliyi terkiib etmek ve tâifenin şimdiki hâlde rüesâ-yı ruhâniye ve cismâniyesinin elinde bulunan evkâfın irâdlarını istilâ ve milletin umûr-ı rû'yet ve manastırların ve kiliselerin irâd ve masârifatlarını tetkik etmek gibi tâifenin kâffe-i umûr ve ruhâniye ve cismâniyesinin iş bu meclise havâlesi için Kıbtî Patriğine müracâat eylemesini eylemiştir. Böyle bir meclis teşkilinden İngilizlerin maksadı a'zâ ve rüesâsı kendi adamlarından olan iş bu meclis vâsıtasıyla Kıbtî tâifesi üzerinde kesb-i nüfûz için lâzım gördükleri evâmîrî icrâ-enfiz ile anı gâyatına vâsıl olmağa bir âlet makamında istihdâm eylemektir. Butros Paşa bunların emri vecihle Kıbtî tâifesinden bulunan ba'zı hükümet me'mûrlarına bu keyfiyeti tebliğ idüb ve kendisine muhâlefet idenleri me'mûriyetlerinden azl ideceğini beyân ve tehdîd eylemesi üzerine merkûmların kâffesi Butros Paşa'nın tehdîdinden havf iderek kendisine muvâfakat itmişler ve binâberîn mûmâ-ileyh efkârını Kıbtî Patriğine me'mûrîn-i ruhâniyesine beyân ve tebliğ iderek ber-vech-i meşrûh bir meclis teşkilini taleb eylemiş ise bunlar revâ-yı rızâ ve muvâfakat göstermediklerinden tâife-i mezkûre birisi me'mûrlardan ibâret olmak ve Butros Paşa'nın taht-ı riyâsetinde bulunmak üzere ve diğeri Patrik ile bir despotun riyâseti altında ve tâifenin azâminden mürekkeb olmak suretiyle iki kısma ayrılmış iş bu iki kısım arasında ihtilâf ve münâzaanın dâiresi büyüdükçe büyümüş ve paşay-ı mezkûr bu madde de İngiltere'nin ve hâdim-i efkârı mesâbesinde bulunması cihetiyle İngilizlerin müdâhalesi sayesinde ve kendisinin dahi zâten bâb-ı hükümetde nâfizü'l-kelime olması hasebiyle gerek Patriği ve gerek despotu uzak bir manastıra ib'âd için Hidiv Abbas Paşa'dan bir emir istihsâline muvâfık olmuş ve iş bu emrin tenfiz kılınması kılınması üzerine tâife-i mezkûrenin şu dest-i ü fesâd ve ıztırâb-ı hadd-ı nihâyeye vâsıl olmuştur ki, bu hâdis bu günlerde diyâr-ı Mısriye'de vuku' bulan havâdis-i mühimmeden olmağa Devlet-i Âliye'nin Mısır'da nüfûz ve hakk-ı siyâdetini ibrâz ve izhâr için pek güzel bir fırsât olduğu i'tikâdayım çünkü bu husûl hükümet-i Mısriye tarafından vâkî' olan hareket Devlet-i Ebed Müddet'in teb'asında bulunan Hristiyanların hakkında şeref sâdır ve sünûh buyrulan fermân ve irâdât-ı şâhâneye ve muâhharan fî 23 Cemâziye'l-ahir 308 tarihiyle bâb-ı âlî cânin-i âlisinden Mısır Hidivliğine ve sâir memâlik-i mahrûsaya tebliğ kılınan menşûr-ı âliye

kat'iyen muhâlif ve zirâ menşûr-ı mezkûrda Saltanat- Seniye tarafından mil-el-i gayr-ı müslimeye i'tâ' ve kılınan bi'l-cümle berât imtiyâzât bilâ istisnâ mil-el-i mezkûrenin kâffesine şâmil olduğu vârid olduğuna nazaran Kıbtî tâifesinin dahi bu imtiyâzâtından hissemend olması lâzım geleceğinden ve Devlet-i Âliye Mısır'da irâe-i nüfûz ve izhâr satvet için ve i'tâ eylemiş olduğu imtiyâzâtı muhâfaza vesilesinden pek güzel istifâde edebiliyor. Ve düvel-i ecnebiyenin hiç biri bu maddeye itmedikden mâada istitlâat-ı mevsûfe ağabeydâneme göre Rusya ve Fransa Devletleri dahi içinde İngiltere Devleti'nin bir parmağı bulunan bu işe dâir Devlet-i Âliye'nin vâki' olacak efkâr ve teşebbüsâtının tervicine bezl-i gayret ve ikdâm edeceklerdir. Emr ü irâde-i isâbet mu'tâde-i hazret-i hilâfet-penâhi şeref sadır buyrulduğu takdirde bu bâbda tafsîlât-ı lâzimeyi i'tâdan istinkâf itmeyeceğimi arz iderim. İngiltere'nin Mısır'ı tahliyesi kendisinden talep edildiği hâlde gelmesini ve nüfûzunu kesrden vikaye için hâzırlamış olduğu siperlerden bu kadarının beyânıyla iktifâ ile şurasını da arz iderim ki İngiltere Devleti kendisini Mısır'ı tahliye mecbûr görünceye değin gerek Sudan'da gerek Mısır ve Yemen'de ve gerek Bulgaristan'da ve memâlik-i Osmaniye'nin her hangi bir noktasında olur ise olsun Devlet-i Âliye'yi işgal ve ihtiyâta mü'eddî bir entrika çevirmeğe elinden geleni dirîğ itmeyecektir halbuki Mısır ahalisi ve evliyâ-yı umûre itâatle küre-i zemin bulunan akvâmın en meşhurdur bu hâlde İngiltere Devleti askerini Mısır'dan ihrâc ile bize olan ve üç yüz bin İngiliz lirasına bâliğ olan asâkir-i mezkûrenin masârifâtından ve bu mikdâra mu'âdil me'mûrine i'tâ eylemekde bulunduğu meblâğdan bizi rehâ-yâb eyler ve bu cihetden tasarruf olunan meblâğ Mısır'ın umûr-ı askeriyesinin ıslahına sarf olunursa padişah perver ve şehinşâh maârif-güster veli nimetimiz hazretlerinin sâye-i şevket vâye-i mülûkânelerinde asker-i Mısıriye dünyânın en muntazam en mükemmel bulunan askerlerinden ma'dûd olacağı şübhesiz olduğu gibi Hidiv Abbas Paşa kulları dahi her ne kadar hadîs ise de kendisinin erbâb-ı dirâyet ve hasâfetden bulunması cihetiyle mükemmel, sadık ve ma'lûmât sahibi me'mûrlara mâlik bulunduğu ve erbâb-ı gâyat ve mekâsîd kendisini terk ettiği hâlde müşfika-i emirü'l-mü'minin hazretlerinden meşmûl olduğu ayn-ı i'nâyet sayesinde memâlik-i Mısıriyeyi güzel surette ber-vechi dîl-hâh-ı âlî idâre ideceği bedîhîdir. Hülâsa-i kelâm hiçbir devlet yoktur ki İngiltere Devleti gibi eşyanın esâslarını vaz' ve iş bu esaslara binâyı imâlî ilâ maâşallah te'cîl vâkıf olur. Kadimden beri tecrîd ile ma'lûmemiz oldu ki İngiltere Devleti Devlet-i Âliye'nin mesâlih ve menâfi'ine gayret etmek hukûk-ı mukaddese-i şâhânenin muhâfazâsına tehâlük eylemek da'vâsını intihâl iderek bu iddîâ'da mesâlih ve menâfi'ini tervîc için gerek Hindistan ve gerek sâir mahâllerde taht-ı tasâllutunda bulunan ehl-i islâmı kendisinin Devlet-i Ebed Müddet'e

muhabbe ve hayr-hâh bulunduğu ihâm eylemeğe bir hîle ve bahâne bulur ve kendisinin iş bu iddiâ'da bulunmakda devâm itmekle berâber sünûh-ı fırsatda istifâde-i mahsûsası için zararımıza müeddî olan hîle ve entrikalarının duzaklarına bizi düşürmekden fâriğ kalmaz el-hâsıl İngiltere zâhiren menfaâtimizi arar ve bâtinen şer' ve a'dâvını saklar ve fırsat buldukça netice-i gadrini vücûd-ı selîmimize saldırır ve Hindistan'ı istîlâ' ve anı müteakiben terakkî-i feth ve teshîr için merâkiz-i harbiye olmak üzere Malta ve Kıbrıs adalarını zabt eylemeğe isti'mâl eylediği hîle ve devâhî bize pek büyük bir numûne-i i'tibâr olabilir. Ve bu bâbda arz eylediğimiz mutaâlâtı isbât için delil add olunur ve'n-netice Mısır ve penâhî olan Devlet-i Âliye'nin hüsn ve i'tidâl-ı mizâc ve tâbî'âtıyla aşıklarını meftûn ve tâliblerini hayrân ve mecnûn ider gâyet dil-rübâ bir kızdır ki İngiltere'nin esir-i muhabbeti olmuş ve ana mâlik olmağla sâl-ı şirinine nâil olmak için kendisini envâ'-i müdâhinât ile aldatmağa çabılıyor. Ve Fransa Devleti Dokuzuncu Lui'den beri bunun âşık-ı mecnûnu bulunmağla İngiltere'nin rekabetini çekemiyor ve iş bu mahbûbe-i dil-rübâsına kiskanarak ana her dürlü a'mâl ve mesâisini semeresiz bırakmağa çalışıyor. Halbuki bu yâr bî-behâ vâlidesi bulunan Devlet-i Âliye'den gördüğü terbiye hüsn-ı edeb sâikasıyla iş bu küstah âşıklardan idiyor ve vâlidesinin âğuş-ı müşfikasından hiçbir veche ayrılmak istemiyor bununla berâber İngiltere Devleti ma'sûkası bulunan Mısır'dan istiyerek hiçbir vakit feragat itmek istemiyor ve Fransa rakibi ise mahbûbesi kendisinden ve anın yüzünü görmemek kendisinin en büyük bahtiyârlığı addeden Mısırla iş bu âşık bî-edebin mugazele ve müddeiyesinden aslâ nazar eyleyemiyor bununla berâber iş bu âb-ı müşfiki bulunan padişâh âlem-penâh ve şehinşâh fârûkcâh hazretleri kızının bu âşıkların hiç birisine zifâf eylemeği hatırına bile getirmeğe tenezzül etmeyeceğinden bu mağrurların çekilmeleriyle gerek kendilerini ve gerek sâir âlemi râhat bırakmaları her hâlde enseb ve asveb.

Hatime

Hazret-i hüdâ-yı müteâl ile'l-ebed ümmet-i Osmaniyeyi dürr-ü yektâ-yı selâtin mülûk-ı rûy-ı zemin emir'ül- mü'minîn ve halife-i rabbü'l-âlemin es-Sultân İbnü's-Sultânü'l Sultân El Gazi Abdülhamit Han padişahımız efendimiz hazretlerinin vücûd bihbûd hümâyûnlarıyla mesrûr ve mes'ud azv-ı ikbâl ve afiyet ve iclâl-ı şâhânelerini müzdâd ve şevket ü nasr celil-i livâ-yı muallâlarına murâfık ve mu'tâd eylesün ve lûtf-ı nemâime-i kalb-i hümâyûnlarını envâ-yı sürûr ve esnâf-ı ferâh ve hubûr ile mâlî ve makam-ı mesîl-i süreyya mülûkânelerini âlî ve vücud elem-nümûd mukaddeslerini ulûm ve maârif müeddî ve penâh ve fezâil ve kemâlâta bî-hüsn ve ilticagâh ve adl ve mekârime meâb ve fahr ü merâhime şihâb ve şimşir-i hadidî

galeyânelerini cebân-ı âdî ve ağıârda lâmi' ve cünûd-ı nusret mev'ûd zafer ve fethe câm'i mahrûsa-i şâhânelerini muâddelet ve ihsan dârâ-yı isâbet ünvânlarıyla mes'ûd ve mâ'mûr ve â'dâd-ı ezdâdlarını medhûr makhûr buyursun. Eslâf-ı kiram selâtin-i fihâm hazâreti zamanından ve husûsiyle cülûs-ı mes'ûdet me'nûs cenâb-ı tacidârları tarihinden beri memâlik-i mahrûsa el mesâlik-i Osmaniye'nin nâil ola geldiği rahat ve refahının ba'zı bed-hâh tarafından ihlâline çalışıldığı ve husûsiyle İngiltere Devleti'nin Mısır'ı işgalinden evvel ve sonra Mısır'ın ahvâlinden İngilizlerin a'mâl ve tedâbirinin gerek mebdei ve gerek fethasında ve gerek sûret-i icrasında Devlet-i Âliye'nin Mısır'da istiklâl ve şânına ruhuna ve zihinlere hadşe verecek eşyâ-yı müteaddide görüldüğünden sebeb-i hayatımız veli nimetimiz sultânımız efendimiz hazretlerin muhlis ve sadık bende ve abdlerine göre bu esnây-ı mükeddereden mahzûn ve nihâyet derecede dilhûn olmakla berâber çâre-sâz olmak için ba'zı günâ tedâbir-i tam'iriye düşünmeklik dahi vecibe-i zimmet ve sadakat olduğuna bînâen bâlâdaki mütalâat-ı âcizâne ve kasırâne hatt-ı güzâr olmuştur mütalâat-ı mezkûre her ne kadar balığ-i hadd-ı temâm ve vâkî bi'l-merâm oldukdan maâda şimdilik dikkatin adem-i müsâadesine mebni yalnız akvâm-ı İngiliziyeye'nin efkâr, akvâl ve ef'âl harekâtlarıyla bize niyet ve hakkımızda icra eylemek istedikleri ve ittikleri amel-i bed-hâhânelerinin beyânına iktisâr ve iş bu a'mel-i reddiyenin hükmünü ibtâl (ve redd'ullah ketdehûm fî nehrihûm) kulunun meâlini yerine getirmek için lâzım olan tedâbiri arz ve tafsîl kılınmamış ise de hakayık-ı agâh ve maârif-penâh olan padişahımız efendimiz hazretlerinin meşmûl inzâr-ı asîriyeleri ve hâiz-i iltifât cihân derecât-ı şehinşâhileri olacağından şüphem olmadığından irâde-i hükümet-a'de-i halife-i resulullahî şeref-taalluk burulduğu hâlde hüsn-ı niyet şâhânelerine istinâden netâyic-i haseneyi müeddî ya'ni a'dâ-i hâsırâne avdetlerini ve bilâd ve ibâdın terakkî ve felâhı kâfil âfitâb hükümet-nisâb firiştânelerinden muktebes ba'zı tedâbiri islâhiyeyi hâvi bir layihâ-i mufassılayı vaz' ve tanzimiyle hâkpâ-yı muâlla ihtivâ-yı şevketlerine takdim etmeğe ve her türlü hizmet-i müftehire veliyyü'n-nimetlerini bir suret-i cansiperâne de ifâyâ hâzır ve amâde olduğumu arz eylerim. Ol bâbda ve katibe-i ahvâlde emr u fermân şevket-ünvân padişâh-ı faruk-câh ve şehinşâh ma'rifet iktinâh halife-i rûy-ı zemin ve dürr-ü yektinâ-yı selâtin şevketlü kudretli azimetlü padişahımız efendimiz hazretlerininindir.

Fî 2 Eylül 1308

Mısır'da Neşr Olunan El Fellah Gazetesinin Sahibi

Selim Hamevî bendeleri

(Mühür) Selim Hamevî

EL-CEZERİ VE TASARLADIĞI SU SAATLERİ

Al-Jazary and The Water That He Made

Pınar ÜLGEN

ÖZET

Bu çalışmada Ortaçağda yaşamış ünlü bir Türk mühendisi olan el-Cezeri ve onun tasarladığı su saatleri incelenmiştir. el-Cezeri, Artuklu hükümrânlığı zamanında devletin de desteğini alarak mühendislik alanında çok önemli mekanik düzenekler hazırlamıştır. Su saatleri de bunlardan bir tanesidir. Bilindiği üzere, saat, Ortaçağın mükemmel icatlarından sayılmaktadır. Saat, insan hayatını da sosyal açıdan etkileyen bir faktördür. Su saatleri de saatin ilk şeklidir. Bu nedenle el-Cezeri gibi önemli bir mühendis ve tasarladığı su saatleri hakkında bir değerlendirme yapmaya çalıştım.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ, Türk, el-Cezeri, Saat, Su saatleri, Artuklu, Mühendis.

ABSTRACT

In this study, al-Jazary who was a Turkish engineer and lived in the Middle Ages and water clocks that he made are examined. Al-Jazary took the support of the state in the period of Artuqy Rule. And he made very important mechanisms. The water clocks are one of these mechanisms. As known, clock is accepted one of the perfect inventions of the middle age. Because clock is a factor that affected the human life point of social view and the water clocks are the first form of the clock. For this reason, I studied to make an evaluation about al-Jazary who is an important engineer and water clocks that he made.

Key Words: Middle Ages, Turkish, Al-Jazary, Clock, Water Clocks, Artuqy, Engineer.

GİRİŞ

“El-Cami ‘Beyne’l-İlm ve’l-‘Amel en Nafi fi-Sınaa’ti’-Hiyel” adlı kitabın yazarı Bedi’üz-Zaman Ebu’l-‘İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri¹, Mezopotamyalı eski deyim ile Cizreli veya Cezirelidir. Hayatına ilişkin olarak, kitabın girişinde söylediklerinin dışında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kitabından öğrendiğimize göre, Diyarbakır Sultanı Sukman bin Artuk’un (1200-1222), daha önce de babasının ve kardeşinin hizmetinde bulunmuştur.

¹ C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratu*, Suppl. I, S. 902-903; Saadettin Ökten, “Cezeri”, *T.A.*, c. VII, İstanbul, 1993, s. 505-506.

Cezeri, Sukman bin Artuk'un isteği üzerine "El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-'Amel en Nafi fi-Sınaa'ti'-Hiyel (Makine yapımında Yararlı Bilgiler ve Uygulamalar)" adlı bir yapıt kaleme almıştır.²

el-Cezeri eserinin giriş kısmında, bu kitabı ele alış nedenini şöyle anlatır:

"Bir gün onun huzurundaydım, yapmamı emrettiği şeyi getirmiştim. Ne düşündüğümü sezdi ve gizlediğimi açığa vurdu ve bana şöyle dedi: "Eşsiz araçlar yapmış ve onları işler duruma getirmişsin. Seni yoran ve kusursuz biçimde inşa ettiğin bu şeyler kaybolup gitmesin. Benim için icat ettiğin bu araçları bir araya toplayan ve her birinden ve resimlerinden seçmeleri kapsayan bir kitap yazmanı istiyorum". Onun bana sunduğu modeli uyguladım ve önerilerini kabul ettim; zaten boyun eğmekten başka yapacağım bir şey yoktu. Gerekli çalışmayı yapmak üzere gücümü topladım ve bu kitabı ele aldım".³

el-Cezeri, eserin giriş kısmında böyle bir açıklama yaparak, aslında o dönemde hükümetin bilim ve bilim adamlarına verdiği değeri de anlatmaktadır. Bu şekilde kaleme alınan el-Cezeri'nin kitabı, sadece Doğu'da değil; Batı'da da büyük yankı uyandırmıştır.

Batı'da el-Cezeri'yi ilk tanıtan Arapça'yı iyi bilen fizikçi Eilhard Wiedemann (1852-1918)'ın mühendis Fritz Havser ile birlikte yaptıkları yayınlar gerçekten çok önemlidir. İlk araştırmacılar arasında Corra de Vaux' dan da söz etmek gerekir. Ayrıca Coomaraswamy da, Topkapı nüshasına dayanarak metnin minyatürleri açısından bir değerlendirmesini yapmıştır. Bunlara Sarton'u, Winters'i, Needham'ı ve White'ı ve Drachmann'ı katabiliriz. el-Cezeri üzerindeki en önemli çalışma, İngilizce çevirisi ve açıklamalarıyla birlikte Hill tarafından gerçekleştirilmiştir. İngilizce çevirisinin hazırlanmasından sonra kitaba önsöz yazan Lynn White, İstanbul'a geldiğinde Cezeri'nin Ayasofya kütüphanesindeki yazmasını görüyor ve şöyle diyor:

"Dönüşümde meslektaşım Gustove Von Grunebaum'a Cezeri yayınlanmadıkça İslam ve Batı arasındaki mühendislik ilişkilerinin

² Cezeri üzerine yapılmış Türkçe ve yabancı dilden eserlerin listesi için bkz. Yavuz Unat, "Cezeri Üzerine Türkçe ve Yabancı kaynaklar", *Bilim ve Ütopya*, S. 91(Ocak, 2001), s. 50-51. Ayrıca bkz. Yavuz Unat, "Cezeri üzeri Yapılan Bazı Çalışmalar", *Bilim ve Ütopya*, S. 91 (Ocak 2001), İstanbul, 2001, s. 10.

³ *Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitap*, Tıpkı basım, Kültür Bakanlığı yay., 1207, bilim ve Teknoloji Dizisi 2, Ankara, 1990, s. 2; Donald R. Hill, *The Book of Knowledge of Indigenous Mechanical Devices*, Dordrecht-Boston, 1974, s. 3.

anlaşılamayacağını söyleyip duruyordum. O da bana bu işin üstesinden gelecek düzeyde teknolojiyi ve Arapçayı bilen biri var mı? Diye karşılık veriyordu. Dr. Hill, bu cildi hazırlamakla, yeni bir tarihsel konunun Ortaçağ İslam dünyası mühendisliğinin inşasında önemli bir köşe taşı yerleştirmiş oldu”.⁴

İslam teknolojisinin hem Yunan geleneğini sürdürmek hem de bu geleneğe katkıda bulunmak yönündeki başarısı, en iyi el-Cezeri’nin kitabında görülmektedir. el-Cezeri, önemli bir kültürel merkez olan Diyarbakır’da Artuklu hükümdarlarının sarayında yaşadı. 25 yıl boyunca her türlü mekanik aygıt, hünerli ve karmaşık su saatleri tasarladı. Sulatan Nasireddin Mahmut (1200-1222), ondan başarmış olduğu şeyleri kaleme almasını istedi. el-Cezeri, 1206’da bu incelemesini bitirdi. Bu eser, bir aygıtlar koleksiyonu değil; bir mühendisin çalışmalarının bütünüdür. el-Cezeri’nin çeşitli düzenekleri, Heron ve diğer Yunanlılar doğrultusunda olmakla birlikte körü körüne taklitler değildir. el-Cezeri, Yunanlılardan farklı olarak bu aygıtların nasıl üretileceği hakkında ayrıntılı yönergeler verdiğini vurgulamak gerekir. Bu yönergeler, tek tek parçaların kesin ölçülerini, en uygun malzemelerin hangileri olduğunu ve yapım sürecinde nelere dikkat edilmesi gerektiğini de içerir. El-Cezeri’nin isim olarak belirttiği ve eserlerinden faydalandığı önceki bilginler ise şunlardır: Musaoğulları (Benu Musa), Yunus bin el-Hüseyin el-Usturlabi⁵, Hibetullah bin el-Hüseyin⁶, Apollonius ve Arşimet.

Bir hayli başarılı bir “kendin yap el kitabıdır el-Cezeri’nin bu eseri”. Büyük bir olasılıkla erken bir tarihte Farsça’ya, XVI. yüzyılda ise Türkçeye çevrilmiştir.

SU SAATLERİ

Ortaçağ, mucitlerin sınır tanımadığı bir dönemdir. Ortaçağ insanı da kendi kabuğunu kırmayı başarmıştır. Bu dönemde yapılmış buluşlardan bir tanesi de, Ortaçağın yaratıcılık ruhunun da sembolü olan “saat”tir.

⁴ Bedi’üz-Zaman Ebu’l-İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami ‘Beyne’l-İlm ve’l-‘Amel en Nafi fi Sinaa’ti’-Hiyel*, (Çev. Sevim Tekeli-Melek Dosay-Yavuz onat), TTK yay.,Ankara, 2002, s. XIX.

⁵ Yunus bin el-Hüseyin el-Usturlabi hakkında bkz. Sawage-Smith (E.), *Islamicate Celestial Globes*, Washington, 1985, s. 24,217,218,285.

⁶ Hibetullah bin el-Hüseyin hakkında bkz. H. Suter, “Die Mathemaiken und astronom der Arabes und Ihre Werke”, *Abhanl.zur. Gesch. Mathematischen, Wissenschaften*, 1900, s.117.

Bunun en göze çarpıcı örneğini de 807 yılında Harun Reşid'in Şarلمان'a gönderdiği hediyeler arasında yer alan saattir. Carlo M. Cipolla, bu saat hakkında şunu söylemektedir:

“Su ile çalışıyor ve pirinç bir tassa düşen tunç bilyelerin sesiyle saati belirtiyordu. Öğlen saat 12'de on iki süvari artlarından kapanan ufak pencereden dışarı çıkıyordu”⁷.

el-Cezeri'den önce de Doğu'da su saatlerinin⁸ varlığından bahsedilmektedir. Mehmet bayraktar'ın verdiği bilgilere göre, İslam dünyasında bilinen en eski su ile çalışan saat yapımı Mustansırıyya Medresesinin 633 yılında yapılışıyla başlar. Bunun bir su saati olma ihtimali çok yüksektir. Bu medrese için İbn el-Fut, 638 yılında ölen Nureddin Ali İbn Tağlub es-Saati'nin bir su saati yaptığını söyler. Ayrıca fizikçi Abdurrahman el-Erbil, “Hulasat üz-Zehebil Masbuk” adlı eserinde de bu saatten su saati olarak bahseder. Su ile çalışan saat yapıcılığı, İslamiyetten önce de vardır. Doğu'da olduğu gibi bu saatlerin Batı'ya geçişi de Endülüs Müslümanları aracılığıyla olmuştur.⁹

Bu bilgiden sonra el-Cezeri'nin eserinin bir öncülük özelliği taşıdığı kanısına varıyoruz. Su saatlerinin en belirgin örneklerini de el-Cezeri tarafından yapıldığı da apaçıktır. el-Cezeri tarafından tasarlanan su saatlerini şu başlıklar altında anlatmak mümkündür.

I. GÜNEŞ SAATLERİNİ BİLDİREN SU SAATİ

Güneş saatlerini bildiren su saati, gece 12 ve gündüz 12'ye bölünmüş bir güneş su saatidir. Bu saat aslında astronomik bir saattir. Yani gündüz güneşin gökyüzünde nerede olduğunu, hangi burçta olduğunu, güneş ve ayın gökyüzündeki konumlarını, gündüzden veya geceden ne kadar saat geçmiş olduğunu belirtmektedir. Saatin işleyişine gelince; gün başlangıcında altın hilal friz üzerinde muntazam bir biçimde hareketine başlar. Kapılardan birinciye geçip, birinci de ikinci kapı arasına gelince üstündeki kapılardan ilkinin kanatları açılır ve bir figür görünür. Aynı anda alttaki kapı döner ve

⁷ Carlo M. Cipolla, *Zaman Makinesi*, (Çev. Tülin Altınova), Kitap yay., İstanbul, 2002, s. 7.

⁸ Su saatleri bir Mısır icadıdır. Zamanı gece ya da güneşin görünmediği gündüz vakti bile göstermek gibi büyük bir özelliğe sahip olan su saati, sürekli ilgi ve yeniden dolum gerektiriyordu. Su saati en basit biçimiyle iç yüzeyinde deldiği olan bir su kabıdır. Su, yavaş ve düzenli bir tempoyla dışarı sızar ve kabın iç yüzeyindeki bir taksimat geçen zamanı gösterir. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Otto Kurz, *Sultan İçin Bir Saat*, (Çev. Ali Özdamar), Kitap yay., İstanbul, 2005, s. 12.

⁹ Mehmet Bayraktar, *İslamda Bilim ve Teknoloji Tarihi*, TDV yay., Ankara, 1985, s. 108.

rengi değişir. İki şahin öne doğru çıkıp vazolara yaklaşır ve gagalarından birer topu ziller üzerine düşürürler. Çok uzaktan bile işitilebilecek ses çıkarırlar. 6., 9. ve 12. saatlerde ise bunlara ek olarak aynı anda davulcular davullarını, zilci zilini çalar ve borucular borularını öttürürler. Güneş, ay ve burçların hareketi ise gün başlangıcında güneş hangi burçtaysa o burcun hizasında ve ufukta doğmak üzere bulunur. Yavaş yavaş güneşle birlikte doğmakta olan burç, yükselir ve karşısındaki burç ise batar. Geceye gelince ay, gökyüzünde görüldüğü biçimde yani hilal ise hilal, yarım ay ise yarım ay, dolunay ise dolunay biçiminde bulunduğu burç hizasında görünür. Gecenin başlangıcından itibaren bir saat süresinde ilk cam disk, bütünüyle aydınlanıncaya kadar gittikçe büyüyen bir ışık görünür. 6. ve 9. cam diskler bütünüyle aydınlandığında müzisyenler gündüz olduğu gibi görevlerini yerine getirirler. 12. cam disk, aydınlandığında ki bu, gecenin son saatinin sonudur. Aynı işlevler tekrarlanmaktadır.¹⁰

Güneş su saatine benzer olan bir saat de Batı'da Geç Ortaçağlar da ortaya çıkmıştır. Giovanni di Dondi tarafından tasarlanmıştır. 1338-64 tarihliidir. Geç Ortaçağların en olağanüstü icatlarından birisi olan zaman, dini yılların ve bayramların olduğu kadar solar sistemin hareketlerini de gösteren bu astronomik saat olmuştur.¹¹

Belki de el-Cezeri'nin örnek olduğu Giovanni di Dondi tarafından tasarlanan bu saatte su gücüyle dönen bir çarka bağlı bir dizi dişli donanımın yerine ağırlık yardımıyla işleyen bir mekanizmaya bağlı bir sarkaç ve sekteli rakkas dişlisinden oluşan bir donanım bulunmaktaydı.¹²

Ortaçağdaki mühendisler el-Cezeri gibi genel olarak su gücünü tercih etmişlerdir. Ancak su gücüyle çalışan saatleri kış mevsiminde Kuzey Avrupa gibi soğuk yerlerde donmaktaydı. Bu durum, doğal olarak mühendisleri su saatlerini temel alıp daha da geliştirerek mekanik saatleri yapmaya teşvik etmiştir.

II. DAVULCU SU SAATİ

el-Cezeri'nin yaptığı su saatlerinden bir diğeri de davulcu su saatidir. el-Cezeri, bu saatin üç adam boyu yüksekliğinde ve ayvan biçiminde olduğunu belirtmektedir. Bu ayvanın tabanında üzerinde 7 müzisyen figürü bulunan

¹⁰ Bedi'üz-Zaman Ebu'l-İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-Amel en Nafi fi Sinaa'ti'-Hiyel*, s. LXXII.

¹¹ George Holmes, *Europe: Hierarchy and Revolt 1320-1450*, Fontana Collins, 1975, s. 124.

¹² Jean Gimpel, *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, (Çev. Nazım Özüaydın), Tübitak yay., Ankara, 1973, s.148.

bir platform vardır. Bu figürlerinden ortadaki yere diz çökmüştür. Önünde iki davulu ve ellerinde de birer davul sopası vardır. Bu figürün iki tarafında ayakta duran birer davulcu figürü vardır. Bu davulcuların yanında mihrabın içinde bir şahin, şahinin önünde bir vazo, ayvanın orta kısmında bir mihrap, kenar boyunca uzanan 12 burç, frizin ucunda işaret parmağı ile burçları gösteren bir adam figürü vardır. Bu figürün üstünde de 12 tane cam disk bulunur. Saatin işleyişinde frizin ucunda duran figür hareket eder. İlk burcun hizasına gelince şahin öne eğilerek gagasından vazo içindeki çanın üzerine bir top bırakır ve çalgıcılar müzik aletlerini çalarlar. Bu olay her saat sonunda tekrarlanır. Gece ise diskler birer birer kararır. Bir disk bütünüyle karardığı zaman gecenin bir saatinin geçmiş olduğu bilinmekteydi.¹³

el-Cezeri'nin heykelticiklerle bezeli olan bu saat otomatı sadece sanatsal dans hareketleri yapmıyor, ayrıca yapay yolla müzik sesi de vermekteydi. Saatin işleyişinde burçları gösteren ve dönebilen bir disk, onun altında günün her bir saatine karşılık gelen 12 hücre (içi boş bölme) bulunmaktadır. İlk hücrede görülen figür her saat geçtikçe sağa doğru adım adım kaymaktadır. Bunun altında sağda ve soldaki kuşlar (Kartal yada şahin) her saat başı içine düşürerek ses oluşturmaktadır. 6 saat sonra tüm bilyeler tükenince alt kısımdaki yapay müzisyenler hep birlikte çalmaya başlamaktadır. Yapay müzisyenle (2 brozan, nakkare, uzun davul, zil) ahşaptan yapılmıştır. Kısmen de iç kısımdaki bir su çarkı yardımıyla hareket ederek oynatılan kollara sahiptir. Üfleli çalgılar hidrolik kontrollü hava basınçlı bir kapta bağlantılı olarak çalıştığı göze çarpmaktadır.¹⁴

el-Cezeri'nin tasarladığı Davulcu su saatiyle ilgili olan bu özellikler, el-Cezeri'nin hidromekanik sistemle çalışan otomatlarında istenilen mekanik hareketlerin, sıvının basıncından, kaldırma kuvvetinden akış hızından ve ağırlık merkezinin kayması özelliğinden yararlanılarak gerçekleştirilmiş olduğunu göstermektedir.

III. KAYIK SU SAATİ

Kayık su saati ise pirinçten yapılmış sütunlar üzerinde yükselen kare biçiminde bir hisar, hisarın üzerinde küçük bir kubbe vardır. Hisarın kayığın pruvasına bakan yüzünde bir kapı bulunurdu. Bu kapıdan bir şahinin başı ve göğsü görünürdü. Sütunlar arasında karşılıklı iki giriş vardır. Girişlerin ortasından bir mil geçer. Bu mile bir yılanın kuyruğu sarılmıştır. Yılanın başı

¹³ Bedi'üz-Zaman Ebu'l-İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-'Amel en Nafi fi Sinaa'ti'-Hiyel*, s. LXXIII; J. Needham, *Heavenly Clockwork*, Cambridge, 1960, s.39.

¹⁴ Zeki Tez, *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Nobel yay., Ankara, 2001, s. 246.

şahine doğru uzanmıştır. Kayığın orta kısmında Kubbeye benzer bir kısım, bunun üzerinde de elinde kalem tutan bir kâtibin çevresine 15 işaret yapılmıştır. Kalem, bu işaretler üzerinde hareket eder ve işaretlerin sonuna geldiği zaman günün bir eşit saati geçmiştir. Şahin yılanın ağzına benzer bir top düşürür. Yılan alçalır ve topu kayığın pruvasındaki büyük bir zilin üzerine bırakır ve yerine döner. Katibin kalemi tekrar ilk işarete döner.¹⁵

IV. FİL SU SAATİ

Fil su saati ise sırtında kare biçiminde bir kürsü, kürsünün köşelerindeki sütunlar üzerinde bir hisar, hisarın üzerinde küçük bir kubbe, kubbenin üstünde de bir kuş bulunan bir fil şeklindedir. Hisarın filin başı yönündeki tarafında bir balkon, balkonda uzanan ve üzerine iki yılan sarılmış bir mil, kürsünün orta kısmında bir yarım küre ve üzerinde 7. ½ dereceye bölünmüş bir yay, filin boynuna oturmuş, sağ elinde balta, sol elinde sopa tutan bir bakıcı ve filin boynunun iki yanında iki vazo bulunmaktadır. Saatin işleyişine gelince; kâtibin kalemi yarım saatte 7 ½ dereceye gelince, katibin kuş öter, deliklerden birinin yarısı beyaza döner, balkonda oturan adam sağ tarafındaki şahinin gagasından elini kaldırır, sol elini de sol tarafındaki şahinin gagası üstüne koyar. Sağındaki şahinin gagasından sağdaki yılanın ağzına bir top düşer, yılan topu filin sağ omzundaki vazoya bırakır. Filin seyisi, balta ile filin başına hamlede bulunur, sopalı sol elini kaldırır ve başına vurur. Top filin göğsünden çıkarak karnında asılı bir çan üzerine düşerek ses çıkarır. Böylece yarım saatin geçtiği bildirilir. Katibin kalemi derece işaretlerinin dışına gelir. Bundan sonra aynı işlemler sol taraftaki şahin ve yılan için tekrarlanır. Bir delik tamamen beyazla örtünür. Bu anda bir saat geçmiştir.¹⁶

Filli ve kayıklı su saati örnekleri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Avrupalıların da dikkatini çekmiştir. Bu saatler, çeşitli müze ve özel koleksiyonlarda bulunmaktadır.¹⁷

¹⁵Bedi'üz-Zaman Ebu'l-İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-'Amel en Nafi fi Sinaa'ti'-Hiyel*, s. LXXIII- LXXIV; J. Needham, *Heavenly Clockwork*, s. 49.

¹⁶J. Needham, *Heavenly Clockwork*, s. 59.

¹⁷Candan Nemlioğlu, “el- Cezeri'nin “El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-'Amel en Nafi fi Sinaa'ti'-Hiyel” Adlı Kitabının Türkiye'deki Nüshalarından ikisinin Sanatsal Değeri”, *I. Uluslar arası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. İbrahim Özcoşar), c. II, Mardin Valiliği Kültür yay., Mardin 2008, s. 55; Fuat Sezgin, *İslamda Bilim ve Teknik*, (Çev.Abdurrahman Aliy), Ankara, 2007, s. 100-102.

V. TAVUS KUŞLU SU SAATİ

Eşit saatlerin geçişinin öğrenildiği tavus kuşlu su saati ise, üç mihraptan oluşmaktadır. Birinci mihrapta erkek tavus kuşu, ikinci mihrapta iki genç tavus kuşu, üçüncü mihrapta dişi tavus kuşu bunların üzerinde ise on beş adet cam diskin bulunduğu bir yarım daire vardır. Günün bir eşit saati geçtiğinde dişi tavus, mihrabın sağ sütunundan sol sütununa doğru döner. İki genç tavus kuşu kavga ederler ve erkek tavus döner ve kendini gösterir. Aynı anda ilk diskin yarısı kırmızı olur.¹⁸

VI. BARDAK SU SAATİ

Bu su saatlerinde el-Cezeri'nin kendi yeteneğine dayalı olan özellikler de vardır. el-Cezeri, su saatlerinden birinin yapımında M.Ö. III. Yüzyılın ikinci yarısında İskenderiye'de yaşamış olan Yunanlı mühendis Ktesebios'un özgün olarak tasarladığı bir regülatör kullanmıştır. el-Cezeri'nin öncü olarak İskenderiye okulunu izlediği sanılmakta ise de pek çok yaratısının kendi özel becerisinden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Özelliklerinden en önemlileri su saatlerinde görülmektedir. Su saatleri otomatik gösteri oyunlarının benzersiz ve ustalıkla yapılmış yapılarından sayılmaktadır.¹⁹

Bardak su saati de el-Cezeri tarafından tasarlanmış olan bir düzenektir. Bu saat, bardak şeklindedir. Tepesinde balkon biçiminde düz bir kapağı vardır. Kapağın üzerinde her 15 bölümü bir saati gösteren 217 ½ dereceye bölünmüş bir halka bulunur. Kapağın üzerindeki platformda kalem tutan bir kâtip yer alır. Kalemin ucu saatleri göstermek için halkadaki bölümler üzerinde hareket eder. Kalemin gösterdiği bölümlerden de saatler öğrenilebilir.²⁰

Ayrıca Eski Mısır, Yunan, Roma, Bizans ve İslam Uygarlıkları dönemlerinde geliştirilmiş su gücüyle işleyen bu saatler, zamanı gündüzleri ve geceleri başka zaman aralıklarıyla gösteriyordu. Bu uygarlıkların hepsinde gün, aydınlık saatler ve karanlık saatler diye genellikle 12'şer saatlik iki döneme ayrılıyordu. Saatler gün doğumundan gün batımına ve gün batımından gün doğumuna kadar sayılıp belirleniyordu. Böylece gece ile gündüzün eşit olduğu zamanlar dışında gündüz saatinin süresi de gece

¹⁸ Bedi'üz-Zaman Ebu'l-İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-'Amel en Nafi fi Sinaa 'ti'-Hiyel*, s. LXXVI-LXXVII; Donald R. Hill, *Arabic Water Clocks*, Halep üniversitesi yay., Suriye, 1981, s. 50.

¹⁹ Zeki Tez, *Bilim ve teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Nobel yay., Ankara, 2001, s. 245.

²⁰ Bedi'üz-Zaman Ebu'l-İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami 'Beyne'l-İlm ve'l-'Amel en Nafi fi Sinaa 'ti'-Hiyel*, s.LXXVII; ; J. Needham, *Heavenly Clockwork*, s.39.

saatinkinden farklı olduğu gibi bunlar, mevsimlere göre de değişiyordu. Ekvatordan uzaklaştıkça gündüz vaktinin süresindeki değişiklik artmaktadır. Gece ile gündüz saatlerini eşitleyen mekanik saatleri önceleyen su saatlerinin her birinin başında gündüzü de geceyi de 12 eşit zaman dilimine ayırdıktan sonra saatini de buna göre ayarlayıp kuran bir görevli bulunuyordu. XIV. yüzyıla kadar Ortaçağ insanı, yaşamını bu gündüz saatlerine ve gece saatlerine yani su gücüne dayalı saatlere göre düzenleyerek sürdürmüştür.

DEĞERLENDİRME

el-Cezeri'nin gerek bahsetmiş olduğumuz su saatleri gerekse de diğer mekanik düzenekler doğrultusunda teknik anlayışını şöyle ifade edebiliriz: Alemin fizik gerçekliğini zihinde aritmetiksel tasavvur etme, bu tasavvurla fiziki alem arasındaki ilişkiyi mantık ve geometrik prensiplerle neredeyse çoğu zaman birden fazla prensiple çalışmakta bir veya birden fazla cansız ile insan, hayvan ve kuş gibi birden çok canlı örneğinden oluşmaktadır.

el-Cezeri, bu saatlerin yapımında ve diğer otomatik makinelerin her birinde ayrı birer sibernetik denge kullanmıştır. Bir makinede, örneğin yerçekimi kuvvetinden, diğerinde hidro-mekanik güçten hem de şamandıra ve plangalar arasında karşılıklı etkileşim yolundan faydalanarak ilginç otomatik sistemler kurmuştur. Çeşitli dişliler ve çarklarla dönene hareketi ileri geri hareketine çeviren veya tersini yapabilen teknikler geliştirmiştir. Kullandığı makine parçalarının imal ve döküm yöntemleri ve teknikleri de ayrı özellik içermektedir.

el-Cezeri, kendi teknik düşüncelerinin veya öncekilerden aldığı düşüncelerin uygulanabilirliğini tecrübe etmiştir denilebilir. Çalışanlara karşılık gelen düşünceleri kabul etmiştir. Çalışmayan aletlere karşılık gelen düşüncelere dakik ve ihtiyatlı bir bilim adamı bakış açısıyla doğrudan yanlış demiştir. Kendi ifadesiyle “doğru ile yanlış arasında asılı kalan” düşünceler olarak nitelemiştir. Böylece o düşünceleri teknik aletlerin yapımına dönüştürememede kendi kusuru olabileceğini de vurgulamak istemiştir.

el-Cezeri, Sibernetik çağı olarak adlandırılan çağımızda sibernetiğin de babası kabul edilmektedir. Yapmış olduğu makinelerin çalışma sistemleri suyun kinetik ve potansiyel enerjisinden faydalanılarak ve buna bağlı olarak çeşitli ağırlıkların etkileşimi ile gerçekleşmektedir.²¹

²¹ Pınar Ülgen, “Artuklu Dönemindeki Teknolojik Gelişmelerin Aynı Dönemde Avrupa'daki Teknolojik Gelişmeler Üzerine Etkileri”, *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. İbrahim Özcoşar), c. II, Mardin Valiliği yay., Mardin, 2008, s. 72; Fazıl Karadeniz, “Artuklular Döneminde Otomat ve Sibernetik Alanında Yazılmış Bir Kitap: “El-Cami ‘Beyne’l-İlm ve’l-‘Amel en Nafi fi-Sınaa’ti’-Hiyel el-Cezeri”, *I. Uluslararası Artuklu*

Birçoğu el-Cezeri tarafından icat edilen bu makineler, daha sonra Avrupa terminolojisine girmiştir. el-Cezeri'nin yaptığı şekilde örneğin, kapalı kum kutuları ile döküm Avrupa'da 1500'lü yıllarda ilk defa görülmeye başlamıştır. Avrupa'da konik vidaları yapan da Leonardo da Vinci olmuştur. İskoçyalı James Watt'ın 1780 yılında icat ettiği regülatörün bir benzeri el-Cezeri'nin su tulumbasında vardı. Donald R. Hill, şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Kesinlikle bütün Arapça eserlerin en önemlisidir ve muhtemelen Rönesanstan önceki herhangi bir kültür ortamında ortaya çıkan en önemli mühendislik dökümanıdır²².”

Mehmet Bayraktar'a göre ise el-Cezeri, XII. yüzyılın bir mühendisi ve teknolojesti değil, adeta robot yapımcılığının bir öncüsü gibi görünmektedir²³.

Türk ve İslam dünyasında mekanik alanda el-Cezeri'nin eserine benzer bir çalışmaya rastlanmadığı da bilinen ve kabul edilen bir gerçektir.

SONUÇ

Sonuç olarak, su gücü Ortaçağ'da çok önemli bir enerji kaynağı kabul edilmekteydi. Hatta Ortaçağ'a “su çağı” bile denilmekteydi. Bu anlayış, doğal olarak değirmenler ve daha pek çok su ile çalışan makinelerin ardından saatlere de yansımıştır. Saat, hem önemli bir buluştur hem de insanın sadece sosyal hayatını değil, aynı zamanda çalışma hayatını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu nedenle de büyük bir anlam taşımaktadır. Su saatleri de, saatin hem bir türü hem de bir mekanizma olarak ilk şeklidir denilebilir. el-Cezeri'nin yaşadığı dönemler dikkate alındığında ise elektrik gücü, manyetik güç ve elektromanyetik güçler bilinmediği için su gücü ve basınç etkisinden yararlanılarak bazı sistemlerin oluşturulmuş olduğu fark edilecektir. el-Cezeri, enerjinin sadece su gücünden sağlanmasına karşılık, bu enerjiyi mekanik bir sistemle birleştirerek hidro mekanik sistemle çalışan otomatik düzenekler yapmıştır. Bu da onun mekanik alandaki zekasının bir sonucudur diyebiliriz.

el-Cezeri, mucit mühendistir. el-Cezeri'nin teknik ve teknik yöntem anlayışından kaynaklanmaktadır. Eserin önsözünde bu anlayışını şöyle dile

Sempozyumu Bildirileri, (Ed. İbrahim Özcoşar), c. II, Mardin Valiliği yay., Mardin, 2008, s. 65.

²² Donald R. Hill, “Arabic Mechanical Engineering”: *Survey of the Historical Sources*, *Arabic Science and Philosophy*, c. I, 1991, s. 175.

²³ Mehmet Bayraktar, “Diyarbakır Bir makine ve Otomat Mühendisi Ebu'l-izz El-Cezeri”, *I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004*, Diyarbakır, 2004, s. 465-469.

getirmektedir. “Benden çok önceki bilginlerin çalışmalarını gözden geçirdim....Nihayet nakillerden kurtuldum. Başkalarının yaptıklarından sıyrıldım ve meselelere kendi gözümle bakabildim. Uygulamaya dönüştüremeyen her teknik bilginin doğru ile yanlış arasında kaldığını gördüm. el-Cezeri’nin bu teknik ve bilim anlayışını eserinin başlığından da anlamak mümkündür.

“Teknik Sanatında Faydalı İlim ve Ameli Cemedan Kitab”.

İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Enstitüsü de, el-Cezeri’nin kitabındaki şekillere bağlı kalarak tavus kuşlu saati yapmış ve 1981’de bunu sergilemiştir. Alman bilim adamı Wiedemann, el-Cezeri’nin anlattığı makinelerden bazılarını yapmıştır ve bunlar bugün Erlangen Üniversitesinde bulunmaktadır. el-Cezeri’nin yaptığı bu saatler başta olmak üzere daha pek çok mekanik düzeneği, modern mühendisliğin gelişimine katkıda bulunmuştur.

KAYNAKLAR

Bayraktar, Mehmet; *İslamda Bilim ve Teknoloji Tarihi*, TDV yay., Ankara, 1985.

Mehmet Bayraktar, “Diyarbakır Bir makine ve Otomat Mühendisi Ebu’l-izz El-Cezeri”, *I. Uluslar arası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004*, Diyarbakır, 2004.

Bedi’üz-Zaman Ebu’l-‘İzz İsmail b. Er-Razzaz el-Cezeri, *El- Cami ‘Beyne’l-İlm ve’l-‘Amel en Nafi eş-Şinaa’ti’-Hiyel*, (Çev. Sevim Tekeli-Melek Dosay-Yavuz onat), TTK yay.,Ankara, 2002.

Bir, Atilla; “Al-Cazari Medieval Engineer at Artuki Capital Diyarbakır”, *Turkish Review Quarterly Digest*, 1987.

Bir, Atilla; “Ebul İz El-Cezeri’nin Otomatlar Kitabı”, *Bilim ve Teknik*, S. 110, 1977.

Bir, Atilla; “Cezeri’nin Döneminin Doruğu Olan Mekanik Düzenekler”, *Bilim ve Ütopya*, S. 91, İstanbul, 2001.

Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratu*, Suppl. I.

Cippola, Carlo M.; *Zaman Makinesi*, (Çev. Tülin Altınova), Kitap yay., İstanbul, 2002.

Çeçen, Kazım; “el-Cezeri’nin İstanbul Teknik Üniversitesinde yapılan ve Çalıştırılan Su Saati”, *Bilim ve Ütopya*, İstanbul, 2001.

Çeçen, Kazım; “El-Cezeri’nin Su Saatinin Rekonstrüksiyonu”, *I. Uluslar arası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, İTÜ yay., İstanbul, 1981.

- Gimpel, Jean; *Ortaçağda Endüstri Devrimi*, (Çev. Nazım Özüaydın), Tübitak yay., Ankara, 1973.
- Hill, Donald R. ; *Arabic Water Clocks*, Halep üniversitesi yay., Suriye, 1981.
- Hill, Donald R. ; “Arabic Mechanical Engineering”: Survey of the Historical Sources”, *Arabic Science and Philosophy*, c. I, 1991.
- Hill, Donald R.; *The Book of Knowledge of Indigenous Mechanical Devices*, Dordrecht-Boston, 1974.
- Holmes, George; *Europe: Hierarchy and Revolt 1320-1450*, Fontana Collins, 1975.
- Karadeniz, Fazıl; “Artuklular Döneminde Otomat ve Siberetik Alanında Yazılmış Bir Kitap: “El- Cami ‘Beyne’l-İlm ve’l-‘Amel en Nafi fi-Sinaa’ti’-Hiyel el-Cezeri”, *I. Uluslar arası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. İbrahim Özcoşar), c. II, Mardin Valiliği yay., Mardin, 2008.
- Kurz, Otto; *Sultan İçin Bir Saat*, (Çev. Ali Özdamar), Kitap yay., İstanbul, 2005.
- Mahsereci, Nalan; “XII. Yüzyılda Yaşamış Otomasyonun ve robotun Atası, Türk bilgin Ebu’l-İzz el-Cezeri”, *Bilim ve Ütopya*, S. 91, İstanbul, 2001.
- Needham, J.; *Heavenly Clockwork*, Cambridge, 1960.
- Nemlioğlu, Candan; “el- Cezeri’nin “El- Cami ‘Beyne’l-İlm ve’l-‘Amel en Nafi fi-Sinaa’ti’-Hiyel” Adlı Kitabının Türkiye’deki Nüshalarından ikisinin Sanatsal Değeri”, *I. Uluslar arası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. İbrahim Özcoşar), c. II, Mardin Valiliği Kültür yay., Mardin, 2008.
- Olağanüstü Mekanik Araçların Bilgisi Hakkında Kitab*, Tıpkı basım, Kültür Bakanlığı yay., 1207, bilim ve Teknoloji Dizisi 2, Ankara, 1990.
- Ökten, Saadettin; “Cezeri”, *T.A.c. VII*, İstanbul, 1993.
- Sawage-Smith (E.), *Islamicate Celestial Globes*, Washington, 1985.
- Sezgin, Fuat; *İslamda Bilim ve Teknik*, (Çev. Abdurrahman Aliy), Ankara, 2007.
- Suter, H.; “Die Mathemaiken und astronom der Arabes und Ihre Werke”, *Abhanl.zur. Gesch. Mathematischen, Wissenschaften*, 1900.
- Unat, Yavuz; “Cezeri Üzerine Türkçe ve Yabancı kaynaklar”, *Bilim ve Ütopya*, S. 91(Ocak, 2001), İstanbul, 2001.
- Unat, Yavuz; “Cezeri’nin yapıtı”, *Bilim ve Ütopya*, S. 91, İstanbul, 2001.
- Unat, Yavuz; “Teknoloji Tarihinde Cezeri’nin Öncülleri”, *Bilim ve Ütopya*, S. 91, İstanbul, 2001.

Unat, Yavuz; “Artuklular Döneminde Bir Türk mühendisi Cezeri”, *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. İbrahim Özcoşar- Hüseyin H. Güneş), İstanbul, 2006.

Uzun, Abdullah; *Cizreli Eb-Ül-İz ve Otomatik Makineleri*, Esra yay., İstanbul, 1997.

Ülgen, Pınar; “Artuklu Dönemindeki Teknolojik Gelişmelerin Aynı Dönemde avrupa’daki Teknolojik Gelişmeler Üzerine Etkileri”, *I. Uluslar arası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, (Ed. İbrahim Özcoşar), c. II, Mardin Valiliği yay., Mardin, 2008.

Unat, Yavuz; “Cezeri üzeri Yapılan Bazı Çalışmalar”, *Bilim ve Ütopya*, S. 91 (Ocak 2001), İstanbul, 2001.

Tez , Zeki; *Bilim ve Teknikte Ortaçağ Müslümanları*, Nobel yay., Ankara, 2001.

TANZİMAT'IN MİSİR'DA UYGULANMASI (1851 TARİHLİ KANUNNAME)

Practice of Tanzimat in Egypt (Kanunname of 1851)

Mustafa ÖZTÜRK* Sevda ÖZKAYA ÖZER**

ÖZET

Osmanlı Devleti idaresine girdikten sonra, Mısır'da öncelikli olarak Osmanlı nizamını ve hâkimiyetini tesis edecek düzenlemelere girişilmiştir. Osmanlı Devleti, bu yönde daha önce benimsemiş olduğu gelenekleri burada da uygulamaya geçirmiştir. Şöyle ki, fethedilen ülkelerin eski nizamı, kısmî düzenlemeler ile muhafaza edilebilmekteydi. Nitekim Mısır'da da Memluklar devrinden kalan kanun ve uygulamalar ıslah edilmiş ve Osmanlı sistemine uygun hale getirilmiştir.

Uzun müddet Kölemen hâkimiyetinde kalmış olan Mısır'ın Osmanlı Devleti sınırlarına katıldıktan sonra idari, ekonomik ve sosyal yapısında ciddi bir değişikliğe uğramadığını söylemek mümkündür. Yani Mısır'ın örgütlenmesi, Osmanlıların mevcut eyalet kurumları ile Memluk döneminden devralınmış kurumların yeniden düzenlenmeleriyle oluşmuştur.

Ancak zaman içerisinde değişen şartlar nedeniyle idari, adli ve sosyal sıkıntıları gidermek üzere çeşitli kanunnamelerin hazırlandığı bir döneme girilmiş ve bu süreç Mısır elden çıkana kadar devam etmiştir. Söz konusu kanunnamelerin hazırlanmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Genel itibarıyla ilk zamanlarda bölgede yerel güçler ile girişilen nüfuz mücadelesinden kaynaklanan sıkıntılar çeşitli düzenlemeler yapmayı zorunlu kılarken daha sonraki dönemlerde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkardığı idari, adli ve sosyal değişimler de kanunnameler hazırlanmasında itici rol oynamışlardır.

Uzun bir süre ciddi sorunlar yaşanmayan Mısır'da, idari anlamda meydana gelen en büyük değişiklik şüphesiz Veraset Fermanı ile ortaya çıkmıştır. Tarihe Veraset Fermanı olarak geçen bu belge sayesinde Mısır, Osmanlı Devleti'nden yarı bağımsız bir hal kazanmıştır.

Tanzimat Fermanı ile modernleşmeye ciddi adımlar atan Osmanlı yönetimi, yarı bağımsız Mısır Eyaleti'ni de bu sürece dâhil etmek ve bölgedeki bozulmaları gidermek maksadı ile Abbas Paşa zamanında Mısır'a H. 1268 (M.1851) tarihli bir kanunname göndermiştir. Mısır'ın bütün idari, mali ve hukuki sahada çalışan memurlarının tâbi olacakları kuralları yeniden belirlemiş, halka zulmetme, rüşvet karşılığı iş yapma, haksız vergi toplama gibi suçları işleyen memurların yargılanmalarına yönelik kuralları düzenlemiştir. İşte bu kanunname, Mısır'da

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ

** Dr., Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ELAZIĞ

Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik ilk ciddi düzenlemedir. Buna benzer kanunnameler, Tanzimat'ın ilânını takiben neredeyse bütün Osmanlı ülkelerine gönderilmiştir.

Ancak söz konusu kanunname, Tanzimat Fermanı'nın Mısır'da uygulanması ile ilgili olduğu kadar şunu da göstermektedir ki Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın otokrat olarak tanımlanabilecek disiplinli yönetim tarzını devam ettiremeyen valilerin göreve gelmiş olması sebebiyle idari, iktisadi, sosyal ve askeri alanda bir bozulmaya uğramıştır.

Böylece ortaya çıkan 12 Ş. 1268 tarihli bu kanunname, beş ana bölüm dışında memurların uymaları gereken kurallar, ayrı olarak mülkiye ve zaptiye memurlarının görev ve davranışları, hukuk görevlilerinin uygulamaları, meclis üyelerinin görevleri, meclisler, akâlim müdürlerinin hizmet ve hareketleri, zaptiye memurlarının hareketleri, evkâf maddesi, konrato nizamı, ziraat nizamı maddelerini içermektedir. Kanunnamenin muhteviyatına uygun olarak Tanzimat Fermanı'nın gerekleri Mısır'da hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kanunname, Modernleşme, Tanzimat Fermanı.

SUMMARY

After Egypt went under Ottoman rule Ottoman State started the studies in order to building Ottoman system here, traditionally. So at conquered country's old system was protected with partial arrangement like Mamluks' system in Egypt.

It is possible to say that Egypt that was under Kolaman rule for long years did not changes seriously in economics and politics after joining Ottoman lands so Egypt organization was a synthesis of Ottoman State system and Mamluks' rearranged system. But because of changed conditions Ottoman made judicial, social and administrative Kanunname while ruling Egypt. At early period arrangement were against local opposite powers and at lated period they were about European development.

The biggest change in administration in Egypt occured with Veraset Firman which made Egypt semi-independent.

Tanzimat Firman was a part of modernization for Ottoman State wanted semi-independent Egypt to be a part of this. And sent a Kanunname to Egypt in Abbas Pasha's term, with date of 1851 for all officers. This is the first arrangement for application of Tanzimat Firman.

The Kanunname shows Egypt corruption after Mehmet Ali Pasha and it includes seperately administrative and military and justice officers' tasks. It was studied to realise in Egypt according to Kanunname's terms.

Key Words: Kanunname, Modernization, Tanzimat Firman.

GİRİŞ

Mısır topraklarının Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile başlayan süreç, Osmanlı tarihi içerisinde devletlerarası münasebetler açısından oldukça önemlidir.

Bu tarihi sürece, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle girilmiştir. Mısır söz konusu dönemde, Portekizlilerin Hindistan'a uzanan Ümit Burnu yolunu keşfetmeleri ve Kızıldeniz'de Memluklara karşı bir üstünlük kurma iddiaları sonucu zenginliğini ve Memluk Beylerinin hâkimiyet mücadeleleri nedeniyle gücünü büyük ölçüde yitirmiştir.

I. Selim, Mısır'ın içinde bulunduğu bu karmaşık durumdan faydalanmış ve 1516 yılının yaz ayında Mısır'ın, kaçak Osmanlı veliahtlarına sığınma hakkı tanınması ve Kansu Gavri ile Şah İsmail arasında olduğunu varsaydığı gizli bir antlaşmayı sebep göstererek Suriye'ye doğru yola çıkmıştır. 22 Ocak 1517'de Kahire yakınlarında Ridaniye'de Tomanbay ile yaptığı savaşta onu yenilgiye uğratmış ve Kahire, Osmanlıların eline geçmiştir¹.

Osmanlı Devleti idaresine girdikten sonra, Mısır'da öncelikli olarak Osmanlı nizamını ve hâkimiyetini tesis edecek düzenlemelere girilmiştir. Osmanlı Devleti, bu yönde daha önce benimsemiş olduğu geleneklerini burada da uygulamaya geçirmiştir. Şöyle ki, fethedilen ülkelerin eski nizamı, kısmî düzenlemeler ile muhafaza edilebilmekteydi. Nitekim Mısır'da da Memluklar devrinden kalan kanun ve uygulamalar ıslah edilmiş ve Osmanlı sistemine uygun hale getirilmiştir². Yavuz Sultan Selim, Mısır'da Osmanlı hâkimiyetini sağlamlaştırmak için Osmanlı Devleti'ne itaat edenlerden faydalanmak ve itaat etmeyenlerin nüfuzunu ortadan kaldırmak yolunu benimsemiş, Mısır'ın idari düzenini oluşturmak için de daha önce uygulanan idare sistemi hakkında bilgi toplamıştır³.

¹ Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 152 -156. Ayrıca bkz. Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, c. I-II, s. 84 -87. Ayrıca Bkz. M. Winter, "The Ottoman Occupation", *The Cambridge History of Egypt, Islamic Egypt 640 - 1517*, Vol. I, Edited By Carl F. Petry, Cambridge, 1998, s. 490-517. Heyet, "Yavuz Selim Devri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 10, s. 304-307.

² "imparatorluğun teşekkül ettiği sahalara ait eski devir ve devletlerden intikal eden örf ve adetler, Osmanlı Devrinde de yazılmış çeşitli kanunnamelerde kendilerine bir yer ayırabilmişlerdir. ... bilhassa bir kısım Türk ve İslam devletlerinden zapt ve ilhak edilmiş olan ülkelerden büyük bir kısmında bazen eski kanunların hiç değiştirilmeden aynen ve eski isimleriyle muhafaza ve tatbik edilmiş olduğu görülmektedir." Barkan, *Kanunlar*, s. LXIV-LXVI.

³ S. J. Shaw, "The Land Law of Ottoman Egypt (960/1553): A Contribution to the Study of Land Holding in the Early Year of Ottoman Rule in Egypt", *Der İslam*, 1963, XXXVIII, s. 117. Ayrıca bkz. İbrahim el-Mouelhy, *Organisation et Fonctionnement des Institutions*

Memluklu Sultanlığının son devresinde idari teşkilat, karışık bir hale gelip saltanatın yıkılmasına sebep olmuştur. Mısır'ı fethettikten sonra Sultan Selim, burada Osmanlı düzeninin kısa zamanda yerleşmeyeceğini anladığından Mısır'ın eski teşkilatını ıslah, eyalete uygun olanların ibkâ, Memluk saltanatına mahsus olanlarının ise ya ta'dil ya da ref' edilmesini emretmiştir. Uzun müddet Kölemen hâkimiyetinde kalmış olan Mısır'ın Osmanlı Devleti sınırlarına katıldıktan sonra idari, ekonomik ve sosyal yapısında ciddi bir değişikliğe uğramadığını söylemek mümkündür. Yani Mısır'ın örgütlenmesi, Osmanlıların mevcut eyalet kurumları ile Memluk döneminden devralınmış kurumların yeniden düzenlenmeleriyle oluşmuştur⁴.

Böylece bölgede idari, adli ve sosyal sıkıntıları gidermek üzere çeşitli kanunnamelerin hazırlandığı bir döneme girilmiş ve bu süreç Mısır elden çıkana kadar devam etmiştir. Söz konusu kanunnamelerin hazırlanmasının birçok sebebi bulunmaktadır. Genel itibarıyla ilk zamanlarda bölgede yerel güçler ile girişilen nüfuz mücadelesinden kaynaklanan sıkıntılar çeşitli düzenlemeler yapmayı zorunlu kılarken daha sonraki dönemlerde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkardığı idari, adli ve sosyal değişimler de kanunnameler hazırlanmasında itici rol oynamışlardır.

Bu açıdan bakıldığında görülecektir ki Mısır, düzeni adeta hiç bozulmadan fethedilmiştir ve 1767 yılına kadar bölgede ciddi bir direnişle karşılaşılmamıştır. Mısır'ın fethi tamamlandıktan sonra, aynı yıl 1517'de I. Selim tarafından uygulamaya konulan kanunname, Osmanlı İmparatorluğu ile Mısır arasındaki münasebetleri düzenleyen temel bir belge olmuştur. Bu kanunname ile amaç, ülkenin gelir getiren kaynaklarını güvence altına almak ve buralardan elde edilen gelirleri İstanbul'da bulunan merkez hükümetinin emrine, Mısır'ın ihtiyaçlarına ve İslam Dünyası'nın mukaddes toprakları kabul edilen Hicaz'a aktarmaktır. Yine bu kanunname ile Mısır, herhangi bir savaş durumunda Osmanlı İmparatorluğu'na talep edeceği 12 bin kişilik silahlı askeri birliği hazırlayıp göndermekle ve belirlenmiş yıllık vergileri İstanbul'a ve Haremeyn'e ulaştırmakla yükümlü tutulmuştur. Bu yükümlülüğe karşılık Osmanlı Devleti, Mısır'ın güvenliğini sağlamayı ve Mısır'da muhtariyeti olan yerel Memluk Beylerinin de katılacağı bir

Ottomanes en Egypt (1517-1917), Conseil Supreme D'Atatürk Pour Culture, Language et Histoire Publications de la Societe Turque D'histoire, Serie VII, No. 93, Imprimerie de la Societe Turque d'histoire, 1989, s. 1-62.

⁴ Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi, Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul, 1998, s. 19-33. Ayrıca bkz. Atilla Çetin, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır Valiliği Osmanlı Belgelerine Göre*, İstanbul, 1998, s. 13.

yönetimin kurulmasını garanti etmiştir. Bu şekilde Mısır'da mevcut olan rakip siyasi kurumlar arasındaki kuvvetler dengesi sağlanmıştır⁵. Oysa Baron de Tott bu kanunnameyi şöyle değerlendirmiştir; “*Sultan Selim Kanunnamesi okunduğunda, bu hükümdarın Mısır’ı Memluktardan fethettiğine değil de sanki onlara teslim olduğu sonucuna varılabilir. Gerçekten de krallığı yöneten yirmi dört beyi yerlerinde bırakırken onların otoritesini, genel vali ve meclis başkanı olarak atadığı tek bir paşanın kiyle dengelemekten başka bir şey düşünmemiştir....*”⁶.

Yavuz Sultan Selim, İstanbul’a döndükten sonra Mısır’da nüfuz sahibi kimseler, yöneticiler ya da Memluk Beylerinden kaynaklanan isyan hareketleri sıklıkla meydana gelmiştir. Bunun sebebi muhtemelen idari düzende görülen boşluklardır. Mısır’da düzen sağlanmasına önem veren Kanuni, burada sarsılan devlet otoritesini ve düzenini yeniden kurmayı istemekteydi. Bu amaçla Kahire’ye, Sadrazam İbrahim Paşa’yı geniş yetkilerle donatarak göndermiş, İbrahim Paşa 2 Nisan 1525’te Kahire’ye girerek halkın haraç ve vergi konularındaki şikayetlerini dinlemiş, daha sonra Mısır’ın bütün idari, askeri, sosyal kurumlarını incelemiştir. Halkın ve hazinenin korunmasını esas alarak kanunlar hazırlamış ve İstanbul’a bir kanunname göndererek Padişah’ın onayına sunmuştur. Padişah adına idarenin bütün alanlarını kuşatan, memurların, genel valinin ve valilerin güçlerini belirleyen, Mısır gibi Suriye’nin de mali sorunlarını düzenleyen ve Osmanlı kurumları ile Memluk yasalarını kaynaştıran bu Mısır Genel Yönetmeliği, Padişah tarafından kabul ve ilan edilmiştir⁷.

Uzun bir süre ciddi sorunlar yaşanmayan Mısır’da, idari anlamda meydana gelen en büyük değişiklik şüphesiz Veraset Fermanı ile ortaya çıkmıştır. Mısır, Osmanlı Devleti’nin Eyalet-i Mümtâzelerinden biridir⁸ ve Mehmet Ali Paşa döneminde Osmanlı Sultanı’nın vermiş olduğu İmtiyaz Fermanı neticesinde valilik, Paşa’nın sülalesinden olanlar arasında yaşça en büyük olana geçerek devam eden bir özellik kazanmıştır. Söz konusu

⁵ Necmi Ülker, “XVIII. Yüzyılda Mısır ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın Mısır Seferi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, s. 2.

⁶ Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), c. 2, Ankara, 1992, s. 24 -27.

⁷ Heyet, “Kanuni Devri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 10, s. 319 -321.

⁸ “Osmanlı İmparatorluğu’na bağlı hususi imtiyaz antlaşmaları ile idare olunan eyaletler. Bunlar devlete maktu bir vergi ve bazıları sefer zamanında asker vererek iç işlerinde tamamen serbest bulunurlardı. Muhtelif tarihlerde görülen eyalet-i mümtaze şunlardı; Mısır Hidivliği, Mekke Şerifliği, Sisam Beyliği, Cebeli Lübnan Mutasarrıflığı, Kıbrıs Adası, Bulgaristan Prenslığı, Bosna hersek, Kırım Hanlığı, Erdel Krallığı, Eflak-Boğdan Voyvodallığı, Aynaroz.” Bkz. Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 2. baskı İstanbul, 1986, s. 106.

fermanın getirdiği imtiyazlar bununla sınırlı değildir. Mısır, Saltanat-ı Seniyye'ye maktu bir vergi vermekle beraber yabancı devletler ile gümrük ve ticaret antlaşması yapabilir ve borçlanabilirdi. Tarihe Veraset Fermanı olarak geçen bu belge sayesinde Mısır, Osmanlı Devleti'nden yarı bağımsız bir hal kazanmıştır.

Fermanda üzerinde durulan konular; Tanzimat Fermanı'nın uygulanması, vergi miktarının belirlendiği biçimde ödenmesi, kara ve deniz askerlerinin sayısının İstanbul'un izin verdiği sınırı aşmaması idi. İdari anlamda getirilen en önemli uygulama ise veraset ayrıcalığının, yani valiliğin hanedanın büyük üyesinden büyük üyesine geçmesi hakkının Mehmet Ali Paşa'ya tanınmasıdır⁹.

1841 Fermanları Osmanlı Devleti'nin sırf kendi iradesi ile değil İstanbul'da bulunan Avrupa Devletlerinin temsilcilerine danışılarak hazırlanmıştır. Söz konusu Fermanlar Mısır idaresini düzenleyen temel kuralları oluşturmuştur. Avrupa Devletlerinin bu fermanla ilgilenmelerindeki asıl gaye, Mısır'da Osmanlı egemenliğini, menfaatleri gereği, yeniden kurmaktır. Ancak yaşanan gelişmeler neticesinde Osmanlı yönetimi güçsüz düşmüş ve Mısır, Avrupalıların nüfuzuna girmiştir. Avrupa'nın Osmanlı'yı hiç değilse bir süre daha ayakta tutmak istemesinin temelinde devletlerarası güç dengesinin bozulmasını önlemek yatmaktaydı. Bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa Doğu Akdeniz'de daha etkili bir konuma sahip olmak için rekabet etmekteydiler ve bu fermanlar sayesinde kendilerini avantajlı duruma getirmişlerdir. Zira Mısır'da temin edilecek güçsüz bir idare, onların Mısır'ın zenginlikleri üzerinde sömürgeci emellerini uygulamak için kolaylık sağlayacaktı.

30 Mayıs 1841 tarihli (2 Rebiyü'l-Ahir 1257) ferman, Mehmet Ali'nin Sultan'a teslimiyetini ifade ederek başlamakta ve Mısır idaresinin ki buna Darfur, Nubye, Kordufan ve Sennar başka bir fermanla eklenmiştir, Mehmet Ali'ye ve onun soyuna ait olduğunu doğrulamaktadır. Görüldüğü gibi bu hak, ırsî olmakla beraber Mısır'ın gelecekteki yöneticileri diğer Türk vilayetlerinin valileri ile eşit sırada olacaktı. Bunun dışında yıllık verginin Babiâli'ye düzenli olarak ödenmesi, kutsal şehirler Mekke ve Medine'ye Mısır'dan yapılan geleneksel yardımların devam etmesi, Mısır ordusunun barış zamanında 18 bin kişi ile sınırlı kalması ve nişanlar, rütbelere bayrakların diğer Türk ordularından farklı olmaması, albay rütbesinin sadece Babiâli tarafından verilebilmesi bu fermanın içerdiği emirlerdi. Ayrıca

⁹ E.Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri(1856-1861)*, c. VI, TTK., Ankara, 2000, s. 85.

İstanbul'dan izin almadan savaş gemisi yapılamayacaktı. Eğer bu şartlara uyulmazsa miras yoluyla geçen egemenlik hakkı geri alınacaktı. Bu hükümler, Fermanın ilanından İsmail Paşa'nın tahttan indirilmesi arasında geçen süreçte Mısır'ın anayasal durumunun temelini oluşturmuştur (1841-1879).

Daha sonra vali olan Abbas Paşa zamanında ise Osmanlı Devleti, Mısır'a H. 1268 (M.1851) tarihli bir kanunname göndererek Mısır'ın bütün idari, mali ve hukuki sahada çalışan memurlarının tâbi olacakları kuralları yeniden belirlemiş, halka zulmetme, rüşvet karşılığı iş yapma, haksız vergi toplama gibi suçları işleyen memurların yargılanmalarına yönelik kuralları düzenlemiştir¹⁰. İşte bu kanunname, Mısır'da Tanzimat'ın uygulanmasına yönelik ilk ciddi düzenlemedir. Zira söz konusu kanunname sayesinde Mısır ile Osmanlı Devleti arasındaki görüş ayrılıkları giderilmek istenmiş ayrıca sadece idari alanda değil adli ve sosyal alanlarda da pek çok düzenleme getirilmiştir.

Bu tarz düzenlemelere gidilmesinin sebebi Mehmet Ali Paşa'dan sonra valilerin güç kaybetmesi ve buna karşılık devletin diğer görevlilerinin güç kazanmasıdır. Öyle ki bu görevliler vergi toplanması konusunda halka zulmetmeye başlamışlar ve rüşvetle iş görme, adam kayırma gibi davranışlar, yöneticiler arasında giderek yayılmıştır. Söz konusu kanunname göstermektedir ki Mısır, Mehmet Ali Paşa'nın otokrat olarak tanımlanabilecek disiplinli yönetim tarzını devam ettiremeyen valilerin göreve gelmiş olması sebebiyle idari, iktisadi, sosyal ve askeri alanda bir bozulmaya uğramıştır. Bunda, söz konusu topraklar üzerinde tarihi boyunca, köle-efendi anlayışının yerleşmiş olmasının da etkisi göz ardı edilemez bir gerçektir. Böylece merkeze giden şikâyetlerin yoğunluğu, halkın, memurların zulmünden fazlasıyla zarar görmeye başlamaları Osmanlı Devleti merkezinin bu duruma el atmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenlerle hazırlanan kanunname, hem Mısır'da Tanzimat Fermanı'nın uygulanmasını istemiş hem de bütün Mısır memurunun halka zulmetmesini, rüşvet yemesini, haksız vergi toplamasını bir takım cezalar (kürek ve hapis cezası gibi) getirerek engellemeye çalışmıştır. Görüldüğü gibi Mehmet Ali Paşa zamanında Mısır Eyaleti idaresinde bu tip sorunlar ile karşılaşılmazken sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti, Mısır Eyaleti'nin idaresini kontrol altına almaya çalışmak zorunda kalmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere iki taraf arasındaki görüş ayrılıkları Tanzimat Fermanı'nın Mısır'da tatbikine dair idi. Fermana göre, mahkûm

¹⁰ BOA, İ. MTZ.05. 1895-33, 1268 Ş. 12.

olanların idamı valilere verilmemiş idi. Abbas Paşa buna itiraz etmiştir. Babiâli, bu meseleyi halletmesi için Fuat Efendi'yi (Paşa) Mısır'a göndermiştir. Abbas Paşa, kendisi ve ülkesi ile ilgili olarak bazı maddelerin eklenmesini istemiştir ki bunlar daha çok kendisine muhalefet edenlerin cezalandırılmaları ve “*kısas ve sair cihetle... idam maddelerinden dolayı... tekrar iddia ve istid'aya dair...*” dir¹¹. Nihayet Mısır Eyaletinin bölgesel şartlarına göre uyarlamalar yapılmıştır. Konu ayrıntılı bir şekilde görüşülmüş ve gerekli görülen bir takım değişikliklerin yapılması yanında Abbas Paşa'ya geçici olarak yedi senelik idam kararını onaylama yetkisi verilmesi ile mesele halledilmiştir¹².

Ayrıca kendisine ahaliyi angaryada çalıştırmak, askeri hizmete çağırabilmek ve Mehmet Ali ailesini idare edebilmek hakları da tevcih olunmuştur¹³. Bunun üzerine ilişkiler normale dönmüştür.

12 Ş. 1268 tarihli bu kanunname, beş ana bölüm dışında memurların uymaları gereken kurallar, ayrı olarak mülkiye ve zaptiye memurlarının görev ve davranışları, hukuk görevlilerinin uygulamaları, meclis üyelerinin görevleri, meclisler, akâlim müdürlerinin hizmet ve hareketleri, zaptiye memurlarının hareketleri, evkâf maddesi, konrato nizamı, ziraat nizamı maddelerini içermektedir. Kanunnamenin muhteviyatına uygun olarak Tanzimat Fermanı'nın gerekleri Mısır'da hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

Ne kadar başarılı olduğu ise tartışma konusudur. Zira Kanunname'nin yürürlüğe geçirilişini takip eden dönemlerde Mısır yönetimi, özellikle ekonomik manada olmakla birlikte her alanda çürümeye yüz tutmuş, rüşvet sadece ikinci dereceden memurların tenezzül ettikleri bir yol olmaktan çıkıp yönetimin en üst kademelerinde yer alanların dahi sorunları çözmek için sıkça başvurdukları bir yöntem olmuştur.

Yayınladığımız Kanunnâmenin dil ve uslûbunu, mana ve mefhumunu muhafaza etmek için metni sadeleştirmedik, olduğu gibi verdik. Transkripsiyon işaretlerindeki ayrıntıları vermedik, daha çok kullanılan transkripsiyon işaretlerini kullandık. Uzatma ve inceltmeleri (^), hemzeleri ('), aynları da (') işareti ile gösterdik. Eski Türkçe imladaki *itdi*, *virdi*, *virildi*, *idildi*, *'Ali* gibi kelimeleri, daha akıcı olduğundan bugün telaffuz edildiği şekliyle, *etti*, *verdi*, *verildi*, *edildi*, *Ali* şeklinde yazmayı, tercih ettik.

¹¹ BOA. İ. MTZ. 05, 16-529, (26 M. 1269).

¹² BOA. İ. MTZ. 05, 15-501, (19 Ca 1268).

¹³ BOA. A. AMD. , 1268 S. 17, 36-47.

KANUNNÂME*

Atufetli Efendim Hazretleri

Mısır Eyâleti'nde icrâsı mukarrer olan usûl-ü Tanzîmiye iktizâsınca kavânîn ve nizâmât-ı Devlet-i Aliyye'den eyâlet-i mezkûrenin ahvâl-i mevki'îyesine göre vaz' ve icrâsı lâzım gelen mevâddın müzâkeresi için tertîb olunmuş olan komisyonda icrâ kılınan tedkîkâta tevfikân ıslâh olunan Mısır Kânûnnâmesi mukaddemce Encümen-i Meşveret-i Vükelâ'da dermeyân olunub tashîh ve ta'dîl kılınan mevâddı merkez-i kabulde görünmesiyle beraber karar-ı kısıs meselesinin hüsn-ü tesviyesine ta'lik olunmuşdu. Atufetli Müsteşar Efendi Hazretleri sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i mülûkânede kısıs meselesini dahi sûret-i matlûbeyeye getirerek bu kere avdet etmiş ve karar-ı âhar icâbınca zikrolunan kânûnnâmenin meşâil-i mu'allakası ıslâh ve ta'dîl kılınmış olduğundan şehir-i Ramazân-ı Şerîfin sekizinci Cuma gecesi sâhilhâne-i Cenâb-ı Fetvâ-Penâhîde ma'kûd Meclis-i Mahsûs'da kısıs ve siyaseten katl maddesinin meşrûhât ve ta'dilâtı ve ona dâir komisyondan yazılmış olan bir kıt'a mazbata ve bu karar üzerine Mısır Vâlisi Fehâmetlü Devletlü Abbas Paşa Hazretlerine hitâben tasdîri lâzım gelen Fermân-ı Ali müsveddesi ile beraber kırâ'at olunarak tashihât-ı vâkı'a ve müsvedde-i mezkûrenin ahkâm-ı münderecesi evvel ve ahir isâbet-efzâ-i sunûh ve sudûr buyurulan emr ve fermân cenab-ı hilâfet-penâhîye muvâfık olup siyaseten idam olunacak mücriminin müddet-i mahdûde ile limana vaz'ı maddesi dahi muvaffakiyet-i seniye-eser-sa'adet kesreti olarak kısıs maddesinde verilen karara tevfikân bir sûret-i mevkûteye rabt olunmağla bu maddeler dahi meşhûd çeşm-i rikkatimiz olan muvaffakiyet-i seniyyeye teşekküren da'vût füzûnî-i ömr-ü şevket velinimet ile tezyîn-i lisân-ı 'ubûdiyet eylemekten başka câ'-i makâl olmadığından heman zikr olunan kanûnnâme ve fermân-ı âlinin tebyîz ve ısdâr ve vâli-i müşârünileyh hazretleri tarafına irsâl olunması beyne'l- huzzâr müttehidan tasvîb ve istihâb olunmuş olmağla ol bâbda her ne vechle emr-u fermân Hazreti Zıllulahi-i kerâmet-efzâ sünûh ve sudûr buyurulur ise icrâ-i muktezâ-i celîline ve kânûnnâme-i mezkûrun tebyîz ve teclîdi ve fermân-ı âlinin dahi tebyîziyle meşmûl lahâzetten cenâb-ı şehinşâhi ve iktizâ-i âlisi icrâ buyurulmak için takdîmine mübâderet olunacağı ve zikr olunan komisyon müzâkerâtında bulunmak için vâli-i müşârünileyh hazretleri cânibinden me'mûren burada bulunub hüsn-ü hitâm maslahata mebnî avdeti merhûn müsâ'ade-i cenâb-ı pâdişâhî olan Saadetlü Edhem Paşa ile refakatlerinde bulunan Kaymakam Abdurrahman Bey ve ketebeden Binbaşî Esad Efendi

* Başbakanlık Osmanlı Arşivi İMTZ 05 Gömlek Sıra No: 1895-33, Tarih: 1268.Ş.12

haklarında avâtıf-ı aliye şâyan buyurulması inâyet-i cihân-şumûl-i cenâb-ı velînimete çesbân olacağından mümâ-ileyh Edhem Paşa'ya yirmi beş bin ve Hayreddin Paşa'ya yirmi bin ve mîr-i mümâ-ileyhe on beş bin ve Esad Efendi'ye on iki bin beş yüz guruş kıymetli birer kutu ihsân buyurulması ve zikrolunan fermân-ı âli ile kânûnnâme-i humâyûn isâline me'mûr olan saadetlü Afif Beyefendi birkaç gün sonra hareket eylemek üzere bunların evvelce azîmetine müsâ'ade-i seniye erzân buyurulur ise hareketlerinden evvel Paşa-i mümâ-ileyhumânın rû-mâl Asitân-ı bülend erkân-ı hazret-i tâcdâri olmak ni'met-i âlem kıymetine dahi nailiyetleri atıfet-i celîle-i hazret-i pâdişâhiye şâyan görünmüş ise de bu maddeler hakkında ve mümâ-ileyhumânın rızâ-i hâk-pâyî humâyûn hazret-i şehinşâhî olmalarına müsâ'ade-i seniye erzân buyurulduğu halde kangı gün mâbeyn-i humâyûn cânib-ı şevket-i câlibine iğrâmı husûsunda dahi her ne vechle emr ve irâde-i cenâb-ı ketb-i sitânı meâli-pirâ-yı sunûh ve sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı ve evrâk-ı mezkûre manzûr-u şevket makrûn hazreti mülûkâne buyurulmak için 'arz ve takdîm kılındığı beyânıyla tezkîre-i senâveri terkîm olundu efendim

Fi 12 Şaban Sene 68 (1 Haziran 1852)

Ma'rûz-u çâkeri kemîneleridir ki

Resîde-i dest ta'zim olan işbu tezkîre-i sâmiye-i âsafâneleriyle evrâk-ı ma'rûze meşmûl nazâr-ı şevket-eser-i hazret-i hilâfet-penâhî buyurulmuşdur istizân-ı sâmi-i sadâret-penâhîleri vechle heman zikr olunan kanûnnâmenin tebyîz ve teclîdi ve fermân-ı âlinin dahi tebyîziyle takdîm buyurulması ve mümâ-ileyhe ol mikdâr kıymetli birer kıt'a kutu itâ olunması ve Paşa-i mümâ-ileyhumânın bi-mennihi te'âlâ işbu Cumartesi gecesi mâbeyn-i humâyûn taraf-ı eşrefine i'zâmı müte'allik ve şeref-sudûr buyurulan emr ve irâde-i seniye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-i münîfinden olarak mârû'l-beyân evrâk yine sevâb-ı nümâ-i asafânelerine i'ade kılınmış olmağla ol bâbda emr-u fermân hazret-i veliyü'l- emrindir.

Fi 14 N.

İşbu hatt-ı humâyûn şevket makrûn-u hazret-i şahânede mansûsu olan mevâddd-ı selâse ki emniyet-i cân ve mâl ve mahzûziyet-i ırz ve namûsdur bunlar esâs-ı 'adimu'l-indirâs-ı şer'i şerîf üzerine mebnî ve Tanzîmat-ı Hayriye'nin dahi mevâddd-ı esâsiyesi olmağla bunlara müteferri' olub ittîfâk-ı ârâ ile vaz' ve tesis buyurulmuş ve muahharan bi'l-icâb yine ittîhâd-ı efkâr ile zeyl ve ilâve kılınmış olan mevâddd-ı cezâ'iyeyi şâmil tanzîm ve tab' olunan kanûnnâme-i humâyûnun memâlik-i mahrûse-i cenâb-ı şehriyârîde icrâsına sunûf-u me'mûrîn-i saltanat-ı seniye me'mûr oldukları

misillû bundan akdem sahife-i pirâ-yı sudûr buyurulmuş olan Verâset Fermân-ı ‘Âlişanı mantâk-u münîfi üzere kânûnnâme-i humâyun-u mezkûrun saye-i şevket-vâye-i hazret-i Pâdişâhîde Mısır Eyâletine dahi icrâsı şeref-efzâ-yı sünûh buyurulan emr-u fermân cenâb-ı hilâfet-penâhî muktezâ-i âlisinden bulunmağla ihsân buyurulmuş olan verâset imtiyâzının şerâit-i asliyesine müterettîb olduğu üzere Mısır vâlisi bulunan zât dahi mevâddd-ı esâsiye olan emniyet-i mâl ve cân ve mahzûziyet-i ‘ırz ve namûs kaziyelerinin mezkûrenin kâmilen icrâsıyla beraber kavânîn ve nizâmât-ı mevzu’anın fermân-ı hazret-i pâdişâhîde mestur bulunduğu vechle eyâlet-i mezkûrenin iktizâ-yı mevki’ine tatbîkan ve usûl-i adl ve ittifâka tevfiikan emr ve irâde-i hazreti Pâdişâhîde tatbîkan usûl ve adl ve insâfa ve iktizâ-i mevki’a tevfiikan hüsn-i ifâsına taraf-ı saltanat-ı seniyyeden me’mûr olub şu kadar ki Mısır eyâletinin tebâyî’i mevki’asi icâbınca mevâddd-ı esâsiyyenin gayr-i nizâmât mevzu’a ahkâmından bazılarının yani Mısır arâzi harâciyeden bulunduğu cihetle tapu senedâtı ve idâre-i umûr-u evkâf-ı mahallliye misillû şeylerin mevzu’uları oraca nâ-mevcûd ve fermân-ı âli-i mezkûr mudâri vechle Mısır’ın vergi-i mâlî müretteb ve mu.... ve mâl me’mûrlarının usûl ve harekâtı mu’ayyen ve mahdûd olduğu gibi eyâlet-i mezkûreye mahsûs felâhat ve zirâ’at maddelerinden dolayı vuku’bulan bazı cinâyât için şimdiye kadar mahâllince icrâ olunan mu’amelâtın Tanzîmat-ı Hayriye usûl-u adliyesine tevfiikan ta’dîli dahi mîzâc-ı maslahat icâbından görünmekle gerek mevâddd-ı esâsiye-i mezkûre ve gerek ona müteferri’ olan kavânîn-i mevzû’a ve zeyl olunan keyfiyet-i nizâmiyeden ber-minvâl-ı muharrer mevzu’ları nâ-mevcûd ve zikr olunan fermân-ı âlide mûnderic ve meşrût olandan ma’adâsı oraca dahi mer’î olmak üzere icrâ olunacak ahkâm-ı cezâ’iye yine üç fasıl olarak tanzîm ve fakat eyâlet-i merkûmeye mahsûs ‘amâliyatdan zuhûr eden cinâyâtın tahrîren arz kılınan bed bend mu’amelât-ı cezâiyesi dahi kânûnnâme-i humâyûnun ahkâm-ı hayriyesine tatbîkan ve iktizâ-i mevki-i tevfiikan bi’t-ta’dil onlar da iki fasıl olarak ve ta’limat-ı seniye-i umûmiye ve nizâmât-ı mevzû’adan münâsib maddeler dahi kezâlik eyâlet-i merkûmenin ahvâl-i mevkisine göre ilave kılınarak zeyline tahrîr ve tastîr ve işbu mecelle-i kânûniye tertîb kılınıb icrâatı Mısır vâlisi bulunan zâtın uhdesine ihâle ve tefvîz kılınmış olunub icrâatına Mısır Vâlisi bulunan zât tarafından nezâret ve himmet olunmak üzere tertîb kılınan mecelle-i kânûniyedir.

Fasl-ı Evvel

Birinci Madde: Bilâ-istisnâ teb’a-i Devlet-i Aliyye’den olanların metbû’u şer’îsi olan Devlet-i ‘Aliye ve ihsân buyurulan verâset-i âlisi mücebine Mısır vâlilerine muhavvel olan hükümet-i mahallliye bulunan

idâre-i mahalliye ve bi't-tevârus vâli bulunan zât ile ve me'mûrîn aleyhine ikâz-ı fitneye cesâret ve katl-i nefse cür'et misillû bir hareket vukû'bulub da şer'an ve kanûnen ve alenen ve tahkîkât-ı lâzime ve tedkîkât-ı mukteziye ile kerrâren ve merrâren da'vâsı görölerek bilâ-garaz cünhası ba'de's-sübût hükm-ü şer'îsi tertîb etmeksizin hafî ve celî katilen ve tesmîmen ve gerek her türlü suver-i mümkinine ile hiç kimesnenin cânına kâd olunmak ve kast vukû'unda bizzât itsün veya ettirsün her kim olur ise olsun hakkında kısâs ve hükm-ü şer'î icrâ oluna velev ol maktûlun vereseşi diyet ahzıyla râzı olmak veyâhud ol kâtili bütün bütün afv etmek sûretinde olsalar bile işbu idâm madde-i kabîhasına cesâret eden me'mûr be-her hâl siyâseten ve nizâmen idâm kılına ve'l-hâsıl işbu katl-i nefis maddesinde büyük ve küçük müsâvi tutula.

İkinci Madde: Nefs-i Şehr-i Mısır'da vukû'bulan katl maddesi Mısır'ın kadı yahud nâib ve müftüsü efendiler hazır oldukları halde meclis-i ahkâm-ı Mısıryede görölerek tevâtüren sâbit olup veyâhud şahidler kemâl-i dikkatle tezkiye birle hakîkat-ı hâl tahakkuk etmedikçe ve ba'dehu ilâm-ı şer'îsi Dersaadet'e irsâl olunarak taraf-ı fütuvvet penâhîye takdîm ile tasdik olunub ondan sonra hâk-pây-i humâyuna arz ile fermân-ı âli sâdır olmadıkça icrâsı câiz olmaya.

Üçüncü Madde: Ekâlim-i Mısırye'de vukû'bulan katl ve idam maddeleri Ekâlim Meclisinde ma'rifet-i şer'le tevâtüren isbât olunub veyâhud şahidler kemâl-i dikkatle tezkiye birle da'vâsı görölüb ba'dehu 'ilâm-ı şer'îsi ve meclis mazbatası Meclis-i Ahkâm-ı Mısırye'ye ve orada tedkîkât-ı lâzime icrâsından sonra Divân-ı Vâlâ'ya gönderilip ondan kezâlik Dersaadet'e bi'l-irsâl taraf-ı fetvâ-penâhîye takdîm ile tasdik olunub ondan sonra dahi hâk-pây-i humâyuna arz ile fermân-ı âli gönderilmedikçe icrâ olunmaya.

Dördüncü Madde: Devlet-i Âliye'nin her sınıfında bulunan me'mûrlarından birisi ber-vech-i meşrûh muhâkemesi memleket meclisinde sebkât ve mürâfa'ası ma'rifet-i şer' ile rû'yet olunarak katl madde-i fazîhasına ictisârı sâbit ve kısâsına hükm-ü şer'îsi lâhik olan şahıs hakkında sûret-i muhâkemeyi mutazâmmın tuğralı fermân-ı âli-i sarîh bulunmaksızın icrâ-i kısâs husûsu kanûnen men' olunmuş olduğundan usûl-ü meşrûhaya ri'âyet ve i'tina etmeyen me'mûr hilâf-ı kanûn harekete cesâret etmiş olacağından hakkında nizâmen mücâzât-ı lâzımı icrâ kılına.

Beşinci Madde: Sâ'î-i bi'l-fesâd olanlar iki nev' ve sûretten hâli olmayub birisi kavlen ve diğeri fiilen olacağından meselâ bir adam diğeri bir adamı veyâhud bir takım adamları celb ile devlet-i aliye ve verâset fermân-ı

âlisi mücebince Mısır vâlilerine muhavvel olan hükümet-i mahalliye ve bi't-tevârüs vâli bulunan zât ile me'mûrîne karşı ve kavânîn ve nizâmâta mugâyir harekâta terğîb vâdisinde fesâdlı sözler söyledikleri ve fesâda dâir mukâvele ve mu'âhede ve mükâtebeleri tahakkuk eder ise bir seneden beş seneye kadar vaz'-ı kürek ve pranga oluna.

Altıncı Madde: Fiilen olduğu halde yani bir kimseyi veya bir takım adamları bağı ve isyâna da'vet ile cem'iyet etmek ve onlara esliha ve barut vermek gibi şeylere tesaddî edecek olacağı takdîrde bu makûlelerin cünhası pek azîm olacağından bu misillûler on seneden onbeş seneye kadar limana vaz' veyâhud bilâd-ı ba'îdeye nefy ve tağrîb kılına. Ehl-i fesâdın cem'iyetlerine dâir hizmetlerde bulunanlar ve keyfiyeti bilerek cebren olmayub da kendi rızâlarıyla cem'iyet-i mezbûreye esliha ve mühimmât-ı harbiye verenler ve ehl-i fesâdın temekkün ve ihtifâ ve tecemmüleri için tedârikinde bulunanlar dahi kabâhatlerinin derecesine göre ba'de-l muhâkeme bir seneden beş seneye kadar vaz'-ı kürek ve pranga oluna.

Yedinci Madde: Fesâd-ı kavli ve fi'iliye cesâret edenler mahrûse-i Mısır'da bulundukları takdîrde da'valarının ru'yeti ve tevâtüren isbâtı Meclis-i Ahkâm-ı Adliye-i Saltanat-ı Seniye'nin bir şubesi olan Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye münhasır ola.

Sekizinci Madde: Fesâd-ı kavli ve fi'iliye cesâret edenler ekâlimde olduğu takdîrde muhâkemeleri evvel emirde iklim meclisinde ber-vech-i hakk fasl ve rû'yet olduktan sonra mufasssal jurnal ve mazbatası ile ma'an Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye ve andan cânib-i Vâliye bildirilerek beşinci ve altıncı maddelerde tatbîkan icâbı icrâ kılına.

Dokuzuncu Madde: Kutta'-ı tarîk olanlar eğer itlâf-ı nüfûs-u beşeriye etmeyerek fakat adam soymak fazîhasına cesâret etmiş ise yedi sene müddet için vaz'-ı kürek oluna ve o misillûler adam telef etdikleri halde bi't-tahkîk sabit olduğdan sonra iktizâ-i şer'îsi vechle idam kılına.

Onuncu Madde: Müsellâh olan erbâb-ı fitne ve isyân ve kuttâ'ı tarîk takımının beher hâl kuvve-i müselleha ile üzerlerine varılacağından ol hinde maktûl olanlar için kısâs lâzım gelmez ise de hayyen tutulan eşhâsın bilâ-muhâkeme idâmı câiz olmayacağından buna cesâret edenler hakkında dahi hükm-ü kısâs icrâ oluna.

On Birinci Madde: Mûcib-i kısâs olub sonradan bazı veresenin afvıyla veya sulh ile ve yine dine ve mâla münkalib olan ve müceb-i ibtidâiyet bulunan madden katlin iktizâ-i şer'îsi icrâ olunduktan sonra Mısır'ın mesâfe-i ba'îdede olması cihetiyle bu misillû mahall-i ba'îdede olan katl hakkında

câri olacağı vechle şahsı katl icâbına göre beş seneden on beş seneye kadar İskenderiye Limanı'nda veyâhud mahall-i münâsibde vaz'-ı kürek oluna.

On İkinci Madde: Maktûl diyâr-ı âharda olur veya vereseşi taşrada bulunur ise zuhûru melhûz olan veresesinin vürûduna kadar şahsı kâtil mahbûsen tevkîf olunub fakat vereseşi bulunmayan maktûlun da'vâsı taraf-ı Saltanat-ı Seniye'ye isâbet edeceğinden ba'de't-terâfu' sâbit olduktan sonra o misillû kâtîlin kısâsen idâm veyâhud Beytûlmâl için diyet ahzıyla mücâzât olunması reyî ulû'l emre makuzu bulunduğundan ol vechle icrâ oluna.

On Üçüncü Madde: Madde-i katl-i 'âmmden olmayıp hatâ'en olduğu takdirde o makûle hatâ'en olan maktûlün katli kendisinden o misillû ef'âl vukû'bulmamış kimesne olduğu ve sâbıkası olmayıp hakkında hüsn-ü şehâdet olunarak muzanna-i sû' olmayacağı 'inde's-şer tebeyyün eder ise yalnız icâb-ı şer'îsinin icrâsıyla iktifâ olunub muzanna-i sû'olacağı halde nizâmen bir sene müddet için küreğe ve prangaya dahi vaz' oluna.

On Dördüncü Madde: Bir adam diğer adamın cânına kasd ile fakat bizzât icrâ etmeyerek başka bir şahsı akçe veyâhud sâir cihetle itma'ı ve iğfâl edip de onun vesâtatıyla idâm etdirecek olursa asıl kâtil hakkında şer'an ve kanûnen iktizâ eden hüküm icrâ oluna.

On Beşinci Madde: Nisâdan kâtil zuhûrunda kâtil ve kâtile hakkında diyet ve kısâsı muktezâ-i şer'î şerîf üzere bir râddede olacağından o makûle kâtile hakkında zükûr hakkında olan kanûn icrâ olunub fakat muayyen kâtil nisâdan ise tâ'ife-i nisâyâ mahsûs mahbesde ıslâh-ı nefis edinceye kadar habsi ile müddet-i mahbûsiyetinde infâk ve iksâsına icbâr olunacak veli ve akrabası olmadığı halde cânib-i Beytûlmâl'dan infâk ve iksâs oluna.

On Altıncı Madde: Umûr-u zabtiye ve rabtiye me'mûrlarına karşı durup silah çekmek misillû hâlât-ı reddiye cesâret edenler işbu kabâhatten ma'adâ zâbite adem-i itâ'at töhmetiyle dahi müttehim olacağından derece-i cünhasına göre iki aydan iki sene ve silah boşanmış olduğu halde üç aydan üç sene ve gerek kurşun ve sâir alât-ı ceriha ile cerh etmiş olduğu sûrette iltiyâmına kadar mesârifî ondan alınıp kendisi beş aydan beş seneye kadar ta'yîn-i müddetle vaz'ı pranga olunarak hidâmât-ı süfliyyede istihdâm oluna ve mecrûh olan adam cerihan vefât ettiği halde artık sade katl meselesine intikâl edeceğinden iktizâ-i şer'î ve kanûnîsi icrâ oluna.

On Yedinci Madde: Ale'l-ıtlâk nâsdan birisi diğerine silah çektiği halde derece-i cünhasına göre bir aydan bir sene ve silah boşalmış ise iki aydan iki sene ve cerh etmiş ise kezâlik iltiyâmına kadar mesârifî alınmak

üzere cerhin derecesine nazâran üç aydan üç seneye kadar prangaya konula ve cerhden müte'essiren vefâtı vuku'unda icâb-ı şer'î ve kanûnisi icrâ kılına.

Fasl-ı Sâni

Birinci Madde: Kâffe-i teb'a-i Devlet-i Âliye emniyet-i cân ve mâl ve mahfûziyet-i ırz ve namûs hukûk-u şer'îyesine nâil olduklarından serbestiyet derecesine varmayarak ber-muktezâ-i harisi şer'îye küçük ve büyük herkesi kendi hukûkunu iddi'aya muktedir olup ırz ve namûsu dahi kişinin cânı gibi azîz ve muhterem olarak muhâfazâ ve vikâyesi muktezâ-i insâniyetten olmakla farazâ bir adamın itibârına dokunacak söz söylemek ve bilâ- mûcib dövmek veya söğmek onun namûsunu hetk etmek olduğundan o makûle hetk-i namûsa mütecâsir olan kesânın cünhası şer'an sâbit olup hadd-i şer'î lâzım geldiği halde hadd-i şer'îsi icrâ oluna.

İkinci Madde: Bu misillû madde mahrûse-i Mısır'da vukû'bulduğu ve cünhası yalnız ta'zîrde kaldığı sûrette ta'zîr dahi herkesin hâl ve şânına göre olduğundan ol kimse ulemâ-i fihâmndan ve sâdât-ı kirâmndan ve zî-rûtbe-i zevâtdan ise Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye celb ile ta'zîr kılın ve evsât-ı nâsı ve ehl-i sûk ve bu raddelerde olanlar iktizâsına göre ihzâr ve habs ve nefy oluna ve ehâd-ı nâs makûlesi kezâlik ihzâr ve habs ve nefyden başka vech-i şer'î üzere üçden nihâyet yetmiş dokuz adede kadar değnek darbıyla te'dîb kılın taşralarda dahi bulunduğu mahâllin müdürî ma'rifetiyle bu vechle icrâ oluna ve bu misillû mevâdd vukû'unda kavî-i mücerred ve kuru iftirâ ile hüküm olunmayarak tahkîk ve tedkîkine bakılıb müfterînin iftirâsı tebeyyün eylediği halde müfterî olan şahsı te'dîben beş günden kırk beş güne kadar habsoluna.

Üçüncü Madde: Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye Meclisi dikkat ve hakkâniyet olacağından bu misillû mevâddın tasahhüb ve gars maddelerinden âri olarak fark ve temyîzine kemâl-i dikkat ve hilâfında vâki olacak mes'ûliyetden mübâ'aded eylemek ve doğruyu çekinmeyerek söyleyip ihtârda kusûr eylememek meclis-i mezkûrun vazife-i zimmeti ola.

Dördüncü Madde: Zâbitân-ı askeriye ve neferât ve sâir umûr-u zabtiye me'mûrları hod-be-hod kimesneye sövmeyip ve bed lakırdı söylemeyip fakat onların me'mûriyetleri sokaklarda ve gavgâ ve nizâ vukû'unda ve bazı erbâb-ı töhmetin zuhûrunda tutup hiçbir şey yapmaksızın doğruca iktizâ eden zâbit mahâlline götürüb teslîm etmesi ve götürülecek olanlar dahi özr-ü şer'îsi olmadıkça zâbite itâ'atle istenilen mahalle gitmeye müsâra'at eylemesi lâzım geleceğinden o misillûlerden zâbite adem-i itâ'atle huysuzluk edenleri bulunur ise hakkında icâbı vechle mu'âmele-i cebriye icrâsı câiz görüle.

Beşinci Madde: Bazı esvâk ve mahâll-i sâirede şuna buna sarkıntılık eden sekerâtın birini şer'î lede's-sübût hadd-i şer'îsi icrâ olunub fakat olan edebsizlere ve alâmetiyle tutulan kumarbazlara dahi cünhalarına göre mesâğ-ı şer'î olduğu vechle öldüresiye olmayarak kâimen üçden nihayetü'-n nihâye yetmiş dokuz adede kadar değnek darbıyla ta'rîz kılın ve bu sûretde bulunan edebsiz ve kumarbazların bir iki defaya kadar tutulur ise haklarında yine ta'zîr-i mezkûr icrâ olunub ondan sonra fezâhat-ı mezkûreyi ihtiyar eyler ise isrâr demek olacağından ol vechle isrârı takrîrinde kendi de nedâmet ve tövbe-i sahîha hâsıl oluncaya kadar kürek veya prangaya vaz' oluna.

Altıncı Madde: Gerek Ehl-i İslam ve gerek millet-i sâire kızlarını akrabasının haberi olmaksızın 'akd etmek za'miyle âhar iklimi kaçırarak veyâhud memleketden hârice çıkarmak misillû vaz'ı nâ-marziye cesâret edenler olur ise tutulub keyfiyetleri ol mahâllin müdürü ma'rifetiyle tahkîk olunduktan sonra evrâk-ı mukteziyesiyle ma'an mensûb oldukları Ekâlim Meclisine gönderilip onda da'vâsı rû'yet olunarak cünhâsı sâbit oldukda o makûleler li-eclî't-te'dîb mahâllinde nizâmen altı mâh habsle mücâzât oluna ve böyle akraba ve ta'allukâtının haberi olmaksızın kaçırılan kızı âhar iklimde bir imâm veya fakîhin yanına veyâhud mahkemeye götürdüklerinde 'akd etmeyip keyfiyeti derhal hâkim-i beldeye bildire ve hâkim dahi mahâlline göndere.

Yedinci Madde: Alet-i cârihadan ma'dûd olmayan şeyler ile birbirlerini darba cesâret edenlerin kabâhatleri derecesine göre on beş günden üç mâha kadar habs ile ta'zîr olunacakları misillû kezâlik sûret-i şer'îyesine tatbîkan bu makûlenin yine derece-i cünhasına göre üçden yetmiş dokuz adede kadar değnek darbıyla dahi ta'zîrleri câiz ola.

Fasl-ı Sâlis

Verâset Fermân-ı Âlisi Mûcebince

Birinci Madde: Taraf-ı Devlet-i Aliye'den Mısır vâlilerine muhavvel olan hükümet-i mahalliye ve bi't-tevârûs vâli bulunan zât ile me'mûrîn taraflarından kimesnenin mâl ve emlâkine vâz'ı- yed olunmaya. Ve büyük ve küçük bir kimesne diğer birisinin mâl ve emlâkine bî-gayr-i hak ta'arrûz ve tasallût ve müdâhale etmek veyâhud cebren almak veya satdırmak için bizzât veyâhud bi'l-vâsita icbâr etmek misillû şeyler vechen-mine'l-vücûh câiz olmaya. Ve eğer bu misillû madde-i memnû'a ve mekrûhiyeye cesâret eden olur ise farazâ birinin mâl ve emlâkine tasallûtu vukû'unda men' ve def' olunub şâyet bir takrîb ile zabt etmiş bulunur ise mazbût olan mâl ve emlâk mevcûd ise aynen değil ise semenen sahib olunana reddettirildikten sonra ol

şahsın hilâf-ı kanûn harekete cesâretine binâen erbâb-ı münâsib ve me'mûriyetden ise hizmetinden tard ve ihrâc olunub bu takımdan olmadığı halde memleketine âhar mahalde bir sene durmak üzere nefy ve tağrîb kılına.

İkinci Madde: Mesâlih-i mîrîyede müstahdem sigâr ve kibâr me'mûrînden birisi taht-ı idâresinde olan veyâhud kendisine emânet ve teslîm olunan mebâliğ ve emvâl veya eşyâ-i sâireden ihtilâsa yani ahz ve ketme cesâret etmiş olduğu alenen muhâkeme olunarak sübût bulunduğu halde kendisinden tahsîl oluna. Ve edâsında sûret-i acz gösterir ise mâl mülkünden ol mikdârı furuht olunarak ba'de't-tahsîl bir dahi hidâmât-ı mîrîyede istihdâm olunmamak üzere tard kılına. Ve ihtilas ettiği mebâliği tamamen ifâ ve sedd edecek mevcûdu olmadığı takdîrde nefy ve tard ile mu'âmele oluna.

Üçüncü Madde: Umûm Divânî ta'bîr olunan mevâki'-i me'mûriyete müteferri' olan mahallerden Umûm Divânları'na ve onlardan dahi Divân-ı Mâliye'ye takdîm olunacak hesâbâtın rû'yetinde derece ve senedât-ı lâzimesiyle mukâbelesinde ve umûmen defâtir ve muhâsebat ile ve mesâlih-i sâirenin hîn-i tefîşinde mevcûdâtı ve makbûzât ve medfû'âtıdan bir günâ irtikâb tebeyyün eylediği halde irtikâb eden adamdan istirdâd olunub te'dîbi sirkat cezâsına tevfikân icrâ kılına. Ve asıl me'mûr olan zât dahi bu kaziyyeye vâkıf olduktan sonra iğmâz etmiş olduğu tahakkuk eder ise 'azl ve tard ile te'dîb oluna. Ve me'mûr kendisine emânet ve teslîm olunan emti'a ve eşyâ ve âlât ve edevâtdan birini 'adem-i dikkat ve ihtimâmdan nâşi telef ve zayi' ettiği tahakkuk eder ise ol eşyânın bahâsı cezâen kendisine tazmîn etdirilmesiyle bu misillûlerin maslahatdan 'azl ve tardı dahi câiz ola.

Dördüncü Madde: Çünkü her bir me'mûr makbûzât ve medfû'âtıdan dolayı meclisce mes'ûl ve zararına zâmin olunacağı misillû ma'îyyetlerinde istihdâm olunacak adamların dahi mu'temed ve mu'temin olması lâzım geleceğine binâen ba'dez-zîn o makûle hizmetlerde hiçbir tarafın hatırı için adam istihdâmı câiz olmaya.

Beşinci Madde: Taraf-ı Eşref-i Hazret-i Şahâne'den mevzû'u cemi'i kavânîn ve nizâmât-ı müessesenin Meclis-i Ahkâm-ı Adliye hâmi-i Kadısı olduğu gibi bi't-tevârûs Mısır Vâlilerine ihsân buyurulmuş olan Verâset Fermânı mücebince taraf-ı saltanat-ı seniyeden vaz' ve te'sîs buyurulmuş olan işbu kavânîn ve nizâmâtın Mısır'da dahi vâli ile Meclis-i Ahkâm-ı hâmi-i kadısı olacağından mecmû'u 'ulemâ ve ümerâ ve mesâlih-i mîrîyede kullanılan kâffe-i me'mûrîni ve müstadimîn umûr-u me'mûriyetlerine dâir her bir ef'âl ve harekâtdan dolayı mes'ûl olduklarından birisinin maslahat-ı me'mûresinde tekâsülû rû-nümâ olur ise akâlim meclislerinde veyâhud

Ahkâm-ı Mısriye Meclisi'nde da'vâsı görülüb bi'l-muhâkeme cünhası sâbit olur ise hakkında ber-mûceb-i kanûn mu'âmele-i cezâiye icrâ oluna.

Altıncı Madde: Mısır'da ahkâm-ı şer'iyeye dâir olan mevâd hükkâm-ı şer' efendiler ve umûr-u mülkiye ve maliyeye dâir bulunan mevâd müdür ve sâir me'mûrîn ma'rifetiyle rû'yet olunmakda olup bazı kaziyelerde hükkâm-ı şer'i ile mülkiye me'mûrları 'akd-i meclis ederek şer'i şerîfe ve kanûn-u münîfine tatbîkan icrâ-i ahkâm eylemekde olduklarından icâbına göre birbirlerine mu'avenet etmeleri iktizâ-i me'mûriyetlerinden ise de birinin haberi olmaksızın onun umûruna diğerinin müdâhale etmesi kat'an câiz olmaya. Ve şâyed müdâhalede ve cihât-ı sâireden dolayı beyinlerinde münâfese zuhûruyla iştikâ vâki olur ise tahkîkât-ı lâzıme ve tedkîkât-ı mukteziye ile ba'de'l- muhâkeme töhmet ve kabâhat herhangi tarafda tahakkûk eder ise onun te'dîbine bakıla.

Yedinci Madde: Verâset Fermân-ı Alisi mûcebince Eyâlet-i Mısriye'nin muayyen olan vergi mâlî vaktiyle te'diye olunduğu misillû ahâlî dahi vergilerini vakt ve zamanıyla te'diye eylemeleri lâzıme-i zimmetleri olmağla bu husûsda ta'annüd ve muhâlefet eden olursa ahz ve habs ile icbâr kılına.

Sekizinci Madde: İrtişâ maddesi şer'an ve kânûnen emr-i münkîr olmağla işbu irtişâ fiil-i mekrûheye hiç kimse tarafından cesâret olunmaya ve buna cesâret edenlerin aldığı rüşvet Beytü'l-Mâl'e teslim olunmak üzere alınıb mürteşî bulunan adam dahi erbâb-ı me'mûriyetden bulunduğu halde münâsib ve me'mûriyet-i Devlet-i Aliyye'de kullanılmamak üzere hizmetden ihrâc ve rütbesinden hat ve tenzîl ile şahsına göre te'dîb kılındıkları misillû hidemât-ı mîrîye-i Mısriye'de bulunanlar haklarında dahi bu vechle icrâ oluna ve bir gûna me'mûriyet ve hizmet erbâbından bulunmadığı sûrette hiç mesâlih-i mîrîyede istihdâm olunmamak üzere kezâlik te'dîb kılına.

Dokuzuncu Madde: Râşî olan şahıs hakkında dahi mürteşî hakkında mukarrer olan cezâ ve mu'amelât aynıyle icrâ olunup fakat râşî olan adam şâyed kendi emel-i mahzûzunu tervîc ümidiyle ve kendi rızâsıyla vermeyip de mücerred mürteşînin icbâr ve izâfesiyle vermiş ise ol halde mazlûm olacağından mecbûriyeti müsbet olduğu takdîrde vermiş olduğu şey kendisine red etdirile.

Onuncu Madde: Cerîme maddesi külliyyen memnû' olduğundan buna cesâret eden eşhâs hakkında dahi mürteşî hakkında mukarrer olan cezâ kâmilan icrâ kılına ve tecrîm olunan kimesne mazlûm ve 'acezeden

bulunacağından vaktiyle haber veremediği halde ma'zûr ise te'dibinden hazer oluna.

On Birinci Madde: Sübût-u şer'î bulunmayan madde-i sirkatde nisâb-ı sirkat bulunub da birkaç yüz gurusluk şey ahz edenlere ziyâde müddet tahsîsiyle mücâzât olunması usûlü 'adle tevâfuk etmeyeceğinden ahz olunan eşyânın kıymetine nazâran âhiz olan şahsı üç aydan bi'n-nezâret nihayet üç seneye kadar pranga-bend olunarak hidamât-ı süfliyede istihdâm oluna. Ve üç kere sâbıkası olub mücâzât olunan sârik ıslâh-ı nefis etmemiş olacağından bu misillûler bilâd-ı Sudan'a nefy ve tağrîb kılına.

On İkinci Madde: Taraf-ı Devlet-i Âliye'den verilen evâmir-i âliye ve me'mûriyet-i saltanat-ı seniye taraflarından i'tâ olunan evrâk-ı resmiye ve senedât-ı şer'îye ve mürûr tezkerelerinde ve vâli bulunan zâtın mührüne ve mîrî mühürleriyle mîrî divânlardan verilen evrâk ve ricalara ve yafta kağıdlarına taklîd ve bazı mahallerini hek ve tağyîr ile sahtekârlığa cesâret eyleyen şahsı mertebe-i töhmetine göre dört aydan dört sene ve sâir nâsın evrâkını taklîd eden üç aydan üç seneye kadar kürek ve pranga ve şahsına göre nefy ve tağrîb ile te'dib kılına. Ve sikke-i sultâniye ve evrâk-ı nakdiyyeyi taklîd eden kalpazân eşhâsı dahi derece-i sû'î âmâline göre altı mâhdan dört seneye kadar prangaya konula ve kalb sürücülerin haklarında dahi derece-i cürüm ve kabâhatlerine nazâran kalpazân cezâsı aynıyle icrâ oluna.

On Üçüncü Madde: Şerîr makûlesinden yani bazı cihetle uygunsuzlukları tebeyyün ederek kendisinden emniyet-i ahâlî meslûb olduğu halde te'dib ve terbiyeleri iltimâs olunanlar şahsa göre bir sene müddetle nefy ve tağrîb ve pranga-bend olunub eğerçi bu misillû eşhâs müddet-i merkûme içinde ıslâh-ı nefis edip kendisinden emniyet hâsıl etdirerek ahâlîsinden kefil verebilir ise sebîli tahliye ve bu sûretle halâsı zâhir olmadığı takdîrde salâh-ı hâli zâhir oluncaya kadar müddeti temdîd kılına.

On Dördüncü Madde: Arâzinin cânib-i mîrîye müretteb olan maktû'unu vermemek için mahsûlâtını kaldırıp ketm ve ihfâ edenler vergiyi vermeyenler misillû ahz ve habs ile icbâr oluna.

On Beşinci Madde: Ekâlimde zuhûr eden erbâb-ı cünhadan kâtil ve sâ'i-i bi'l-fesâd olan büyük kabâhatlilerden ma'adâ yine ber-mantûk-u Kânûn-i Cezâ vaz'ı kürek ve pranga olunmaları lâzım gelen eşhâsın mahallerinde ber-mûceb-i kanûn mücâzât-ı lâyıklarının icrâsı emsâlinin terhîbine sebep olacağından o makûle ashâb-ı cünhanın iklim meclisinden icrâ-i muhâkemeleriyle töhmet ve kabâhatleri sabit oldukdan sonra keyfiyetleri bâ-mazbata Divân-ı Vâlâ'dan bi'l-istizân kanûn-u cezâiyyeye tatbîkan vukû'bulacak iş'âra göre cünha-i vâkı'a ve müddet-i

mu'ayyenelerini mübeyyin yedlerinde tezkire itâsıyla icâb eden mevki' ve mahallde pranga ve küreğe konula ve göz ve karakol ve riyâzât habslerine ve kânûn üzere cilde darbına mahkûm olanların dahi mahallerinde icrâ-i cezâlarıyla fakat ilm-u haberleri Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye isrâ oluna ve bâlâda beyân olduğu vechle kâtil ve sâ'î-i bil-fesâd olanlar Ekâlim Meclislerinde muhâkemeleri bi'l-icrâ mazbatalarıyla Ahkâm-ı Mısriye'ye gönderile.

On Altıncı Madde: Ale'l- itlak mahbûs olanlardan ağır hasta olanların kavî kefile rabtıyla tahammül edinceye kadar hânelerinde ikâmet ve tedâvi eylemelerine ruhsat verilip eyyâm-ı hastalıkları müddet-i mu'ayene-i mahbûsiyetlerine mahsûb oluna. Ve bu vechle hasta olduğu cümle 'inde tebeyyün ederek ruhsat verilen mahbûsun kesb-i ikâmet edib etmedikleri on beş günde bir kere tahkîk olunmasına ol beldenin umûr-u mülkiyesine me'mûr tarafından dikkat kılın.

On Yedinci Madde: Li-ecli't-te'dîb habs olunmuş olan fukâra ashâb-ı cünhadan müddet-i mahbûsiyetlerinde infâk ve iksâsına icbâr olunacak velî ve akrabası bulunmayanların nafakaları bulundukları mahâllin emvâl-i mertebe-i mîrîyesinden verilerek ancak mikdâr-ı kifâyeden ziyâde sarf ile emvâl-i mezkûrenin itlâfından ittikâ ve mücânebet oluna.

On Sekizinci Madde: Çiftçi hizmetkârlarından sûret-i sirkatde tohum ahz edenlerin sirkatle müttehîn olan eşhâs hakkında muharrer bulunan mücâzât ile te'dîbi zîrâat maslahatının ta'tîlini mücib olacağından bu makûlelerin dahi me'hûzları tebeyyün eylediği halde me'hûzu olan tohum bahâsı ücretinden mahsûb olunduktan sonra bulunduğu mahâllin hâkimi marifetiyle te'diben on ikiden yetmiş dokuza kadar cilde darbıyla iktifâ oluna.

On Dokuzuncu Madde: Bakkal ve kasap ve habbâz ve sâir bu misillû esnâfdan dirhemi noksan olanlar veyâhud narhdan ziyâde fûrûht edenlerin habs ile te'dîbinde dükkanları kapanıb bir nev'i ahz ve itânın ta'dîlini müstelzim olacağından bunlar haklarında sûret-i şer'îsi üzere derece-i cünhasına göre kâ'imen üçden yetmiş dokuz adede kadar habshâne önünde değnek darbıyla icrâ-i te'dîb kılın. Ve fakat ısrârları takdîrinde dahi habsleri câiz ola ve bu makûle esnâf üç def'a kabâhatle tutulub icâbına göre habs ve darb ile te'dîb olunduktan sonra def'a-i râbi'ada yine bir sûretle habâsete cür'et eder ise ol halde alub vereceği İhtisâb Nezâreti ve Esnâf Kethüdâları ma'rifetleriyle tasviye etdirilerek kendisi fi-ma'ba'd çıkarıldığı esnâflıkda olmamak üzere memleketine tard ve def' kılın.

Yirminci Madde: Gulâm ve câriye haklarında lede'l-iktizâ hudûd-u şer'iyenin ikâmesi taraf-ı saltanat-ı seniyye ve ta'zîr ve te'dîblerinin icrâsı efendilerine âid ve râci bulunduğundan efendilerinin bazıları te'dîb ve ta'zîr hususunda ifrât ile gulâm ve câriyelerine zulm ve te'addî ve bazılarının tefrît ile ihmâl ve müsâmaha edip veyâhud heman bey' ile müfsidden vâkı'asını âhara sirâyete bâdi ve bu vechle nizâm-ı umumîyi ihlâl mü'eddî olmalarıyla fî-mâ-ba'd bi't-tabî' âşikâr olacak vechle müceb-i ta'zîr cünhaları vukû'u ve sübûtunda hem 'aceze-i 'abîd ve âmâyî ber-vech-i muharrer te'addiden ve hem dahi nizâm-ı umumîyi halelden vikâye-nişin-i hayriyesiyle sâir nâs haklarında cereyân etmekte olan kanûna tatbîkan gulâm ve câriyeden katl-i nefis sudûrunda verese-i menkûl affedip de kısâs veya diyet sâkıt oldukça gulâm bir seneden beş seneye ve cârih zuhûrunda üç aydan üç seneye kadar iktizâ eden müddetle paranga-bend ve vaz'-ı kürek olunmak ve câriye dahi kezâlik müddet-i mezkûre için nisâyâ mahsûs mahbesde habs etdirilmek ve değnek darbıyla ta'zîri lâzım gelenler dahi 'aded-i keyfiyet darbı mâlûm olan vech-i şer'î üzere değnek darbıyla ta'zîr kılınmak mer'î ola.

Yirmi Birinci Madde: Katl-i nefis ve kat'ı uzûv maddelerinde emr iki nev' olarak evvelkisi mekre mücbîr yani tehdîdini ikâ'a muktedir olub bu nev'î aynı kâtil hükmünde olacağından verese kısâsdan afv eylediği halde derece-i kabâhate göre beş seneden on beş seneye ve bu misillû emrin emr-i kat'ı uzûv için olduğu takdîrde cârih cezâsına kıyas olunmayarak üç seneden altı seneye kadar tahdîd olunması ve ikinci nev'î gerek katl-i nefis ve gerek kat'ı uzvun emri olan tahdîddir ikâ'a muktedir kâbilinden olmadığı halde bu makûle emr-i gayr-i mücbîrin dahi iki seneden beş seneye ve emr-i gayr-i mekre ile katl-i nefis ve kat'ı uzûva mücâseret eden şahıs için dahi kâtil ise kezâlik beş seneden on beş ve kat'ı uzûv ise bir seneden üç sene tahsîs kılma ve mu'âvin-i kâtilin dahi beş seneden yedi seneye kadar müddet-i mücâzâtı temdîd kılma.

Yirmi İkinci Madde: Kâtil nisâdan olduğu halde beş seneden on beş seneye ve emre-i mücbîre olduğu sûrette kezâlik beş seneden on beş seneye ve emre-i gayr-i mücbîrenin dahi iki seneden beş seneye ve mu'ayyen-i kâtil-i nisâdan zuhûrunda beş seneden yedi seneye kadar nisâyâ mahsûs mahbesde habsi ile müddet-i mahbûsiyetinde infâk ve iksâsına icbâr olunacak velî ve akrabası olmadığı takdîrde cânib-i Beytü'l-Mâl'dan infâk ve iksâ oluna.

Fasl-ı Râbi'

Birinci Madde: Bir kimesne bir kimesnenin mülk çamurunu gazaben alıp zîrâat eder ise ol çamurun ecri misli tahsîl olunub zabt olunmuş olan

çamur ile beraber sahibine verildikten sonra ol kimesne şahsına göre on beş günden iki mâha kadar habs veyâhud otuzdan yetmiş dokuza kadar cilde darbıyla mücâzât kılınır.

İkinci Madde: Bir kimesnenin izin ve rızası olmaksızın hayvanını diğer bir kimesne tağallüben alub kendi işinde kullanır ise mezkûr hayvana bahâca ve a'zâca i'râz edecek noksan kıymeti ile nizâmen ecir misli dahi ol kimesneden tahsîli ve hayvan ile beraber sahibine teslim oluna ve ol kimesne te'dîben on beş günden bir mâha kadar habs veyâhud on ikiden elliye kadar cilde darbıyla mücâzât kılınır.

Üçüncü Madde: Bir kimesne hüdâ-yi nâbit veyâhud el ile meydana gelmiş fidanları kat' ve darb eylediği sâbit olur ise ol kimesne muktedir bulunduğu halde hasârâtı zecren iki kât tahsîl olunarak ashâbına verile. Ve muktedir değil ise telefîyâtın derecesine göre ol şahsı üçden nihâyet yetmiş dokuza kadar değnek darbıyla te'dîb kılınır ve hasârâtı pek ziyâde ise on beş günden üç aya kadar vaz'-ı pranga olunması dahi câiz ola.

Dördüncü Madde: Bazı vilâyetlerde urbân mevcûd olduğu hasebiyle hayvanlarını kasden zîrâate saldırub ekl etdirirler ise hâkim ma'rifetiyle lede't-tahkîk sahîh olduğu halde ne mikdâr zîrâat ekl etdirmişler ise ba'de'l-kıyâs ol mezkûrâtın zecren iki kât değeri kabile şeyhleri ma'rifetiyle kendilerinden tahsîl ve ashâb-ı zîrâata i'tâ oluna. Ve eğer kasda makrûn olmayub da 'adem-i vakitden nâşi olur ise yalnız değeri mezkûr şeyhler ma'rifetiyle tahsîl olunub kezâlik hâcete verile ve urbânın gayri olanlar haklarında dahi bu mu'âmele 'ayniyle icrâ oluna.

Beşinci Madde: Birinin hayvanı sahibinin sevgiyle âharın harmanını ekl veyâhud tarlasında olan zîrâatın biraz mahallini ayak ile telef eder ise ba'de's-sübût hasârât-ı mezkûre lâzım gelenlerden tahsîl ile buna sebep olanlara te'dîben ondan elliye kadar cilde dahi darb oluna ve kazâ ile olmuş ise fakat hasârâtın değeri tazmîn etdirile.

Altıncı Madde: Karye şeyhi ve sâiri olsun bir fellâhı kendi ekinini kaldırtmak ve yoldurtmak gibi işinde angarya sûretiyle ücretsiz kullanır ise lede's-sübût kâ'ide-i memleket üzere bu makûlelerden tamamen ücreti alınub ol fellâha verile ve ettiği gadre mücâzâten onbeş günden kırkbeş güne kadar habsi veyâhud on ikiden elliye kadar cilde darb kılınır.

Yedinci Madde: Zîrâat mahallerinden hayul ve bârgir ve araba ve binek hayvanı ve büyük ve küçük bahâ yem ve zîrâat âlâtı ve mahsûlatı ve binalardan ahşab ve mahcerlerden ahcar ahziye ve emlâk ve tarlaların hududunu fark ve temyîz eden nişanları yerlerinden nakil ve tahvîle

mücâseret eden eşhâs âhaz cezâsını tatbîkan derece-i töhmetine göre üç aydan nihâyet üç seneye kadar prangaya konulacağı misillû bu makûle şeylerin âhazı erbâb-ı zîrâatten olduğu halde habs ve pranga ile te'dîbi mahâlince madde-i zîrâatın ta'tilini mûcib olması mülâhazâsına göre o makûlelerin nizâmen yalnız elliden yüz elliye kadar cilde darbıyla ta'zîri dahi câiz ola.

Sekizinci Madde: Bir fellâh urbân kıyafetine girib ve urbân içinde saklanıp da tutulduğu halde ol fellâhın zimmetinde mâl-ı mîrîden bevâtı bulunur ve himâye idüb saklayan ânı te'dibiyeye muktedir olur ise bevâtı-i mezkûre saklayandan ba'de't-tahsîl iki ve muktedir olmadığı halde dört ve firârının bevâtını bulmadığı takdîrde iki mâh müddetle limana gönderile ve firâr dahi yetmiş dokuz cilde darbıyla te'dîb kılına.

Dokuzuncu Madde: Bir Şeyh-i Beled köyünde mevcûd iken cihetin büyük hâkimi tarafından li-eclî'l-musliha çağırulub da geldiği ve hâkim dahi ol köye gitdikde firâr eylediği halde bu vechle savuşması kendi hâkimine 'adem-i itâ'at demek olacağından nizâmen iki yüz elli cilde darb ve tekrar bu misillû harekete cesâret eder ise şeyhlikden azil ve mücâzât oluna.

Onuncu Madde: Feyezân-ı Nil vaktinde bir karyenin çamuru rey olunur iken diğer köyün ahâlîsi gece veyâhud gündüz suyunu aldığı esnâda adam katl olunur veyâhud cerh vuku'bulursa kâtil ve cârih cezâlarını tatbîkan icâb-ı icrâ kılına ve cerh ve katl zuhûr etmeyüb de fakat bir karye ahâlîsi diğer karye ahâlîsinin cebren sularını almak gibi hâkime haber vermeyerek te'addî eyler ise şeyhleriyle köy nâzırına nizâmen yetmiş beş cildedden yüz elli cildeye kadar darb oluna ve şeyhin haberi olmaksızın fellâhların te'addî etdikleri bi't-tahkîk tebeyyün eder ise ol fellâhlara dahi yetmiş cildedden yüz elli cildeye kadar darb ile te'dîb kılına.

On Birinci Madde: Her kim olur ise olsun sahibini erzâ etmeksizin birinin hurma ve sair eşcârından kat' etmiş ve gasben alub bahâsını vermemiş olduğunu sahibi gelüb hâkime teşkî eder ise ba'de't-tahkîk ehl-i haberesi ma'rifetiyle ta'yîn olunarak iki kat bahâsı tahsîl birle sahibine verile. Ve hurma ve dûm ağaçları me'mûl bulunduğundan yerine diğer ağacı yetişinceye kadar ol ağacın mâlî dahi kat' edenin üzerine izâfe olunarak senevî mâl ile beraber tahsîl ve tasdîr oluna fe-emmâ müte'addî tazmînine muktedir olmadığı halde ol şahsa vücûdunun tahammülüne göre nizâmen elliden yüze kadar cilde darbıyla mücâzât oluna.

On İkinci Madde: Bir Şeyh-i Beled fellâh ile yahûd bir fellâh birkaç fellâh ile ittifâk ederek köy nâzırı veya şeyh üzerine veya silah ile

hücûm edib silah boşaltmayarak yalnız darb eylerlerse ön ayak bulunan şeyh veyâhud fellâha nizâmen iki yüz elli ve refâkatinde bulunan fellâhlara yüzer cilde darb oluna ve tüfengin boşaldır ise bu makûleler hakkında mukarrer olan ahkâm-ı cezâiye icrâ kılma.

On Üçüncü Madde: Her kim olur ise olsun bir kimesnenin cürün veya esnâf veyâhud konağını yakar ve kabilü-l ihtirâk eşyâsına ateş verir ve yakmak kasdında iken tutulur ise bi't-tahkîk-i sübût bulduğu halde ol kimesne muktedir ise beyân-ı şeyin semeni tavsîl ve hâcete ba'de't-tavsîl yanmış olan şeyin kıymeti beşyüz kuruşa kadar ise yetmiş dokuz cilde darb veyâhud bir aydan üç mâha kadar pranga-bend olarak te'dîb oluna. Ve ziyâde olduğu veyâhud bu keyfiyete cesâret eden kimesnenin sâbıkası olub cezâ çekmiş iken be-tekrar tesaddî ettiği sûretde bir seneden beş seneye kadar limana gönderile.

On Dördüncü Madde: Bir karye ahâlisi kendi etyânının menfa'at husûsiyeti için hükümetden bilâ- izin bir cisri kırmağa cesâret eder ve ol cisrin kırılmasıyla sular sarf olunub etrafında olan bir veyâhud birkaç karye etyânından bir mikdârı şerâki kalûr veya esnâf veya sâir mürûr ve sâir mevrû'âtın garkına bâ'is olur ise bir seneden üç seneye ve eğer kırılan cisr-i sultanî olub vakitsiz suların sarfıyla bir çok arâzinin şerâki kalmasına veyâhud müstekfi-i rey olamamasına veya esnâf vesâir mevrû'âtın gark olmasına bâdî ve bu mülâbese ile ahâlînin hasârât-ı cesîmesine mü'eddî olur ise üç seneden sekiz seneye ve eğer cisr-i mevrû'ât vaktiyle sedd u bend olunub bir zarâr etmez veya o an iktizâsınca cisrin kırılmasından bir ziyân ve zarâr târî olmaz ise bile böyle muhataralı fiile cür'et ve cesâret edenler altı aydan bir seneye kadar limana gönderile.

On Beşinci Madde: Bir mahallde bir cisr kırılıb ol mahâllin ahâlisi kırılan cisrin seddine kâdir oldukları halde Meşâyih ve Zîrâat Nâzırı tarafından sevk olunarak der-akab seddine gayret oluna sedd olunamaz ise kendilerine civâr bulunan karyelerden lüzûmu mikdâr inzâr ve mâlzeme-i sâire ile imdâd ve i'âne olunmak lâzımeden olduğundan ve bu husûsda şeyhler ve nâzırlar dahi me'mûr bulunduğundan karîb olan karyelerden cisrin kesr olunmuş idüğünü görürler iken bizim akaretimizde değildir diyerek imdâd ve i'ânede tehâvvül idüb gidib seddine ictihâd etmezler ve öyle civâr karyelerden inzâr ve malzeme taleb olunub göndermezlerse ol kırılan cisir sebebiyle etrafda olan nevâhiye mazârrât eder ise mazârrât-ı 'âmmeyi davet etmiş olacağından ba'de't-tahkîk bu bâbda tekâsülü rû-nûma olan ve cisrin kırılmasına sebep bulunan hassa şeyhleri ve umum şeyhi ve nâzırı mazârrât-ı cüz'î olduğu halde bir mâhdan altı mâha kadar vekîl olacağı sûretde cesâmetine nisbetle altı mâhdan iki seneye kadar limana gönderile.

On Altıncı Madde: Bend-i sâbıkda zıkr olunduğu vechle cisir kırılıb da ol nâhiyenin ahâlîsi seddine kâdir olamayıp civârında olan ve en yakın bulunan köylerden imtidâd olunması lâzım iken bazı ağraziyesini uzak yerlerden imdâd istenir de yetişemeyüb kırılan cisir vaktiyle sedd olunmaz ise öyle arz-ı tahtında i'âne talebine sebep olan mühendisi ve hâkim vuku'bulacak harîrin (?) killet ve cesâmetine göre altı mâhdan iki seneye kadar müddetle limana irsâl oluna.

On Yedinci Madde: Umûm cisrinden her bir karyeye isâbet eden mikdârın muhâfazâsına iktizâsı kadar gafra tertîb oluna ve feyezân-ı Nil'de havzlar memlû olduğu halde emvâcdan cisirlere bir sekâmet irâz etmemesi için debbûs ve kazık misillû şeyler tedârik ile cisirlerin leysine dikkat kılına. Ve adem-i itina ile cisirlere bir şey olmaksızın veyâhud gafrasız kalub emvâc biyerek kırılır ise bir ziyân ve zarâr olduğu halde kırılan mahall ol karye ahâlîsine yaptırıla. Ziyân hâsıl olub cüz'i olduğu halde bu bâbda tekâsül ve tehaveti zâhir olanlara cezâ lâzım gelmeye, ol cisrin bulunduğu karye ahîdede olub müte'ahhidi köyde ikâmet eylediği ve tekâsülü sâbit olduğu halde bizzât kendisi olmadığı sûrette tehâvet ve tekâsülü rû-nümâ olan müfettişi veyâhud nâzır-ı ömre ve meşâyihî ve müdürîyet-i nevâhisinden olub kesr-i husûlu vaktinde müdürî orada bulunarak tehâvet ve tekâsülü müsbet olur ise bizzât müdürî ve kendisi orada bulunmayub ve tekâsül kendisinden vuku'bulmamış ise tekâsülü sâbit olan kısım nâzır-ı ve fakat hâkimi ve umre meşâyihî haklarında on beşinci bendde muharrer olan mi'âdlar ile mücâzât olunub binbaşı ve andan yukarı rütbede olanlar limana bedel-i Asvan'a nefy oluna mazârât-ı küllî ise ber-vech-i beyân bend-i salifü'z-zıkrde olan mi'âdlara tatbîkan Avsan'a ve limana irsâl kılına.

On Sekizinci Madde: Bir cisir suyunun kesretinden sıkıştığı halde vaktiyle çaresine bakılmak icâb idüb cisirin sıkışdığını ve suyun şiddetinden nezâket kesb ettiğini mühendis ve me'mûrların görüb iktizâ eden mahalle vaktiyle haber verilmek ve tedâbir-i mukteziyesine bakılmak lâzım-i zimmetleri iken cisrin hıfzı mümkün olduğu esnâda mahâlline haber vermez ve çaresine bakmaz da cisir şikest olub hasârât vâki oldukdan sonra ihbâra kalkışırılar ise vaktinde tedbîr ve icrâsı kendisinden melzûm olan mühendis ve hâkim ve şeyhler i'âne ve imdâd talebinde kusûr edenler misillû vazife-i me'mûriyetlerini hüs-n-i ifâ etmemiş olacaklarından on altıncı bende tatbîkan hasârâtın killet ve kesretine göre cezâlar tertîb oluna.

On Dokuzuncu Madde: Bir karyenin mukarrer olan vergi malı taleb olundukda Köy Kaymakamı ve Hassa Şeyhleri fellâhiyle ma'an veyâhud yalnızca firâr edenler ise gerek kaymakam ve gerek hassa şeyhi tutuldukları halde nizâmen yüzden iki yüze ve fellâhlar ise yetmiş beşden yüze kadar

cilde darbıyla te'dîb ve kaymakam ve hassa şeyhi diğer def'a dahi firâr edib sâbıkalı ise kaymakamlıktan ve şeyhlikden azliyle mücâzât oluna.

Yirminci Madde: Vergi tahsiline me'mûr olan zât bir köyün asıl mürettibine mahsûlen mikdâr-ı muayyen akçe taleb eyledikde herkesin vereceği olan vergiye nisbeten adl ve musâvât üzere tevzi' etmeyerek meşâyih kendi akrabası üzerine hisse tarh etmeyib veyâhud âna tarh itdirüb sâir enfâr üzerine ziyâde tevzi' ve tahsîs ederler ise o misillû âgrâz sahibi olan insafsız meşâyih def'aten evvelide yetmiş dokuz ve def'aten sâlide nizâmen yüz elli cilde darbıyla te'dîb oluna ve nâhiye sarrâfı kabz olunan meblâğ kâimesini köy kaymakamı ve hassa şeyhlerinin huzûrlarında kırâ'at ider iken kendice menfa'ati emeliyle birkaç ismi ihfâ edib terk eder ise bu misillû hilekâra nizâmen def'aten evvelide yüz elli cilde urula ve def'aten sâniyede üç mâhdan bi't-tefâlûd bir seneye kadar limana gönderile.

Yirmi Birinci Madde: Li-ecli'l-maslaha bir fellâha meşed gönderilse ol fellâh dahi meşedi darb birle redd eder ise veyâhud Divân tarafından bir fellâhın çağırılmasına meşed gönderilib taleb olunsu ve ta'allül edib gelmese ba'de't-tahkîk 'özü-i şer'îsi olmadığı sûretde ol fellâhlara on cilde ve itâ'at etmeyüb meşede el kaldırmış ise elli cilde darb kılın.

Yirmi İkinci Madde: Bir fellâh veya Şeyh-i Beled birisinin sâkiyesini kırar veya alâtını sirkat eder ise bahâsı ba'de'l-ahz sahibine tavsîl birle on günden bir mâha kadar habs veyâhud on ikiden yetmiş dokuza kadar cilde darbıyla mücâzât oluna.

Yirmi Üçüncü Madde: Bir fellâh veya Şeyh-i Beled etyânın bir köy vergisi ref' olunmak mülâhazâsıyla harmanını veya esnâfını kasden yakar ise çünkü hem kendi mâlını ve hem de mîrî cânibine hıyânet etmiş demek olacağından on üçüncü bend mücebince mu'âmele oluna.

Yirmi Dördüncü Madde: Bazı fellâhlar kendisinden müretteb ve matlûb olan vergiye mahsûben mahsûlünden şunalara gilâl tevrîd etdikleri vakitte birkaç fellâh bir mahsûllerinin tevrîdinden vekîl edib ve şunaya getirüb teslim etdikden sonra gilâl kendisinin olmayarak icâb eden ric'asını kendi ismiyle veyâhud sahibi olmayan âharının ismiyle çıkartdırır ise bu makûle hareket emânete hıyânet demek olduğundan ba'de's-sübût sahibine istirdâd etdirile ve kendisine li-ecli't-te'dîb nizâmen elliden yüze kadar cilde darbıyla mücâzet oluna.

Yirmi Beşinci Madde: Bir Şeyh-i Beled veyâhud mezârî'inden biri âhar bir kimesne ile bi'l-iştirak zîrâat edib mahsûl evanında haklarını vermemek kasdıyla bir vesîle ibrâz ve tazyîk ederek ol kimesneyi kaçırrır ise

ba'de't-tahkîk şerik olan şeyh veya mezâri'inden hakkı tahsîl birle hâceti şirkete i'tâ kılın ve bu ihâneti eden kimesneye on beş günden bir mâha kadar habs veyâhud nizâmen yetmiş beşden yüz adede kadar cilde darbı ile mücâzât oluna.

Yirmi Altıncı Madde: Bazı meşâyih-i karye etyânın âsâr usûlüne ittiba' etmeyib ve beher sene bir tarladan diğer bir tarlaya fellâhları nakl etdirerek 'alâ çamuru kendilerine ve istedikleri adamlara tahsîsi ile kâide-i asliyeye ve levâyih mugâyir hareket etmekde olduklarından hâkim ol mazârrâtın def'i zımnında âsâr-ı usûlüne ri'âyet etmeleri için şeyhleri ilzâm ve tenbîh etdikden sonra yine usûlü bozmaya cesâret ederler ise yetmiş dokuz cilde darbı ile te'dîb oluna ve bir dahi vukû'bulur ise nizâmen yüz elli cilde darbı veyâhud şeyhlikden 'azl ile mücâzât kılın.

Yirmi Yedinci Madde: Ter'a ve cisirlerin i'mâli ve suların hacz ve tasarrufu gibi müdîriyetde icrâsı icâb eden eşgâl-i hendesiye'nin tertîb ve münâzara ve hüsn-i icrâsı mühendislerle mûte'allik ve menût-u mevâddan olduğu ve kendileri bu bâbda mes'ûl bulunduğu hasebiyle 'ameliyât-ı mezbûrenin hüsn-i tesviye ve icrâsına iktizâ eden infâz ve mühîmmâtı vakt ve zamanıyla taleb ederek be-heme-hâl tesviye ve imâl ile esbâb-ı tahfîziyenin icrâsına dikkat edeler ve ekâlîm müdürleri müdîriyetlerinin kâffe-i umûr ve idâresinde her vechle mes'ûl olup husûsiyle kendileri büyük hâkim olduklarından mühendislerin inhâ ve taleb eyleyecekleri vechle levâzımât ve inzâr-ı mukteziyeyi onlar dahi vakt ve zamanında tedârik ve celb ve inzâr dahi hak ve adalet üzere cem' ve ihrâc birle i'mâl ve tesviye etdirilmesine itina ve himmet eyleyeler ve bu bâbda gerek mühendisler ve gerek müdürler taraflarından ihmâl ve takâsül ve 'adem-i i'tina gibi şeyler zuhûra gelir ve ma'azâllah-u Te'âla bir sekâmet hâsıl olur ise bi't-tahkîk sekâmetin derecesine göre def'a-i evvelîde müdîriyet divânında bir mâhdan altı mâha kadar habsolunalar ve bir dahi vuku'bulur ise ol maslahatın idâresinden 'aczi tebeyyün etmiş olacağından maslahat-ı mezkûreden def' olunarak izhâr-ı nedâmet edinceye kadar hidemât-ı mîrîyede kullanılmaya.

Fasl-ı Hâmis

Birinci Madde: Bir şahıs bir cezâ ile küreğe gönderilir veyâhud pranga-bend olur ise mi'adını ba'de'l-itimm çıkarıldıktan sonra bir daha hidemât-ı mîrîyede istihdâm olunmaya ve ashâb-ı rütbeden olup ıslâh-ı nefis eylediğine ve bir daha hilâf-ı rızâ-i âli hareketde bulunmayacağına emren ve ashâb-ı haysiyetden birkaç zât hüsn-i şehâdet ederler ise de kimesnenin yine hidemât-ı mîrîyede kullanılması câiz ola.

İkinci Madde: Bir şahıs asâr-ı kadîme ve cedîdeyi ve menâfî'î 'âmmeyi mûcib yahud ziynet ve şöhret memleketi müstevcîb timsâl ve ebniye-i 'atîka-i sâireyi hedm ve harâb veya takvîr veyâhud itlâf eder ise büyüklerden ise müdürün itlâ'ıyla itlâf eden kimesneye yapıdırıla ve küçüklerden ise nizâmen elliden yüz elliye kadar cilde darb oluna.

Üçüncü Madde: Bir hatun hâmile olup diğerleriyle veyâhud zevciyle nizâl eder ki hamlini düşürür ise iktizâ-i şer'îsi ma'rifet-i şer'îyle icrâ kılın.

Dördüncü Madde: Bir kimesne kendi evlâdını kasden idâm etse bermûceb-i şer'î şerîf icrâ olunduktan sonra kanûnen dahi mücâzâtına bakıla.

Beşinci Madde: Bir şahıs bir hâmile hatuna ister rızâsıyla ve ister rızâsı olmaksızın bir şey içirmek veya yedirmek veyâhud edviye vermekle veya eziyet ile hamlini iskât eder ise hükm-ü şer'îsi icrâ kılındıktan sonra kanûnen dahi mücâzâtına bakıla.

Altıncı Madde: Defterhâne ve sâir mîrî divânlarında mevzû'u veyâhud mezkûr divânlar me'mûrlarından birine teslim olunmuş senedât veya de'âvi-i kısısiye tahkîkini şâmil takârîr ve defâtîr ve hucec misillû evrâkı sirkat veya zâyî' ve telef eden olur ise hıfzına me'mûr olanlar bir mâhdan üç mâha kadar maslahat yerinde habsoluna ve bir dahi vuku'bulur ise kezâlik habs kılın veyâhud ol maslahatdan çıkarıla ve sirkat ve telef edenler üç mâhdan bi't-tevâfût üç seneye kadar pranga-bend oluna.

Yedinci Madde: Mesâlih-i mîrîyede müstahdem kibâr ve siğar kavânîn-i mevzû'anın mantûkuna ve vâli bulunan zâtın emrine ve mâkûflarından olan zâta itâ'at etmedikleri takdîrde 'adem-i itâ'atından maslahata zarâr ve ziyân hâsıl olunur ise on günden bi't-tefâvût bir mâha kadar ve eğer mazârrât hâsıl olur ise derecesine nisbetle bir mâhdan altı mâha kadar müdîriyet divânında habsoluna ve fi-mâ-ba'd vuku'bulub yine mazârrât rû-nümâ olur ise maslahatdan çıkarılarak izhâr-ı nedâmet edinceye kadar hidemât-ı mîrîyede kullanılmaya.

Sekizinci Madde: Hidemât-ı mîrîyede müstahdim zevât kendi işinden ve mutferru'ât-ı me'mûriyetden hâric işe müdâhale ve hiç kimesneye lâıksız mu'âmele eylemeye ve eder ise on günden bir mâha kadar mahall-i me'mûriyetden habsoluna.

Dokuzuncu Madde: Mültezimlerden birisinin dâire-i me'mûriyetinde bir nesnenin avâid-i mukarreresinden ziyâde alınmak ve bir şey şart ve takdîr olunan semeninden ziyâde-bahâ ile mîrîye veyâhud ahâlîye furuht olunmak misillû şurûta muhâlif hareket vuku'bulub defâtîr ve evrâkına mürâca'atla tahkîk ve tedkîk olunarak ol muhâlefet ehl-i mültezimin mahall-i ikâmetinde

vuku'bulduğu ve kendisinin itlâ'ı ile olduğu bi'l-muhâkeme sâbit olur ise çünkü hîn-i ihâlesinde bu şurûtle kabul etmiş ve şartnâmesinde dahi derc olunmuş olacağından bedel-i iltizâmından başka zecren rub'u dahi tahsîl oluna ve mukata'a dahi mültezim mersûmun senedi hitâmına değin idâresinde kalacağından fakat ba'de-zîn öyle te'addî vuku'bulmamak için yanına taraf-ı mîrîden nâzır terfî ve ta'yîn ile idâre edilerek senesi gâyetinde mültezim-i merkûm yedinden nez' kılınan ve kezâlik ber-vech-i meşrûh muhâlefet-fürû'ların birisinde zuhûr edib mültezimin ilm ve izni lâ-hak olarak husûle gelen irâdî dahi kendi nefesine âid olduğu tahakkuk eder ise yine bâlâda beyân olunduğu vechle mücâzât oluna. Ve eğer mültezim vekili veyâhud kalem mültezimi veyâhud hizmetkâr misillû mültezimin teb'alarından birinden muhâlefet zuhûr edib kendi re'yi ile nefsinin intifâ'ı için icrâ etmiş idüğü ve mültezim-i aslîsi bu maddeden bi'l-küllîye beri'ül-zimme olduğu ma'lûm olur ise ziyâde alınan şey istirdâd ile ashâbına verile. Ve arâya muktedir değil ise kefilinden ve kefilî olmadığı sûrette asıl mültezim ol misillûlerde kefil olmak lâzım iken olmayub tekâsül ettiği için asıl mültezimden tahsîl ile ashâbına i'tâ kılın ve böyle iltizâm fûrû'unda aklâm üzerinde olub muhâlefet eden mültezimin teb'alarına tazmîninden başka elliden yüz elliye kadar cilde darb veyâhud bir mâhdan altı mâha kadar pranga-bend olunarak hidemât-ı sefîne istihdâm kılın.

Onuncu Madde: Bir me'mûr idâresine mahsûs olan maslahatı idârede 'aczi olduğunu bilüb haline cesbân bir hizmetde kullanılmasını istid'â eder ise istid'âsına müsâ'ade oluna ve ihtiyâr olduğu veyâhud vücudunun kendisine yâr olmadığı ecilden maslahatdan bütün bütün istifâ ve Mısır'da ikâmet eder ise sebkât eden hizmetine ve haline göre Mısır maaş lâyihasına tatbîkan maaş tahsîsiyle mütekâ'id gürûhuna ilhâk kılın. Ve amma hizmetde kudreti olub bilâ--'özü istifâ eder ise ve me'mûr olduğu maslahatdan dolayı taraf-ı hâlisî bulunur ise ruhsat verilip maaş tahsîs olunmaya ve bir kimesne büyüğünün eziyetinden dolayı istifa ederek davâ eder ise müdde'înin istediği meclis divânında da'vâsı görülerek haklı çıkarsa hizmetinde istihzâm ile müdde'îye ve haklı çıkmadığı halde kendisine kanûn mûcebince mu'âmele kılın.

Bend-i Mahsûs

On Birinci Madde: Familya ve zî-rütbe bulunan zevât ve sâirinden her kim olur ise olsun uhde-i köylerinde ve çiftliklerinde ve mesâlih-i sâirelerinde bulunan bi'l-cümle vekiller ve müfettişler ve nizâr ve hademe-i sâirenin birinden kavânîn-i mevzu'îye muhâlefetle müdür ve hükkâma 'adem-i itâ'at sûretlerinde bulundukları halde istisnâ olunmayarak sâiri misillû bi'l-muhâkeme kanûnca cezâ-i sezâları tertîb ve icrâ oluna.

Mısır Eyâletinin Ahval-i Mevk'îyesine Göre Tatbîkan Me'mûr ve Müstahdemleri Hakkında Ta'limât-ı umumîyedir

Bi'l-Cümle Me'mûrîn ve Müstahdîmîn Sıfat-i Lâzımleri

Birinci Bend

Her sınıf me'mûrîn ihlâl-i mesâlih-i vâkı'ayı mûcib olan irtikâbâta meyl ve cesâret etmeye.

2

Menâfi-i mahsûse-i zâtiyesi kasdıyla maslahat-ı umûmiye muzır olan şeyi kat'a iltizâm ve icrâ edemiye.

3

Yed-i müeyyed-i Hazret-i hilâfet penâhîye ve vedi'a-i ilâhiye olan her sınıf ahâlî ve teb'anın cân ve mâl ve ırzına bir gûne sûikasd etmeyib ve âhara dahi etdirmeyib her halde muhâfazâ ve siyânelerine dikkat eyleye.

4

Nifâk ve kizb ve iftirâ ve tezâniye ve sâir cihetler ile kimesnenin gadr ve zarâra giriftâr olmasına âlet olmaya.

5

Namûs-u me'mûriyeti dâima muhâfazâ edib halkın namûsunu dahi hetk etmeye.

6

Te'villi ve te'vilsiz rüşvet almaya ve bir yere vermeye

7

Cerâyim almayub mâl-ı mîrîden dahi ketm ve sirkat sûretiyle zimmetine geçirmeye.

8

Bulunduğu mahalde her halde ifâ-i hüsn-i me'mûriyet ile istihsâl hoşnudi-i ahâlîye dikkat eylie.

9

Bir madde ifâdesi zımnında huzurlarına gelen erbâb-ı mesâliha bilâ--mûcib anef ve şiddet ve gazâb ve hiddetle mu'âmele etmeyüb mu'tedilâne ve munsifâne hareket ve hukûk-u insaniyete kemâ-yenbağî ri'âyet eylie.

10

Hukûk-u ibâdın sûret-i icrâsında müdekkikâne lâıyıkıyla gözedüb özr ve himâye vâdisinde bulunmaya.

11

Her bir me'mûr bulunduğu mahallde cânib-i mîrî ve ahâlîye ve memlekete menfa'atlü veyâhud mazârâtı gördükleri maddeleri mensûb oldukları umûm müdürlerine veyâhud Meclis-i Ahkâm-ı Mısıriye'ye hakîkatı üzere inhâ ve ifâde edeler ve vâli bulunan zevât dahi Verâset Fermânı mücebince mühîm madde olur ise taraf-ı Devlet-i Aliye'ye bildire yirmi beşinci bendde mezkûr olacağı vesîlesiyle zâ'id olduğu ifâde kılınır.

12

El-hâsıl kâffe-i me'mûrın umûr-u me'mûresinde her hâlde istikâmet ve gayret ve velînimeti olan Saltanat-ı Seniye hakk-ı âlisinde ibrâz-ı hüsn-ü hizmet ve vatan ve memlekete muhabbet ve vâli bulunan zâta ita'at vezir ve sitân hakkında himâyet ve siyânet ve neşr-i müessir-i ma'delet edib dâ'îye-i teferrüt ve kizb ve televvün ve rûvet ve şiddet ve icrâ-i garaz misillü ahlâk-ı mezâmûmede bulunmayarak ve hayır-hâh ve bî-garaz ve hakkâniyeti şî'âr ve hamiyetkâr ve mu'tedîl ve munsîf olarak müstakimâne hizmet etmek kaziyelerini kendilerine müceb-i farz ve sa'âdet ve vârinde sermâye-i necât ve selâmet bile.

Umûr-u Mülkiye ve Zabtiye Me'mûrlarının Sûret-i Me'mûriyet ve Hareketleri

Birinci Bend

Kâffe-i umûm müdürleri ve müfettişleri usûl-ü me'mûriyetlerini lâıyıkıyla icrâyaya sarf-ı kudret edib yani Verâset Fermânı mücebince Vâli-i Mısır Hazretleri'nin idârelerine müfevvez olan her sınıf ahâlî ve teb'anın mesâlih-i vâkı'asını râci olduğu divânlarda ve meclislerde ve zabtiyelerde bilâ--istisna bervechi hakkâniyet görüb ve gördürmeğe dikkat ve herhalde rızâ-cûyâne hareket birle emvâl-i mîrîyeyi siyânet eyleyib telef ve izâ'asından mücanebet eyleye

2

Katl-i nüfus ve gasb-ı emvâl ve hetk-i ırz ve namûsu misillü madde-i kerîhelerin bir vakitte vukû'bulmaması esbâbının istihsâline mezîd i'tinâ ve dikkat olunub havza-i hükûmet olan mahallerde kutta-i tarîkden ve kasabât ve kurâda sarık misillü yaramazlardan ebnâ-i sebîl ve ahâlînin mâl ve cânlarının ziyâdesiyle muhâfazası vesâ'ilini istikmâle ve o makûle uygunsuz

eşhâs zuhûrunda der-akab ahz ve giriftleriyle şerr ve mazârrâtı ref'ine ve bu misillû şekâvete i'tibâr eden kutta-i tarîk mümkün oldukça hayyen ahz ve girift olunarak sahîhen silaha davranmadıkça bazı te'vilât ve ağraz ile katl ve idâmına mücâseret olunmaya.

3

Eğer silaha davranır ve ol şahsın inde't-tahkîk silaha davrandığını ve kutta-i tarîk gürûhundan olduğunu ba'dehu isbâta muktedir olabileceğini aklı keser ise ol halde mesâğ-ı şer'î ve nizâm ve kânûn vechle mukâbele-i bi'l-misli oluna ve zinhâr bu vesîle ile hilâf-ı rızâ-i 'âli itlâf-ı nüfus vukû'a getirilmeye.

4

İklim-i Mısıryede hayyen ahz ve girift olunan kutta-i tarîk ve sârik ve sâir bu misillû erbâb-ı töhmetin sıfat ve kabâhati matbû' varaka-i mahsûsiye güzelce tatbîk olunarak hakikat-i hâli bâ-jurnal Ekâlîm Meclisi'ne ve andan dahi Ahkam-ı Mısırye Meclisine arz ve beyân oluna.

5

Erbâb-ı mesâlihînin vukû'bulacak istid'âları şer'î şerîfe veyâhud kanûna müte'allik bulunacağından ashâb-ı mesâlihe 'anef ve şiddet olunmayarak ve yalan kasdı karışdırılmayarak hukûk-u şer'îye ve nizâmiyeye dâir mevâdda dikkat ve iktizâ-i şer'î ve kanûnîş ise ânın icrâsıyla ihkâk-ı hakkka sarf-ı makderet kılın. Gerek emvâl-i mîrîye ve gerek hukûk-u 'ibâd maddelerinden ve sâir her bir husûsda irtikâb taraflarına sapılmayarak hak ve 'adl üzere hareket oluna.

6

Müdîrân ve nizâr ve müstahdimîn-i sâir emvâl-i mîrîyenin tahsîlinde ve maddeten bazı mesâlihe sarfında telef ve sirkat olunmamasına her halde dikkat edip telef ve sirkat olunduğu tebeyyün eylediği halde her kim olur ise olsun hatır ve gönüle bakılmayarak ve filan mahalle müte'allikdir denilmeyerek telefe sebep olan ve sirkate cesâret edenlerin davâları tâbi olduğu divânlarda ve Ekâlîm Meclislerinde görülüb keyfiyet bâ-mazbata Meclis-i Ahkâm-ı Mısırye'ye inhâ ve iş'âr oluna.

7

Bir memleket ahâlîsinin muhtâc olub hâricden mübaya'a edegeldikleri erzâk ve eşyâ-i sâirelerine vâli bulunan zât cânibinden müdâhale olunmadığı misillû sâir müdür ve me'mûrîn tarafından dahi müdâhale ve taaruz olunmayub yani cerri menfa'at mülâhazâsıyla memnu' olan yed-i vâhid

usûlü gibi kendi tarafından götürüb ahâlîye furuht olunması veyâhud tüccarıyla şirket edib de götürüb ve tam'a meyl ile ol mahâlîn râyic vaktinden ziyâde narh verib meselâ ol erzâk memleketde üç guraşa satılmakda iken bir mikdâr zamlâ ahâlîye gadri mûcib şeyler irtikâb kılınması bir vechle câiz olmayacağından ve buna mütecâsir olanlar te'dîb olunacağından bu vâdilerden mübâ'adet oluna

9

Bir me'mûrun dâiresine lüzûmu olan erzâk ve sâir eşyâyı râyiciyle mübâya'a edib noksan şey teklifiyle ashâbına gadr kılınmaya.

10

Mısır'ın vergi mâlî müretteb ve mukne olub bekâyâ-i muhtelifesi dahi beher sene in'ikâdı mu'tâd olan umûm cem'iyetinde her iklimin tahsîlâtı ve iktidâr ve adem-i iktidârları nâhiye-be nâhiye defterleri tanzîmiyle mütâla'a ve münâzara ve beher iklimin servet ve sâ mânîna göre hak ve 'adl üzere bekâyâ-i muhtelifeden iktidârlarına göre asl-ı mukne olan vergilerine ilâve olunarak taksite rabt oluna geldiğinden rabt olunan taksitden hâric olarak ziyâde bir şey alınmamakda olmasıyla yine ol vechle icrâ oluna ve Ekâlîm Müdîrleri takâsit-i mertebeden ziyâde habbe-i vâhide tevzi' ve tahsîl etmeye.

11

Ücret-i ma'rûfe ve mu'tedilesi verilmeksizin cebren imece ve angaryada kullanılmaya.

12

Köylerde ve burada şurada hilâf-ı Tanzîmat meccânen yem ve yiyecek alınmayûb ve aldirmayûb el-hâsıl ahâlî ve teb'a hakkında hiçbir sûretle mezâlim ve uygunsuzluk vukû'a getirilmeye.

13

Hukûka dâir de'âvîde vâli bulunan zât tarafından ve dâiresi tevâbiatından müdîr ve sâir me'mûrîn taraflarından resm alınmadığı misillû mugâyir-i rızâ-i âli hediye nâmı nâm-ı âharla akçe ve eşyâ ahz ve kabûl öteden berû memnu' olduğundan bundan böyle dahi alınmayûb hukûk-u 'ibâdın ibtâl olunmamasına dikkat oluna.

14

Hukûk maddesinden dolayı müdde'un-aleyh olanlardan bazıları bir takrîb müdîr ve zabtiye me'mûrlarına ve kavas başı ve sâir hademeye akçe vererek müdde'iyânı büyük zâbita yanına şöyle dursun kapudan içeri dahi

koymadıkları ecilden ihkâk-ı hakk olunmaması lâıyk ve câiz olmamağla böyle şeylerin men'ıyle ihkâk-ı hakk maddesine lâıykıyla dikkat kılına.

15

Zîr-i idâresinde bulunan mahâlîn gece gündüz devâm-ı asayişini iltizâm ile ahâlî ve teb'a-i Saltanat-ı Seniye'nin her halde esbâb-ı ma'mûriyet ve tevsî-i zîrât ve ticâretleri emrinde teshîlât-ı lâzıme ve mu'âvenet-i mümkünenin icrâsına himmet oluna.

16

Asâyîş-i dâimîyi muhâfazâ ile beraber ihlâl-ı asâyîşe istirdâd verebilecek hâlâtın kat'a vukû'a getirilmemesine dikkat kılına.

17

Şâyed bazı vukû'at ve hâdisât-ı gayr-ı melhûze ve nâ-marziye zuhûra geldiğî halde men' ve def'i esbâbına dikkat ve keyfîyet-i sıhhat ve hakîkati üzere garazsız ve pürüzsüz olunarak me'mûrlar taraflarından müte'allik oldukları umûm divânlarıyla meclislere inhâ ve işârat oluna. Ve çünkü bu misillü şeyler Meclis-i Ahkâm ve Meclis-i Husûsî tarafından dahi başkaca tahkîk ve tedkîk olunarak vâli bulunan zât taraflarına arz ve tenmîk kılınacağından zinhâr vâkı'anın hilâfî inhâ olunmaya.

18

Ekâlîm müdürleri me'mûr oldukları mahallerin bi't-tabî idâre-i umûr-u mülkiye ve mâliyesine me'mûr olacaklarından kendilerinin ehl ve erbâbından ve iffet ve istikâmet ashâbından olmak üzere intihâb ve ta'yînleri ve hilâf-ı rızâ ve nizâm harekâtda bulunanların bi't-tahkîk tebdilleriyle icrâ-i te'dibat-ı lâzımeleri Meclis-i Ahkâm veyâhudda bi'l-müzâkere kararlaştırılıp ifâ-ı muktezâsı için vâli bulunan zâta inhâ oluna.

19

Bir madde zımnında vali bulunan zât veyâhud vali tarafından mesâlih memûrlarına veya talimât veya tarife me'mûrîn ve bâ-ta'limât ve tenbîhat gönderildiğî halde ol maddenin derhâl icrâsında memleketin mevki'ine göre bir güne müşkilât melhûz ise esbâb-ı teshîliyesi izâh olunarak mahâlîne ifâde ve beyân kılına.

20

Mesâlih-i lâzıme ibâda kemâl derecelerde takyîd olunarak düşen işleri râci oldukları divânlarda veyâhud meclislerde görölüb şunun bunun vesâtât bu müdâhalesine hâcet bırakılmaya.

21

Ahâlîden birinin cüz'î mertebe bir töhmet cünhası vukû'unda hakkında lüzûmundan ziyâde mu'âmele-i şedîde izhâr olunmayub ma'a-mâ-fîh ashâb-ı töhmet ve kabâhatin etdikleri yanlarına kalmak dahi câiz olmayarak icrâ-i te'dîb ve terbiyenin nizâmat eimme-i mülkiyenin esâs olduğundan o makûle erbâb-ı töhmetin icâb-ı şer'îsi ve kânûnîsi tatbîkan icrâ-i te'dîb ve terbiyesine ve ehl-i ırz gürûhunun her halde himâyet ve sıyânetiyle emr-i asâyîşlerinin devâm ve muhâfazâsına dikkat ve nezâret oluna.

22

Ekser nâsa mu'âmelât-ı hasene ve iltifat celb-i kulûbu mûcib olacağı misillû ehl-i ırz hakkında mu'âmele-i hakâretin icrâsı adem-i hoşnudîyi müntec olacağına ve bu sûret ise nezd-i âlide kat'an tecvîz buyurulmayacağına mebnî Eyâlet-i Mısriye'de bulunan ve ehl-i 'ırz olan her sınıf teb'a haklarında mu'âmele-i latîfe gösterilerek metbû'u mazmûnları olan Saltanat-ı Seniye'ye ber-kemâl bulunan sadâkat ve muhabbet-i kalbiyelerinin daima te'kîd ve tezyîd ile kâffe-i sınıf-ı teb'a haklarında mebzûl ve meşmûl olan merâhim ve eşfâk-ı seniye-i hazret-i şahânenin ifâ-i teşekkürü emrinde cümleyi terğîb ve Vâli-i Mısır bulunan zâta dahi inkiyâd ve mutâva'ât-ı lâzımelerinin te'yîdine say' ve gayret kılına.

23

Hâricden gelüb gidenlerin ve dâhil-i memleketde munazza-i sû' ve fesâd olanların 'ale'd-devâm tahkîk-i ahvâliyle usûl-ü asâyîş ve emniyet-i 'ibâdın devâm ve istikrârı emirlerine dikkatden bir an hâlî kalınmaya.

24

Ahâlînin mahallerine göre tevsî'-i zîrâ'at ve ticâret ile ân-be-ân kesb-i sa'âdet hâl ve me'mûriyet eylemeleri vesâ'il-i mümkününün istikmâline ve bulunduğu mahâllin her bir ahvâlini lâyıkiyle teharrî ve tahkîke ihtimâm olunarak vaktiyle tedâbir-i lâzîmesinin icrâsına sa'y ve ikdâm oluna.

25

Ecnebi me'mûrlarının usûl-ü ticârete dâir vâki olacak ifâdât ve iltimâsları bundan akdem tab' ve temsîl ile bi'l-cümle me'mûrîn tarafına birer nüshası gönderilmiş olan risâle-i 'arabiyeye tatbîkan ecir olunub bundan başka kâ'ide-i mer'iye-i devliyece is'âfî mümkün olamayan ve icrâsında mahzûru mütâla'a olunan madde-i mühîmmenin icrâsında mecbûriyet olmadığı cihetle icâbına göre lâyıkiyle dostâne cevâb itâsıyla mühîm olan maslahat Verâset Fermânı mücebince Vâli-i Mısır Hazretleri

tarafından atebe-i 'ulyâ-i saltanat-ı seniye'ye bildirile. Emr-i ticâret ve mu'âmele-i dostî ve safvete mugâyir ahid ve şart hareketde bulunulmaya.

26

Bi-tevfikihi te'âlâ sâye-i kudret-vâye-i Hazret-i Şahânedede te'sîs ve icrâ buyurulmuş olan tensikât-ı seniye icâbınca Eyâlet-i Mısriye'de mesâlih-i mülkiye ve askeriye ve husûsât-ı sâireye dâir Vâli-i Mısır Hazretleri taraflarından meclis reisleri ve umûm divânları me'mûrları ve müdürân ve me'mûrîn-i sâireye yazılacak tahrîrât ve tenbîhât ve kezâlik meclisi ve umûm divânları tarafından umûr ve mesâlih-i hayriyeye hakkında vâkı' olacak tenbîhat ve muhâtabanın kâffesinin harf be-harf icrâsına me'mûrlar sarf-ı rû'yet ve dikkat ve mesâlih-i vâkı'aya dâir yazılacak cevâblarını müte'allik olduğu mahalle yazub ve mükerrer ve muğlak yazmayub izahât-ı lâzıme ve kâffesiyle iş'âra mübâderet eyleyerek ve'l-hâsıl tarîk-i iffet ve istikâmetden ayrılmayarak beyhûde yere kendilerini mes'ûl etmeyeler.

Hükkâm-ı Şer' Efendilerin İcrâ-i Hükûmet-i Şer'iyede Sûret-i Hareketleri Ber-Vech-i Hakkâniyet Ne Vechle Hareket Eylemeleri Lâzım Geleceği

1. Bend

Hizmet-i şeriat-i ğarrâda bulunan zevât evsâf-ı hamîde ile muttasıf ve affî ve müstakîm olub her vechle kendilere yakışmayan harekâtda bulunmaya.

2

Umûr-u de'âvî ve hukûk-u ibâda ber-muktezâ-i şer'î şerîf hak ve 'adl üzere hareket ve ihkâk-ı hakkka dikkat ile hilâf-ı şer'î özür vukû'a gelmemesine ihtimâm oluna.

3

Büyük ve küçük her kim olur ise olsun meclis-i şer'îde müsâvî tutulub icrâ edecekleri ahkâm-ı şer'îde hakkâniyetden inhirâf olunmaya.

4

Rüşvet ve sâir bu misillû memnû'ât ahzından be-gâyet hazer ve mücanebet kılına.

5

Mürâfa'a-i vâkı'ada bay ve gedâ ve'l-hâsıl kâffe-i ibâdullahın ber-muktezâ-i şer'î şerîf bilâ-istisna hakları icrâ oluna.

6

Katl maddesi vâki olduğu müdürîyetde şimdiye kadar câri olduğu vechle müdürîyet marifetiyle tefehhusât ve tahkîkât-ı ibtidâîsi icrâ birle Ekâlim Meclislerinde müftî ve azâ-i meclis hâzır oldukları halde kemâl-i tedkîkât ile tahkîk ve maddenin zâhire ihrâcî ile ilâm-ı şer'îsi tafsîl ve muhâkemâta dâir mazbatasıyla beraber Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye irsâl ve anda görülüb ba'de't-tasdîk Meclis-i usûsi'ye ve andan vâli bulunan zât tarafına inhâ oluna.

7

Husûsât-ı vâki'ada muhâlifü'l-mazmûn i'lâm verilmeyüb şunun bunun hatırına ri'âyeten ifâde-i mücerrede ile hüküm olunmaya.

8

Şahitlerin istintâkında ve tezkiyesinde dikkat olunub şâhid-i rûz zuhûrunda icrâ-i terbiyesi zımnında zabtiye me'mûru tarafına ihbâr oluna.

9

Tahrîr-i terekede ve husûsât-ı sâirede alınacak rûsûm-u 'adiye ve sâire tab' ve neşr olunan ta'limât-ı mahsûsede beyân olunduğu üzere alınub ziyâde ahz kılınmaya.

10

El-hâsıl kâffe-i mürâfa'âtta ve ihkâk-ı hakk maddelerinde usûl-ü meşrû'aya dikkat ve hilâfından mübâ'adet kılınma.

Meclis 'Azâlarının İcâb-ı Me'mûriyetleri

1. Bend

Meclislerin vaz' ve te'sisinden maksûd-u memleketce tesviyesi lâzım gelen kâffe-i mevâdd-ı mühîmme ve müşkîlenin hüsn-i temşiyeti ve imâr-ı bilâd ve refâh-ı ibâde müte'allik her türlü mevâdd-ı nâfi'anın müzâkeresi ve tevsî'i mevâdd-ı ticâret ve zîrâ'ata dâir lâyhaların hüsn-i tanzîmi ve tertîbi ve mevâdd-ı hukûkiyede bir tarafa gadr ve te'addî olmamasına sa'y olunması el-hâsıl umûr-u mülkiyenin hüsn-i tesviyesi kaziyelerine muntelhî olduğundan meclis reisi ve azâsı olacak zevâtın ulemâdan ve Mısır'da müstahdem ashâb-ı rütbe ve meşâyih ve sâir erbâb-ı dirâyetden ta'yîn kılınma.

2

Azâ-i Meclisden birinin tekellümü esnâ(sın)da diğerleri güzelce dinleyüb ifadâtı bitmedikçe diğeri söz karışdırmaya.

3

Müzâkere olunacak madde ittifâk veya ekseriyet-ârâ ile karar buldukda yani çoğunun re'yi hâsıl oldukda karar-ı mezkûr zabt ve tahrîr olunarak iktizâsının icrâsı için hülâsası ihrâc ve istizânı lâzım gelen maddeler bâ-mazbata Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye veya Divân-ı Vâliye inhâ oluna.

4

Vergi maddesinden ve iltizâmat ve husûsât-ı sâireden dolayı ahâlî ve mîrîye gadr ve sahâyet taraflarına sapılmaya.

5

Meclis erbâbı re'yelerinde birbirine ri'âyete sapmayub ve söyleyeceği sözde hiç bir taraftan çekinmeyüb hak ile re'yini müstakimâne ifâde eyliye.

6

Müzâkerât-ı vâkı'a ve ifâdât-ı mukteziye hakîkati üzere kayd ve icâb eden mahalle sıhhati vechle iş'âr ve enbâ kılına.

7

İcâbı takdîrinde müzâkere olunan bazı mesâlih-i cesîme ve müşkîleye ma'lûmâtı bulunanlar ol maslahatın müzâkeresi zımnında meclise celb olunmak câiz ola.

8

Âza-i meclisden hiç birisi teferrük dâ'yesinde olmaya.

9

Kâffe-i mesâlih cümle meclis âzâları beyinde garazsız ve pürüzsüz müzâkere olunub ve herkes hatırına geleni söyleyib bi'l-farz itiraz vukû'unda meclisi kandırmayacaktır bast-ı edille-i mâkâl eylemesine mâni olunmaya.

10

Mesâlih-i vâkı'a müzâkeresi için Cuma ve bayram günlerinden mâ'ada her gün meclis akd oluna.

11

Özr-ü şer'îsi olmadıkça meclise gelmekden imtinâ' etmeye.

12

Bir madde hak ve ‘adl üzere müzâkere olunarak karar verildikten sonra hilâfına tesaddî olunmaya.

13

Lede’l-icâb mürâca‘at olunmak için tanzîm olunan mazbata bi-ibâretiha Meclis Cerîdesine kayd oluna.

14

Bir madde-i hukûkiye ve zâtiye üzerine olunan müzâkerede erbâb-ı meclis ol maddeyi ber-vech-i hakkâniyet etrafiyla tahkîk ve istiknâh ve tedkîk ederek hakikat-i hal bâ-mazbata karar bulduktan sonra yine ol maddede ve ol vakitte cebir ve elhâh ve ri‘âyet hatıra mebnî ol mazbatanın mazmûnuna muhâlif hülâsa çıkarılmaya.

15

Davâ-i vâkı‘ada tarafeyn kat‘an iltizâm ve istishâb olunmayıp hak ne tarafda ise icâbı icrâ oluna.

16

Müzâkere olunacak kâffe-i husûsâta ğaraz karışdırılmayarak her halde doğrulukdan ayrılınmaya.

17

Meclisce muhâkemesi lâzım gelen kesân velev cürüm ve kabâhat ashâbından olsa bile tazyîk ve tehdîd olunmayarak hâkimâne sual ve istintâk ile maslahatı hak ve ‘adl üzere tahkîk olunub ihkâk-ı hakk olunmasına ve müdde‘î ve müdde‘îun aleyh yüzleşdirilerek hakikât-i hâlin meydana çıkarılmasına sarf-ı ru‘yet ve dikkat oluna.

18

Ahâlî-i Mısır ekseri ehl-i İslam olub Hristiyan milleti her ne kadar kalîl ise de bazı kurada Kıbtî sınıfından dahi Şeyh-i Beled ve umreler olduğundan ve ekâlimde tertîb olunan meclisler azâsına ikişer Şeyh-i Beled tertîb kılındığından meclislerin bulunacağı cihetlerde bulunur ise anlardan dahi azâ tertîb olunub bunlar dahi diğer azâ misillû mazbatayı temhîr eyliye.

19

Azâ-i meclisden ekserisinin gıyâbında umûr-u cesîme müzâkere olunmayıp onların ictimâ‘ında müzâkere oluna.

20

Zirâ'atın ilerlemesine ve sâir imâr-ı bilâda bâ'is olan mevâdd vaktiyle tasavvûr ve mütâlâ'a olunarak gerek mîrîye ve gerek ahâlîye kavâ'idi mûcib olan şeyleri icâb eden mahalle ifâde eyleyeler.

21

Meclis erbâbı yalnız mîrînin vikâyesi sıralarına sapmayub mîrînin siyânetine bakdıkları gibi ahâlî ve re'âyayı siyânet ve mu'âmele-i adaletle haklı görülen mevâdda kendilerini himâyet ederek daima ihkâk-ı hakk etmek meslekine sülûk edeler.

22

Erbâb-ı meclisden biri ekseriyet azânın kararına kâni' olmadığı halde tasdik et hülâsayı mühürle deyû kendisine ibrâm olunmayub ancak ol husûsa dâir kendisinin başka bir mülâhazası var ise kararın zeylini ayrıca yazıp mühürlemeğe me'zûn ola.

23

Meclisde ısrâr nev'inden müzâkere olunacak maddeyi erbâb-ı meclis vekâletlerinden hiç birisi kable'n-neşr-i işâ'a etmeye.

Meclislerin Ba'zı Vezâif ve Müteferri'ası

1. Bend

Her sınıf me'mûrîn asla irtikâba meyl etmeyüb şer'an ve kânûnen memnu' olan cerîme ve rüşvet misillû şeylerin te'villû ve te'vilsüz alınmamasına ve aldırılmamasına ve zirâ'atın üçüncü maddesinde beyân olunduğu vechle karyece umûmi ve husûsî olan umûr ve eşgâl-ı vâkı'adan başka meccânen istihdâm etdirilmemesine el-hâsıl hiç bir dürlü mezâlîm ve te'addiyât vuku'bulmamasına dikkat ve ihtimâm kılalar.

2

Kâffe-i sınıf-u me'mûrîn ve müstahdimîn umûr-u me'mûrelerinde her halde sıdk ve istikâmet ve ibrâz hüsn-i hizmet eylemeleri lâzımeden ve vâciben 'ubûdiyetden olduğu misillû Eyâlet-i Mısriye'de kâ'in müdürler ve me'mûrlar ve kebîr ve sağîr cümle-i müstahdimîn ve 'umde ve meşâyih sermâye-i iftihârları olan hidemât-ı mîrîyeyi ve umûr ve husûsât-ı vâkı'asının evvel be-evvel hüsn-i ifâ ve rû'yet ve izhâr-ı sıdk ve istikâmet ve vatan ve memleket ve sultâna muhabbet ve her sınıf teb'a-i saltanat-ı seniyenin hakkı zâyî' olmamasına ve bir gûne mu'âmele-i ğadriye vukû'a getirilmemesine dikkat olunarak ve her halde himâyet ve siyânet ve nâ-hakk yere icrâ-i ğaraz misillû ahlâk-ı mezmûnede bulunmayarak hayır-hâh ve bî-

ğaraz ve hakkâniyet-i kaziyelerine himmet ve dikkat eyleyeler.

3

Meclis âzâsı bulunan zevât meclisce rû'yet eyleyecekleri mevâdda kendilerini mes'ûl bilüb me'mûr müzâkeresi bulundukları cüz'î ve küllî her bir maslahatın lâıykıyla tahkîk ve tedkîkine ve hiç bir işe ğaraz karışdırılmamasına ve hîn-i mürâfa'a ve muhâkemede hiç bir tarafa ğadr ve himâyet sûreti göstermemesine ve ifâde-i hâl için meclise gelenlere asla mûmâna'at vukû'bulmamasına dikkat oluna ve erbâb-ı meclisi esnâ-i müzâkerede mütâla'asını çekinmeyerek tamâmen ve sarîhan beyân etmeye me'mûr olub mütâla'asını beyândan dolayı mes'ûl tutulmaya.

4

Müdîr ve vekiller ve hükkâm ve sâir me'mûrîn kânûn ve levâyih mücebince hareket edib etmediklerini yani ahâlî hakkında zulüm ve te'addî yahud ibtâl-i hukûk ederek bir nev' ğadr ve ızrâr misillû hâlât-ı zulmiye vukû'a gelib gelmediğini umûm müdürleri ve müfettişleri tahkîk ve istiknâh eyledikleri misillû meclis-i ahkâm ile Ekâlîm Meclisleri dahi dâima gelüb gedenlerden istifsâr ve icâbına göre mahallerinden isti'lâm ve ahkâmdan meclis muaâvinleri irsâli ile istibhâs ederek her türlü tahkîk ve istiknâhdan hâli olmayalar. Bir me'mûrun hakkında hilâf-ı kânûn hareket vukû'u ile birine zulüm ve te'addî olduğu sahîhen anladıkları keyfiyeti Divân-ı Vâlâ'ya lede'l-inhâ ber-vech-i hakkâniyet icrâ-i muhâkemesine bakıla.

5

Ashâb-ı cünhâ ve medyûn ve sâir müttehimînin derece-i töhmet-i vakı'âlarına göre habshânede mümkün mertebe mahalleri tefrîk olunarak tehî-dest ve muhtâc olanların dahi müddet-i habslerinde nizâmı mücebince me'kûlât ve meşrûbâtı verile ve habshâne vukû'âtının hafta jurnalı dahi meclislere gönderile.

6

Her bir müte'ahhid uhdesinde bulunan ahâlînin mahsûlünü rızâları olmaksızın almayalar ve rızâlarıyla itâ edecek olurlar ise kendi mahsûlleriyle beraber diledikleri cihetde satarlar ve yolda gark vâki olur ise gark olanın semeniyle misli ücretine mûmâsil sâir mesârif-i hâlikeyi kantar veya irdeb başına tefrîz ve tenzîl eyleyeler ve hîn-i müb'îd hâsıl olan kâr ve zarârdan ahâlîye isâbet edeni kendilere hisâb kılarlar. Ve ekâlimde fakat müdür ve hükkâm olub müte'ahhid uhdeslerinde kâ'im kurâ ahâlîsinin mahsûlâtından başka mahâllâtın berâ-yi ticâret esnâf ve gılâl hubûbât-ı sâireden birşey

almayalar ve kezâlik hademedden birisi me'mûr olduğu maslahata dâir ticâret etmeye.

7

Karantina olan mahallerin me'mûrlarının taraflarından karantina nizâmâtının tamamî-yi icrâsına ve muhâfazâ-i sıhhat-âbâd ve ahâlîye dâir ittihâzı muktezî olan esbâb ve vesâ'il-i mümkenenin teshîline ve bunlara dair herkes tarafından ri'âyet etdirilmesi husûslarına dikkat ve basîret oluna.

8

Esbâb-ı tahaffuziye-i bedeniyyeden olan nezâfet maddesi yani esvâk ve bâzârın her halde pâk ve temiz tutulmasına İskenderiye ve mahrâsada zabtiye me'mûrları tarafından nezâret ve dikkat olunduğu misillü ekâlimde müdür ve hükkâm ve karantina me'mûrları cânibinden dikkat ve nezâret olunarak panayır ve kurâda dâhilen ve hâricen vehâmeti mûcib olan durgun suların ve mütte'iz şeylerin def' ve izâlesi çaresine bakılmakda olduğundan yine ol vechle icrâ birle bu bâbda müdür ve hükkâm ve me'mûrlar bu bahâne ile ahâlîyi meccânen kendilerine mahsûs işde kullanmamalarına ve bu vesîle ile bir nev'i te'addî etmemelerine umûm müdürleri müfettişleri ve Ekâlim Meclisleri ihtimâm ve dikkat edeler.

9

De'âvi-i şer'îye ve hukûkiye dâir olan müsted'iyâtdan öteden beru mehâkimde rû'yeti câri olan umûr yani bazı alacak ve verecek da'vâsı ve münâza'ât-ı sâireye dâir olan de'âvi ve tereke husûsları gibi şeyler kemâ-kân hâkim-i beldeye havâle oluna. Bunların içinde muhâkeme ve müdürîyetlerde hâkim-i şer' ve me'mûrların ma'rifetiyle tesviye olunamayan husûsat olur ise gerek anların ve gerek mevâdd-ı cesîme ve husûsiyle katl-i nefis ve kutta-i tarîk ve sâir nizâmen ve kânûnen muhâkemesi lâzım gelen kâffe-i mevâdd Ekâlim Meclisi'nde güzelce tahkîk ve muhâkemeleri Meclis-i Ahkâm'a bildirilerek orada usûlü vechle rû'yet kılın.

10

Meclisde rû'yet olunacak kâffe-i de'âvinin sübûtu üzerine ikâme-i beyyine icâb eylediği halde evvel emirde müdde'înin getireceği şahidlerin mîkdâr ve esâmîsi bi'l-etraf zabt olunub meclise ikâmesinde husûsî müdde'a herbirinden ayrı ayrı müdekkikâne istintâk olunub lâıyıkıyla ârâ-i şehâdet edebildiği halde şahidlerin usûl-i hakikiyesi dahi hakkı vechle mevsûk zevâtdan istiknâh ve tahkîk ve tezkiye olunarak hüsn-ü halleri tahakkuk etmedikçe iktizâsına bakılmaya.

11

Kat'-ı tarîk ve katl-i nüfus misillû cünha ile tutulub Ekâlim Meclisi'ne getirilen eşhâs müdde'îsi ile ve eğer davâcısı yoğ ise bâ-ma'rifet şer'-i şerîf hısım ta'yîniyle bi'l-muvâcehe muhâkeme ve eşhâs-ı merkûmenin ahz ve giriftleri maddesinde tarafeynin mu'âmelesi beraber bulunacak kurâ ahâlîsinden bi'l-etraf istintâk olunarak ifâdât vâkı'aları keyfiyâtı ve ashâb-ı cünhanın ism ve şöhet ve eşkâli ve sûret-i istintâkları bir varakaya bend bend yazılıb meclisce zeyli temhîr ve sûret-i ikrârı kendisine okunub tasdîk ve temhîr etdirilerek ve bu varaka istintâknâme demek olacağı cihetle hükm-ü madde her ne ise tasrih ve izah olunmak üzere lâzım gelen mazbatası dahi tanzîm ve bu bâbda yani yalnız hükm-ü şer'îsini mübeyyin verilecek i'lâm-ı şer'î ile beraber cümlesi Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye irsâl oluna. Ve bu makûle ashâb-ı cünha hakkında mesmû'ât ve ihbârât ve 'ale'l-ittlâk töhmet beyânıyla vuku'bulacak iş'ârât ve inhâ Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'de bir vechle kabul olunmayacağından ona göre tedkîkât-ı lâzıme hakkıyla bi'l-icrâ maddeler beyânıyla sahîhan ve izâhen hakikat-i hâl mazbata ve istintâknâmelerde derc kılın.

12

Kemâlat-ı insaniyeyi müstelzim olan ulûm-u ma'ârif-i nâfi'ânın ta'lîm ve tâlibine vesîle-i mahsûs olmak üzere Mısır'da sened-i mûte'addide ve zîr-i usûl Medâris Divânı tertîb olunmuş bulunmağla ve divân-ı mezkûrun müdürü hazır olduğu halde ahâlî mekteblerinin hîn-i hâl iktisâb etmelerine dâir lâzım gelen beyannâme Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'de ve tanzîm ve tevsîk ile ta'lîm ve ta'limât teshîl ve istikmâline hizmet oluna.

13

Bir mahallde maktûlen fevt olan şahsın kâtili mechûl olunduğu haber verildikde ibtidâî tefehhusâtı ol mahâllin müdür veyâhud zâbiti ma'rifetiyle olarak keyfiyet mecrûhâet ve maktuliyeti her kim ma'rifetiyle keşf ve i'lâmına derc olunarak kâffe-i tefehhusât evrâkı meclise gönderilerek müdürîyet ma'rifetiyle kâtili her kim ise bi't-taharrî zâhire ihrâc etdirilmesi husûsunda meclisi ikdâm ede. Fakat azuv ve isnâd kâbilinden olarak şubehât-ı zâ'ife ile şunun bunun tazyîk ve iz'âcî tecvîz olunmayacağı misillû kâtili bulunamadı diyerek ardı aranmaması dahi usûl-ü mu'âdelele muğâyir olacağından artık bu misillû hâdisâtın tahkîk ve taharrîsiyle zâhire ihrâc meclisce ne makûle esbâba muhtâc ise bi'l-müzâkere icâbına bakıla.

14

Şer'ân ve kânûnen her halde memnu' olan işkence ve eziyet ve tazyîk

keyfiyetleri vukû'bulmamasına ale'd-devâm meclis dikkat ve nezâret ede. Ol misillû mu'âmele-i nâ-meşrû'a vukû'u takdîrinde kimden sudûr etmiş ise meclis muhâkeme-i lâzimesinin icrâsına me'zûn olduğu cihetle bu bâbda müsâmaha takdîrinde Hey'et-i Meclise büyük mes'ûliyet tertîb ede.

15

Ashâb-ı de'âviden sûret-i tecvîri olunan ve ale'l-husûs böyle şeylerde emsâli mesbûk bulunan eşhâs olduğu halde müdde'î-i aleyhin celbiyle lede'l-muhâkeme da'vâsı ifk ve iftirâ kâbilinden olduğu tebeyyün eder ise kânûn-u cedîdde mestûr ahkâm üzere müfterî cezâsı icrâ olunacağı ve bundan ma'adâ müdde'î-i aleyhin bu bâbda olacak mesârif ve eyyâm-ı mevtûlası ücreti tazmîn kılınacağı keyfiyatı o makûle müdde'îye ifâde ve beyân ile yedinden memhûr sened ve kefil-i kavîsi alındıktan sonra icrâ-i iktizâsına ibtidâr olunmak üzere mazbatasını tanzîm oluna.

Ekâlîm Müdürlerinin Hizmet ve Hareketleri

1. Bend

İdâresine me'mûr oldukları ekâlîmin zabt ve rabtına ve ahâlînin her türlü refâh ve istirahatının istikmâline dikkat eyleyeler ve hiçbir nâm ve vesîle ile ahâlîye ızrâr etmeyeler

2

İmâr-ı bilâd ve refâh-ı ibâd ârâzinin feyezân-ı Nil'de ray olunmasıyla ber-vech-i lâyük zira' olunmasına menûr olduğundan etyânın kemâhi hakkı olması için beher sene imâli lâzım gelen ameliyânın levâyih mücebince vakt ve zamanında icrâsına hâzır-ı muktediriyet edeler.

3

Nil evânında sedler ve cisirler kesr ile ahâlîye ziyân ve hasârat vâki' olmaması için cisirlerin ve sedlerin muhâfazâları cihetle lâzım gelen tertîbatın levâyih mücebince icrâsına ihtimâm birle kemâl derecelerde intibâh üzere olalar.

4

İnhitât-ı Nil evânında pamuk ve piriç ve darı ve simsin misillû esnâfin sakiyyesi için hazır olunmuş olan saykî ter'a ve meskâlarının usûlü vechle ve vaktiyle tathîrine ve mezkûr ter'a ve meskâlardan su taksiminden sonra herkes mikdâr-ı mukarrer ve âdete nisbeten alûb bir tarafa ziyâde verilerek o bir tarafa gâdr olmamasına kemâl dikkat eyleyeler.

5

Ekâlimde imâlleri zarûriyâtdan olub menâfî-i âmm ve hâs olan ameliyâta inzâr ve ihrâcında her bir karyeye isâbet eden enfâr hakkıyla çıkarılıb bu bâbda hiç bir tarafa müsâ'ade ve ğadr olunmamasına ve ameliyât-ı fellâhın eşğâl-i husûsiyeleri olan tahzîr ve hatem evânına tesâdüf etdirilmemesine mezîd i'tinâ oluna.

6

Kantar ve terazi ve dirhem ve arşın ve kile misillû evzân ve ayârların tâm ve sahîh olmasına ve icâr ve isticâr hakkında karargîr olan kontrato nizâmının sarf-ı icrâsına İskenderiye ve mahrûsada zabtiye me'mûrları tarafından nezâret ve dikkat olduğu misillû ekâlimde ve benâdir-i sâirede müdür ve hükkâm taraflarından dahi dikkat oluna.

7

Vergi mâlından zimmetlerine birşey geçirmeyeler.

8

İltizâmat ve mukâvelâtta kapatma usûlü misillû harekât-ı nâ-marziyeye cesâret etmeyeler.

9

Müdiri oldukları ekâlimin hâvi olduğu kurâda meşâyih ve köy sarrafları taraflarından ziyâde akçe tevzi' ile ahâlîye te'âddî vukû'bulmamasına dikkat edeler.

10

Civâr müdürinde sâbit bazı ve kutta'-i tarîk misillû eşhâs zuhûrunda men'î te'âddî ve mazârrâtlarına bakıla.

11

O makûle eşhâs-ı muzırının zabt ve inzârı sevkiyle ele geçirilmeyeceği anlaşıldığı takdîrde ol cihetin umûm müdürine keyfiyeti etraflıca inhâ ve müdür dahi müdürîyâtın muvazzaf zabtiye enfârıyla ol mazârrâtın def'i mümkün olmayacağı takdîrde usûl-ü câriyesi üzere seyr-i serî' ile vâli bulunan zât tarafına iş'âr birle iktizâsına göre asker sevkiyle def'-i mazârrâta ibtidâr kılına.

12

Emniyet-i turûk maddesi pek dikkat edecek şey olub ekâlim müdürlerinin vazife-i mahsûsalarından olduğundan zîr-i idârelerinde olan yollarda bir uygunsuzluk zuhûr eder ise mes'ûliyeti kendilerine râci olacağı

cihetle ona göre te'min-i tarîk maddesinin hüsn-ü istihsâli ile ebnâ-i sebîlin emnen ve sâlimen gelib gitmelerine dikkat ve ihtimâm eyleyeler.

13

Bulundukları ekâlimde bir katl maddesi vukû'unda bi't-tahahrrî be-her hâl kâtil buldurulub kâtil ile verese-i maktûlun davâları ol cihetle karîb Ekâlim Meclisinde rû'yet olunmak üzere tefessuhât-ı ibtidâiye evrâkı ile ma'ân kendilerini meclis-i mezkûre irsâl ve isâl eyleye ve kâtilin yanına asker dahi terfîk ederek yolda muhâfazâsıyla firâr edememesi esbâb-ı lâıykıyla isitihsâl kılına.

14

Ahâlînin zîrâ'at ve ticâret ve sâir ahz ve itâya dâir mu'âmelatında teshîlat-ı mümkin ve mu'âvenet-i mukteziyeyi icrâ ile istikmâl esbâb-ı ma'mûriyete bir kat dahi dikkat ede.

15

Bu husûslarda ihtârı lâzım gelecek ve sâir mamûriyet-i memleket ve asayîş-i teb'âyı müstelzîm olacak şeyleri mensûb olduğu umûm müdür ve müfettişine bildire.

16

Zehâyir ve esnâf-ı sâir hakkında yed-i vâhid usûlünü icrâdan hazer ede. El-hâsıl her bir hâl ve husûsda hak ve adaleti elden bırakmayarak ve muhassasât-ı zâtîyelerinden başka kimesneden zâ'id nesne almayarak ahâlî ve teb'âyı her yüzden himâyet ve emvâl-i mîriyeyi telefden vikâyetle umûr-u me'mûrelerine güzelce dikkat ve sarf-ı makderet edeler.

Zabtiye Me'mûrlarının Sûret-i Hareketleri

1. Bend

Mahrûsa-i Mısır ile İskenderiye ve sâir benâdir-i kebîrede mahsûs zabtiye me'mûrları olub neferâtı mâhiyeli kavalardan ibâret ve ekâlimin asıl zabt ve rabtı müdür ve sâir hâkimlerin uhdelerine muhavvel olub bunun için ma'iyetlerine muvazzaf piyâde ve süvârî asâkir-i zabtiye verilmiş olarak ekâlimlerinde zabtiye olan mahallerine ik'âd etdirilmiş ve kurâ ve penâdire ve çöllere urbân atlası tertîb olunmuş olub her bir me'mûr olduğu cihet ahâlîsinin ve ebnâ-i sebîlin emniyet-i cân ve mahfûziyet-i mâlları husûsunda mes'ûl olduklarından me'mûriyetlerini lâıykıyla icrâ birle nehb ve sirkat ve her nev'i te'addî ve hasârâtı mûcib ve rahat ve asâyîş-i ibâda muhâlif ve hetk-ı nâmusâ dâir müşâhade edecekleri her gûne hareket-i nâ-sezânın men

ve def'ine ve ashâb-ı cürmün girift ve zâbtı ile hakkında ber-mûceb-i şer'î ve kânûn mu'âmele olunmak üzere icâb eden mahalle isâline mübâderet eyleyeler.

2

Zabtiye enfârı kendi zâbit ve bölükbaşılarının zabt ve rabt ve kayd-ı itâ'atlerinde olduğundan ahâlî ile mu'âmelelerinde bir nev'î sez-dilin ve hoşnut ibrâz etmeyib hüsn-i mu'âşeret eylemelerine ve edepsizlik edenlere mahbûsen getirdikleri kimesnelere bile şetm etmeyib ve bed sözler söylemeyib bir mahalle gönderildikleri vakt-i esnâ-i tarîkde esblerinin yemleri mîrîden olub kendileri dahi mâhiyeli olduklarından kurâ ahâlîsinden me'kûlâta dâir bilâ-semen bir şey ahz etmemelerine ve mahbûsen gedenlerden ve gayriden meccânen hiç bir şey talep eylememelerine ve sâir ef'âl-i kabîhadan ictinâb üzere bulunmâlarına zâbitleri dikkat ede. Ve emr olduğu misillû hareket eylemeyenleri için kendilerine nush ve pend oluna. Zabtiye enfârı her ne kadar ekâlim müdür ve hükkâmın ma'iyetinde bulunurlar ise de asıl kendi zâbitlerinin taht-ı idâresinde olduklarından enfâr-ı merkûmûndan birisinin kabâhati zuhûrunda zâbiti ma'rifetiyle da'vâsı görölerek ber-mûceb-i kânûn cezâsı verilmesi lâzımeden olduğundan askeriyyeden bazıları bir kabâhati irtikâb idüb de zâbitândan ol müdür ve hükkâm haber alüb keyfiyeti ifâde eylediklerinde ol zâbite benim neferlerim bu makûle iş işlemezler ğarez ve iftirâdır deyu setr ve def' sevdâsına düşmeyib taharrî ve tedkîk ile ber-mûceb-i kânûn cezâsını tamamca icrâ eylemesi husûsuna dikkat edeler.

Evkâf Maddesi

Mısır'da olan evkâf nezâret ve mütevellî idâresinde olarak Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı Der-Aliyye tarafından ta'yîn olunub Haremeyn-i Muhtaremeyn Nâzırı Mısır tarafından nasb olunmakda olduğundan bunlardan ma'adâ Şeyh-i Bekrî ve Şeyh-i Sâdât ve Şeyh-i Cevherî ve İmâmeyn Şeyhleri ve gayri meşâyih ve ulemâ olan kimesneler nezâretlerinde haylice evkâf bulunub cümlesi cevâmî' ve medâris ve mekâtib ve tekye ve sebîller misillû menâfî-i-'âmm olan hayrâtın siyânet ve idâresi için olub tahsîl-i irâd ve masrafları nâzırları ma'rifetleriyle icrâ ve mütâ'ahil olan nezâretleri Mısır mollası. ma'rifetiyle ehli olan kimesnelerden ihâle olunarak resmi mahkeme-i şer' tarafından alınmakda ve senevî irâd ve masraflarının defterlerini dahi mahkeme-i mezkûreye takdîm birle mürâca'at ve tasdîk olundukdan sonra hâkim-i şer' tarafından şerh ve temhîr olunarak resm-i ma'lûmu ahz olundukda birisi nâzır tarafından bir şey iddî'a eder ise mahkeme tarafından tahkîk kılınmakda olub bu def'a Haremeyn Evkâfından

ma'adâ diğer evkâfın dahi hükümet tarafından hâl ve keyfiyet idârelerine bakılmak ve iktizâsı vechle teftîş ve taharrî olunmak üzere Mısır müstahdemlerinden bir mîr-i mirân ta'yîn olunarak hüsn-i idârelerine bakılmaktadır. Mısır'da biraz emlâk dahi evlâd ve iyâl ve akraba ve akrabalara mahsûs olarak vakfolunmuş olduğu cihetle şurût ve kaziyeleri muktezâsınca inkitâ'ında tenâsülleri iktizâsınca hayrât olan bir cihete âid olub hayrât olan emlâk-ı mevkûfenin arziyelerine hekr ve sun'u ve semen-i ma'lûm ile başkasına tahvîli dahi ma'rifet-i şer'î ile bi'l-icrâ böylelerine resmi dahi hâkim-i şer' tarafından alınmakda ve'l-hâsıl Mısır'ın evkâf maddeleri şurût-u vakıf mücebince şer'î şerîf ma'rifetiyle görülmekte olduğundan yine ol vechle ma'rifet-i şer' ile bakıla.

Kontrato Nizâmı

Birinci Madde: Fî-mâ-ba'd Mısır ve ekâlimde bi'l-cümle eshâb-ı emlâk ve akâr ve buyût ve dekâkin ve mağazâ ve çiftlikât ve bağ ve bağçelerini tâliblerine icâr eylediklerinde iktizâ eden kontrato senedleri hükümet-i belde ma'rifetiyle tanzîm olunacağından ashâb-ı emlâk ile müste'cirîn beynlerinde olan mukâvelât ve şerâ'iti sâire mukteziye derûn-u senede sarâhaten derc olunacaktır.

İkinci Madde: Senede rabt olunacak dükkan ve mağazâ ve hân ve emsâli emlâk ne şey için icâr olunacağı ve isticâr edecek kimesne kangı devlet teb'asından ve ne esnâfdan bulunduğu lede's-suâl keyfiyeti kontrato senedine derc olunacağı misillû mezbûrun kat' olunacak defterin koçanında kalacak parçasına dahi aynen kayd olunarak mutasarrıf ve müste'cîrinde beyninde karârgîr olacak mukâvelet dahi tafsîlen mezkûr parçasına tahrîr ve işaret olunacaktır. Ve akar sahibi senedi temhîr edeceği misillû müste'cîr tarafından irâ'e olunacak kefil dahi mahall-i kefâlete isim ve şöhretini vaz' ile temhîren tasdîk ve mührü olduğu halde imzâ edecektir.

Üçüncü Madde: İşbu kontrato senedâtından bâ-irâde-i seniyye tahsîli mukarrer olan guruşda bir pâra harç ashâb-ı emlâk ve akar taraflarından te'diye olunacağı şerh işbu icâr olunan akarın icâre-i hâsılası her neye bâliğ olur ise ber-minvâl-i muharrer guruşda bir pâra resm alınacağı misillû varaka-bahâ dahi el-hâletü hâzihi her bir tarafda mütedâvil olan varaka-i sahîhe kıymetine tatbîkan yüz guruşdan beş yüz guruşa kadar olan icâre senedinden yirmi para ve bin guruşluk icârdan bir guruş ve andan yukarusu alâ-hâzihi'l-kıyas beher binde bir guruş hesâbıyla istifâ kılınacağı ma'lûm olmak üzere şerh verildi.

Dördüncü Madde: Derûnunda demirbaş ve gerek alâtı bulunan çiftlik ve bostan ve bağ ve bağçe ve emsâli emlâkin icâr ve isticârında mutasarrıf ve

müste'cîrînin birbirlerine mahsûren verecekleri demirbaş defterleri ve tekâsit-i ma'dûda ile i'tâ kılınacak bedelâtı ber-vech-i icmâl kontrato senedâtına derc ve işâret olunacaktır.

Beşinci Madde: Düvel-i ecnebiye teb'asından hân ve dükkân ve mağazâ isticâr edecek olan kesânın yedlerine dahi bend-i sânde beyân olduğu üzere verilecek kontratoları nizâmat-ı belediye ve teb'a-i Devlet-i Aliyye'ye tatbîkan derc olacak ve anlar taraflarından dahi kabûl kılınacak şerâ'iti tamamıyla icrâ edeceklerinden mu'teber kefil alınarak şer'ât-i mûndericeyi kabul eylediklerini müş'îr gerek müste'cîr ve gerek kefil tarafından bir kontratoya vaz' ve imzâ oluna.

Altıncı Madde: Teb'a-i ecnebiyeden bulunan müste'cîrlerden biri kontrato senedinde mûnderic şerâ'it ve mukâvelât ve nizâm ve kavânîn-i belediye muhâlif hareket ederse keyfîyeti mensûb olduğu sefâret ve konsolosuna ihbâr olunarak derhal me'mûr ta'yîniyle hilâf-ı usûl ve şerâ'it hareketi anların nezd-i tahakkuk eyledikten sonra kendisi ol mahalden çıkarılıp kontratosu fesh olunacaktır.

Yedinci Madde: İcâr ve isticâr olunacak emlâk ve akâr kaç hisse olarak tasarruf olduğu ve mutasarrıfları kimler idüğü ve beheri ne sûretle sâhib-i hisse bulunduğu dahi evvel be evvel kendilerinden su'âl ve tahkîk olunarak keyfiyetleri verilecek kontrato senedine ber-vech-i izâh derc olunacağı misillû her birerlerinin hisse-i musîbeleri kontratonun kuyûd-u istibâtıyesi cedvelinde dahi tasrîh olunacaktır. Ve üç veya beş sene müddetle kontratonun mesâğ olacağı misillû seneden noksan müddet-i kalîle ile kontrato rabtına dahi müsâ'ade olunacaktır.

Sekizinci Madde: İşbu kontrato nizâmına herkes tarafından nizâmen kemâliyle takyîd ve ihtimâm olunarak mutasarrıf ve müste'cîr beynlerinde karargîr olub kontratosuna derc olunacak mukâvelât ve şerâ'itin icrâsıyla usûl ve nizâm-ı belediyenin her halde tatarruk-u halelden vikâyesi ve bu bâbda anlaşılmayan bir madde olur ise mes'ûliyetleri olmak için icâbının isti'lâmına musâra'at kılınmak üzere memâlik-i mahrûsanın her tarafına ta'limât tastîr ve irsâl olunmuş olmağla şâyed mutasarrıf ve müste'cîrin taraflarından bu usûl ve nizâm-ı mukarereye ri'âyet etmeyen olduğu hükümet-i beldeye haber verilmeyerek ve kontratoya rabt etmeyerek emlâk ve akâr icâr ve isti'câr eden bulunur ise mes'ûl olacağından başka beynlerinde hafî olarak karargîr olan şerâ'itin yekdiğeri tarafından icrâ ve adem-i icrâsından dolayı münâza'a zuhûruyla bir davâ vukû'unda cânib-i hükümetden istima' olunmayarak kangî taraf mutasarrıf ve mağdûr bulunur ise hâlî üzere terk ve ikâ olunacaktır.

Dokuzuncu Madde: Numûne-i melfûfeden müstebân olacağı vechle sened-i mezbûr bi't-tahrîr bâlâsına birinci sened olduğu sûretde birinci numara konmak ve ikinci ise ikinci denilerek yüz elli adede varınca yani bir cild hitâm bulunca demek olduğu ve cild-i mezbûr hitâm bulub diğerine mübâşeret kılındıkda tarihi bed'e'i vaz'ıyla bâlâ-yi sahifede muharrer ve matbû' olan cild lafzının tahtına iki rakamı konularak ve kat' olunacak varakacaya dahi ber-minvâl-i meşrûh numara gösterilerek nihâyet buldurulacaktır.

Onuncu Madde: Ashâb-ı akârdan istihsâl-i muktezâ-i irâde-i seniyyeden olan gurusda bir para harc ile varaka-i sahîhe bahâsının numûne-i melfûfede beyân olunduğu vechle sened ve koçana kayd olunarak üç mâhda bir kere zinciryollu defteri mahâllinde bi't-tanzîm Mısır mâliyesi divânına irsâl ve teslim ve defter-i merkûmda harc varaka-i sahîhe bahâsı birleştirilmeyerek ayrıca imlâ ve terkîm kılınması icâb-ı maslahatdandır.

(İşbu zirâ'at nizâmı meclislerin vezâif-i me'mûriyetlerinin nizâmının tekmlil yani on beşinci benden sonra yazılacak olduğu ihtâr kılındı)

Zirâ'at Nizâmı

1. Bend

Ekâlîm-i Mısıriye'de emr-i zirâ'at madde-i mû'tenâ-bahâdan olub ticâretin vesâdet ve kesreti ve ahâlîsinin refâh ve serveti ve zirâ'atın takdîmi ile olduğu ve imâret-i bilâd ve refâhiyat-i ibâd maddesine esas bulunduğu cihetiyle Mısır'da ekâlîm müdürleri ve kısım nâzırları ve hat hâkimleri ve kurâ kaymakamları ve meşâyihî vezirâ'atın ahsen vechle husûle gelmesi ve arâzi boş bırakılmayıb menfa'atlı şeylerin ber-vech-i lâyük ekilmesi husûsunda fellâhları tergîb eylemeleri vazifelerinden olub kânûn-u zîrâat nâmıyla kitabı ve lâyihası ve zîrâatın esbâb-ı asliyesi olan arâzinin rey-i maddesi husûsunda mühendis ve müfettişleri rey-i ameliyâtı ile tahzîr için arâzi evkâf-ı mu'ayenede mühendis ve hükkâmın meclisleri dahi olduğundan mevcûd me'mûrlar ma'rifetiyle zirâ'at talimnâmeleri mücebince emr-i zîrâat ve hirâsete icâbı vechle dikkat olunarak ahâlînin refâh-ı hâl ve asâyîş-i balları kaziye-i hayriyenin istihsâli emr ehemmine sarf-ı makderet kılın.

2

Ekâlîmde müstahdem olan müdür ve kısım nâzırları ve hükkâm-ı sâire ter'aların tathîri cisir ve kantaraların müceddeden i'mâl ve taahhüdleri misillû beher sene hubût-u Nil'den sonra Mısır'ın hendese lâyihaları mücebince hendese müfettişleri ma'rifetleriyle keşf olunan ameliyât-ı mukteziyeyi yaptırmak kendilerinden melzûm idüğünden hat hâkimleri ve

kurâ kaymakamları ve Şeyh-i Beledler kurânın zirâ'atına muayyen ve tari' defterlerinde mukayyed olan kâffe-i etyânın ber-vech-i lâyük Mısır'ın zîrâat lâyihaları mücebince hars ve zer' olunmâlarına kemâl-i dikkat ve ekmeye kudreti olmayanların ve kendisi ğâibde olub vekili veyâhud akrabasından karyede kimesnesi bulunmayanların usûl-ü câriye ve levâyih-i Mısriye mücebince müte'allik bulunduğu şeyhi zirâ'at etmek veyâhud münâsib birisiyle şirket etdirerek veyâhud ücret-i ma'lûme ile hars ve mahsûlünden alınmak üzere tekâvi ve 'itâ olunmak tarîkleriyle sahiblerine hiç bir nev' ğadr olmamak sûretiyle ekdirmeye gayret eylemeleri ve vazifelerinden ma'dûd olmağla usûl-ü câriye üzere fiilen ve amelen mu'tâdı olan arâzi ekilmeyüb bor kalır ise mes'ûliyet kendilerine râci olacağını eyüce bilirler ve ama Nil-i mübârek bi'l-farz bir sene hadd-i kifâyede gelmeyüb ve amelîyât dahi usûl-ü câriye üzere mühendisler tarafından verilmekde olan ta'rife ve tertîbler mücebince icrâ olunmuş ve usûl-ü câriye üzere dere zirâ'ı için şadırvanlar ve netâleler vâsıtasıyla mahallat-ı lâzıme ray ve zirâ'at etdirilmiş ve ekâlîm-i sa'idiyede vâki ve mu'tâd olduğu vechle havzların dahi suları hıfz ve sebatla bi't-tedric idâre ve icrâ ile tarlaların yersiz kalmaması zımında me'mûrîn ve ahâlî taraflarından kemâl derecede dikkat kılınmış iken bi'z-zarûre bazı yüksek arâzi rey olunmayub da şerâki kalur ise usûl-ü câriye üzere müdür tarafından Meclis-i Ahkâm-ı Mısriye'ye inhâ ile meclis-i mezkûrdan vikayesine ta'yîn kılınacak zevât ma'rifetiyle keşf ve tahkîk etdirilerek müsbet olduğu sûrette ol bâbda ray olmayan arâzeden mâl talep olunmaya.

3

Ke-leffe-i tafsîl ve beyândan âzâde olduğu vechle mevki'î iktizâsınca ülke-i Mısriye'nin felâhât ve zirâ'at ve me'mûriyet ve âbâdanı ekâlîimde ray ve maslahâtının zabt ve rabtına ve Nil-i mübârekin hıfz ve siyânetine mevkûf olub ol dahi ter'a ve cusûr ve havşalar ve kanâtir ve barancı müceddeden yaptırmak veyâhud termîm eylemek ve müceddeden bazı ter'alar ve meskâlar kazdırmak ve her sene tathîri mu'tad olan sayfî ve Nil'i ter'alar tathîr olunmağ gibi amelîyât-ı zarûriyenin vakt-i zamanında icrâ ve tesviyesine mütevakkıf ve amâliyat-ı mezbûre hakkında tecrübe ve imtihanlar ile ber-vech-i hakkâniyet bundan akdem hükkâm ve mühendisler ve ehl-i tecrübeler taraflarından tertîb olunmuş olan tarifeler ve lâyihaların icrâsına menût ve ma'tuf olunmağla her bir müdürîyetde Mısır lâyihası mücebince gerek husûsî ve gerek umûmî olan amelîyeler hasrolunub baş mühendisler ma'rifetiyle hududlar derc kılındıktan sonra müdürîyet nevâhisinin umdeleri ve müdürîyetde uhde-i köy ve çiftlik var ise müte'ahhid ve sahib bulunan zâtın vekilleri ve umdeler hazır oldukları halde müdürlerin

akd-i cem'iyetle' muvâfık görülecek vech üzere müdîriyetde mevcûd olun inzâr-ı ta'dâd-ı nüfus defterleri mücebince ne mikdar ise zabt ile muvâcenesinde yaşından aşağı olanlara yetmiş yaşını tecâvüz eylemiş ihtiyarlar ve ulemâ gürûhu ve eşgâliyei iktidâr olan aceze makûlesi müstesnâ tutularak kılındıktan sonra bâki enfâr-ı mevcûde ile icrâsı lâzım gelen amelîyât-ı kemâl adâlet ve müsavât üzere ahâlînin kemîyyetine göre takdîm kılınması ve kurâ müte'ahhidleri ve vekilleri ve meşâyih ve kaimakamlar ile sâir umdeler ve hükkâm ve her kim olur ise olsun eşgâl-i mahsûseleri için karye enfârından mahall-i âhara gönderilmemesi öteden beri câri olduğu vechle icrâ ve ahâlî hakkında daima şefkat ve ref'et-i lâzîmenin hüsn-i ifâsına dikkat ve itinâ oluna. Ve muk'in olan vergilerin tahsîli lâzîmeden olduğu misillû ahâlînin refâh-ı hâli hükümetce deruhde-i umûrlarında teshîlat-ı icâbiyenin bulunmağla beher sene mutâd ve câri olduğu vechle umûm her cihetin esnâf vücûbâtının ele girüb bey' şira tasrîfiyle sâlih olacağı evânda taksitleri rabt olunageldiğinden yine ol vechle icrâ kılma ve ahâlî tahsilden dolayı sıkışdırılıb mahsûl tarlada iken satdırılmamasına ve çift ve orak ve harman mevsimleri işinden alıkonularak asılsız bazı adı de'âvî zımnında habs ve tazyîk etdirilmemesine dikkat oluna. Ve vergi veyâhud zarûriye tahsîli için iktidarsız olduğu sabit olup yalnız zîrâatı kadar yedinde bulunan bir çift hayvanı ve çift aleti memnu' olduğu vechle furuht etdirilmeyüb fakat iktidârsızdır diyerek şöylece terk ile mâl-ı mîrî te'hîr ve ta'vîk olunmak câiz olmayacağı misillû böyle iktidârsız kimesneler daima fakir halde kalmak dahi lâıyk ve revâ olmayacağından ikinci bendde beyân olunduğu vechle ol makûlelerin etyân-ı icâra verilmek ve muktedir olanlar ile şirket sûretiyle idâre etdirilmek el-hâsıl hem o misillû efkâr-ı halde bırakılmamak ve hem de mâl-ı mîrî telef olunmamak üzere mümkün olacağı üzere müdür ve müfettişi ve me'mûr kaimakam ve kısım nâzırı ve hâkim-i hat ve Şeyh-i Beledlerin ma'rifet ve ittihadıyla iktizâsına hüsn-ü sûret verilerek mâl-ı mîrî telef ve zâyî' etdirilmeyib istihlâsı ve istifâ ve o misillû iktidârsız olanların iktidâr ve refâh-ı hâl kesb etmeleri husûslarına mezîd dikkat ve itina oluna. Bu vesîle ile şer'an ve kânûnen hayrı câiz olmayan mevâddın bir vechle müsâmaha ve ibtâline mesâğ gösterilmeye bu misillûlerin deyni hâl-i iktidârına göre mahsûlât-ı mütehasılasından bi't-tedric ahz ve istifa oluna. Bu husûs ser-rişte ile tahsîlat-ı mîrîyeye sekte getürmek veyâhud şuna buna ta'dîd etmek misillû hâlât vukû'a getirilmeye.

BATI VE DOĞU DÜŞÜNCE SİSTEMLERİNDE İNSAN ANLAYIŞI VE SÖMÜRGEÇİ ZİHNİYET*

Sabahattin KÜÇÜK**

Bugünkü dünya üzerinde mevcut sorunları tespit etmek ve tartışmak; bu sorunların kaynaklarını, doğal ve toplumsal düzene etkilerini, çözüm yollarını bulabilmek için Batı ve Doğu düşüncelerinde “*insan*” kavramının nasıl anlaşıldığını bilmenin yararı vardır. Bir başka deyişle, Batı ve Doğu toplumlarının, varlık âleminin bir parçası olan insan hakkındaki düşüncelerini, toplumsal yönelişlerinin istikametini anlamak, mevcut sorunların anlaşılabilmesi ve çözülebilmesi yolunda fayda sağlayacaktır. Bu itibarla, günümüz dünyasında küreselleşme hareketinin arka planında var olan bu düşünce yapılarının kısa bir etüdü gerekir.

İçinde yaşadığımız yüzyılda, uluslar kabaca, zulmeden ile zulme uğrayan, işgalci ile işgale maruz kalan, sömüren ile sömürülen, doğal düzeni tahribe gayret eden ile onu korumaya çalışan, efendilik taslayan ile köle durumuna düşürülen vb. gruplar biçiminde roller üstlenmişlerdir. Bu çelişkili ve olumsuz yapının temelinde, geçmiş yüzyıllarda etkili olan bazı felsefi akımlardaki insan ve doğa ile ilgili konuların yanlış ve yetersiz kurgulanması yatmaktadır.

Batı düşünce sistemi içerisinde gerek Antik çağ ve Skolastik dönemlerdeki felsefi yapılarda gerekse Rönesans sonrası temelleri tamamen akla dayandırılmış felsefi akımlarda, insanın gerçek yerinin tespit edilemediği görülüyor. Özellikle pozitivist düşünürler (D’Alembert, St. Simon, A. Comte) ile 19. yüzyıldaki materyalist filozoflar (Descartes, Lamettrie, Feurbach, Marx’ın) metafizik düşünceyi inkarları sonucu, Kutsal (vahiy)’in yitimi, bir başka deyişle Kutsal’ın gökten yere indirilmesiyle varlık alemi, kademeli olarak materyalist-mekanik bir bakışla algılanmaya başlanmıştır. İç duyuları tamamen boşaltılarak her şeyi dış duyumlara ve nesnelere bağlayan bu düşünce sistemleri, insanı, kendisine ve evrene yabancı, maneviyat ile bağları koparılmış mekanik bir varlık durumuna getirmiş; onun elinden özgürlüğü bütünüyle alınmıştır. Bu hususa, 18. yüzyılın Fransız filozofu Condillac’ın düşüncelerini örnek olarak verebiliriz. Bu sensualist düşünür, iç duyuları kaldırarak her şeyi dış duyumlara

* Bu yazı, 24-28 Nisan 2005 tarihleri arasında Şam’da Fırat Üniversitesi ile Şam Üniversitesi tarafından ortaklaşa olarak düzenlenen “*Bilad-ı Şam (Suriye Filistin, Ürdün) ile Anadolu Arasındaki Müşterek Medeniyetin Kaynakları Sempozyumu*”na bildirisi sunulmuştur.

** Prof. Dr., Fırat Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü - Elazığ

bağlamıştır. Ona göre, bütün duyular bilginin tek kaynağıdır. Bu anlayış Condillac'ı materyalizme götürmüştür. (Akarsu 1979:6).

Manevî dünyasını ve özgürlüğünü tamamen yitiren insanın, Tanrı, ruh, evren, madde, vb. problemleri çözebilmede, elinde sadece akı kalmıştır. Özellikle Kant'tan sonra gelişen felsefi akımlardan "Yaşama Felsefesi"nin büyük temsilcisi F. Nietzsche, çağının akılcı felsefesine başkaldırmıştır; ancak o da, insanı akılcılıktan kurtarmaya çalışırken Darwin düşüncesini kendisine örnek alarak bir çıkmaza girmiş, doğal seleksiyon mantığı ile "üstün insan" saçmalığını ileri sürmüştür.

Batı felsefesinde, insanı, materyalist-mekanik düşünceden kurtarma, ona özgürlüğünü ve layık olduğu değeri verme iddiasıyla ortaya çıkan akımlardan (Yaşama Felsefesi, Fenomenoloji, Varoluşçuluk vb.) hiçbiri varlık kavramını, insanı ve evreni gerçek hüviyetiyle kavrayamamıştır. Dikkat edilecek olursa "Tanrı öldü" teziyle ateizme kayan hümanizm, krize sürüklenmiştir. Hümanizmin bu krizinden ilk defa söz eden düşünür, M. Heidegger'dir. Adı geçen filozof, hümanizmi çok farklı terimlerle tanımlar; onun anladığı ve anlattığı hümanizm, metafizikle aynı anlamı kapsar. Tanrı'nın ölümü kavramı, metafizik düşüncenin sonunu simgelediği için, hümanizmdeki krizin temelini oluşturmuştur (Wattimo 1999:86). İnsana gerçek değerini veren metafizik düşünce olmaksızın hümanizm de gerçekleşemez.

Batı düşünce sisteminin, gerçeğe ulaşabilme konusunda salt "akıl"a önem vererek sergilediği çelişkilerin ve çıkmazların sonucunda yarattığı insan tipi, tamamen materyalist-mekanik ve pragmatist bir kişiliktir. Kutsal'ın tamamen yere indirilerek bütün dikkatlerin maddeye ve faydacılığa yönlendirildiği bir dünyada ister istemez süper-egonun gelişmesi, kendisine ve topluma yabancı egosantrik bireylerin oluşması söz konusu olmuştur. "Tanrı" kavramını yer (arz)'e indirerek içgüdülerinin çeşitli tanrılar biçiminde tezahür etmesine yol açan Batılı modern insan, kendisine yabancılaşmakla kalmayıp çıkarları için "ötekiler"i yani kendisi dışında kalanları emri altına almak, sömürmek ve gerektiğinde de yok etmekten asla geri durmamıştır.

Rönesans'tan sonra hümanizm düşüncesi, Skolastik dönem öncesi sahip olduğu eski gücünü, güzel sanatlara ve tarihe yöneliş ile kazanmıştır. Ne yazık ki, Rönesans hümanizmi, kutsalı reddeden ve tabiata egemen olmaya çabalayan bir insan tipi oluşturmaya çalışmıştır. Kutsalı inkar ve reddeden bu insan, Doğu doktrinlerinde tespit edilen insan tipiyle taban tabana zıttır (Nasr 2002: 169).

Rönesans hümanizminin derinliklerinde Batılı insanın eşsizliği, rakipsizliği ve yüksek gururu bulunmaktadır. Buna karşılık, doğu düşüncesinde insan tipi, kibri ve gururu reddeden, alçak gönüllülük ve Tanrı'ya tam teslimiyet ve kulluk bilincini taşıyan vb. özellikler sergiler. Batının "Prometheci" insanı ise, kendinden emin, gücüyle evrene sahip ve hakim olabileceğine inanarak Allah'a kafa tutan, sınırsız özgürlük ve bağımsızlık sahibi bir insan modelinin temsilcisidir.

Sınırsız özgürlük ve hak iddiasıyla tanrılaşma amacını güden bu insan, bütün özgürlükleri kendisinde toplamaya çalışır. Elbette, Batı dünyasında bunların sayısı büyük bir yekün tutmaz; ancak, çoğunluk arz eden topluluklara da bu sınırsız özgürlüğü ve hak sahibi olma imkanı tanımaz. Bunların en çarpıcı örnekleri, Ortaçağ Hıristiyanlığı, Nazizm ve Komünizm'dir (Glynn 2004: 154). Söz konusu gruba, sınırsız özgürlük ve hak iddiasıyla kendisini ilahlaştırmaya çalışan bazı Batılı sapık tarikat liderlerini de ekleyebiliriz: Raelianlar, Solaracılar, Dokuzlar vs. Doğru düşünce sistemlerinde ve İslam dininde ise, sonsuz özgürlük iradesi Allah'a aittir. Birey O'na teslimiyetle gerçek özgürlüğü yaşar. Bu özgürlüğü yaşayan ve yaşatan kimseler, çevrelerine iyilik ve mutluluk saçarlar. Ancak Batılının benimsediği özgürlük, olumsuzluk ifade ettiği için, bu insan, kendini kendisinde tutsak ederek mutsuzdur; onun çevresine asla iyiliği de dokunmaz.

Ortaçağ Hıristiyanlığının bütün inançlarından sıyrılan hümanistler, insanı bağımsız bir dünyevi varlık biçiminde düşünmüşlerdir. Bu yeni insan, sadece aklı alıp bütün değerleri bir kenara atarak kendi öz göksel arketipiyle değil, arza ait arketipiyle nesnel bağımsızlığını ilan etmiştir; duygularını ve bedensel yapısını yeniden tanımlayarak yorumlamaya çalışmıştır (Nasr 2002: 175). O, evrensel bir değer olarak kabul etmeyip bireyciliği benimsedi. Böylece, yeniden oluşturduğu kendi değerler sistemini, diğer toplumların değerlerinden üstün görmeye başlamıştır. Rasyonalizmi benimsemiş olduğundan bütün sorunları aklıyla çözebileceğine inanmış, kutsalın denetiminden bağımsız olduğu için de yeryüzünü işgal hususunda kendisini donanımlı kılmıştır.

Modern tabiat bilimleri, doğayı, geleneksel kutsallık zemininden kopararak içerisindeki bütün sembolleri metafiziksel değerlerden uzaklaştırmıştır; bu yüzden insan, bütün fenomenleri donuk ve anlamsız materyaller haline dönüştürmüştür. Anlamsızlaştırdığı evren içerisinde kendisini de anlamsızlaştırarak kutsal benliğini yitirmiş, gerçek yerini tepitte başarısızlığa uğramıştır. Evrene yabancı insan, sorumluluk bilincini

asla tanımaz; bu bilinçten mahrum insan da, tabiatı kendi emri altına almaya, kölesi haline getirmeye, kendi dışındakileri sömürmeye yetkili görür.

Aslında Batının bu yeni insan anlayışı, güçlü ve özgür görünmesine rağmen gerçekte ruhsal ve zihinsel açılardan parçalanmış, özünden uzaklaşmış, kendisini kendisinde tutsak etmiş bir varlıktır. Bedensel tatmininin peşinde koşan bu insan, asla tatmin olamayan, toplum içerisinde yalnız ve mutsuz bir kişiliktir. Doğa üzerinde egemenlik gücünü yoğunlaştırabilmek amacıyla bilgisi artırdıkça ve yeni makineler yaptıkça, kendisini yitirmiş ve ürettiği mekanik düzenin esiri olmuştur (Fromm 2002: 32). Madde konusunda bilgisini artıran insan, varoluşuna dair bilgiden yoksun kalmış bir birey olarak ne olduğunu, nasıl yaşaması gerektiğini bilemez. Bu belirsiz ve çelişkili ortamda çalışmalarının da işe yaramadığını düşünerek umutsuzluğa düşer. Özgür olduğunu sanmasına rağmen, tutkularının esiridir. Ruhsal sağlığın en önemli şartı olan “sevgi”den de mahrum kalan bu tip, gönlünde bu değer yerine öfke, hınç ve nefreti yerleştirmiştir. *Sevgiyi, sadece kendini sevmek olarak tanımlar*. Bu durumun temel nedeni, Batı uygarlığıdır. Bu uygarlık, bilim ve teknik alanlarda pek çok keşif gerçekleştirmiş olmasına rağmen, Rönesans’tan sonra vahşice bir gelişimin yanı sıra zihinsel açıdan gerilemeyi de beraberinde getirmiştir. Bu gelişme, saf zihnin ne olduğunu insana unutturmuştur. Sonuç olarak, Batı uygarlığı, kendi Ortaçağ uygarlığının yanı sıra Doğu uygarlıklarına da tepeden bakarak onlara üstünlük taslayan bir duruma gelmiştir. Aklını sadece maddeye egemen olmak ve pratik amaçlar yolunda kullanmak için seferber etmiştir. Sadece alet yapan bu akıl, Mutlak Gerçek’i kavramada acze düşmüştür (Guenon 2004: 19). Batılı çağdaş insan, zekanın, bilim ve sanayide gelişimin yanı sıra hatta onlardan daha çok, gerçeğe ulaşabilmede kullanılmasının gereğini unutmuş görünüyor.

Doğu düşüncesindeki ideal insan ise, kendini tanıma, aşma ve gerçekleştirme sorumluluğunu üstlenmiştir. Tabiattaki formların her hareketini dikkatle izlemek, bunlardan anlam çıkarmak, canlı ve hareketli olarak düşündüğü evrenin dikkatli bakışlarının huzurunda olduğunu idrak etmek, kendi köklerini tabiatın derinliklerinde aramak ve iyiyi kötünden ayırt etmek vb. sorumlulukları taşır. Onun nazarında evren, bilinçli ve canlı bir vücuttur. Tanrı’nın, isim ve sıfatlarıyla bütün âlemde tecelli ettiğini bilir. Bu bakımdan O’nun ezeli kudreti ve iradesi her şeyde hüküm sürmektedir.

Doğu düşüncesinde, tabiat daha geniş anlamda “kozmos”, yaratıcı ilkenin temaşa edildiği bir alan ve ilahi gerçekliğin bir sembolüdür. Fiziki boyutları aşan geniş bir anlamı olduğu için de, insana yüksek seviyeli ilham ve irfani bilgiler kazandıran bir vücuttur. İnsanın kendisi de, bu evrensel

değerler içerisinde ilahi gerçekliği sembolize eden seçkin bir varlık olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla bu insan, ne kendisine ne de tabiata yabancı kalacaktır. Ama Batılı modern insan, bu değerlerden yoksun olduğu için, hem kendisine hem de kozmosa yabancıdır.

Söz konusu bu Batılı modern insanın “septik” özelliği, birçok bilimsel keşfin gerçekleşmesine imkan sağlamış olmasına rağmen, kutsallık anlayışının yanı sıra, geleneksel kültür değerleri üzerinde büyük yıkımlara neden olmuştur (Nasr 2002: 176). Ayrıca, eşyanın sadece değişen görünümünü dikkate alarak “varlık”tan çok “oluş” ile meşgul olan bir bilim meydana getirmeye çalışmıştır. Bu suretle, hem insanın hem de tabiatın değişmez ezoterik yapısı ortadan kaldırılmış olacaktır.

Oluşturulan bu yeni insanın “naturalist” özelliğine baktığımızda, sadece bedensel haz ve zevklerin yeniden keşfi dikkat çekecektir (Nasr 2002: 177). Ancak, gerçek naturalizmde insanın, tabiatın bir parçası olduğu gerçeği söz konusudur. Ne var ki, “Prometheci insan”, bu anlamda tabiattan tamamen kopmuş, onu kendi zevkleri uğruna kullanmayı ve sömürmeyi düşünmüştür. Doğulu insan tipi ise, ezoterik kozmolojiyi benimsediği için, tabiatın sadece ruhani yönünün keşfinden haz ve zevk alır. Zira, tabiatı keşif yoluyla kendisini tanıyacaktır; bu suretle de gerçek ve şaşmaz bilgi demek olan irfana ulaşacaktır.

Tamamen maddeye ve faydacılığa yönelen modern insan, artık, duygularının tatmini yolunda engel tanımayacaktır. Çünkü onun önünde, ne bir inanç sistemi ne de metafiziksel bir düşünce vardır. “Sonsuzluk” kavramının yerine, “tarihselcilik”i koyan bu çağdaş varlık, gelecekte büyük yıkımlara sebep teşkil edecek “evrim, sosyal Darwinizm, beyaz adamın üstünlüğü ve sorumluluğu vb.” değişiklikleri kabullenmeye başlamıştır (Nasr 2002:178). Özellikle, “beyaz adamın üstünlüğü ve sorumluluğu” ifadesi, geçmişte olduğu gibi, bugün de güçlü teknik ve ekonomik yapıya sahip ulusların, mazlum milletleri özgürlük, adalet ve barış vaatleriyle ezme, sindirme ve yok etme hakkını kendisinde görmesine neden olmuştur.

Batı hümanizminin bu yeni insan anlayışı sonucunda, insanla doğal düzen arasında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Rönesans hümanistleri, bu yeni insan tipinin, dünyayı değiştirme ve şekillendirme gücüne ve hakkına sahip olduğunu ileri sürerler (M. Ficino, G. Pico). Akıl ile özgürlüğü birleştiren hümanistler, insanı, sınır tanımayan bir kahraman telakki ediyorlardı (Nasr 2002:178). Bu duruma, 19. yüzyıl felsefesinden itirazlar gelmiştir; ancak, bu yeni insan tipinin, zamanımızda doğal düzene ve güçsüz uluslara zarar vermesini engelleyememiştir.

Akıl ve duyularla algılanabilir doğal düzen anlayışı ile tabiat üzerinde güç gösterisine dayanan bir bilim felsefesinin oluşumu sonucunda, insanın, özgürleşerek ve sınırsız hak sahibi olarak tanrılaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Böyle bir insan, sadece egoizmi yansıtır. Bu tipin reklâm ettiği “hoşgörü” kavramı, mensubu olduğu Hristiyanlık sınırlarını aşamamıştır. Kutsalı reddetmiş olmasına rağmen, zayıf da olsa, bu inanç sistemi Batılının ruhunda mevcuttur. Doğu ezoterizmi ile İslam mistisizmi, insanı, içsel olarak her şeyin ölçütü kabul ederken; Batı düşüncesi ise, onu, dünyevi yani dışsal olarak her şeyin ölçütü görür. Aklın tek ölçüt durumuna geldiği bu süreçte, Tanrı inancı, az da olsa devam etmekle birlikte, bilgi ancak akıl ile elde ediliyordu.

Modern insan; tabiatın hâkimi, yeryüzünün tanrısı ve uygarlığın yaratıcısı olarak karşımıza çıkar. Kendisini eşyanın merkezine koyduğu için, doğal düzen ve denge üzerinde tahrip edici roller oynamıştır (Glynn 2004:36). Zira bu antropomorfik tabiat anlayışı sonucunda göksel gerçeklerden uzaklaşan modern insan, tabiatı sömürmek ve “ötekiler” olarak kabul ettiği diğer insanları egemenliği altına almak düşüncesini taşır. Aynı zamanda pragmatist, kibirli ve narsisttir. Ayrıca, her şeyi pozitivist görüşle incelerken ilerlemeyi yataylaştırmış ve gerçeğe ulaşmada başarısızlığa uğramıştır. Buna karşılık, Doğu doktrinlerinde insanın amacı, dikeyleşerek yükselmeyi zorunlu kılar; çünkü gerçeğe ancak bu şekilde, yani kutsala bağlı kalarak erişilebilir.

Doğu ezoterizmlerinde, özellikle İslam tasavvufunda, insan-tabiat diyalektiği Batı’dakinden çok farklıdır. İnsanın görevi tabiatı tahrip değil, orada gerçek bilgiye ulaşmaktır. Bu bilgi, onun zihinsel ve ruhsal bütünleşmesi için gereklidir; yoksa doğal düzeni yok etmek için değil. Bu mekânda insan, geçimini sağlamak amacıyla doğayı dönüştürebilme hakkına sahiptir; ancak bununla uyum içerisinde yaşamayı öğrenmek zorundadır. Doğru insan tipi, materyalizmin tabiatı sömürebilme yolunda verdiği izni asla kabul etmez; çünkü o, evrenin her zerresinde Tanrı’nın güzel isim ve sıfatlarının tecellisini görür. Zira evrendeki varlıklar kör elemanlar, güçler ve yasalar bütünü değildir. O yaşayabilen ve hissedebilen bir varlıktır. Tabiata ve insana zarar vermek Allah’a itaatsizlik ve O’nun gazabını davet etmek demektir.

Batılı yeni insan tipi ise, Tanrı’dan koparak, Nietzsche’de zirveye ulaştı. Yani o, “Tanrı öldü” dedi. Bu düşünürün ortaya attığı “Üstün insan” tipi manevi duygulardan mahrum, kibirli, kendini beğenmiş, tevazudan uzak, lükse ve bedeni hazlara düşkün ve aynı zamanda zulüm ve barbarlığı erdem sayan bir kişiliktir. Asli doğasını unutarak kendisine, topluma ve çevreye

yabancılaşmış egosantrik bir tiptir. Rönesans'tan bu yana ortaya çıkan felsefi akımlarda az ya da çok farklılıklar gösteren insan tipleri çizilmiş olmasına rağmen, kabul görmüş bu yeni insan tipinin sömürgeci zihniyeti asla değişmemiştir; hatta daha da artmıştır. Buna karşılık Doğulu insan geleneksel insan tipini daima canlı tutmuştur.

Batı düşüncesinde biçimlenen insan anlayışının serüvenini plastik sanatlarda, hikâye ve roman gibi edebi eserlerde de görmek mümkündür. Edebi eserlerdeki ürkütücü ve korkunç tasvirlerin insan ruhu üzerinde oluşturduğu etkiler ile resim sanatındaki karmaşa ve anlamsızlıklar, güzel sanatlara tamamen yansımıştır. Doğu düşüncesi sistematüğinde oluşan güzel sanatlarda ve edebi eserlerde insan ile evren arasında problem ihtimali söz konusu değildir. Bu eserlerde insan tabiatını rahatlatıcı, ruhu okşayıcı ve salt hakikat olan Tanrı'ya giden yolu aydınlatıcı irfanî (gnostik) bilgilerin sembolik değerleri bulunur. Çünkü bilim ile gerçek arasında gerçeğe uzanan yol sanattan geçer; deneysel (ampirik) bilim, asla tek başına gerçeği keşfedemez. Madde ile mana arasında gerçeği yakalayan bu iki değeri ancak sanat uzlaştırabilir. İşte bu olumsuz insan tipinin hâkim olduğu devletler; adaleti sağlama, insan haklarını koruma, mutluluğu ve huzuru temin etme vb. bahanelerle sömürgeci ruhunu işgal yoluyla bazı mazlum milletler üzerinde göstermişlerdir, göstermeye de devam etmektedirler. Kùltürleri yok etme, soykırımı, maddi-manevi güzelliikleri ve zenginlikleri ortadan kaldırma vs. faaliyetleri, güç ve silah kullanarak icra etmişlerdir. Bu insanlık dışın uygulamalara beşinci kol faaliyeti olarak da bir başka bozucu çalışmaları eklemek mümkündür.

Günümüz sömürgeci zihniyetinin bir başka ama son derece etkili faaliyet alanı, az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlara uyguladığı “din değıştirme” çalışmalarıdır. Özellikle Müslüman toplumlarda gözlemlenen bu misyoner faaliyetlerin gayet yoğun bir biçimde uygulandığı, hedefe ulaşmak için asla kabul edilemeyecek yollara başvurulduğu açıkça görölmektedir. Bir insanın, kendi isteğı ve iradesi ile herhangi bir dini seçmesine ya da din değıştirmesinde karşı saygılı olmak gerekir; ama insanların zayıf yönlerinden yararlanarak bu düşünceyi gerçekleştirmek asla doğru değildir. Çeşitli vaatlerle dinini değıştiren insanların kendi ailelerine, kùltürlerine ve kutsal değerlerine karşı takındıkları olumsuz tutumlar, o ülkenin çökertilmesi yolunda ciddi adımlardır. Bu misyoner çalışmaların yanı sıra aklın alamayacağı düşünce ve teknikleri kapsayan sapık tarikatların da zarar vermeye çalıştığı büyük gerçektir. Saçmalıklarla dolu bu tarikatların faaliyetleri bireyin sahibi olduğu inanç sistemine şüphe ile bakmasına neden olduğu gibi, aile ve toplum düzenini de tehdit etmektedir. Bu tür faaliyetler

toplumsal çözülmeye ve bireyin kimlik kaybına neden olacaktır. Bu husus, sömürgeci zihniyetin asla göz ardı edilmemesi gereken en güçlü ve kalıcı darbesi olarak kabul edilmelidir.

Yeni dünya düzeni içerisinde gayet etkili ve maddi güç sahibi olan bu insan, sekülerist bir anlayışla doğal düzeni sömürmesi ve yok etmesi konusunda önemli roller oynamıştır. Tabiatın sömürülmesine izin veren materyalist düzen, küreselleşme maskesinin arkasında vahşi, çirkin ve korkunç yüzünü işgalci ve katliamcı hüviyetiyle göstermektedir.

Sömürgeci zihniyetin tarihi ve felsefi gelişimi sonucunda, Batılı modern insan kendisini yeryüzünün efendisi, ötekilerini ise her zaman emirlerine boyun eğen, hizmetkâr köleler addeder. Kendisinin dışındakilere sevgi yerine nefret duygusuyla yaklaşır. Bu hususu, Rönesans'ın babası sayılan Petrarch'ın, Müslümanlara beslediği “nefret” duygularını kapsayan mektuplarında da açıkça görme imkânımız vardır (Nasr 2002:168). Batılı insanın bilim ve teknik gücü ile lüks hayatı diğer dünya milletlerinin ilgisini çekmiş ve onu cazibe merkezi haline getirmiştir. Ne yazık ki bugün kendi değerlerine yabancılaşmış İslam toplumları için de durum aynıdır. Batı medeniyeti ve tekniği karşısında komplekse kapılmış, sahibi olduğu değerlerin farkına varamamıştır. İşte bu durum kimlik kaybına sebep olduğu gibi, hem bilim ve teknik hem de kültür alanlarında başarı elde etmeye engeldir. İslam dinini ve metafiziğini; ilerlemeye ve teknik, bilim ve kültür alanlarında söz sahibi olmaya engel teşkil eden hususlar olarak görmek de büyük bir yanılgıdır. Aslında, söz konusu alanlarda yetkili ve güçlü olabilmek için toplumun kendi değerlerine sahip çıkmaları gerekir.

Kendisine ve tabiata yabancılaşmış modern insanın, çıkmazlardan ve maddenin değişen yüzeyine bağlı kalması sebebiyle düştüğü garipliklerden kurtulma şansı elbette vardır. Onun gerçek vizyonu, değişmeyen unsurları yeniden kurarak ortaya koymak olacaktır. Bu da, gerçek metafizik ile metafizik dilin anlaşılması sonucunda gerçekleşecektir. Batılı yeni insan tipinden vazgeçilmesi gerektiğine inanan bazı Batılı düşünürler geleneksel insan tipinin çizildiği doğu doktrinlerine özellikle de İslam mistisizmine yönelmişlerdir.

Zamanımızda hem hümanizmin hem de Batılı yeni insan tipinin sorgulandığı bir vakiyadır. Ayrıca bilim kutsaldan kopararak asli değerinden mahrum bırakılmış, zavallı hale getirildiği gibi sömürgecilik için vasıta kılınmıştır. Artık, yakın zamanlarda Batıda yeni düşünsel ve bilim tarihi alanlarında gerçekleştirilen keşifler sayesinde, bilim ile inanç arasında oluşturulan uçurum ortadan kaldırılmaya başlanmış; bu iki değer

birbirlerinden asla ayrılamayacağı gerçeği dile getirilmiştir (Glynn 2004:18). Çok yakında bilim ile inancın, akıl ile kutsalın birleşerek, insanın hem kendisine ve toplumuna hem de tabiata dost olacağından kuşku duyulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Akarsu, Bedia (1979), *Çağdaş Felsefe Akımları*, İstanbul.
- Fromm, Erich (2004), *Psikanaliz ve Din*, (çev. Aydın Arıtan), İstanbul.
- _____(2002), *Kendini Savunan İnsan*, (çev. Necla Arat), İstanbul.
- Glynn, Patrick (2004), *Kanıt*, (A.Ayten, Y. Ünlütürk, Z. Şahin), İstanbul.
- Guenon, Rene (2004), *Doğu ve Batı*, (çev. Fahrettin Arslan), İstanbul.
- Küçük, Sabahattin (2004), “Mevlana’nın Düşünce Sisteminde Evren ve İnsan”, (Basılmamış Konferans Metni), *Mevlana’yı Anma Haftası*, Fırat Üniversitesi.
- Nasr, S. Hüseyin (2002), *Tabiat Düzeni ve Din*, (çev. Latif Boyacı), İstanbul.
- Vattimo, Gianni (1999), *Modernliğin Sonu*, (çev.Şehabettin Yalçın), İstanbul.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ ORTA DOĞU ARAŞTIRMALARI DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi her yıl Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki (2) sayı halinde yayımlanır. Dergide yayınlanması istenen yazıların, Merkezin yönetmeliğinde sınırları çizilen ve bugün genel hatlarıyla kabul edilen Orta Doğunun (İran'dan başlayarak Basra Körfezi, Irak, Suriye, Ürdün, İsrail, Filistin, Lübnan, Mısır, Suudi Arabistan. Körfez Ülkeleri, Yemen, Kuzey Afrika ve bu bölgelerin yakın kuşak ülkeleri);

a. Tarih (En eski çağlardan günümüze kadar siyasî, iktisadî, kültür ve sosyal tarihi),

b. Coğrafya (Fizikî, beşerî, ülkeler ve turizm coğrafyası),

c. Sosyoloji (Bölgenin sosyal yapısı, sosyal tabakalaşma ve sosyal tabakalar, etnik vaziyet, aile, eğitim, kır ve şehir nüfusu, kırsal alandan kentlere göç, aşiretler-oymaklar, göçebelik, din ve dinî gruplar, cemaatler, ilişkiler),

d. Dil ve Edebiyat (Bölgede konuşulan diller, lehçeler ve ağızlar, dillerin birbirleriyle ilişkileri, edebî şahsiyetler ve eserleri-tesirleri),

e. Halk Kültürü (Halkın günlük yaşayışı, folklorik özellikleri, inançlar-ayinler, doğumdan ölüme kadar olan süreçte kültürel odaklar -doğum ve ilgili gelenekler, evlilik ve ölüm ile ilgili gelenekler- mutfak kültürü, tarım ve hayvancılık kültürü vd.) ile ilgili olması gerekmektedir.

2. Makalelerin bilime katkı sağlaması veya yeni bir sentez getirmesi lazımdır.

3. Makaleler, başka bir yerde yayınlanmamış olmalı, orijinal yeni belge ve bilgilere dayanmalıdır.

4. Sayfa sınırlaması olmamakla birlikte, makalelerin bir dergide yayınlanabilecek makul bir hacimde olmasına dikkat edilmelidir.

5. Derginin dili *Türkçe*, *İngilizce*, *Fransızca* ve *Arapça*'dır. Eğer makale Türkçe yazılmış ise muhtevalı bir İngilizce Özet, eğer Türkçe'nin dışında bir yabancı dil ile yazılmış ise gene muhtevalı bir Türkçe Özet eklenmelidir.

6. Türkçe ve yabancı dildeki başlıklar, yazının kapsamıyla uyumlu, yazının konusunu kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtmalıdır.

7. Yazılar, dil ve ifade yönünden, dilbilgisi kurallarına uygun olmalı, açık ve yalın bir anlatım izlenmeli, yersiz mübalağalardan uzak olmalıdır.

8. Şekil, tablo, grafik, harita ve diğer yardımcı anlatım araçları, bilimsel ve teknik ölçülere uygun olmalı, her türlü çizimler usulüne uygun olarak bilgisayar veya şablonla çizilmelidir. Bütün tablo, harita, fotoğraf ve grafikler tanıtılmalı ve numaralandırılmalıdır.

9. Dipnotlar sayfa altına verilmeli, gerekirse makalenin sonunda bibliyografya verilebilir.
10. Yazılardaki her türlü sorumluluk yazarlarına aittir. Bu konuda Merkezimiz hiçbir sorumluluk kabul etmez.
11. Dergimiz Hakemli olup, hakemlerden olumlu rapor alan yazılar yayınlanır, hakemden olumlu rapor almayan yazılar yazarlarına iade edilir.
12. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

**PUBLICATION PRINCIPLES OF THE MIDDLE EAST RESEARCHES
JOURNAL OF FIRAT UNIVERSITY**

1. The Middle East Researches Journal is published two times a year; once in January and then in July. The writings that are going to be published in the Journal are required to be related to the Middle East, boundries of which was determined by a Central Committee. Today, these boundries are generally accepted by historians (from Iran, to Persian Gulf, Iraq, Syria, Jordan, Israel, Palestine, Egypt, Saudi Arabia, Gulf States, Yemen, North Africa, and the belt states near these regions). The articles and writings should be related to the following aspects of the Middle East region;

- a. History (Beginning with ancient times up today of the political, economic, cultural, and social history)
- b. Geography (Physical, Human and the Geography of the States)
- c. Sociology (The socail structure of the region, socail strata, formation of social strata, ethnic situation, family, education, urban and rural population, migration from rural areas through the cities, tribes-clans, nomadism, religions and religious groups, communities and their inter-relations)
- d. Language and Literature (The languages that are spoken in the region, accents and dialects, inter-relationships among languages, literary personalities, and their works-influences)
- e. Folk Culture (daily life of the public, the features of the folklore, beliefs, ceremonies, cultural focuses, in time, from birth till death, birth and related customs, merriage and death related customs- kithchen culture, agriculture, and farming culture etc...)

2. It is required that articles should contribute something new to the science or should present a new synthesis.

3. Articles should be so new that hadn't been published anywhere before. They should also be based on original sources and informations.

4. Although there is no restriction on the number of the pages to be writen, the writings can't have more pages than an ordinary article can have.

5. The Journal is published in Turkish, in English, in French and in Arabic. If an article was written in Turkish, English summary should be added. However, if it was written in any language other than Turkish, Turkish summary should be added.

6. The Turkish titles and titles in the foreign languages should not contradict with the content of the writing but it should reflect the content of the writing neatly, briefly and as much as needed.

7. In terms of the concepts that were used and in terms of the style it was written it is a requirement that articles should be grammatic, a plain and simple style of writing should be followed, unnecessary exeggerations should be avoided.

8. Diagrams, pictures, graphics, maps, and other methods of explanation should be scientific and technical, all kinds of drawings should be done on the computer and by the patterns. All pictures, maps, photographs, and graphics, should be defined and should be numbered.

9. Footnotes should be at the bottom of the page. If needed the bibliography may be given at the end of the article.

10. All the responsibility in the writing belongs to the writer. Our Center don't accept any responsibility in this matter.

11. Our Journal has a committee. The articles that have been approved by the committee will be published while the others that haven't been approved by the committee will be returned back to their owners.

12. All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or copied in any form without naming it.

